

**AKADEMIA EKONOMICZNA im. OSKARA LANGEGO
we WROCŁAWIU
WYDZIAŁ GOSPODARKI REGIONALNEJ I TURYSTYKI
W JELENIEJ GÓRZE**

Agnieszka Panasiewicz

**UBEZPIECZENIA ŚRODOWISKOWE JAKO
NARZĘDZIE REALIZACJI KONCEPCJI
ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU**

ROZPRAWA DOKTORSKA

**PROMOTOR:
Prof. zw. dr hab. Tadeusz Borys**

Jelenia Góra 2006

Spis treści

WSTĘP	3
ROZDZIAŁ I	
ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE	9
1.1. Istota i zasady zrównoważonego rozwoju	9
1.1.1. Historia rozwoju idei zrównoważonego rozwoju	9
1.1.2. Rola zasad w definiowaniu zrównoważonego rozwoju	15
1.1.3. Zrównoważony rozwój w aktach prawnych i dokumentach strategicznych	34
1.2. Ubezpieczenia środowiskowe w strukturze przedmiotowej ubezpieczeń gospodarczych	42
1.2.1. Pojęcie, klasyfikacja i funkcje ubezpieczeń	42
1.2.2. Szkoda środowiskowa jako przedmiot ubezpieczenia	65
1.3. Rola ubezpieczeń w zarządzaniu ryzykiem	75
1.3.1. Ryzyko i jego klasyfikacja	75
1.3.2. Istota zarządzania ryzykiem i jego etapy	88
ROZDZIAŁ II	
UBEZPIECZENIA ŚRODOWISKOWE NA TLE ROZWOJU SEKTORA	
UBEZPIECZEŃ W POLSCE	113
2.1. Ewolucja i stan rynku ubezpieczeniowego w Polsce	113
2.1.1. Pojęcie rynku ubezpieczeniowego	113
2.1.2. Etapy rozwoju rynku ubezpieczeń w Polsce	115
2.1.3. Struktura organizacyjna, obszar i zasady funkcjonowania rynku ubezpieczeń	129
2.1.4. Analiza sektora ubezpieczeń	136
2.2. Istota i znaczenie ubezpieczeń środowiskowych	164
2.2.1. Pojęcie ubezpieczeń środowiskowych	164
2.2.2. Konstrukcja ubezpieczeń środowiskowych	167
2.2.3. Funkcje ubezpieczeń środowiskowych	180

ROZDZIAŁ III

MIEJSCE UBEZPIECZEŃ ŚRODOWISKOWYCH W ZRÓWNOWAŻONYM

ROZWOJU	186
3.1. Zarządzanie ryzykiem środowiskowym a zrównoważony rozwój	186
3.1.1. Istota ryzyka środowiskowego	186
3.1.2. Etapy procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym	192
3.1.3. Przesłanki prawne zarządzania ryzykiem środowiskowym	208
3.1.4. Ubezpieczenia środowiskowe jako metoda kontroli ryzyka środowiskowego	233
3.2. Ubezpieczenia środowiskowe jako przejaw realizacji zasad zrównoważonego rozwoju	235

ROZDZIAŁ IV

PERSPEKTYWY ROZWOJU UBEZPIECZEŃ ŚRODOWISKOWYCH

4.1. Rozwój ubezpieczeń środowiskowych na świecie	241
4.1.1. Doświadczenia wybranych krajów	241
4.1.2. Stowarzyszenia ubezpieczeniowe	264
4.2. Postulowane kierunki rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	267
4.2.1. Stan ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	267
4.2.2. Możliwości rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	278

ZAKOŃCZENIE	287
--------------------	-----

BIBLIOGRAFIA	293
---------------------	-----

SPIS TABEL I RYSUNKÓW	305
------------------------------	-----

WSTĘP

Rosnąca skala antropopresji na środowisko przyrodnicze powoduje nie tylko degradację jego komponentów (ekosystemów), ale także ma negatywny wpływ na zdrowie człowieka oraz stan jego dobrobytu. Na całym świecie podejmuje się działania na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego, środowiska sprzyjającego człowiekowi i współtworzącego odpowiednią jakość życia. Głównym przejawem takich działań jest nowy paradygmat rozwoju określany mianem rozwoju zrównoważonego – czyli rozwoju, który w sposób zrównoważony i spójny uwzględnia trzy sfery makrosystemu: społeczeństwo – gospodarkę - środowisko. Konieczność wdrażania tej koncepcji została już uznana w skali międzynarodowej. Jedynie rozwój, który uwzględnia równoprawność aspektów ekologicznych, gospodarczych i społecznych jest w stanie zapewnić poprawę jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń, czyli wprowadzenie w życie zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej.

Zrównoważony rozwój to także zbiór celów strategicznych. Szczególnym celem jest zapewnienie środowiska bezpiecznego dla ludzi. Realizacja tego celu możliwa jest dzięki zastosowaniu wielu instrumentów prawnych, ekonomicznych, a także z zakresu zarządzania. Jednym z takich instrumentów są ubezpieczenia środowiskowe, określane również jako „zielone” polisy – narzędzie, jak zostanie dowiedzione w pracy, nadal niedoceniane, zwłaszcza w polskiej rzeczywistości.

Podstawową przesłanką podjęcia tego tematu było przekonanie, iż ubezpieczenia tego rodzaju, dzięki pełnionym funkcjom (głównie prewencyjnej) mogą być skutecznym ekonomicznym instrumentem ochrony środowiska, a tym samym ważnym narzędziem realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, a w szczególności zasady prewencji i zasady „zanieczyszczający płaci”. Ponadto obowiązkowe ubezpieczenia środowiskowe podmiotów gospodarczych, których działalność stwarza potencjalne zagrożenie dla

zdrowia lub życia człowieka oraz mienia, jak również dla środowiska przyrodniczego, mogą być środkiem przyspieszającym gospodarcze i społeczne przemiany prośrodowiskowe.

W polskiej literaturze brakuje kompleksowych ujęć i analiz funkcjonowania ubezpieczeń środowiskowych oraz ich roli w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, choć wiele ciekawych wątków merytorycznych z tego zakresu zawierają prace przede wszystkim D. Maśniak*, B. Karlikowskiej, B. Dubiel, P. Wójcika i M. Michny. Do wszystkich tych wątków autorka rozprawy nawiązuje w poszczególnych rozdziałach. Również w literaturze zagranicznej brakuje w zasadzie opracowań dotyczących badania relacji między ubezpieczeniami środowiskowymi a realizacją koncepcji zrównoważonego rozwoju. Powyższa ocena stanu badań nad tą problematyką stanowiła kolejny motyw podjęcia tematu rozprawy.

Głównym celem rozprawy jest próba odpowiedzi na pytanie: *czy ubezpieczenia środowiskowe mogą być narzędziem realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju? A jeśli tak to w jakim zakresie i w jakich formach?*

Cel główny został zrealizowany poprzez następujące szczegółowe cele badawcze:

- identyfikację istoty koncepcji zrównoważonego rozwoju w kategoriach zasad, celów oraz ładu zintegrowanego – jako podstawowego kontekstu dla ukazania miejsca ubezpieczeń środowiskowych w realizacji tej koncepcji,
- określenie zasad zrównoważonego rozwoju realizowanych bezpośrednio, a także pośrednio poprzez ubezpieczenia środowiskowe,
- określenie istoty i roli ubezpieczeń środowiskowych w ubezpieczeniach gospodarczych na tle analizy ewolucji i stanu sektora ubezpieczeń w Polsce,
- ukazanie szkody środowiskowej jako przedmiotu ubezpieczenia,
- przedstawienie ubezpieczeń środowiskowych jako metody zarządzania ryzykiem poprzez identyfikację:
 - pojęcia ryzyka i jego różnych podziałów oraz istoty zarządzania ryzykiem,
 - pojęcia ryzyka środowiskowego i jego typologii,
 - przesłanek prawnych zarządzania ryzykiem środowiskowym,

* autorka jedyne w literaturze polskiej zwarte wydawnictwa dotyczące ubezpieczeń środowiskowych

- identyfikację barier i możliwości rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych w Polsce na tle doświadczeń innych krajów.

W związku z tak określonym zakresem badawczym pracy przyjęto do weryfikacji następujące **hipotezy**:

1. Ubezpieczenia środowiskowe poprzez pełnione funkcje są skutecznym instrumentem służącym ochronie środowiska, tym samym ważnym narzędziem realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, a w szczególności zasady „zanieczyszczający płaci”, zasady prewencji i zasady przezorności.
2. Ubezpieczenia środowiskowe są istotnym czynnikiem stymulującym podmioty gospodarcze do podejmowania działań zmierzających do minimalizacji ryzyka powstania szkody w środowisku, a tym samym zapewniania równości dostępu do środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń, co jest istotą rozwoju zrównoważonego.
3. Uwarunkowania prawne stwarzają możliwość wprowadzenia systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce, ale słaba kondycja finansowa sektora ubezpieczeniowego oraz podmiotów prowadzących działalność gospodarczą stanowi główną przyczynę słabego rozwoju tego rodzaju ubezpieczeń na rynku polskim.
4. Ubezpieczenia środowiskowe jako jedna z metod zarządzania ryzykiem mogą odgrywać istotną rolę w procesie kontroli ryzyka środowiskowego.

Zdaniem autorki rozprawy, realizacja powyższych celów i związanych z nimi tez badawczych ma nie tylko walory poznawcze, ale również istotną wartość aplikacyjną. Zaprezentowane w pracy wyniki badań mogą przyczynić się do szybszej implementacji ubezpieczeń środowiskowych jako narzędzia realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Weryfikacji powyższych tez podporządkowana jest struktura pracy. Praca składa się z czterech rozdziałów.

W **rozdziale pierwszym** przedstawiono problematykę *koncepcji zrównoważonego rozwoju* - historię rozwoju tej koncepcji, sposoby definiowania oraz jej praktyczne znaczenie. Omówiono również zasady i cele zrównoważonego rozwoju oraz wskazano, iż realizacja zrównoważonego rozwoju jest niezbędnym warunkiem poprawy jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń – jako celu nadrzędnego.

W tej części pracy wyjaśnione zostały też podstawowe pojęcia z zakresu ubezpieczeń, określone zostało miejsce ubezpieczeń w procesie zarządzania ryzykiem oraz omówiona została szkoda środowiskowa jako przedmiot ubezpieczenia. Z uwagi na duże rozbieżności w zakresie definiowania pojęcia szkody środowiskowej, która utożsamiana jest z reguły wyłącznie ze szkodą ekologiczną, autorka podjęła próbę jej zdefiniowania oraz dokonała podziału tej szkody na trzy rodzaje, a mianowicie:

- szkodę ekologiczną,
- środowiskową szkodę zdrowotną,
- środowiskową szkodę majątkową.

Jednocześnie omówiona została problematyka zarządzania ryzykiem, podjęto próbę zdefiniowania ryzyka, dokonano jego klasyfikacji oraz identyfikacji podstawowych etapów procesu zarządzania ryzykiem.

Rozdział drugi poświęcony został zagadnieniom związanym z funkcjonowaniem rynku ubezpieczeniowego w Polsce. Przedstawiono historię rozwoju rynku ubezpieczeniowego, a następnie dokonano analizy polskiego sektora ubezpieczeń, zwłaszcza jego struktury organizacyjno-prawnej. Na tym tle została wyjaśniona istota ubezpieczeń środowiskowych. W tej części pracy przeanalizowano zasady definiowania „zielonych” ubezpieczeń i zaproponowano zmianę przyjętej terminologii z ubezpieczeń ekologicznych na ubezpieczenia środowiskowe. Podjęto również próbę zdefiniowania ubezpieczeń środowiskowych oraz ich podziału na: ubezpieczenia ekologiczne, środowiskowe ubezpieczenia zdrowotne oraz środowiskowe ubezpieczenia majątkowe. Ponadto dokonano analizy konstrukcji tego rodzaju ubezpieczeń i rozpoznano główne funkcje „zielonych” polis, które pozwalają na realizację zasad zrównoważonego rozwoju oraz zastosowanie tego rodzaju ubezpieczeń jako ważnego instrumentu ekonomicznego w ochronie środowiska.

W **rozdziale trzecim** ubezpieczenia środowiskowe ukazane zostały jako metoda kontroli ryzyka środowiskowego. Skoncentrowano się w tej części pracy na dokładnej analizie procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym. W pierwszej kolejności omówiono istotę ryzyka środowiskowego. Autorka rozprawy podjęła próbę zdefiniowania tego pojęcia, jak również ryzyk składających się na ryzyko środowiskowe, a mianowicie ryzyka ekologicznego, środowiskowego ryzyka zdrowotnego oraz środowiskowego ryzyka majątkowego. Jest to nowe ujęcie w literaturze, którego obszernie uzasadnienie zostało przedstawione w podrozdziale 3.1.

Omówione zostały również etapy tego procesu oraz przesłanki prawne zarządzania ryzykiem środowiskowym. W tej części pracy przedstawiono także ubezpieczenia środowiskowe jako narzędzie kontroli ryzyka środowiskowego oraz jako narzędzie realizacji co najmniej czterech zasad zrównoważonego rozwoju.

Rozdział czwarty, ostatni poświęcony został określeniu perspektyw rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce na tle dotychczasowych doświadczeń wybranych krajów, które tego rodzaju ubezpieczenia już wprowadziły. Stąd też w rozdziale tym skoncentrowano się na dokonaniu analizy doświadczeń zagranicznych w zakresie wprowadzania na rynek ubezpieczeniowy ubezpieczeń środowiskowych w takich krajach jak: Stany Zjednoczone, Niemcy, Szwecja, Wielka Brytania. Ich wybór wynikał ze stanu rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych w tych krajach. Omówiono też zasady funkcjonowania stowarzyszeń ubezpieczeniowych, których działalność skoncentrowana jest na „zielonych” polisach. Rozdział kończy identyfikacja przyczyn słabego rozwoju „zielonych” polis w Polsce oraz postulowanych kierunków rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce.

Rozprawę kończą wnioski oraz problemy otwarte, które z różnych przyczyn są jedynie sygnalizowane w rozprawie.

W wyniku analizy literatury przedmiotu autorka rozprawy stwierdziła, iż istnieją duże rozbieżności w definiowaniu podstawowych dla rozprawy pojęć, a mianowicie: ryzyko środowiskowe i ryzyko ekologiczne, szkoda środowiskowa i szkoda ekologiczna. W związku z tym w rozprawie podjęto próbę (a zwłaszcza w rozdziałach 1, 2 i 3) usystematyzowania tych pojęć przy przyjęciu jednolitej konwencji terminologicznej zarówno w odniesieniu do pojęcia szkody, ryzyka i ubezpieczenia.

Metodykę badań dostosowano do realizacji postawionych hipotez badawczych. Główne metody badań wykorzystane w pracy to: metoda opisowa, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa, metoda analizy i krytyki aktów prawnych oraz podstawowe metody statystyczne (zwłaszcza opisu tabelarycznego i graficznego).

W rozprawie wykorzystano dostępną krajową i zagraniczną literaturę przedmiotu. Obejmuje ona zagadnienia z kilku dziedzin m.in. ekonomii, zarządzania ryzykiem oraz ekologii. Skorzystano również z zasobów internetowych związanych tematycznie z omawianymi zagadnieniami.

Autorka pragnie serdecznie podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania rozprawy.

Szczególnie gorące podziękowania autorka rozprawy ma zaszczyt wyrazić promotorowi pracy Panu Profesorowi Tadeuszowi Borysowi za inspirację, wsparcie i ogromną pomoc.

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

1.1 Istota i zasady zrównoważonego rozwoju

1.1.1. Historia rozwoju idei zrównoważonego rozwoju.

Pod koniec lat sześćdziesiątych na świecie zaczęły wyraźnie ujawniać się niekorzystne skutki działalności człowieka, spowodowane coraz głębszą ingerencją człowieka w środowisko przyrodnicze (nasileniem antropopresji). Człowiek zaczął produkować więcej niż potrzebuje, co z kolei wiązało się z nadmierną eksploatacją zasobów naturalnych. Antropopresja, która jest zjawiskiem towarzyszącym rozwojowi cywilizacyjnemu ludzkości, doprowadziła w konsekwencji do wielu negatywnych skutków, głównie w środowisku przyrodniczym, powodując zanieczyszczenie poszczególnych jego komponentów, zakłócenie równowagi wielu naturalnych ekosystemów, wywierając niekorzystny wpływ na zdrowie i bioróżnorodność roślin i zwierząt. Ponadto działalność ta spowodowała, iż zdolność ekosystemów do samoregulacji uległa istotnemu osłabieniu. Działalność człowieka, nieustanna pogoń za zyskiem przybierała i przybiera nadal charakter niszczący środowisko. Antropopresja, wywierana przez człowieka na całe otoczenie, odbija się również bezpośrednio lub pośrednio na samym człowieku, ponieważ skażenie środowiska negatywnie wpływa na zdrowie człowieka oraz warunki jego życia.¹ W wyniku różnorodnych działań człowieka w środowisku znajduje się bardzo duża ilość substancji zanieczyszczających, których skutków oddziaływania na środowisko i zdrowie człowieka nie można do końca

¹ K. Mazurski: *Podstawy zoologii*. Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław 1998, s. 48.

przewidzieć.² Na skutek przekształceń dokonanych w wyniku działalności człowieka w środowisku przyrodniczym nie zawsze sprzyja ono zachowaniu zdrowia i życia.

Powoli jednak zaczęto uświadamiać sobie, jakie zagrożenia niesie ze sobą nasilająca się antropopresja. Dostrzeżono, iż człowiek (społeczeństwo) znajduje się w ścisłym związku ze środowiskiem. Zwrócono uwagę na to, że co prawda bez presji na środowisko nie jest możliwe istnienie ludzkości, ale antropopresja, jej skala nie może przekraczać pewnych granic i poziomów.³ Znany niemiecki socjolog U. Beck, w jednej ze swych prac napisał: „...problemy środowiska nie są już problemami środowiska, ale w pełni tego słowa znaczeniu problemami społecznymi, problemami ludzi, ich historii, warunków życia, odniesienia do świata i rzeczywistości, ich kondycji ekonomicznej, kulturalnej i politycznej....Natura jest społeczeństwem, społeczeństwo jest (także) naturą.”⁴

Coraz częściej pojawiały się raporty o tego typu zagrożeniach oraz konsekwencjach prowadzonej przez człowieka działalności. Zostały one sformułowane m.in. w raporcie Meadowsów dla Klubu Rzymskiego, który został opracowany w 1973 roku. Według raportu groźba dla świata i przyszłych pokoleń wynika z kumulacji negatywnych następstw działalności gospodarczej człowieka, która powoduje niszczenie środowiska naturalnego (zatrucie, niszczenie ekosystemów, wyczerpywanie zasobów naturalnych) oraz eksplozji ludnościowej.⁵ W latach następnych tego typu raporty pojawiały się nadal i miały one na celu uświadomienie społeczności międzynarodowej, jakie zagrożenia niesie prowadzona działalność gospodarcza. Powoli zaczęto dostrzegać, że prowadzony nadal w takiej formie rozwój cywilizacyjny może doprowadzić do zagłady Ziemi, a za główną przyczynę takiego stanu rzeczy uznano zaburzenia układu współzależności pomiędzy trzema składnikami, a mianowicie: ekonomicznymi, społecznymi i ekologicznymi.

W odpowiedzi na to globalne zagrożenie w latach siedemdziesiątych pojawiła się nowa koncepcja rozwoju określona mianem **rozwoju zrównoważonego** (sustainable development). Do jej powstania przyczyniła się w głównej mierze działalność prowadzona na arenie międzynarodowej.

² S. Czaja, A. Becla: *Ekologiczne problemy procesów gospodarowania*. Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2002, s. 324.

³ R. Janikowski: *Zarządzanie antropopresją. W kierunku zrównoważonego rozwoju społeczeństwa i gospodarki*. Wydawnictwo DYFIN, Warszawa 2004, s. 9.

⁴ Por. U. Beck: *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa 2002.

⁵ Z. Sadowski: „Ekorozwój, a wzrost gospodarczy” (w): B. Poskrobko (red.): „Sterowanie ekorozwojem”, Tom 1, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998, s.14.

W 1968 roku UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury) zwołało w Paryżu konferencję, której głównym celem było przygotowanie programu ochrony środowiska. W tym celu powołano specjalne międzynarodowe grupy robocze, z zadaniem opracowania materiałów ilustrujących relacje i współzależności pomiędzy człowiekiem a środowiskiem naturalnym. W czasie tej konferencji uznano „konieczność globalnego podejścia do spraw gospodarowania zasobami naturalnymi.”⁶ W trakcie trwania prac grup roboczych wydano 26 maja 1969 roku na forum Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych Raport U'Thanta⁷ na temat zagrożenia biosfery. Raport ten uświadomił, że ochrona środowiska i racjonalne korzystanie z jego zasobów i bogactw są najwyższą koniecznością. Przyczynił się on do zwołania międzynarodowej konferencji w sprawie ratowania środowiska przyrodniczego Ziemi, która odbyła się w Sztokholmie w 1972 roku pod hasłem „Tylko jedna ziemia”. Na tej konferencji po raz pierwszy użyty został termin „sustainable development”. Jednak pojęcie to nie zostało wówczas dokładnie zinterpretowane.

Konferencja Sztokholmska miała bardzo duże znaczenie dla dalszych działań podejmowanych w celu opracowania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Poprzedził ją dwuletni okres przygotowania materiałów dotyczących wszelkich zagrożeń środowiska oraz stanu zniszczeń. Jej efektem było:

- 1) wytyczenie perspektyw działań w zakresie ochrony środowiska naturalnego w prawie międzynarodowym,
- 2) uchwalenie Deklaracji Sztokholmskiej.

Uchwalona w czasie tej konferencji deklaracja zawiera 26 zasad, które pozwalają ustalić równowagę pomiędzy suwerennym prawem każdego państwa do swobodnego korzystania z zasobów naturalnych, a obowiązkiem do nie wyrządzania szkody w dobrach znajdujących się poza jego jurysdykcją. Bardzo ważne dla rozwoju idei zrównoważonego rozwoju była pierwsza z 26 zasad przyjętych w Deklaracji Sztokholmskiej: „Człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równości, odpowiednich warunków życia w środowisku, które pozwala mu zachować godność i żyć w

⁶M.Ostaszewska, S. Wrzosek: *Międzynarodowe źródła prawa ochrony środowiska*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 1995, s. 12.

⁷ U'Thant był w latach 1962-1971 Sekretarzem generalnym ONZ.

dobrobycie".⁸ W dalszej części *Deklaracja* zobowiązuje rządy państw do ochrony i poprawy stanu środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Pojęcie zrównoważonego rozwoju dokładniej zostało określone na III Sesji Zarządzającej Programem Ochrony Środowiska ONZ (UNEP) w 1975 r. Odbyła się ona w Narobii i podczas tej sesji przyjęto, że społeczeństwo, uznające zasady zrównoważonego rozwoju to społeczeństwo, które:

- uznaje nadrzędną rolę wymogów ekologicznych,
- jest zdolne do samostereowania swoim rozwojem w celu utrzymania homeostazy i symbiozy z przyrodą, a w związku z powyższym uznaje oszczędną produkcję i konsumpcję oraz wykorzystanie odpadów,
- dba o konsekwencje podejmowanych działań (głównie konsekwencje, które będą miały miejsce w przyszłości), a więc również o potrzeby i zdrowie przyszłych pokoleń.⁹

Kolejnym ważnym krokiem wdrażania idei zrównoważonego rozwoju było powołanie w 1983 roku przez ONZ Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju. Jej głównym zadaniem było dokonanie analizy tendencji wynikających z rozwoju gospodarczego i kurczenia się zasobów naturalnych. W wyniku prac Komisji w 1987 roku przyjęty został raport „Nasza Wspólna Przyszłość”, który określa się również jako Raport Brundtland (od nazwiska przewodniczącego Komisji). W Raporcie wezwano społeczność międzynarodową do rozpoczęcia nowej ery zrównoważonego rozwoju, czyli rozwoju, który jest jedyną właściwą drogą do zaspokojenia potrzeb, aspiracji i dalszego rozwoju społeczeństw, bez ograniczania szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie ich potrzeb. Wskazano w nim, że rozwój gospodarczy i cywilizacyjny obecnego pokolenia nie może odbywać się kosztem przyszłych pokoleń poprzez wyczerpywanie zasobów naturalnych i niszczenie środowiska naturalnego w skali jednego pokolenia.

Konsekwencją ogłoszenia Raportu Brundtland było zwołanie w 1992 roku w Rio de Janeiro Konferencji „Środowisko i Rozwój”. Była to konferencja, która miała największe znaczenie dla rozwoju idei zrównoważonego rozwoju. Określa się ją również mianem „Szczyt Ziemi”. Wzięło w niej udział 179 krajów oraz przedstawiciele różnych międzynarodowych organizacji. Było to (dotychczas) największe spotkanie przywódców

⁸ B.Fiedor, S.Czaja, A.Graczyk, Z. Jakubczyk: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 228.

⁹ S.Kozłowski: *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 105-106.

państw w światowych wysiłkach na rzecz ochrony środowiska. Podczas tej konferencji przyjęto 5 dokumentów, które miały służyć wdrażaniu idei zrównoważonego rozwoju, a mianowicie:¹⁰

1. *Deklarację z Rio w sprawie Środowiska i Rozwoju* (tzw. Kartę Ziemi), która określiła prawa i obowiązki państw w dążeniu na rzecz rozwoju ludzkości i dobrych warunków życia (tzw. Kodeks postępowania człowieka wobec środowiska). Stanowi ona zbiór zasad dotyczących przyszłego rozwoju, które opierają się na postanowieniach Deklaracji Sztokholmskiej z 1972 r. W *Deklaracji* tej stwierdzono, że jedyną drogą osiągnięcia długotrwałego wzrostu gospodarczego jest połączenie go z ochroną środowiska.
2. *Globalny program działań AGENDA 21*. Jest to dokument zawierający zbiór ponad 2500 zaleceń i wytycznych dotyczących działań, które powinny być podejmowane przez państwa na przełomie XX i XXI wieku w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju. Jednocześnie w dokumencie tym zawarty został apel do społeczności międzynarodowej o wspieranie działań służących takiemu rozwojowi. Jest to bardzo obszerny dokument składający się z czterech części:
 - część pierwsza Agendy obrazuje społeczne i ekonomiczne aspekty globalnych problemów w dziedzinie rozwoju,
 - część druga poświęcona jest ochronie poszczególnych elementów środowiska i gospodarowania nimi,
 - część trzecia określa działania, które powinny zostać podjęte w celu ochrony środowiska przez różne grupy społeczne i rządy poszczególnych krajów,
 - część czwarta poświęcona została środkom wdrażania programu.
3. *Deklarację o międzynarodowej współpracy dla ochrony lasów*, która zawiera zasady racjonalnego gospodarowania lasami, gospodarowania zgodnego z ekorozwojem w celu zapewnienia zachowania ekosystemów leśnych ze względu na ich wartości ekologiczne i ekonomiczne. Deklaracja ta określa

¹⁰B. Parandek: *Ochrona środowiska i trwały rozwój jako przedmiot polityki globalnej i międzynarodowej*. (w.): „Interdyscyplinarne podstawy ochrony środowiska przyrodniczego”, pod red. B. Parandek, Wydawnictwo Ossolineum 1993, s. 96 oraz J. Ciechanowicz: *Prawnomiędzynarodowe koncepcje ekorozwoju*. (w.): „Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju”, pod red. S. Wrzoska. Białystok 1996, s. 56.

ponadto, iż sposób użytkowania lasów powinien być zgodny z polityką danego państwa i powinien być planowany.

4. *Ramową Konwencję NZ o zmianach klimatu*, która określa zadania w zakresie przeciwdziałania ocieplaniu się klimatu i skutkom tego poprzez ograniczanie emisji gazów (głównie CO₂). Zgodnie z zaleceniami tej konwencji państwa powinny wprowadzać w życie działania mające na celu ograniczenie emisji gazów cieplarnianych. Konwencję podpisały 154 państwa, w tym również Polska.
5. *Konwencję o różnorodności biologicznej*, której celem jest ochrona flory i fauny niszczonej przez człowieka prowadzoną przez niego działalnością gospodarczą. Polska ratyfikowała tę konwencję w 1995 roku.

Kolejny istotny krok w drodze do wdrażania idei zrównoważonego rozwoju był zorganizowany w Johannesburgu Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju, który odbył się w dniach 26 sierpnia – 4 września 2002 r. Światowy Szczyt Ziemi w Johannesburgu był jedną z największych konferencji zorganizowanych przez ONZ. Przybyło na nią 104 przywódców państw i rządów. W Szczycie wzięło udział ponad 21 tysięcy ludzi (w tym około 9 tys. delegatów, 8 tys. przedstawicieli organizacji pozarządowych i 4 tys. przedstawicieli mediów). Podczas Szczytu omówione zostały sprawy związane z ochroną środowiska i rozwojem. Poruszane na nim tematy dotyczyły między innymi: zmian klimatycznych, rolnictwa, handlu, rozwoju Afryki i małych państw położonych na wyspach. Szczyt zakończył się przyjęciem dwóch bardzo ważnych dokumentów:

- *Deklaracji Johannesburgskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju*, w której odnowione zostały zobowiązania państw zawarte w programie Agenda 21. Zobowiązuje ona społeczność międzynarodową do budowania humanitarnego, sprawiedliwego i wrażliwego społeczeństwa globalnego, uznając, że wszyscy ludzie mają prawo do godności. Nawiązuje ona bezpośrednio do 8 celów milenijnych, które zostały przyjęte na Konferencji NZ w Nowym Jorku w 2000r.;
- *Planu Wdrożeń*, który stanowi zbiór wytycznych dla rządów, organizacji, instytucji międzynarodowych oraz społeczeństw. W dokumencie tym przewidziano realizację celów związanych m. in. z redukcją biedy, czystą wodą i urządzeniami sanitarnymi i śmiertelnością wśród dzieci na świecie. Był to Szczyt,

którego postanowienia wsparły dotychczasowe wysiłki na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Tak jak już wspomniano przedstawione powyżej dokumenty, zawierają zbiór zasad i wytycznych dotyczących dalszego rozwoju. W dokumentach tych określone jest prawo wszystkich narodów do trwałego i zrównoważonego rozwoju. Określają one również prawa i zobowiązania państw, które zapewniają ochronę środowiska.¹¹

Idea zrównoważonego rozwoju powstała dzięki wysiłkom wielu ludzi, dzięki działaniom podejmowanym głównie na arenie międzynarodowej na przestrzeni kilkunastu lat. Obrazuje to rysunek 1.1.

Dzięki podejmowanym staraniom na arenie międzynarodowej zaznaczył się wyraźny postęp w ochronie środowiska przyrodniczego na Ziemi. Szczególnie duże znaczenie w tym zakresie miało zaakceptowanie przez międzynarodową społeczność idei zrównoważonego rozwoju przyjętej na „Szczycie Ziemi” w Rio de Janeiro. Idea ta wymaga odejścia od modelu, który przyjmuje jako zasadniczy cel wzrost gospodarczy i nieograniczone wykorzystanie zasobów naturalnych. Postępująca degradacja środowiska i pogarszające się warunki życia człowieka uświadomiły ludzkości, że dotychczasowy kierunek rozwoju gospodarczego jest niewłaściwy i może doprowadzić do degradacji życia w skali globalnej. Ponadto zwraca się uwagę na fakt, iż ekologiczne problemy świata nie mogą być rozpatrywane oddzielnie, ponieważ są one problemami wzajemnie zależnymi oraz wymagającymi nowego sposobu myślenia w kategoriach ekologii.¹²

1.1.2. Rola zasad w definiowaniu zrównoważonego rozwoju.

Zrównoważony rozwój jest pojęciem, które do tej pory nie ma jednej, powszechnie akceptowalnej definicji. Wynika to głównie z tego, że nie ma jednomyślności co do tłumaczenia samego terminu *sustainable development*.¹³ Termin ten tłumaczony jest często jako rozwój samopodtrzymujący się¹⁴, rozwój zrównoważony lub też jako rozwój trwały. Pomimo różnic w tłumaczeniu terminu *sustainable*, większość definicji nawiązuje do idei zawartej w cytowanym już raporcie „Nasza Wspólna Przyszłość”

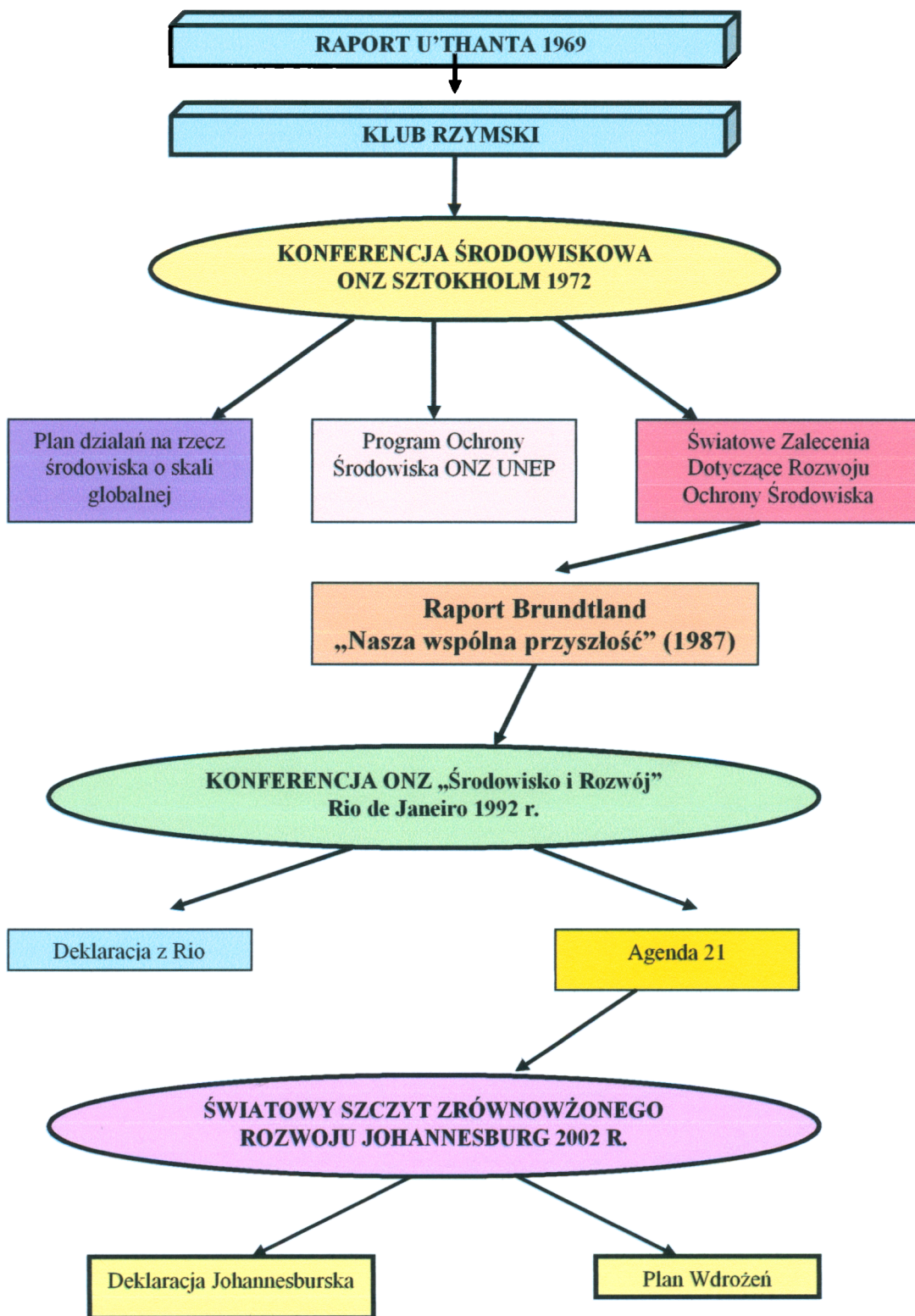
¹¹ J. Ciechanowicz : *Prawnomiędzynarodowe.....*, op. cit. s. 57.

¹² Por. L. Preisner, T. Pindór: *Przeglądy efektywności przemysłu i ochrona środowiska*. Kraków 1997.

¹³ Sustainable development – nazwa pod którą została wylansowana koncepcja zrównoważonego rozwoju.

¹⁴ K. Górka: *Rozwój gospodarczy ekologicznie zrównoważony*. (w:) „Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju”, pod red. S. Wrzóska, Białystok 14 – 16 listopad 1996r. , s. 36.

Rysunek 1.1. Etapy rozwoju idei zrównoważonego rozwoju

Źródło: Opracowanie własne , por. także A. Repetski: *Doświadczenia z wdrażaniem systemów zarządzania środowiskowego (SZS) w świetle norm serii ISO 14000*, „Problemy Ocen Środowiskowych” nr 2-3, 1999, s. 31.

zgodnie z którym trwałość rozwoju oznacza, że potrzeby obecnych pokoleń nie są zaspakajane kosztem zmniejszenia możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia potrzeb.¹⁵ Początkowo termin ten określany był jako *ekorozwój*. Jednak w ostatnich latach coraz powszechniej pojęcie to określa się mianem rozwoju zrównoważonego ekologicznie, a w skrócie mianem zrównoważonego rozwoju. Tak jak już wspomniano powyżej jest to pojęcie, które nie ma jednej powszechnie akceptowalnej definicji. Przegląd definicji spotykanych w literaturze przedmiotu przedstawiony został w tabeli 1.1.

Tabela 1.1. Przegląd definicji zrównoważonego rozwoju

Lp	Autor definicji	DEFINICJA
1.	Raport Komisji Brundtland (1987)	„...rozwój gospodarczy i społeczny, który zapewni zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszenia możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń” ¹⁶
2.	W. Bojarski (1988)	„...rozwój społeczno-gospodarczy zharmonizowany ze środowiskiem przyrodniczym” ¹⁷
3.	D. Szaniawska (1995)	„...rozwój, który umożliwia obecnym pokoleniom zaspokojenie swoich potrzeb bez ograniczania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń” ¹⁸
4.	S. Kozłowski (1997)	„...rozwój uznający nadrzędność wymogów ekologicznych, których nie należy zakłócać poprzez wzrost cywilizacji oraz rozwój kulturalny i gospodarczy” ¹⁹
5.	B. Poskrobko (1997)	„...nowy kierunek badań naukowych integrujący wiedzę z różnych dziedzin, celem poznania relacji (powiązań, sprzężeń) w makrosystemie: społeczeństwo-gospodarka-środowisko” ²⁰
6.	B. Poskrobko	„...sposób prowadzenia działalności gospodarczej,

¹⁵ B. Fiedor: *Teoretyczne podstawy badania trwałości wzrostu gospodarczego*. (w:) „Sterowanie ekorozwojem”, pod red. Poskrobki B., Białysok 1998, s. 27.

¹⁶ Raport Specjalnej Komisji ONZ „Środowisko i Rozwój” opracowany w 1987 roku pod kierunkiem G.H. Brundtland.

¹⁷ W. Bojarski: *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego z poszanowaniem dóbr przyrody*. Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1988, cytowane za B. Piontek : „Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski”, PWN Warszawa 2003, s. 18.

¹⁸ D. Szaniawska, A.R. Szaniawski: *Zrównoważony rozwój*. „Ekonomia i Środowisko” 1995 nr 2, s.46.

¹⁹ S. Kozłowski: *W drodze do ekorozwoju*. PWN, Warszawa 1997.

²⁰ B. Poskrobko : *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*. „Ekonomia i Środowisko” 1997 nr 1 (10), s. 11.

	(1998)	<i>kształtowania i wykorzystywania potencjału środowiska oraz organizacja życia społecznego, który zapewni dynamiczny rozwój jakościowo nowych procesów produkcyjnych, systemów zarządzania, trwałość użytkowania zasobów przyrodniczych i poprawę a następnie zachowanie wysokiej jakości życia</i> ²¹
7.	Ustawa Prawo ochrony środowiska (art. 3 pkt. 50) (2001)	<i>„...rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości zaspokojenia potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia jak i przyszłych pokoleń.”</i> ²²
8.	F. Piontek (2001)	<i>„...rozwój, który pozwala na zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez właściwe kształtowanie proporcji między poszczególnymi rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym.”</i> ²³
9.	T. Borys (2003)	<i>„...proces zmian społecznych, gospodarczych i środowiskowych, który jest oceniany pozytywnie z punktu widzenia zasad co najmniej antropocentrycznego systemu wartości”</i> ²⁴
10.	K. Dubel (2003)	<i>„...sposób gospodarowania, w którym eksploatacja zasobów naturalnych nie prowadzi do degradacji użytkowanych terenów i ich otoczenia, a równocześnie pozwala na zaspokojenie obecnych i przyszłych potrzeb i aspiracji społeczeństwa”</i> ²⁵
11.	A. Hopfer	<i>„... prowadzenie wszelkiej działalności gospodarczej w harmonii z przyrodą, tak aby nie spowodować w przyrodzie nieodwracalnych zmian, lub jako gospodarowanie dopuszczalne ekologicznie, pożądane społecznie i uzasadnione ekonomicznie”</i> ²⁶

Źródło: Opracowanie własne

²¹B. Poskrobko : *Zarządzanie środowiskiem*. PWE, Warszawa 1998r, s. 22.

²² Ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001r. ,Dz. U. 2001 nr 62, poz. 627.

²³ F. Piontek (red.): *Ekonomia a rozwój zrównoważony. Teoria i kształcenie*. Tom 1, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2001, s. 22.

²⁴ T. Borys: *Partnerstwo jako zasada zrównoważonego rozwoju*. (w): „Zarządzanie zrównoważonym rozwojem”, pod red. T. Borysa. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”. Białystok 2003, s. 197.

²⁵B. Piontek B: *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, PWN Warszawa 2003, s. 18.

²⁶ Ibidem.

Wydaje się, że przytoczone w tabeli 1.1. definicje można podzielić na cztery grupy definicji, a mianowicie definicji, które:

- 1) skoncentrowane są na zaspokojeniu potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń (definicje nr 1, 3, 8, 10),
- 2) skoncentrowane na zmniejszeniu presji na środowisko; definicje te dotyczą jedynie sfery środowiska (definicja nr 11), są więc definicjami o wąskim zakresie,
- 3) skoncentrowane na harmonizowaniu relacji między systemem ekonomicznym, społecznym i przyrodniczym, które w odróżnieniu od poprzedniej grupy definicji koncentrują się na ładzie zintegrowanym (nr 2, 4, 5, 6, 7).
- 4) akcentujące system aksjologiczny (nr 9).

Zdaniem autorki rozprawy, jednym z najbardziej kompleksowych określeń zrównoważonego rozwoju jest definicja przyjęta w 1992 r. w dokumentach końcowych Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”. Na Konferencji tej przyjęto, że zrównoważony rozwój to *...rozwój, który zapewnia równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska, umożliwiający zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez ograniczania możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń.*”²⁷

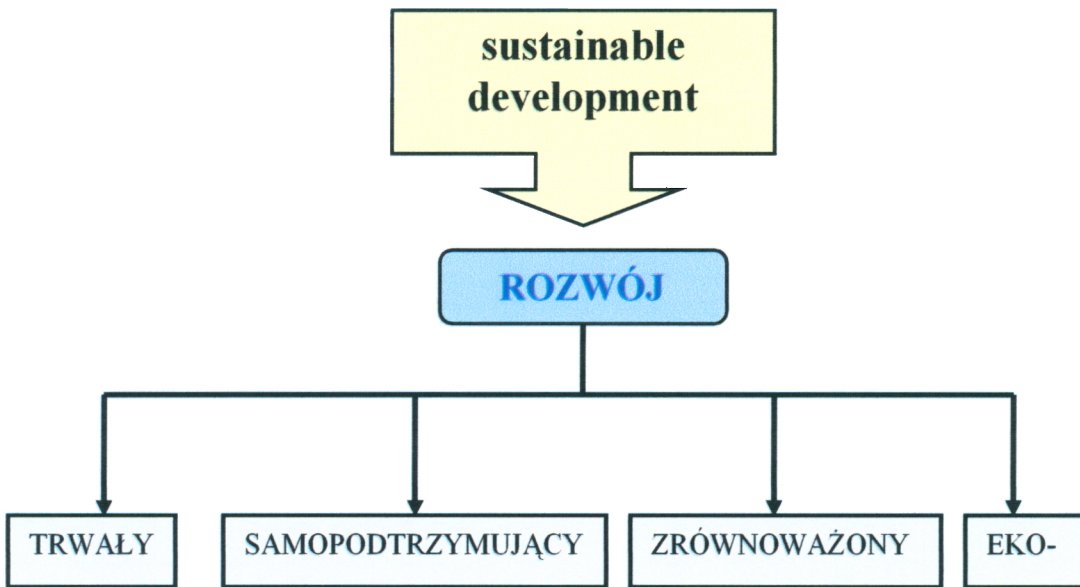
Jak wynika z powyższego pojęcie nowego paradygmatu rozwoju jest w rozmaity sposób definiowane. Tak jak już wspomniano wynika to głównie z braku jednomyślności co do tłumaczenia pojęcia sustainable development. W Polsce pojęcie sustainable development tłumaczone jest jako rozwój trwały, rozwój samopodtrzymujący, rozwój zrównoważony oraz jako ekorozwój. Polskie interpretacje pojęcia *sustainable development* prezentuje rysunek 1.2.

Jedną z interpretacji pojęcia *sustainable development* jest określenie go jako **rozwój trwały**. Na podstawie ogólnej definicji rozwoju można przyjąć, że rozwój trwały to taki proces zmian (rozwój), który realizuje cechę trwałości ocenianą pozytywnie z punktu widzenia określonego systemu wartości. Inaczej można go określić jako rozwój, który ma cechę trwałości.²⁸

²⁷ Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” z Rio de Janeiro 3–14 czerwiec 1992r. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993, s. 13-15.

²⁸ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa – Białystok 2005, s. 41.

Rysunek 1.2. Polskie interpretacje pojęcia sustainable development

Źródło: T. Borys (red.): *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Warszawa – Białystok 2005, s. 22.

W literaturze przyjmuje się na ogół, że cechę trwałości realizują cztery zasady, a mianowicie:²⁹

- 1) *Słaba zasada trwałości*, która oznacza zachowanie wielkości całkowitego kapitału bez względu na jego strukturę, na którą składają się kapitał przyrodniczy, kapitał wytworzony przez człowieka i kapitał ludzki. W tej zasadzie zakłada się, że poszczególne kapitały są doskonałymi substytutami. Jest to podejście będące kontynuacją tradycyjnej ekonomii dobrobytu, uzupełnionej elementami, które w pewnym stopniu uwzględniają podstawowe wymagania związane z bezpiecznym wykorzystywaniem zasobów środowiska. Rozwój opierający się na słabej zasadzie trwałości jest więc rozwojem konwencjonalnym, który nie może być zaliczony do nowego paradygmatu rozwoju.
- 2) *Wrażliwa zasada trwałości*, która wymaga, aby przy zachowaniu całkowitej wielkości kapitału nie została naruszona zasada określająca relacje między jego składowymi. Przy tej zasadzie przyjęte jest założenie, że kapitał wytworzony przez człowieka i przyrodniczy mogą być substytutami, ale tylko w określonych granicach.

²⁹ Ibidem, s.41.

- 3) *Silna (mocna) zasada trwałości*, która wymaga, aby poszczególne rodzaje kapitału zostały zachowane każdy z osobna. W zasadzie tej przyjmuje się założenie, iż kapitał przyrodniczy i wytworzony przez człowieka są komplementarne. Warunkiem rozwoju jest utrzymanie kapitału przyrody i niedopuszczenie do negatywnej zmiany w ilości i jakości dóbr i usług środowiska. Jest to zasada, która pokazuje silny związek trwałego rozwoju z innymi nowymi koncepcjami rozwoju jak rozwój zrównoważony i rozwój samopodtrzymujący.
- 4) *Restrykcyjna zasada trwałości*, która wiąże się z zakazem uszczuplania któregośkolwiek z zasobów. Oznacza to w praktyce zakaz eksploatacji zasobów nieodnawialnych. W przypadku zasobów odnawialnych dopuszczalne jest zużycie tylko tej części, która jest jego rocznym przyrostem. Kładzie ona nacisk na zastosowanie zasady konserwacji przyrody we wszystkich możliwych obszarach funkcjonowania człowieka i jest to zasada oparta – jak się wydaje - na biocentrycznym systemie wartości.

Kolejną interpretacją pojęcia *sustainable development* jest określanie go jako rozwój samopodtrzymujący. Takie tłumaczenie pojęcia *sustainable development* wynika z tego, iż jest ono tłumaczone jako rozwój, który ma zdolność podtrzymywania, czyli rozwój samopodtrzymujący. Opierając się na definicji ujętej w Raport Brundtland można rozwój samopodtrzymujący zdefiniować jako proces zmian, który umożliwia zaspokojenie potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń.³⁰ Koncepcja ta kładzie nacisk na zachowanie równowagi pomiędzy trzema aspektami rozwoju: ekonomicznym, społecznym i ekologicznym. Jednak szczególną uwagę kładzie się na aspekty ekologiczne, ponieważ degradacja środowiska naturalnego oraz wyczerpywanie się zasobów naturalnych może przynieść negatywne skutki dla działalności gospodarczej, jak również spowodować ujemne skutki dla obecnych i przyszłych pokoleń (m.in. obniżenie jakości życia). Wyróżnia się dwie kluczowe zasady (filary) tego rozwoju, a mianowicie:

1. zasadę sprawiedliwości międzypokoleniowej w dostępie do środowiska, która podkreśla, że prawo do rozwoju musi być egzekwowane w taki sposób, aby były uwzględnione rozwojowe i środowiskowe potrzeby obecnego i przyszłych pokoleń,

³⁰ Ibidem, s. 44.

2. zasadę nieprzekraczania granic poprzez podtrzymywanie wydolności środowiskowej. Zgodnie z tą zasadą emisja zanieczyszczeń musi mieścić się wewnątrz zdolności absorpcyjnej lub innych usług środowisk.³¹

Kolejną najczęściej spotykaną w Polsce interpretacją pojęcia *sustainable development* jest określenie go jako rozwój zrównoważony. Na podstawie ogólnej definicji rozwoju można przyjąć, iż rozwój zrównoważony to taki proces zmian, który realizuje cechę zrównoważenia ocenianą pozytywnie z punktu widzenia co najmniej antropocentrycznego systemu wartości.³² Koncepcja ta zakłada wprowadzenie równowagi pomiędzy środowiskiem przyrodniczym, ekonomicznym i społecznym. Koncepcję takiego rozwoju (jego istotę) wyjaśnia zbiór zasad na które składają się:³³

- zasada integralności ładów poprzez zrównoważoną ochronę środowiska, kapitału społecznego i wytworzonego przez człowieka,
- zasada subsydiarności,
- zasada zrównoważonej partycypacji, w tym partnerstwa międzysektorowego.

Inną, stosowaną w Polsce najczęściej w początkowym okresie wdrażania nowego paradygmatu rozwoju, interpretacją pojęcia *sustainable development* to określanie go mianem ekorozwoju. Ekorozwój wiąże się jednak ściśle z pojęciem kapitału naturalnego. Pojęcie to oznacza taki rozwój, który pozwala dziedzictwo środowiska przyrodniczego utrzymać w nienaruszonym stanie przez pewien czas, czyli zapewnia taki stan środowiska naturalnego, aby przyszłe pokolenia miały zapewniony odpowiedni poziom jakości życia.³⁴ Czyli jest to interpretacja wąska pojęcia *sustainable development*, która wiąże je wyłącznie z łaodem środowiskowym, pomijając w dużym stopniu dwa pozostałe.

Jak wynika z powyższych rozważań w Polsce pojęcie *sustainable development* jest rozmaicie tłumaczone. Bardzo często zamiennie stosowane są takie pojęcia jak: rozwój trwały, rozwój samopodtrzymujący, rozwój zrównoważony. Nie ma to jednak większego uzasadnienia, przy czym należy zaznaczyć, iż wymienione powyżej trzy koncepcje są ściśle ze sobą powiązane i uzupełniają się wzajemnie. Spośród tych trzech koncepcji najczęściej stosowanym polskim odpowiednikiem pojęcia *sustainable development* jest rozwój zrównoważony (łączy w sobie cechy wszystkich kategorii), stąd też w pracy przyjęto takie właśnie określenie.

³¹ Ibidem, s. 45-46.

³² Ibidem, s.47.

³³ Ibidem, s. 47.

³⁴ Ibidem, s.50.

Podstawą koncepcji nowego paradygmatu rozwoju jest **zasada ładu zintegrowanego**. Zasadę tę można rozumieć jako spójne tworzenie trzech ładów, a mianowicie:

- środowiskowego – określającego konieczność budowania polityki ekologicznej,
- społecznego – określającego konieczność budowy polityki społecznej,
- ekonomicznego – określającego konieczność budowy polityki gospodarczej.

W praktyce bardzo często wyodrębnia się jednak nie trzy a cztery bądź nawet pięć ładów. Następuje to poprzez wyodrębnienie z ładu społecznego ładu instytucjonalno-politycznego oraz z ładu środowiskowego ładu przestrzennego.

Zrównoważony rozwój jest z pewnością **zbiorem zasad**, które tworzą filozofię nowego podejścia do rozwoju oraz określają kierunki, sposoby działania przy realizacji zrównoważonego rozwoju. W literaturze przedmiotu spotyka się wiele prób określenia zasad zrównoważonego rozwoju.* W różnych dokumentach dotyczących idei zrównoważonego rozwoju można spotkać różne podejście do sformułowania jego zasad, które mają mniej lub bardziej rozbudowaną formę. Wynika to m.in. z tego, że w praktyce funkcjonuje wąskie jak i szerokie rozumienie zrównoważonego rozwoju. Wąskie rozumienie tej kategorii pochodzi od ekorozwoju, natomiast szerokie kojarzone jest z ładem zintegrowanym.

Zasady zrównoważonego rozwoju sformułowane zostały w wielu dokumentach, wśród których można wyróżnić:

- Deklarację z Rio de Janeiro (Karcie Ziemi) – 27 zasad
- Światową Kartę Przyrody – 5 zasad
- Drugą Politykę Ekologiczną Państwa – 12 zasad
- zasady przyjęte przez Unię Europejską.

Jak już wspomniano, zasady przyjęte w poszczególnych dokumentach mają mniej lub bardziej rozbudowaną formę. W części dokumentów mamy do czynienia ze zbiorem zasad, który można określić jako uniwersalny, ponieważ odnosi się do wszystkich ładów. W innych dokumentach mamy do czynienia ze zbiorem zasad, które wyjaśniają w zasadzie istotę tylko jednego ładu oraz częściowo pozostałych.

* por. S.Kozłowski: *Ekorozwój. Wyzwanie...*, op. cit.

Pierwszy opracowany zbiór zasad zrównoważonego rozwoju stanowią zasady ujęte w „Karcie Ziemi”. Jest to największy zbiór zasad (obejmuje 27 zasad), które zostały odniesione do skali globalnej. Zasady te uwzględniają trzy łady, które po uwzględnieniu tych zasad tworzą ład zintegrowany. Tabela 1.2. przedstawia zbiór zasad zawartych w „Karcie Ziemi”, a jednocześnie zawiera propozycje ich zaliczenia do poszczególnych ładów.

Tabela 1.2. Zasady zrównoważonego rozwoju ujęte w „Karcie Ziemi”

Numer zasady	Treść zasady
ŁAD ŚRODOWISKOWY	
Zasada 4	Aby osiągnąć zrównoważony rozwój, ochrona środowiska powinna stanowić nierozłączną część procesu rozwoju i nie może być rozpatrywana oddzielnie od niego.
Zasada 7	Państwa powinny współpracować w duchu ogólnoświatowego partnerstwa w celu zachowania, ochrony i przywracania zdrowia i integralności ekosystemu Ziemi. Ze względu na różny wkład w zniszczenie środowiska naturalnego na Ziemi, państwa ponoszą wspólną, lecz zróżnicowaną odpowiedzialność. Kraje rozwinięte potwierdzają swoją odpowiedzialność, którą ponoszą w międzynarodowym dążeniu do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, o czym świadczy stosunek ich społeczeństwa do stanu środowiska na Ziemi, technologii i środków finansowych, którymi dysponują.
Zasada 10	Zagadnienia środowiskowe są najlepiej rozwiązywane, na odpowiednim poziomie, z udziałem wszystkich zainteresowanych obywateli. Na poziomie narodowym każda jednostka powinna mieć zapewniony odpowiedni dostęp do informacji dotyczącej środowiska, w której posiadaniu jest władza publiczna. Obejmuje to informacje dotyczące substancji niebezpiecznych i działalności w obrębie społeczności, jak również możliwości udziału w procesie podejmowania decyzji. Państwa powinny ułatwiać udział społeczeństwa przez stworzenie szerokiego dostępu do informacji. Powinien zostać zapewniony efektywny i rzeczywisty dostęp do prawnych i administracyjnych środków, włączając w to środki kompensujące i zaradcze.
Zasada 11	Państwa powinny wprowadzić efektywne prawo środowiskowe. Standardy środowiskowe, cele i priorytety zarządzania powinny odzwierciedlać środowiskowe i rozwojowe cele, dla których są stosowane. Standardy

	przyjęte przez niektóre kraje mogą być nieodpowiednie, powodując powstanie niesprawiedliwych, ekonomicznych i społecznych kosztów w innych krajach, a w szczególności w krajach rozwijających się.
Zasada 14	Państwa powinny efektywnie współpracować w sprzeciwianiu się i zapobieganiu przemieszczaniu do innych państw działalności bądź substancji powodujących poważne zanieczyszczenia środowiska lub szkodliwych dla zdrowia ludzkiego.
Zasada 15	Wszystkie państwa powinny szeroko zastosować zapobiegawcze podejście w celu ochrony środowiska, mając na uwadze ich własne możliwości. Tam gdzie występują zagrożenia poważnymi lub nieodwracalnymi zmianami, brak całkowitej naukowej pewności nie może być powodem opóźniania efektywnych działań, których realizacja prowadziłaby do zapobiegania degradacji środowiska.
Zasada 16	Narodowe władze muszą dołożyć wszelkich starań, aby promować wewnątrzpaństwowe pokrycie kosztów likwidacji skutków dewastacji środowiska oraz użycie instrumentów ekonomicznych, biorąc pod uwagę podejście, że zanieczyszczający, generalnie, powinien ponosić wszelkie koszty związane z naprawą szkód, mając na uwadze interes publiczny oraz bez zakłócania międzynarodowego handlu i procesu inwestowania.
Zasada 17	Ocena oddziaływania na środowisko, jako narodowy instrument, musi zostać zastosowana dla zamierzonych działań, co do których można się spodziewać, że będą miały znacząco niekorzystny wpływ na środowisko i przedmiotem podjęcia decyzji przez kompetentne narodowe władze.
Zasada 18	Państwa powinny natychmiast powiadomić inne kraje o jakiegokolwiek katastrofie lub innych niebezpieczeństwach, co do których można się spodziewać, że mogą spowodować nagłe i szkodliwe efekty dla środowiska w tych państwach. Międzynarodowa wspólnota powinna skierować wszelkie wysiłki, aby pomóc państwu dotkniętemu nieszczęściem.
Zasada 19	Państwa powinny zapewnić wczesne powiadomienie i odpowiednią informację potencjalnie zagrożonym państwom, na temat wydarzeń, które mogą mieć znacząco niekorzystne transgraniczne efekty, powinny one konsultować się z innymi państwami we wczesnej fazie i w dobrej wierze.
Zasada 23	Chronione powinno być środowisko i zasoby naturalne należące do ludzi uciskanych, znajdujących się pod jakąkolwiek dominacją bądź okupacją.
ŁAD SPOŁECZNY*	
Zasada 1	Istoty ludzkie są w centrum zainteresowania w procesie zrównoważonego rozwoju. Mają prawo do zdrowego i twórczego życia w harmonii z przyrodą.

* Ład ten zawiera w sobie ład instytucjonalno-polityczny.

Zasada 3	Prawo do rozwoju musi być wypełnione tak, ażeby sprawiedliwie połączyć rozwojowe i środowiskowe potrzeby obecnych i przyszłych generacji.
Zasada 5	Wszystkie państwa i wszyscy ludzie powinni współpracować w zasadniczym zadaniu wykorzenienia ubóstwa, jako niezbędny wymóg zrównoważonego rozwoju, aby zmniejszyć różnice w poziomie życia i dążyć do zaspokojenia potrzeb większości ludzi na świecie
Zasada 8	Aby osiągnąć zrównoważony rozwój i wyższą jakość życia dla wszystkich ludzi, państwa powinny zredukować bądź wyeliminować niezrównoważone systemy produkcji lub konsumpcji oraz promować odpowiednią politykę demograficzną
Zasada 13	Państwa powinny rozwijać narodowe prawo, mając na uwadze odpowiedzialność i odszkodowania dla ofiar zanieczyszczeń, bądź innego rodzaju zniszczeń środowiska. Państwa powinny także prowadzić współpracę w szybszy i bardziej zdeterminowany sposób, tak aby wypracować międzynarodowe prawo uwzględniające odpowiedzialność i odszkodowania za niekorzystne efekty zanieczyszczeń środowiskowych, spowodowane działalnością w obrębie ich systemu prawnego, bądź kontrolą na obszarach nie objętych przez ich jurysdykcję.
Zasada 20	Kobiety odgrywają żywotną rolę w zarządzaniu środowiskiem i rozwoju. Stąd też ich pełny udział jest ważnym aspektem dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju.
Zasada 21	Twórczość, ideały i odwaga młodych świata powinny zostać zmobilizowane w celu rozwijania światowego partnerstwa, które pomoże osiągnąć zrównoważony rozwój i zapewnić lepszą przyszłość dla wszystkich.
Zasada 22	Ludność tubylcza i jej wspólnoty, a także inne wspólnoty lokalne odgrywają znaczącą rolę w zarządzaniu środowiskiem i rozwoju, ze względu na ich wiedzę i tradycje. Państwa powinny rozpoznać i właściwie podtrzymywać ich tożsamość, kulturę i zainteresowania oraz umożliwić im efektywny udział w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju.
Zasada 24	Działania wojenne nieodłącznie związane są z niszczeniem zrównoważonego rozwoju. Dlatego też państwa powinny respektować międzynarodowe prawo, które zapewnia ochronę środowiska w czasie zbrojnego konfliktu oraz powinny współpracować przy jego dalszym rozwoju, tam gdzie jest to konieczne.
Zasada 25	Pokój, rozwój i ochrona środowiska są współzależne i niepodzielne.
Zasada 26	Państwa powinny rozwiązać wszystkie swoje spory środowiskowe na drodze pokojowej i przy użyciu odpowiednich środków zgodnych z Kartą

	Narodów Zjednoczonych.
Zasada 27	Państwa i ludzie powinni współpracować w dobrej wierze w duchu partnerstwa przy wypełnianiu zasad zawartych w tej Deklaracji i w dalszym rozwoju prawa międzynarodowego w procesie osiągania zrównoważonego rozwoju.
ŁAD GOSPODARCZY	
Zasada 2	Państwa zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych i zasadami prawa międzynarodowego mają suwerenne prawo do korzystania ze swoich zasobów naturalnych stosownie do ich własnej polityki dotyczącej środowiska i rozwoju oraz są odpowiedzialne za zapewnienie, że działalność prowadzona w ramach ich prawa lub kontroli, nie spowoduje zanieczyszczeń środowiska naturalnego innych państw lub obszarów znajdujących się poza granicami narodowych uregulowań prawnych.
Zasada 6	Wyjątkowa sytuacja i potrzeby krajów rozwijających się, szczególnie tych najmniej rozwiniętych oraz najbardziej podatnych na zagrożenia środowiskowe, powinny otrzymać specjalne przywileje. Międzynarodowe działania w dziedzinie środowiska i rozwoju powinny także brać pod uwagę interesy i potrzeby wszystkich krajów.
Zasada 9	Państwa powinny współpracować w celu wzmocnienia wewnętrznych możliwości budowania zrównoważonego rozwoju, poprawiając naukowe zrozumienie, poprzez wymianę naukowej i technologicznej wiedzy oraz poprzez usprawnianie procesu rozwoju, przystosowania i rozprzestrzeniania technologii, włączając w to nowe technologie i innowacje.
Zasada 12	Państwa powinny współpracować w celu promowania wspierającego i otwartego międzynarodowego systemu ekonomicznego, co mogłoby prowadzić do wzrostu gospodarczego i osiągnięcia zrównoważonego rozwoju we wszystkich krajach, a także w celu lepszego rozwiązywania problemów degradacji środowiska. Działania polityki handlowej dla celów środowiskowych nie powinny stanowić środków samowolnej i bezprawnej dyskryminacji, bądź ukrytych ograniczeń w międzynarodowym handlu. Należy unikać jednostronnych działań, zajmujących się wyzwaniem środowiskowymi, jeśli są one poza zasięgiem działania systemu prawnego kraju importującego. Środowiskowe działania zajmujące się transgranicznymi i globalnymi problemami środowiska powinny opierać się na zasadzie międzynarodowego konsensusu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kozłowski S.: *Rio – początek ery ekologicznej. Szczyt Ziemi*. Biblioteka Ery Ekologicznej Towarzystwa Przyjaciół Filozofii Ekologicznej. Warszawa 1993, s. 30-36.

Możliwość przypisania poszczególnych zasad do określonego ładu pokazuje, iż uwzględniają one łady wyodrębnione z ładu zintegrowanego. Jednocześnie pozwala to na stwierdzenie, iż jest to zbiór zasad zrównoważonego rozwoju o szerokim zakresie. Należy jednak zaznaczyć, iż niektóre zasady wymieniane w „Karcie Ziemi” pomimo, iż przez autorkę rozprawy zostały zaliczone do określonego ładu są zasadami w dużym stopniu uniwersalnymi. Dotyczą bowiem trzech bądź dwóch ładów (dotyczy to m.in. zasady 9 i 12, które zaliczone zostały do ładu gospodarczego, jednak dotyczą również ładu społecznego i środowiskowego).

W pozostałych dokumentach, w których sformułowane mamy zasady zrównoważonego rozwoju, można stwierdzić, że mamy do czynienia ze zbiorem zasad o znacznie węższym zasięgu. W większości z nich mamy jedynie zasady, które odnoszą się do sfery środowiskowej. Tak jest w przypadku zasad sformułowanych w Światowej Karcie Przyrody. W dokumencie tym sformułowano 5 zasad, które brzmią następująco:

1. Przyroda musi być szanowana i jej istotne procesy nie powinny być zmieniane na gorsze.
2. Zdolność genetyczna życia na Ziemi nie będzie zagrożona, populacja każdego gatunku dzikiego lub udomowionego będzie utrzymywana co najmniej na poziomie wystarczającym do przeżycia, a środowiska potrzebne do tego celu będą chronione.
3. Zasady ochronne będą zastosowane do każdej części powierzchni globu, ładu lub morza, specjalna ochrona będzie przyznana częściom, które są unikatowe, wzorcami reprezentującymi całe zróżnicowane typy ekosystemów oraz siedliskom gatunków rzadkich lub zagrożonych.
4. Ekosystemy i organizmy, tak samo jak zasoby lądowe, morskie i atmosferyczne, jakie użytkuje człowiek, będą zachowane w ten sposób, aby zapewnić i utrzymać ich optymalną i ciągłą produktywność, jednocześnie bez narażania innych ekosystemów lub gatunków, z którymi one współistnieją.
5. Przyroda powinna być zabezpieczona przed pustoszeniem powodowanym przez wojnę lub inne wrogie działania.³⁵

³⁵ Światowa Strategia Ochrony Środowiska. Ochrona żywych zasobów dla trwałego rozwoju, Warszawa 1985r.

Na podstawie przytoczonych powyżej zasad można wysunąć stwierdzenie, iż są to bardziej zasady ekorozwoju niż rozwoju zrównoważonego, ponieważ dotyczą wyłącznie ładu środowiskowego.

Polska, jak i pozostałe kraje Unii Europejskiej, rozpoczęły wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju. Z tego też względu opracowano i zapisano w odpowiednich dokumentach zasady zrównoważonego rozwoju. W Unii Europejskiej sformułowano 8 zasad zrównoważonego rozwoju, a w Polsce w Polityce Ekologicznej Państwa określono ich 12. Zasady te przedstawia tabela 1.3.

Tabela 1.3. Zasady zrównoważonego rozwoju przyjęte w Polsce i Unii Europejskiej

Lp	Zasady przyjęte w II Polityce Ekologicznej Państwa w Polsce	Zasady przyjęte w Unii Europejskiej
1	Prewencji	Przezorności i prewencji
2	Zanieczyszczający płaci	-
3	Uspołecznienia	Partycypacji publicznej
4	Przezorności	Nieprzekraczania wydajności środowiska
5	Wysokiego poziomu ochrony środowiska	-
6	Równego dostępu do środowiska przyrodniczego	Równego dostępu do środowiska przyrodniczego
7	Integracji polityki ekologicznej z politykami sektorowymi	-
8	Subsydiarności	Subsydiarności
9	Klauzul zabezpieczających	Klauzul zabezpieczających
10	Stosowania najlepszych dostępnych technik (BAT)	Stosowania najlepszych dostępnych technik
11	Regionalizacji	-
12	Skuteczności ekologicznej i efektywności ekonomicznej	-
13	-	Współpracy międzynarodowej zwłaszcza w kontekście transgranicznym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie II Polityki Ekologicznej Państwa oraz T. Borys (red.): *Wskaźniki zrównoważonego.....*, op. cit., s. 76 - 81 .

Zarówno zasady przyjęte w Polsce i określone w II Polityce ekologicznej państwa jak i zasady Unii Europejskiej* mają nieco węższy charakter niż zasady określone w Karcie Ziemi i dotyczą w zasadzie wyłącznie ładu środowiskowego.

Również w literaturze przedmiotu można spotkać wiele prób określenia jego zasad. Zunifikowany zbiór zasad zrównoważonego rozwoju przedstawiony został przez

* jak widać zasady określone w polskiej polityce ekologicznej stanowią pewne rozszerzenie zasad unijnych, co jest istotne po wejściu Polski do Unii Europejskiej.

T. Borysa (m.in. w cyt. już *Wskaźnikach ekorozwoju*). Jest to zbiór zasad, który także głównie odnosi się do sfery środowiskowej, co jest istotne z punktu widzenia przedmiotu rozprawy – ukazania ubezpieczeń środowiskowych jako instrumentu realizacji zasad zrównoważonego rozwoju. Zbiór ten tworzy 10 zasad³⁶, a mianowicie:

1. *Zasada respektowania zrównoważonego rozwoju* (określana również jako zasada integralności systemu ekologicznego, gospodarczego i społecznego). Sprowadza się ona do tego, że ochrona środowiska (jej obowiązek) nie może być w konflikcie z interesami gospodarczymi, lecz stanowi element i warunek prawidłowego gospodarowania. Natomiast działalność gospodarcza, która narusza powyższy obowiązek jest nielegalna.
2. *Zasada integralności środowiska*, która wprowadza zalecenia aby „*Myśleć globalnie natomiast działać lokalnie*”. Zasada ta uwzględnia podstawowe prawa ekologii, a mianowicie:
 - każda rzecz jest powiązana z wszystkimi innymi rzeczami,
 - każda rzecz musi się gdzieś podziąć,
 - przyroda (natura) wie najlepiej.
3. *Zasada kooperacji* (współdziałania) w ochronie środowiska. Jest to bardzo ważna zasada, która polega na współdziałaniu państw, instytucji i organizacji międzynarodowych oraz krajowych na rzecz ochrony środowiska. Jest to jedna z najważniejszych zasad funkcjonowania Unii Europejskiej.
4. *Zasada ekonomizacji*, określana również jako zasada efektywności ekonomicznej i ekologicznej ochrony środowiska. Postuluje ona realizację polityki, która ma zapewnić osiągnięcie celów ekologicznych minimalnym kosztem społecznym. Zasadę tę łączy się z kilkoma innymi zasadami praktycznymi, do których zalicza się głównie:
 - *zasadę „zanieczyszczający płaci”*, która to zasada jest zasadą odpowiedzialności finansowej sprawców zanieczyszczeń,
 - *zasadę „użytkownik płaci”*, która polega na tym, że jeśli użytkownik dobra w procesie konsumpcji (użytkowania) powoduje niekorzystne efekty ekologiczne musi ponieść z tego tytułu skutki finansowe (zanieczyszczający użytkownik płaci),

³⁶ T. Borys: *Wskaźniki*, op. cit. s. 85-92.

- *zasadę „płacą poszkodowani”*, która to zasada może być między innymi realizowana poprzez dobrowolne włączenie się poszkodowanych w realizację działań ochronnych zanieczyszczającego środowisko. Za taką realizacją tej zasady przemawia fakt, iż bardzo często koszty usunięcia źródła zanieczyszczenia są niższe od kosztów likwidacji strat nim spowodowanych. Zasada ta może być realizowana również poprzez subwencjonowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony środowiska ze środków publicznych.
 - *zasadę „wspólnej odpowiedzialności”*, która może polegać na subwencjonowaniu ze środków publicznych likwidowania starych źródeł zagrażających środowisku oraz na realizacji wspólnych przedsięwzięć ochronnych w układzie regionalnym lub subregionalnym.
 - *zasadę etapowania i wyboru priorytetów*, która oznacza konieczność dostosowania potrzeb w dziedzinie ochrony środowiska do możliwości finansowych.
 - *zasadę uwzględniania wymogów ochrony środowiska w działalności planistycznej*. Jest to zasada związana przede wszystkim z umacnianiem roli planowania przestrzennego w prawidłowym gospodarowaniu zasobami środowiska na poziomie kraju, regionu i gminy.
5. *Zasada prewencji* czyli zasada zapobiegania, która zakłada zapobieganie nadmiernym zanieczyszczeniom poprzez likwidację zanieczyszczeń u źródła. Oznacza to, że przy wyborze środków zaradczych i sposobów likwidacji skutków zagrożeń preferowane powinny być takie działania, jak:
- unikanie wytwarzania zanieczyszczeń,
 - recykling,
 - neutralizacja zanieczyszczeń.
- Wprowadzenie tej zasady polega na takim stymulowaniu gospodarki, które umożliwi przechodzenie od technologii „brudnych” do „czystych” lub przyjaznych dla środowiska.
6. *Zasada reagowania* na istniejące zagrożenia ekologiczne, polegająca na reagowaniu na historyczne lub pojawiające się na bieżąco zagrożenia. Zasada ta należy do form aktywnej polityki ekologicznej.
7. *Zasada partycypacji publicznej*, określana również jako zasada udziału społeczności lokalnej w rozwiązywaniu problemów ekologicznych lub jeszcze

inaczej jako zasada uspołecznienia. W polityce ekologicznej państwa podkreśla się, że jest ona realizowana poprzez tworzenie instytucjonalnych i prawnych warunków udziału obywateli, grup społecznych i organizacji pozarządowych w całym procesie ochrony i kształtowania środowiska poprzez edukację ekologiczną.

8. *Zasada regionalizacji polityki ekologicznej*, czyli postulat dostosowania wymagań ochronnych do regionalnych i lokalnych warunków oraz umożliwienia regionalnej i lokalnej władzy wyboru narzędzi realizacji polityki środowiskowej.
9. *Zasada praworządności*, która oznacza w warunkach polskich konieczność takiej przebudowy systemu prawa ekologicznego i sposobu jego realizacji, aby każdy przepis był ściśle przestrzegany i niemożliwe było niestosowanie przepisów przy zastosowaniu tak dobrze znanej społeczeństwu argumentacji o „wyższej konieczności” czy „interesie społecznym”.
10. *Zasada przestrzegania międzypokoleniowej sprawiedliwości ekologicznej*, która oznacza konieczność takiego gospodarowania, aby zachować dla przyszłych pokoleń środowisko w odpowiedniej jakości oraz zabezpieczyć zasoby podstawowych surowców.

Zrównoważony rozwój definiowany jest również jako zbiór pewnych celów, czy bardziej precyzyjnie – jako działania (zmiany) zmierzające do realizacji celów tego rozwoju. Cele zrównoważonego rozwoju można podzielić na:

- nadrzędne,
- główne,
- szczegółowe.

Generalnym celem zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie odpowiedniego poziomu jakości życia (czyli lepsze zaspokojenie potrzeb fizycznych i psychicznych człowieka).³⁷ Jest to cel nadrzędny, który może być następnie określony np. przez wiązkę następujących celów społecznych:

- dobrobyt,
- sprawiedliwość (wewnątrz- i międzygeneracyjna),
- bezpieczeństwo.³⁸

³⁷ Ibidem, s. 78.

³⁸ Ibidem, s. 79.

Szczególną rolę w realizacji przedstawionych powyżej społecznych celów zrównoważonego rozwoju odgrywa utrzymanie funkcji ekologicznych środowiska przyrodniczego (czyli stałość zasobu tzw. kapitału naturalnego).³⁹

Ciekawą propozycję celów zrównoważonego rozwoju zaproponował S. Kozłowski, który wyodrębnił następujące cele zrównoważonego rozwoju:

- bezpieczne dla zdrowia ludzkiego środowisko,
- równowaga ekologiczna w podstawowych ekosystemach,
- niezbędne warunki odnowy biologicznych sił człowieka,
- możliwość dalszego rozwoju gospodarczego.⁴⁰

Zaproponowane przez S. Kozłowskiego i przedstawione powyżej cele kładą nacisk na aspekt ekologiczny.

Warto też zwrócić uwagę, że podobny wyraz istoty zrównoważonego rozwoju przedstawiają Milenijne Cele Rozwoju przyjęte na międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Nowym Jorku w 2000 r. Zostały one określone w Deklaracji Milenijnej przez przywódców 189 państw i stanowią zobowiązanie międzynarodowej społeczności m.in. do redukcji ubóstwa i głodu, zapewnienia równego statusu kobiet i mężczyzn, poprawy stanu zdrowia, poprawy stanu edukacji, walki z AIDS. Postawione cele mają być spełnione do 2015 r. W grupie celów określonych w Deklaracji Milenijnej zrównoważony rozwój występuje jako kategoria związana z ładem środowiskowym. Pozostałe cele są celami, które w głównej mierze dotyczą ładu społecznego.⁴¹ Można więc określić, iż są przykładem ekorozwojowej (wąskiej) interpretacji pojęcia *sustainable development*. Zbiór Milenijnych celów rozwoju przedstawia tabela 1.4.

Jak wynika z powyższych rozważań zrównoważony rozwój jest zbiorem cech, zasad oraz celów. Nowy paradygmat rozwoju jest jedyną alternatywą dla człowieka. Jest on jedyną drogą do zaspokojenia potrzeb, aspiracji i dalszego rozwoju społeczeństw, bez ograniczania szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie ich potrzeb.

³⁹ B. Fiedor: *Teoretyczne podstawy badania trwałości wzrostu gospodarczego*. (w): „Sterowanie ekorozwojem”, pod red. B. Poskrobki, op. cit. s. 28.

⁴⁰ S. Kozłowski: *Droga do ekorozwoju*. PWN, Warszawa 1994, s. 63.

⁴¹ T. Borys: *Spory wokół pojęcia zrównoważonego rozwoju*. (w:): S. Czaja: „Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie”. „Ekonomia i środowisko” nr 33, Nowa Ruda 2005, s. 48.

Tabela 1.4. Milenijne cele rozwoju

Lp	CELE	Powiązanie z ładami
1.	Ograniczenie ubóstwa	Ład społeczny i gospodarczy
2.	Zwiększenie liczby osób z wyższym wykształceniem	Ład społeczny
3.	Promocja równości płci i zwiększenie szans kobiet	Ład społeczny
4.	Poprawa zdrowia ludności i zmniejszenie śmiertelności dzieci	Ład społeczny
5.	Poprawa zdrowia rodzących	Ład społeczny
6.	Budowa stabilnego i sprawnie funkcjonującego systemu demokratycznego popieranego przez większość społeczeństwa	Ład społeczny
7.	Dostępność podstawowych udogodnień w gospodarstwach domowych	Ład społeczny i gospodarczy
8.	Zapewnienie zrównoważonego rozwoju	Ład środowiskowy

Źródło: T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok-Warszawa 2005, s. 53.

1.1.3. Zrównoważony rozwój w aktach prawnych i dokumentach strategicznych.

Konieczność wdrażania zrównoważonego rozwoju została uznana na całym świecie. W Unii Europejskiej jak i w Polsce od wielu lat tworzone są uregulowania prawne z zakresu ochrony środowiska, w których idea zrównoważonego rozwoju znajduje odbicie.

W Unii Europejskiej zrównoważony rozwój postrzega się jako ogólną strategię perspektywy europejskiego rozwoju.⁴² Można stwierdzić, że głównym celem polityki ekologicznej Unii Europejskiej jest zapewnienie w długiej perspektywie takiego wzrostu gospodarczego i trwałej poprawy standardu życia, który nie doprowadzi do pogorszenia się stanu środowiska i zapewni dostępność jego zasobów i walorów dla przyszłych

⁴² S. Kozłowski: *Ekorozwój.....*, op.cit., s. 155.

pokoleń.⁴³ Stąd też w aktach prawnych i innych dokumentach poświęca się nowemu paradygmatawi rozwoju wiele uwagi. W podpisanym w czerwcu 1997 r. Traktacie Amsterdamskim Rada Europy potwierdziła zobowiązania przyjęte na Konferencji „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro 1992 r. W zapisach traktatu znajduje się stwierdzenie, iż Unia: „*stawia sobie następujące cele: wspieranie postępu gospodarczego i społecznego oraz osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju*”.⁴⁴ Dużo uwagi idei zrównoważonego rozwoju poświęca się w tymczasowej wersji Traktatu ustanawiającego Konstytucję Europejską. W dokumencie tym eksponowane są dwie cechy rozwojowe: zrównoważenie i samopodtrzymywanie. Są one wielokrotnie wymieniane m.in. przy określaniu celów Unii. I tak na przykład w preambule określono, że: „*Unia dąży do wspierania zrównoważonego i samopodtrzymującego rozwoju oraz zapewnia swobodny przepływ osób, usług, towarów i kapitału oraz swobodę przedsiębiorczości*”. W części dotyczącej ochrony środowiska zawarto zapis, w którym określa się, iż „*wysoki poziom ochrony środowiska i poprawa jego jakości muszą być zintegrowane z politykami Unii i zapewnione zgodnie z zasadą rozwoju samopodtrzymującego (sustensywnego)*”.⁴⁵

Polityka w zakresie ochrony środowiska Unii Europejskiej opiera się na kilkuletnich Programach Działań Środowiskowych, które wyznaczają cele przedsięwzięć ekologicznych w krajach Wspólnoty. W chwili obecnej realizowany jest VI Program Działań Środowiskowych. Szczególnie istotny dla wdrażania zrównoważonego rozwoju był program V zatytułowany: ***Do trwałego i zrównoważonego rozwoju***. Początkowo był on planowany do realizacji na lata 1993-1997 jednak ostatecznie przyjęty został do realizacji na lata 1993-2000. W programie tym za najważniejsze dziedziny działań Unii przyjęto:

- zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi (jak: woda, powietrze atmosferyczne, obszary zachowane w stanie naturalnym, bogactwa naturalne),
- zintegrowane podejście do zwalczania zanieczyszczeń i zapobiegania powstawaniu odpadów,
- poprawę jakości środowiska na obszarach miejskich,

⁴³ B. Fiedor, B. Poskrobko: *Dostosowanie polskiego prawa i regulacji ekologicznych do rozwiązań Unii Europejskiej*. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2000, s. 13.

⁴⁴ Ibidem, s. 154.

⁴⁵ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego...*, op. cit. s. 58.

- zmniejszenie zużycia energii ze źródeł nieodnawialnych.

Tak jak już wspomniano, obecnie realizowany jest Program VI dla lat 2001-2010, który nosi tytuł *Środowisko 2010: nasza przyszłość, nasz wybór*. Kładzie się w nim nacisk na problemy ekologiczne, a zwłaszcza na fakt, iż obecne pokolenie stwarza warunki życia przyszłym pokoleniom i decyzje, działania podejmowane obecnie rzutują na stan środowiska naturalnego w przyszłości.⁴⁶

Kolejnym dokumentem strategicznym w Unii Europejskiej, który odnosi się do zrównoważonego rozwoju jest *Europejska strategia zrównoważonego rozwoju*. Dokument ten został opracowany w 2001 r. przez Komisję Europejską i przyjęty w maju 2001 r. Strategia składa się z czterech części:

1. Pierwsza pod tytułem: *W kierunku zrównoważonej Europy*, w której definiuje się między innymi zrównoważony rozwój. Ponadto w tej części zwrócono m.in. uwagę na to, iż osiągnięcie zrównoważonego rozwoju jest celem nie tylko europejskim, ale ma charakter globalny.
2. Druga część zatytułowana jest: *Realizacja zrównoważonego rozwoju, osiąganie naszych ambicji*. Zawiera ona wytyczne w jaki sposób powinien być osiągnięty zrównoważony rozwój.
3. Trzecia część Strategii zawiera podsumowanie dwóch poprzednich części w postaci identyfikacji priorytetowych obszarów działań i ustalenia celów długoterminowych. Jest ona zatytułowana: *Ustalanie długoterminowych celów: identyfikacja priorytetów dla działań*.
4. Ostatnia część zatytułowana jest: *Wdrażanie strategii i przegląd jej postępów*. Zawiera ona wskaźniki, które będą miarą postępu wdrażania strategii. Została w niej wysunięta również propozycja utworzenia przez Parlament Europejski Komitetu Zrównoważonego Rozwoju. Komitet ten miałby się zająć wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju do polityk sektorowych.⁴⁷

Jest to bardzo ważny dokument w zakresie wdrażania zrównoważonego rozwoju. Zawiera nie tylko określenie celów polityki środowiskowej w Unii, ale również wskazuje na to, iż zrównoważony rozwój jest jej głównym celem.

Również w Polsce zrównoważonemu rozwojowi poświęca się wiele uwagi. Podpisany w 1991 r. układ stowarzyszeniowy między Polską a Unią Europejską (wszedł

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Z. Wysokińska, J. Witkowska: *Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004, s. 171-174.

w życie 1 lutego 1994 r.) zawiera zapisy, które mówią o konieczności wdrażania w Polsce koncepcji zrównoważonego rozwoju. Artykuł 71 układu europejskiego mówi o tym, że „...polityka skierowana na realizację rozwoju gospodarczego i społecznego Polski, a w szczególności polityka odnosząca się do przemysłu, powinna kierować się zasadą trwałego rozwoju. Konieczne jest zagwarantowanie, że wymogi ochrony środowiska naturalnego będą od samego początku w pełni włączone do takiej polityki. Taka polityka uwzględni również wymogi rozwoju społecznego”.⁴⁸

Paradygmat zrównoważonego rozwoju został zapisany w Polsce m.in. w następujących aktach prawnych i dokumentach strategicznych:

- Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,
- Ustawie Prawo ochrony środowiska,
- Ustawie o zagospodarowaniu przestrzennym,
- Polityce ekologicznej państwa,
- Strategii zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż koncepcja *sustainable development* w polskich aktach prawnych i dokumentach strategicznych nie występuje jawnie. W zapisie stosowana jest kategoria zrównoważonego rozwoju (*balanced development*), choć w intencji ustawodawcy chodziło o polski odpowiednik pojęcia *sustainable development*.

Paradygmat zrównoważonego rozwoju w polskiej konstytucji zapisany został w roku 1997. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w Artykule 5 określa, że: *"Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju"*.⁴⁹ Na uwagę zasługuje również art. 74, w którym określa się, iż *„ochrona środowiska jest obowiązkiem m.in. władz publicznych, które przez swoją politykę powinny zapewnić bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom"*.⁵⁰ Można więc stwierdzić, że zrównoważony rozwój jest w Polsce zasadą konstytucyjną. Zapis ten ma fundamentalne znaczenie dla wprowadzenia tej koncepcji rozwoju na wszystkich poziomach zarządzania.⁵¹

⁴⁸ Układ Europejski Ustanawiający Stowarzyszenie między Rzeczypospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi z 16 grudnia 1991 r., Dz. U z 1994 nr 11, poz. 38 oraz Dz. U. Wspólnot Europejskich OJ L 348/93.

⁴⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 nr 78, poz. 483.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego.....*, op.cit. s. 57.

Nowy paradygmat rozwoju pojawił się również w polskich ustawach. Na początku lat dziewięćdziesiątych pojęcie to zostało wprowadzone do ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 31 stycznia 1980 r.⁵² przy okazji jej nowelizacji. Został on zapisany w artykule 3 ustawy i początkowo paradygmat ten nazywany był ekorozwojem, a w kolejnych nowelizacjach zastąpiony został pojęciem zrównoważonego rozwoju.⁵³ Powyższa ustawa w 2001 roku została zastąpiona ustawą Prawo ochrony środowiska. W ustawie tej zrównoważony rozwój rozumiany jest jako (art.3): „...taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.⁵⁴

Kolejnym aktem prawnym do którego wprowadzono nowy paradygmat rozwoju była Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r. Podobnie jak w przypadku Ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska początkowo zastosowano pojęcie ekorozwoju, które w 1997 roku zamieniono pojęciem zrównoważonego rozwoju. Wprowadzenie w życie zapisów powyższej ustawy dokonało bardzo istotnej zmiany w podejściu do planowania przestrzennego, które zostało w znacznym stopniu podporządkowane kryteriom ekologicznym. Obecnie w zakresie planowania przestrzennego obowiązuje ustawa z marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.⁵⁵ W ustawie tej koncepcji zrównoważonego rozwoju i działań z nią zgodnych poświęcone są dwa artykuły, a mianowicie art. 1 oraz 47. Zgodnie z zapisem artykułu 1 ustawy za podstawę działań w zakresie kształtowania polityki przestrzennej przyjmuje się koncepcję zrównoważonego rozwoju. Art. 47 określa natomiast, iż przy sporządzaniu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju należy uwzględnić zasady zrównoważonego rozwoju.

Również w najważniejszych krajowych dokumentach strategicznych wiele miejsca poświęca się nowemu paradygmatowi rozwoju i jego zasadom. Szczególnie dużo uwagi idei zrównoważonego rozwoju poświęca się w kolejnych **politykach ekologicznych**

⁵² Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, Dz.U. z 1980 nr 94.49.196, z późn.zm.

⁵³ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego...*, op.cit. s. 59.

⁵⁴ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2001 nr 62, poz. 627, z późn. zm.

⁵⁵ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r., o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2003 nr 80, poz. 171.

państwa. Pierwsza Polityka ekologiczna państwa przez rząd została przygotowana w listopadzie 1990 r., a przyjęta w uchwale sejmowej z 10 maja 1991 r. Powstała ona w latach, kiedy nie obowiązywała konstytucyjna zasada zrównoważonego rozwoju. Był to pierwszy dokument strategiczny, w którym odwołano się do nowego paradygmatu rozwoju, określonego w *Polityce ekorozwojem*. W dokumencie tym pojawił się rozdział o tytule „Ekorozwój jako podstawa polityki ekologicznej państwa”. Dokument ten opierał się na ośmiu zasadach, w tym m.in. na ekonomizacji, zasadzie „zanieczyszczający płaci”, likwidacji zanieczyszczeń u źródła. *I Polityka ekologiczna państwa* została bardzo dobrze oceniona w Europie – jako jeden z bardziej nowoczesnych dokumentów strategicznych odnoszących się do ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. *Pierwsza Polityka ekologiczna państwa* z 1991 r. po upływie 10 lat została zastąpiona nowym dokumentem, który określono jako **II politykę ekologiczną państwa**. Dokument ten został przyjęty przez Radę Ministrów w czerwcu 2000 r., a przez parlament w sierpniu 2001 r. i ustala cele ekologiczne do 2010 r. W rozdziale pierwszym (Założenia wyjściowe) w punkcie 11 dokument określa, iż: „*Głównym celem nowej polityki ekologicznej państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego społeczeństwa polskiego w XXI wieku oraz stworzenie podstaw dla opracowania i realizacji strategii zrównoważonego rozwoju kraju...*”.⁵⁶ Również w drugim rozdziale zatytułowanym Zasady polityki ekologicznej poświęcono dużo uwagi idei zrównoważonego rozwoju. Już w pierwszym punkcie tego rozdziału pojawia się zapis, że: „*Wiodącą zasadą polityki ekologicznej naszego państwa u schyłku mijającego i na początku przyszłego stulecia jest (...), przyjęta w konstytucji RP, zasada zrównoważonego rozwoju, która uzyskała prawo obywatelstwa wśród społeczeństw świata w wyniku Konferencji NZ w Rio de Janeiro w 1992 r. Podstawowym założeniem zrównoważonego rozwoju jest takie prowadzenie polityki i działań w poszczególnych sektorach gospodarki i życia społecznego, aby zachować zasoby i walory środowiska w stanie zapewniającym trwałe, nie doznające uszczerbku, możliwości korzystania z nich zarówno przez obecne jak i przyszłe pokolenia, przy jednoczesnym zachowaniu trwałości funkcjonowania procesów przyrodniczych oraz naturalnej różnorodności biologicznej na poziomie krajobrazowym, ekosystemowym, gatunkowym i genowym*”.⁵⁷ Jak wynika z powyższego w *II polityce ekologicznej państwa* znalazło się bezpośrednie odwołanie do

⁵⁶ II Polityka ekologiczna, op. cit.

⁵⁷ Ibidem.

zapisu konstytucyjnego o zrównoważonym rozwoju. Dokument ten opiera się na opisanych wcześniej (por. s. 29) 12 zasadach (zasadach zrównoważonego rozwoju), w tym m.in. na zasadzie przezroczności, prewencji, „zanieczyszczający płaci”, stosowania najlepszych dostępnych technik.

Kolejną (obecnie obowiązującą) **III politykę ekologiczną państwa**⁵⁸ Rada Ministrów przyjęła w grudniu 2002 r. Jest to dokument ustalający cele polityki ekologicznej na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektyw na lata 2007 – 2010. Można określić, że jest to aktualizacja i uszczegółowienie *II polityki*. Cele i zadania *III polityki* opisane są w sześciu rozdziałach. W pierwszym rozdziale (Cele o charakterze systemowym) określono, iż: „*Podstawowym warunkiem skutecznej realizacji polityki ekologicznej państwa jest respektowanie zasady zrównoważonego rozwoju w strategiach i politykach w poszczególnych dziedzinach gospodarowania...*”.⁵⁹ Czyli również w tym dokumencie już w pierwszym rozdziale znajduje się odwołanie do nowego paradygmatu rozwoju. Podstawowym celem nowej polityki ekologicznej państwa jest zapewnienie **bezpieczeństwa ekologicznego kraju**. Chodzi tu nie tylko o wprowadzenie zabezpieczeń przed niekorzystnym oddziaływaniem na środowisko działalności gospodarczej prowadzonej na terenie kraju, ale również o zabezpieczenie odpowiednich zasobów wody, zwiększenie lesistości kraju, zachowanie rolniczej przestrzeni o odpowiednich parametrach. Wprowadzenie tego pojęcia w polityce ekologicznej państwa jest szczególnie ważne z punktu widzenia celu rozprawy rozpatrującego to bezpieczeństwo w kategoriach ryzyka i ubezpieczeń środowiskowych.

Innym, również ważnym, dokumentem strategicznym, który odnosi się do paradygmatu zrównoważonego jest *Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 r.*⁶⁰ przyjęta przez rząd w 2000 r. Konieczność opracowania i przyjęcia tego dokumentu wynikała z Rezolucji Sejmu dnia 2 marca 1999 roku w sprawie przedstawienia przez RM strategii zrównoważonego rozwoju Polski, która zobowiązała Rząd do przedłożenia w terminie do 30 czerwca 1999 roku stosownego dokumentu określającego kierunki rozwoju kraju w okresie do 2025 roku. Rezolucja podkreśla, że „... *pojęcie "zrównoważonego rozwoju" oznacza taki model rozwoju, w którym zaspokajanie bieżących potrzeb społecznych oraz potrzeb przyszłych pokoleń traktowane będzie*

⁵⁸ III polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektyw na lata 2007-2010, Rada Ministrów, Warszawa 2002.

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025.,

*równoprawnie..."*⁶¹. Dokument ten określa m.in. koncepcję zrównoważonego rozwoju, podstawy prawne zrównoważonego rozwoju w Polsce, uwarunkowania międzynarodowe. Dokument ten określa m.in., że „*Polska z uwagi na swe zobowiązania międzynarodowe, na proces integracji z Unią Europejską, ale przede wszystkim ze względu na ochronę zdrowia i środowiska w skali kraju i regionów, musiała oprzeć swą politykę środowiskową na zasadach rozwoju zrównoważonego, z których najważniejszą jest integracja i koherencja aspektów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych w procesie rozwoju kraju*”.⁶²

Obecnie trwają prace nad przyjęciem Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007 – 2013. Również w przypadku tego dokumentu zrównoważony rozwój jest podstawą jego konstrukcji. W jego treści konieczne było uwzględnienie celów i zadań zawartych w *Polityce ekologicznej państwa*, jak również w innych związanych z nią dokumentach.

Jak wynika z omówionych powyżej dokumentów paradygmatowi zrównoważonego rozwoju poświęca się bardzo dużo miejsca w aktach prawnych i dokumentach strategicznych powstających w Polsce. Efektem takiego stanu jest to, wszelkie procesy i działania społeczno-gospodarcze prowadzone na terenie Polski, a w związku z tym również określające i stymulujące je strategie, programy i plany rozwoju gospodarczego, rozwoju społecznego, czy ochrony środowiska i jego zasobów powinny być ze sobą logicznie zintegrowane i wzajemnie powiązane celami, zadaniami oraz instrumentami wdrażania, lokując się w jednolitym, strategicznym nurcie rozwoju zrównoważonego. W realizacji tych celów ważnym instrumentem powinny być – zdaniem autorki rozprawy – ubezpieczenia środowiskowe.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

1.2. Ubezpieczenia środowiskowe w strukturze przedmiotowej ubezpieczeń gospodarczych.

1.2.1. Pojęcie, klasyfikacja i funkcje ubezpieczeń.

Pojęcie ubezpieczenia

Człowiek i prowadzona przez niego działalność stale narażone są na ryzyka wystąpienia zdarzeń nieprzewidywanych. Ryzyka te zagrażają nie tylko prowadzonej przez człowieka działalności, ale również jemu samemu (jego zdrowiu, a nawet życiu). Dla zabezpieczenia się przed takimi zdarzeniami człowiek stale poszukuje nowych metod zapobiegania im, bądź środków dających mu zabezpieczenie przed ich skutkami. Jedną z takich metod są ubezpieczenia.

Pojęcie „ubezpieczenie” jest bardzo szerokie i rozmaicie definiowane. W literaturze przedmiotu można spotkać wiele jego definicji. Wynika to głównie z tego, iż cele i zadania działalności ubezpieczeniowej są rozpatrywane z różnych punktów widzenia oraz z tego, że działalność ta łączy w sobie wiele różnych elementów.⁶³ Spośród spotykanych definicji „ubezpieczenia” w literaturze przedmiotu - zdaniem autorki rozprawy - na szczególną uwagę zasługują przedstawione poniżej:

- A. L. Mayerson określa ubezpieczenie jako: *„urządzenie umożliwiające zastąpienie nieznannej, lecz dużej straty, małą lecz znaną stratą, czyli składką ubezpieczeniową.”*⁶⁴
- J. Łazowski ubezpieczenie określa z kolei jako *„urządzenie gospodarcze, zapewniające pokrycie przyszłych potrzeb majątkowych, wywołanych u poszczególnych jednostek przez odznaczające się pewną prawidłowością zdarzenia losowe, w drodze rozłożenia ciężaru tego pokrycia na wiele jednostek, którym te same zdarzenia losowe zagrażają”.*⁶⁵

⁶³ A. Banasiński: *Ubezpieczenia gospodarcze*, Poltext, Warszawa 1993, s. 73.

⁶⁴ T. Michalski, A. Karmańska, A. Śliwiński: *Ubezpieczenia gospodarcze. Ryzyko i metodologia oceny*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 9.

⁶⁵ J. Perenc: *Rynek usług ubezpieczeniowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s.3.

- Według T. Sangowskiego ubezpieczenie to „usługa, której zadaniem jest łagodzenie (lub likwidacja) negatywnych skutków zdarzeń losowych przez rozłożenie ciężaru tego łagodzenia na wiele jednostek, którym takie zdarzenia zagrażają”.⁶⁶
- B. Hadyniak zdefiniował je jako „urządzenie gospodarcze, które pozwala zakładowi ubezpieczeń, dzięki opłacie składki, przejąć od ubezpieczającego ryzyko negatywnych, ekonomicznych skutków określonego zdarzenia losowego”.⁶⁷
- A. Banasiński ubezpieczenie definiuje jako „jedną z form organizacji środków pieniężnych na kompensację szkód losowych powstałych na mieniu oraz zdrowiu i życiu osób poszkodowanych, określone jako multiregulator procesów rozwoju gospodarki narodowej zakłócany przez zdarzenia losowe (klęski żywiołowe i nieszczęśliwe wypadki). Koszt tej regulacji zostaje rozłożony bezpośrednio lub pośrednio na z góry określone jednostki, które korzystają z tego regulatora”.⁶⁸
- S. Ostasiewicz określiła ubezpieczenia jako „formę przenoszenia odpowiedzialności z ubezpieczonego na ubezpieczyciela w zamian za opłatę nazywaną składką ubezpieczeniową”.⁶⁹

W literaturze przedmiotu można zatem spotkać wiele definicji ubezpieczenia. W zasadzie po analizie przedstawionych definicji można stwierdzić, że wszystkie są definicjami właściwymi, które można przyjąć za powszechnie obowiązujące, przy czym każda z nich kładzie nacisk na inny aspekt tego pojęcia. I tak na przykład definicja J. Łazowskiego kładzie nacisk na jedną z podstawowych charakterystyk ubezpieczeń jaką jest rozłożenie skutków realizacji ryzyka na kilka jednostek (repartycja strat), które zalicza się do metod manipulacji ryzykiem. W przypadku definicji A. L. Mayerson oraz B. Hadyniaka mamy do czynienia z definicjami, w których główny nacisk został położony na to, iż jest to urządzenie dzięki któremu jednostka zastępuje dużą stratę finansową, stosunkowo niewielką składką ubezpieczeniową. Ponadto w przypadku definicji J. Łazowskiego, T. Sangowskiego oraz A. Banasińskiego są to definicje, w których zwraca się uwagę na to, że nie wszystkie zdarzenia mogą podlegać ochronie

⁶⁶ T. Sangowski: *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych (pośrednika ubezpieczeniowego)*, Saga Printing, Poznań 1998, s. 45.

⁶⁷ W. Ronki-Chmielowiec (red): *Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko*. PWE Warszawa 2002, s. 36.

⁶⁸ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 74.

⁶⁹ S. Ostasiewicz: *Składki w wybranych typach ubezpieczeń życiowych*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2003, s. 11.

ubezpieczeniowej. Mogą jej podlegać jedynie zdarzenia określone jako losowe (przypadkowe).

Zdaniem autorki rozprawy bardzo trafną definicją **ubezpieczenia** jest definicja zawarta w Kodeksie cywilnym. Artykuł 805 kc. określa, iż „*ubezpieczenie to umowa między zakładem ubezpieczeń (ubezpieczycielem), a ubezpieczającym, w której ten pierwszy zobowiązuje się do spełnienia określonego świadczenia w postaci umówionej sumy pieniężnej, renty lub innego świadczenia, w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku, a ubezpieczający zobowiązuje się do zapłaty składki*”.⁷⁰

Zaletą tej definicji, zdaniem autorki rozprawy, jest to, że zawiera ona wszystkie podstawowe aspekty tego pojęcia, a mianowicie:

- ubezpieczenie jest umową, którą zawierają dwie strony,
- pierwszą z nich jest ubezpieczający, który opłaca składkę ubezpieczeniową,
- druga strona jest firma ubezpieczeniowa, która przejmuje na siebie ryzyko i zobowiązuje się spełnić określone świadczenia w przypadku realizacji ryzyka.

Zdarzenie losowe

Podstawowym pojęciem związanym z terminem „ubezpieczenie”, które należy wyjaśnić dla potrzeb rozprawy i które niejednokrotnie pojawiało się w przytaczanych powyżej definicjach jest pojęcie **zdarzenia losowego**. Najogólniej można określić, że jest to zdarzenie, którego dotyczy ochrona ubezpieczeniowa.

Pojęciu zdarzenia losowego bardzo dużo uwagi poświęca się w literaturze statystycznej oraz pracach z zakresu ubezpieczeń.* Każde zjawisko czy społeczne, czy przyrodnicze ulega zmianom w czasie z pewną stałością, w wyniku działania przyczyn głównych. Jednak na ich przebieg wpływają również czynniki uboczne, które mogą prowadzić do zdarzeń przypadkowych, trudnych do przewidzenia. Takie zdarzenia można określić jako zdarzenia losowe. W związku z powyższym **zdarzenie losowe** (określane również jako przypadkowe) można zdefiniować jako zdarzenie powstające w wyniku działania przyczyn ubocznych, działających odmiennie w każdym indywidualnym zjawisku w przeciwieństwie do przyczyn głównych, które działają

⁷⁰ Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks Cywilny, Dz. U. z 18.05.1964 r., art. 805.

* por. np. Z. Hellwig: *Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej*. PWN Warszawa 1975, M. Orlicki: *Umowa ubezpieczenia*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002

zawsze i w ten sam sposób w każdym poszczególnym zjawisku.⁷¹ W języku potocznym zdarzenie losowe utożsamiane jest z przypadkiem, z reguły nieszczęśliwym. Zdaniem autorki rozprawy nie jest to właściwe rozumienie tego pojęcia. Zdarzenie losowe może mieć nie tylko charakter negatywny (niepomyślny) dla człowieka, podmiotów gospodarczych i prowadzonej przez nie działalności gospodarczej (np. powódź), ale również pozytywny (np. wygrana w totka). Przedstawione powyżej zależności prezentuje to rysunek 1.3.

Rysunek 1.3. Zdarzenie losowe

Źródło: Opracowanie własne.

Tak jak wynika ze schematu w zasadzie ubezpieczeniu podlegają z reguły zdarzenia negatywne, które niosą straty dla człowieka, jego mienia, prowadzonej przez niego działalności. Jednak w przypadku ubezpieczeń życiowych ich przedmiotem może być również zdarzenie losowe o pozytywnym skutku. Przykładem takiego zdarzenia losowego, które pomimo pozytywnego charakteru traktowane jest jako wypadek ubezpieczeniowy i podlega ubezpieczeniu jest urodzenie dziecka (zakład ubezpieczeniowy w momencie urodzenia dziecka dokonuje wypłaty świadczenia). Zdarzenia losowe o negatywnych skutkach przyjęto określać jako wypadek losowy (gdy

⁷¹ S. Ostasiewicz: *Składki w wybranych....*, op. cit., s.76.

bezpośredni lub pośrednio powodują powstanie uszczerbku w mieniu) lub nieszczęśliwym wypadkiem (gdy ich skutkiem jest utrata zdrowia lub życia).⁷²

Podsumowując powyższe rozważania, **zdarzenie losowe** dla potrzeb ubezpieczeń proponuje się zdefiniować jako *niezależne od woli ubezpieczającego zdarzenie przyszłe i niepewne, którego wystąpienie powoduje straty na osobie, mieniu ubezpieczającego lub innej osoby objętej ubezpieczeniem*. W ubezpieczeniach zdarzenie losowe jest zdarzeniem, które charakteryzuje się następującymi cechami:⁷³

- zakłóca normalny bieg wydarzeń,
- występuje ze statystyczną prawidłowością (istnieje możliwość określenia w matematyczny sposób prawdopodobieństwa jego wystąpienia),
- nie można dokładnie przewidzieć czy i kiedy zdarzenie wystąpi,
- występuje niezależnie lub wbrew woli osób nim dotkniętych,
- jest nadzwyczajne (nadzwyczajność polega na tym, że określone zdarzenie losowe pomimo tego, iż grozi wielu podmiotom to przydarza się z reguły nielicznej ich grupie),
- jest losowe (pomimo istnienia dużej liczby danych statystycznych co do ilości określonych zdarzeń w danym czasie to nie można dokładnie wskazać, którego podmiotu dosięgnie).

Biorąc powyższe pod uwagę należy stwierdzić, że wypadkiem losowym, który podlega ubezpieczeniu będą jedynie zdarzenia losowe, które posiadają wymienione wyżej cechy. Są to (jak to przedstawiono na rysunku 1.3.) z reguły zdarzenia przynoszące wyłącznie szkodę, którą określa się jako **szkodę losową**.⁷⁴ Szkody te są więc ujemnymi skutkami ekonomicznymi lub społecznymi powstałymi w wyniku wypadku losowego.⁷⁵

Z pojęciem ubezpieczenia nierozzerwalnie związane jest również pojęcie **stosunku ubezpieczenia**. Stosunek ubezpieczenia to stosunek prawny wiążący ubezpieczyciela (czyli zakład ubezpieczeń) z ubezpieczającym (lub ubezpieczonym), który jednocześnie reguluje ich prawa i obowiązki. W związku z zawarciem stosunku ubezpieczenia ubezpieczyciel zobowiązany jest do wypłaty odszkodowania (bądź innego świadczenia) w razie wystąpienia określonego zdarzenia losowego, natomiast na ubezpieczającym się

⁷² M. Orlicki: *Umowa ubezpieczenia*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 10.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Pojęcie szkody zostanie dokładnie wyjaśnione w punkcie 1.2.2.

⁷⁵ S. Dmochowski: *Ubezpieczenia majątkowe i osobowe*. PWE Warszawa 1984, s.13.

cięży obowiązek opłacenia określonej składki ubezpieczeniowej oraz przestrzegania ustalonych warunków ubezpieczenia. Charakterystyczne dla każdego stosunku ubezpieczenia jest warunkowe zobowiązanie ubezpieczyciela do wypłaty świadczenia (pod warunkiem zajścia wypadku ubezpieczonego, który może, lecz nie musi nastąpić w trakcie trwania umowy ubezpieczenia) i bezwarunkowe zobowiązanie ubezpieczającego do płacenia składki.⁷⁶

W świetle przepisów kodeksu cywilnego dotyczących umowy ubezpieczenia, w każdym stosunku prawnym muszą występować co najmniej dwa podmioty, a mianowicie: ubezpieczyciel i ubezpieczający.

Ubezpieczyciel to zakład ubezpieczeń prowadzący działalność ubezpieczeniową. Jego zadaniem jest organizowanie działalności ubezpieczeniowej, która polega na zawieraniu umów ubezpieczeniowych, przyjmowaniu zgłoszeń, pobieraniu składek i wypłacaniu odszkodowań. Ubezpieczyciel zobowiązany jest również do pokrywania wszelkich potrzeb majątkowych powstałych u poszczególnych jednostek.

Ubezpieczający jest to osoba fizyczna, prawna lub inna jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej, która zawiera z ubezpieczycielem umowę i zobowiązuje się do uiszczenia składki ubezpieczeniowej. Zawarcie umowy ubezpieczenia nakłada na ubezpieczającego szereg obowiązków, do których zalicza się przede wszystkim:⁷⁷

- udzielenie prawdziwych i dokładnych informacji niezbędnych do zawarcia umowy,
- przestrzeganie w trakcie trwania umowy przepisów bezpieczeństwa i sygnalizowanie zmian jakie zachodzą w ubezpieczonym ryzyku,
- zobowiązanie w razie wystąpienia szkody do jej zabezpieczenia,
- umożliwienie przedstawicielowi zakładu ubezpieczeń ustalenia wysokości strat oraz przyczyn powstania szkody.

W stosunku ubezpieczenia mogą ponadto wystąpić obok zakładu ubezpieczeń i ubezpieczającego także inne osoby, a mianowicie: ubezpieczony i uposażony. **Ubezpieczony** to osoba, której majątek, zdrowie lub życie objęte jest ochroną ubezpieczeniową.⁷⁸ Jest to osoba, która jest uprawniona do odbioru bezpośrednio od ubezpieczyciela odszkodowania lub świadczenia z tytułu zawartej umowy ubezpieczenia.

⁷⁶ K. Kubiński: *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*. PDW „Ławica”, Poznań 1994, s. 155.

⁷⁷ B. Nowatorska-Romaniak: *Marketing usług ubezpieczeniowych*. PWE, Warszawa 1996, s. 19.

⁷⁸ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 13.

Ubezpieczający i ubezpieczony to z reguły ta sama osoba, przy czym nie zawsze tak jest. Zdarza się, że w imieniu określonej osoby inna osoba zawarła umowę ubezpieczenia, jednak ochrona ubezpieczeniowa dotyczy tej pierwszej. W przypadku gdy ubezpieczający i ubezpieczony to dwie różne osoby wówczas można mówić o umowie ubezpieczenia na cudzy rachunek.⁷⁹ Ubezpieczony, który nie jest zarazem ubezpieczającym, jest uprawniony do występowania w ubezpieczeniu (zarówno majątkowym jak i osobowym) jako podmiot stosunku prawnego ubezpieczenia.

Uposażony jest natomiast osobą upoważnioną do otrzymania określonej w ubezpieczeniu sumy na wypadek śmierci ubezpieczonego. Osoba taka może być wskazana w polisie imiennie lub też uposażony może być określony w polisie w taki sposób, z którego wynika o jaką osobę chodzi (np. dzieci ubezpieczającego), bądź też może nim być okaziciel polisy ubezpieczeniowej.⁸⁰

Klasyfikacja ubezpieczeń

W praktyce ubezpieczeniowej można się zetknąć z różnymi typami ubezpieczeń, które pojawiły się wraz ze zmianami warunków życia ludności i działalności gospodarczej, a tym samym z koniecznością sprostania nowym, rosnącym potrzebom klientów firm ubezpieczeniowych. Klasyfikacja ubezpieczeń jest bardzo rozbudowana (są one dzielone na działy, rodzaje, grupy, podgrupy), ale podział ten ma duże znaczenie w praktyce ubezpieczeń. Dokładna klasyfikacja ubezpieczeń ułatwia planowanie oraz badanie rozwoju ochrony ubezpieczeniowej. Autorską propozycję kompleksowej klasyfikacji ubezpieczeń przedstawia rysunek 1.4. Jest ona próbą uporządkowania różnych proponowanych w literaturze podziałów ubezpieczeń.

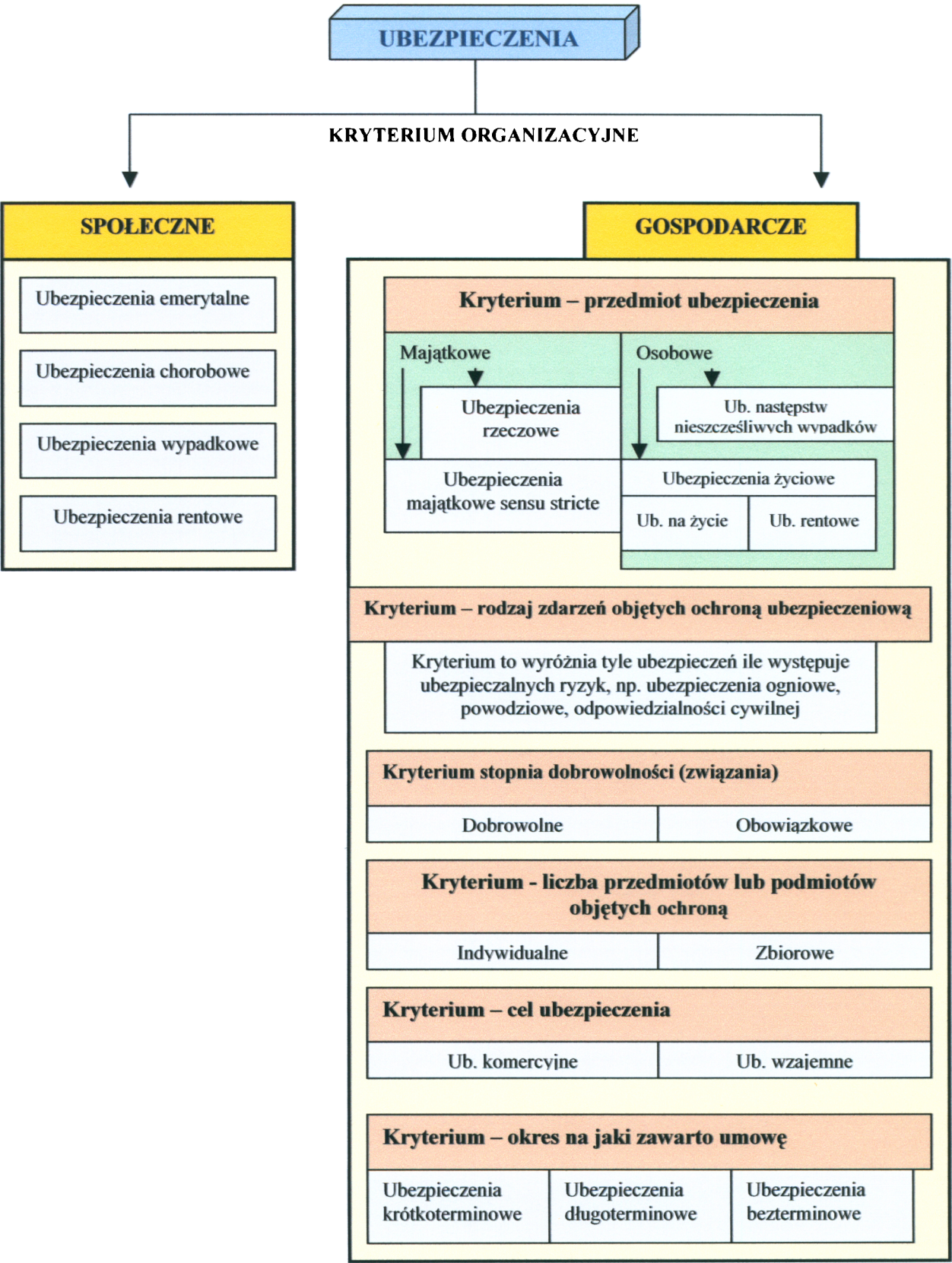
Podstawowym podziałem ubezpieczeń jest ich podział na *ubezpieczenia społeczne* (zaliczane do sfery polityki socjalnej państwa) i *ubezpieczenia gospodarcze* (należące do sfery polityki gospodarczej państwa). Jest to podział dokonany z punktu widzenia kryterium organizacyjnego.⁸¹ Obie te grupy ubezpieczeń łączy duże podobieństwo celów i funkcji społeczno-ekonomicznych, ale równocześnie pomiędzy

⁷⁹ M. Orlicki: *Umowa.....*, op.cit. s. 118.

⁸⁰ A. Wąsiewicz: *Umowa ubezpieczenia i jej charakter prawny. Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*. Praca zbiorowa pod red. T. Sangowskiego. Oficyna Wydawnicza Branta. Bydgoszcz-Poznań 2002, s. 33-34.

⁸¹ W. Ronka-Chmielowiec: *Ubezpieczenia.....*, op.cit. s. 42.

Rysunek 1.4. Klasyfikacja ubezpieczeń

Źródło: Opracowanie własne.

nimi występuje wiele istotnych różnic w zakresie podmiotu ubezpieczenia, sposobu powstawania stosunku ubezpieczenia i charakteru świadczeń ubezpieczeniowych.

Ubezpieczenia społeczne określone są z reguły przez państwo odpowiednimi aktami prawnymi, powstają z mocy ustawy i mają wyłącznie charakter osobowy, ponieważ przedmiotem ich ochrony ubezpieczeniowej jest zawsze życie, zdrowie i zdolność do pracy człowieka. Służą one zabezpieczeniu materialnych potrzeb na wypadek śmierci osoby fizycznej, uszkodzenia ciała oraz dożycia określonego wieku i związanej z tym niezdolności do pracy. Ubezpieczeniom tym podlegają wyłącznie osoby fizyczne od dnia podjęcia stosunku pracy. W skład ubezpieczeń społecznych wchodzi:

- *ubezpieczenia emerytalne* – płacone w wysokości 19,52% od przychodu. Ubezpieczenie to opłacane jest w połowie przez pracodawcę i w połowie przez samego pracownika (12,22% składki trafia do ZUS-u, 7,3% składki do wybranego funduszu emerytalnego, który stanowi drugi filar ubezpieczenia emerytalnego). Z tytułu tego ubezpieczenia ubezpieczona osoba otrzymuje emeryturę (z I i II filaru). Istnieje dodatkowo możliwość zawarcia umowy ubezpieczenia emerytalnego w III filarze, który jest w odróżnieniu od dwóch pierwszych filarów nieobowiązkowy;
- *ubezpieczenia rentowe* – opłacane w wysokości 13% od przychodu w połowie przez pracodawcę i pracownika. Z tytułu tego ubezpieczenia wypłacane są renty;
- *ubezpieczenia chorobowe* – 2,45% od przychodu, opłacane przez pracodawcę. Z tytułu tego ubezpieczenia pracownikowi przysługuje zasiłek chorobowy i macierzyński;
- *ubezpieczenia wypadkowe* opłacane w wysokości 1,62% od przychodu tylko przez pracodawcę. Z tytułu tego ubezpieczenia wypłacane są odszkodowania z wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

Zaspokajanie roszczeń odbywa się z reguły w formie świadczeń pieniężnych (zasiłki, renty, emerytury) przy czym istnieje również możliwość zastosowania świadczeń rzeczowych. W przypadku ubezpieczeń społecznych mamy do czynienia z systemem organizowanym przez państwo, pomimo, iż działają w nim również Powszechne Towarzystwa Emerytalne (obsługują II i III filar ubezpieczeń emerytalnych), składki są potrącane z wynagrodzeń a świadczenia nie są ustalane w

drodze umowy.⁸² Są to ubezpieczenia zawierające elementy technicznych zasad konstrukcji ubezpieczeń, jak i elementy obce klasycznym ubezpieczeniom. Poprzez ubezpieczenia społeczne państwo realizuje cele polityki socjalnej.

W przypadku **ubezpieczeń gospodarczych** ubezpieczenia te mogą powstać na podstawie umowy lub też z mocy prawa. Są to ubezpieczenia, które funkcjonują w sferze procesów gospodarczych i pomimo tego, że pełnią rolę społeczną są celowo powoływana instytucją do zaspokojenia określonych potrzeb ludności i przedsiębiorstw. Zaspokajanie roszczeń w tych ubezpieczeniach następuje wyłącznie w formie świadczeń pieniężnych. Ponadto są to ubezpieczenia o charakterze *osobowym* lub *majątkowym*⁸³ i jest to podstawowa różnica pomiędzy ubezpieczeniami gospodarczymi a społecznymi, które mają wyłącznie charakter osobowy.

Pomimo istniejących różnic pomiędzy omówionymi powyżej grupami ubezpieczeń są to ubezpieczenia, które spełniają takie same funkcje i cele. Jednak z punktu widzenia celów rozprawy bardziej interesującą grupą ubezpieczeń są ubezpieczenia gospodarcze, w których zawierają się ubezpieczenia środowiskowe. Stąd też dalsze rozważania podrozdziału będą poświęcone wyłącznie tej grupie ubezpieczeń.

Ubezpieczenia gospodarcze następnie można poddać dalszej klasyfikacji według następujących kryteriów:

1. przedmiotu ubezpieczenia,
2. rodzaju zdarzeń objętych ochroną ubezpieczeniową,
3. występowania swobody lub jej braku w nawiązaniu prawnego stosunku ubezpieczenia,
4. liczby przedmiotów lub podmiotów objętych ochroną,
5. cel ubezpieczenia,
6. okresu na jaki zawarto umowę ubezpieczenia

Powyższe kryteria podziału ubezpieczeń gospodarczych do ich podziału bardzo często są stosowane łącznie.⁸⁴

Pierwszym podziałem ubezpieczeń gospodarczych dokonany w oparciu o **kryterium przedmiotu objętego ochroną ubezpieczeniową** jest ich podział na ubezpieczenia majątkowe i osobowe. Taki podział ubezpieczeń dokonany jest w

⁸² W. Ronki-Chmielowiec: *Ubezpieczenia*..., op.cit. s. 42.

⁸³ A. Banasiński: *Ubezpieczenia* ..., op. cit. s. 109-110.

⁸⁴ T. Sangowski: *Vademecum*..., op. cit. s. 200.

Kodeksie cywilnym, który jest jedną z podstaw prawnych działalności ubezpieczeniowej.

Przedmiotem **ubezpieczeń majątkowych** (określanych również jako ubezpieczenia nieżyciowe) są różnego rodzaju wartości majątkowe jak na przykład nieruchomości, mienie ruchome, środki transportu. Przedmiotem ubezpieczenia jest tu interes majątkowy. Ubezpieczenia te w dalszej kolejności dzieli się na:⁸⁵

- ubezpieczenia rzeczowe (ich przedmiotem są dobra materialne),
- ubezpieczenia majątkowe *sensu stricte*, czyli ubezpieczenia dotyczące wartości majątkowych należących do ubezpieczonego, które mogą mieć postać
 - wierzytelności,
 - wartości, których uzyskania oczekuje ubezpieczony w przyszłości (np. zysk),
 - wartości, które mogą pomniejszyć majątek osoby objętej ochroną (np. zobowiązania).

Ubezpieczenia majątkowe można jeszcze podzielić według dwóch innych kryteriów, a mianowicie ze względu na:

- rodzaj przedmiotów objętych ochroną ubezpieczeniową,
- zasięg obrotu majątkiem ubezpieczonego.

W oparciu o kryterium *rodzaju przedmiotów* objętych ochroną ubezpieczeniową ubezpieczenia majątkowe w polskim systemie ubezpieczeń można podzielić na:

- ubezpieczenia budynków,
- ubezpieczenia mienia ruchomego w gospodarstwach rolnych,
- ubezpieczenia upraw ziemiopłodów,
- ubezpieczenia zwierząt gospodarczych,
- ubezpieczenia pojazdów mechanicznych.⁸⁶

Jeżeli chodzi o drugi podział ubezpieczeń związany z *zasięgiem obrotu majątkiem* ubezpieczonego to wyróżnia się w nim ubezpieczenia krajowe i zagraniczne. Ubezpieczenia krajowe są to ubezpieczenia, które dotyczą ubezpieczenia majątku i transakcji w obrocie krajowym, natomiast ubezpieczenia zagraniczne dotyczą ubezpieczenia majątku i transakcji w obrocie zagranicznym.⁸⁷

⁸⁵ T. Sangowski: *Ubezpieczenia gospodarcze*. Poltext, Warszawa 1998r, cyt. za W. Ronki-Chmielowiec: *Ubezpieczenia. Rynek...*, op.cit. s. 44.

⁸⁶ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 112

⁸⁷ A. Banasiński: *Ubezpieczenia ...*, op. cit. s. 117.

W **ubezpieczeniach osobowych** przedmiotem ubezpieczenia jest człowiek, a ściślej rzecz ujmując jego życie, zdrowie oraz zdolność do pracy. Ubezpieczenia te dzielone są na dwa działy, a mianowicie: ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków oraz ubezpieczenia życiowe, które następnie można podzielić na ubezpieczenia na życie oraz ubezpieczenia rent.⁸⁸ W przypadku ubezpieczeń na życie „przedmiotem” ubezpieczenia jest życie człowieka. Wypłata świadczenia następuje w razie śmierci ubezpieczonego.

Konieczność podziału ubezpieczeń na ubezpieczenia majątkowe i osobowe wynika z istniejących różnic techniczno-ubezpieczeniowych i organizacyjnych w tych ubezpieczeniach (inny sposób ustalania sumy ubezpieczenia, różne ustalanie i zaspokajanie roszczeń).⁸⁹

Kryterium podziału ubezpieczeń gospodarczych ze względu na przedmiot ubezpieczenia zastosowane zostało również w ustawie o działalności ubezpieczeniowej z 28 lipca 1990 r., której przepisy również dzielą ubezpieczenia na życiowe (life) i nieżyciowe (non-life). Dodatkowo w związku z takim podziałem ubezpieczeń na mocy przepisów powyższej ustawy ograniczono działalność ubezpieczycieli do ubezpieczeń życiowych (**dział I**) oraz nieżyciowych (**dział II**, który obejmuje pozostałe ubezpieczenia osobowe i ubezpieczenia majątkowe). W ramach działu I początkowo ustawa wyodrębniła trzy grupy ubezpieczeń, a mianowicie:

- 1) ubezpieczenia na życie,
- 2) ubezpieczenia posagowe, zaopatrzenia dzieci,
- 3) ubezpieczenia na życie jeśli jest związane z funduszem inwestycyjnym.

Po nowelizacji ustawy o działalności ubezpieczeniowej w dziale I dodano jeszcze dwie grupy ubezpieczeń, stąd też w chwili obecnej w dziale tym wyodrębnionych jest pięć grup ubezpieczeń. Dział I rozszerzono o:

- 4) ubezpieczenia rentowe,
- 5) ubezpieczenia wypadkowe i chorobowe, uzupełniające ubezpieczenia z wyżej wymienionych czterech grup.⁹⁰

⁸⁸ J. Perenc: *Rynek...*, op. cit. s. 78.

⁸⁹ Ibidem s. 111-112.

⁹⁰ Ustawa z dnia 28 lipca 1990r. o działalności ubezpieczeniowej. Dz. U. z 1990 r. nr 59, poz. 344 z póź. zm. oraz Ustawa z dn. 8 czerwca 1995r. o zmianie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej – Kodeks handlowy oraz o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych. Dz. U. z 1995 r. nr 96, poz. 478.

Drugi wyodrębniony na mocy przepisów ustawy dział, obejmujący pozostałe ubezpieczenia osobowe oraz ubezpieczenia majątkowe, został podzielony na 18 grup ubezpieczeń, do których zalicza się:

- 1) ubezpieczenia wypadku, w tym wypadku przy pracy i choroba zawodowa,
- 2) ubezpieczenia chorobowe,
- 3) ubezpieczenia casco pojazdów lądowych (z wyjątkiem pojazdów szynowych)
- 4) ubezpieczenia casco pojazdów szynowych,
- 5) ubezpieczenia casco pojazdów powietrznych,
- 6) ubezpieczenia casco żeglugi morskiej i śródlądowej,
- 7) ubezpieczenia przedmiotów w transporcie,
- 8) ubezpieczenie szkód spowodowanych żywiołami, które obejmuje szkody rzeczowe nie ujęte w grupach 3-7,
- 9) pozostałe szkody rzeczowe (jeśli nie zostały ujęte w grupie 3-6 lub 7) wywołane przez grad, mróz oraz inne przyczyny (jeśli przyczyny te nie są ujęte w grupie 8),
- 10) ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej wynikającej z posiadania i użytkowania pojazdów lądowych z napędem własnym,
- 11) ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej wynikającej z posiadania i użytkowania pojazdów powietrznych,
- 12) ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej za żeglugę morską i śródlądową, wynikającej z posiadania i użytkowania statków żeglugi śródlądowej i statków morskich,
- 13) ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej nie ujęte w grupach 10-12,
- 14) ubezpieczenie kredytu,
- 15) ubezpieczenie gwarancji,
- 16) ubezpieczenie różnych strat finansowych (np. ryzyko zawodowe, niewystarczające dochody, utrata zysku),
- 17) ochrona prawna,
- 18) ubezpieczenie świadczenia pomocy na korzyść osób, które popadły w trudności w czasie podróży lub podczas nieobecności w miejscu zamieszkania, lub miejscu stałego pobytu.⁹¹

Drugim kryterium podziału ubezpieczeń jest **rodzaj zdarzenia losowego** objętego ubezpieczeniem. Według tego kryterium można wyodrębnić wiele rodzajów

⁹¹ Ustawa z dnia 28 lipca 1990r. o działalności ubezpieczeniowej. Dz. U. nr 59 1990r., poz. 344 z póź. zm.

ubezpieczeń, w zasadzie tyle ile występuje ubezpieczalnych ryzyk. I tak np. można wyróżnić ubezpieczenia ogniowe, kradzieżowe, następstw nieszczęśliwych wypadków, odpowiedzialności cywilnej itp. W dalszej kolejności wymienione ubezpieczenia można dalej dzielić na jeszcze bardziej szczegółowe rodzaje ubezpieczeń (np. ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych) lub też agregować w grupy.⁹²

Według kryterium stopnia dobrowolności w nawiązywaniu prawnego stosunku ubezpieczenia*, ubezpieczenia gospodarcze dzielą się na obowiązkowe i dobrowolne.⁹³ W przypadku obu rodzajów ubezpieczeń warunkiem koniecznym do powstania prawnego stosunku ubezpieczenia jest zawarcie umowy ubezpieczenia.*

Ubezpieczenia obowiązkowe są to ubezpieczenia, których konieczność zawarcia nałożona jest przez odpowiednie przepisy na określone podmioty. Ich cechą charakterystyczną jest to, iż powstają one na mocy prawa, niejako samoczynnie, oraz to, że prawa i obowiązki stron określone są aktami prawnymi i nie mogą być samoczynnie zmieniane przez strony umowy. Ubezpieczonymi są wszystkie podmioty określone przepisami danego ubezpieczenia niezależnie od ich woli a czas trwania ubezpieczenia zależy od tego, jak długo istnieje przedmiot objęty tym ubezpieczeniem. Stosunek ubezpieczeniowy oraz odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń jest niezależna od zapłacenia składki. W przypadku jej nieuiszczenia przez podmiot zobowiązany do zawarcia takiego ubezpieczenia może być ona ściągana w trybie administracyjnym.

Tak jak już wspomniano powyżej ubezpieczenia obowiązkowe powstają na mocy ustawy. Na polskim rynku ubezpieczeniowym ubezpieczenia te określa ustawa o działalności ubezpieczeniowej i w myśl jej przepisów w Polsce istnieją następujące ubezpieczenia obowiązkowe⁹⁴:

- ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów,
- ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych,

⁹² T. Sangowski: *Vademecum* ..., op. cit. s. 201-202.

* w literaturze określane jako kryterium związania

⁹³ Ibidem s. 202.

* Zgodnie z aktualnie obowiązującym w Polsce ustawodawstwem ubezpieczeniowym wszystkie ubezpieczenia w Polsce są umowne.

⁹⁴ Zgodnie z artykułem 4 ustawy o działalności ubezpieczeniowej z dn. 28 lipca 1990r. o działalności ubezpieczeniowej. Dz. U. 1990 nr 59, poz. 344 z późn. zm.

- ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego,
- inne ubezpieczenia przewidziane na mocy dotychczas obowiązujących ustaw lub ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską umów międzynarodowych.

Ubezpieczenia dobrowolne powstają na podstawie zawartej umowy, a strony umowy samodzielnie podejmują decyzję czy zawrzeć umowę i z kim ją zawrzeć. Zatem zawarcie umowy zależy wyłącznie od swobodnej woli ubezpieczającego.⁹⁵ Prawa i obowiązki stron zawarte są w ogólnych warunkach ubezpieczenia. Ponadto w ogólnych warunkach ubezpieczenia określone są również i inne istotne elementy umowy jak np.: czas trwania umowy, wysokość składki, początek i koniec odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń. Odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń powstaje w momencie zapłacenia składki, z reguły od następnego dnia po zawarciu umowy i opłaceniu składki. Do najbardziej rozpowszechnionych ubezpieczeń dobrowolnych należą:

- ubezpieczenie od ognia i innych zdarzeń losowych,
- ubezpieczenie transportowe,
- ubezpieczenie pojazdów samochodowych od uszkodzeń (AUTO CASCO)
- ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej (OC) wybranych zawodów,
- ubezpieczenie od kradzieży z włamaniem i rabunku.⁹⁶

Z uwagi na **liczbę przedmiotów lub podmiotów** objętych ochroną z tytułu jednej umowy ubezpieczenia (kryterium czwarte rys. 1.4.) wyróżnia się:

- *ubezpieczenia indywidualne* (określane również jako jednostkowe) obejmują jedną określoną osobę (np. ubezpieczenie jednostkowe na życie) lub jeden określony obiekt, np. zakład produkcyjny,
- *ubezpieczenia zbiorowe*, które dotyczą wielu osób lub obiektów należących do jednego lub kilku właścicieli.⁹⁷

Piątym kryterium podziału ubezpieczeń gospodarczych jest **cel ubezpieczenia**. Z punktu widzenia tego kryterium ubezpieczenia można podzielić na:

- *ubezpieczenia wzajemne* świadczone przez zakłady, które czynią to w interesie swoich członków (towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych) lub właścicieli (zależne towarzystwa ubezpieczeń). Podstawowym celem tego rodzaju

⁹⁵ A. Wąsiewicz: *Prawne zagadnienia działalności ubezpieczeniowej, część I*. Warszawa 1996, s. 42.

⁹⁶ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 115 oraz Nowatorska-Romaniak B.: *Marketing ...*, op. cit. s. 22.

⁹⁷ W. Ronki-Chmielowiec: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 47.

ubezpieczeń jest zaspokojenie potrzeb członków bądź właścicieli, a nie osiągnięcie zysku,

- *ubezpieczenia komercyjne* czyli ubezpieczenia oferowane przez firmy ubezpieczeniowe w celu osiągnięcia zysku.⁹⁸

W zależności od **okresu na jaki zawarto umowę ubezpieczenia majątkowego lub osobowego** (szóste kryterium) istnieją trzy rodzaje ubezpieczeń:

- *ubezpieczenia krótkoterminowe*, w których okres umowy jest krótszy od jednego roku,
- *ubezpieczenia długoterminowe*, które ochronę ubezpieczeniową zapewniają przez okres jednego roku,
- *ubezpieczenia bezterminowe*, w których nie określa się z góry czasu trwania umowy ubezpieczenia (np. ubezpieczenie na wypadek śmierci).⁹⁹

Jak wynika z przedstawionych powyżej klasyfikacji ubezpieczeń jest ich bardzo dużo. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt rozszerzania działalności człowieka. Działalność ta jest narażona na rozmaite ryzyka, które mogą być przedmiotem ubezpieczenia. Stąd też zakłady ubezpieczeniowe stale poszukują nowych ubezpieczalnych ryzyk, aby wyjść naprzeciw potrzebom klientów. Stąd też pojawiają się coraz to nowsze rodzaje ubezpieczeń, a tym samym rozbudowuje się ich klasyfikacja. Pojawianie się coraz to nowych rodzajów ubezpieczeń przynosi korzyści nie tylko firmom ubezpieczeniowym (poprzez rozszerzenie asortymentu świadczonych usług), ale również ubezpieczonym, gdyż uzyskują oni pełniejszą ochronę.

Funkcje ubezpieczeń gospodarczych

Ubezpieczenia gospodarcze pełnią szereg bardzo ważnych dla życia społeczno-gospodarczego funkcji. Wynika to głównie z tego, iż nie jesteśmy w stanie przewidzieć momentu zaistnienia niekorzystnego zdarzenia losowego, a ubezpieczenia umożliwiają likwidację powstałych zakłóceń poprzez rekompensatę zaistniałych strat. W literaturze przedmiotu można spotkać się z różnym ujęciem oraz różną wymienianych funkcji, jakie spełniają ubezpieczenia gospodarcze.¹⁰⁰

⁹⁸ Ibidem, s. 47.

⁹⁹ M. Dobija, E. Smaga: *Podstawy matematyki finansowej i ubezpieczeniowej*. PWE, Warszawa-Kraków 1995, s. 126.

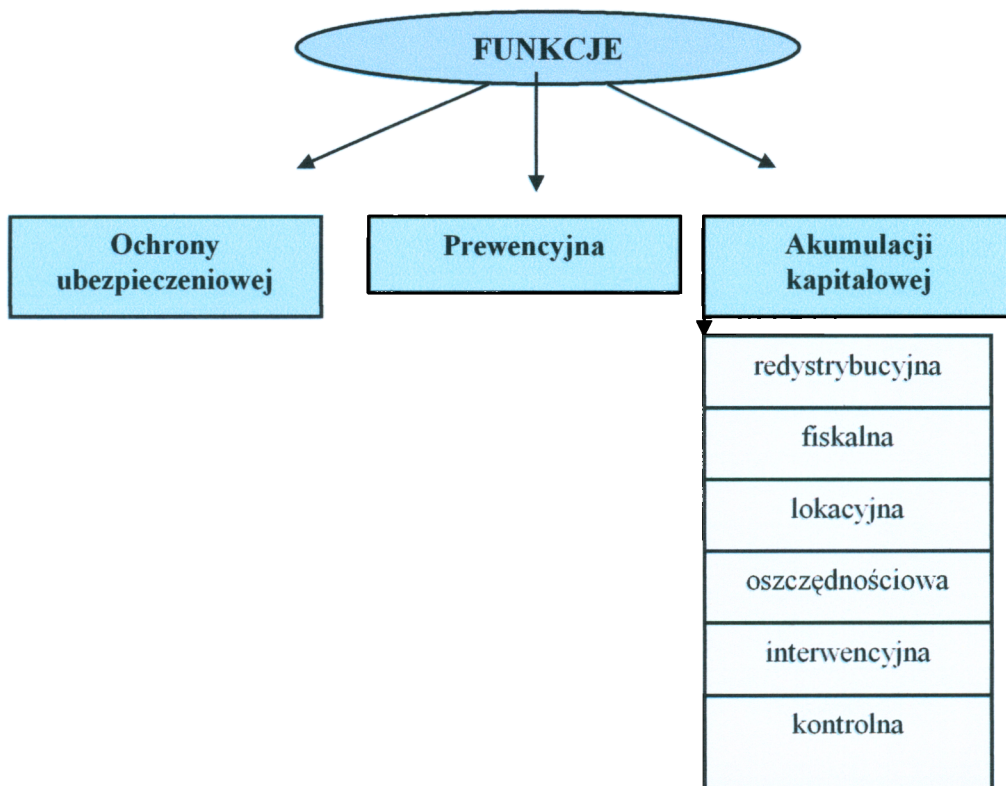
¹⁰⁰ B. Nowatorska-Romaniak: *Marketing ...*, op. cit. s. 21.

Do lat siedemdziesiątych XX w. do najczęściej wymienianych funkcji ubezpieczeń gospodarczych zaliczano: funkcję pokrywania strat losowych, zabezpieczania sił wytwórczych przed zniszczeniem, ochrony własności osobistej, życia i zdolności do pracy, finansowania przedsięwzięć gospodarczo-ochronnych i działalności kontrolnej, realizatora polityki socjalnej i emerytalnej.¹⁰¹ To tylko niektóre wymieniane w tamtych latach funkcje ubezpieczeń gospodarczych. Z początkiem lat siedemdziesiątych lista funkcji ubezpieczeń zaczęła się stopniowo zmniejszać, zaczęto je powoli systematyzować. Obecnie do najczęściej wymienianych w literaturze przedmiotu klasyfikacji funkcji ubezpieczeń gospodarczych należy podział, w ramach którego wyróżnia się :

- 1) funkcję ochrony ubezpieczeniowej,
- 2) funkcję prewencyjną,
- 3) funkcję akumulacji kapitałowej.¹⁰²

Szczegółowy podział funkcji ubezpieczeń gospodarczych przedstawia rysunek 1.5.

Rysunek 1.5. Funkcje ubezpieczeń gospodarczych

Źródło: Opracowanie własne.

¹⁰¹ T. Sangowski: *Ubezpieczenia gospodarcze*. Poltext, Warszawa 2001, s. 79.

¹⁰² Ibidem, s. 81-82.

Za najważniejszą funkcję ubezpieczeń gospodarczych uważa się **funkcję ochrony ubezpieczeniowej**, która polega na finansowym kompensowaniu powstałych szkód, czyli na wyrównywaniu skutków zdarzeń losowych poprzez wypłatę określonej kwoty odszkodowania lub świadczenia. Zakład ubezpieczeń roztacza nad ubezpieczonymi ochronę w sensie finansowym, oferując usługę, która polega na stałej gotowości do wypłacenia środków pieniężnych swojemu klientowi (gwarancja finansowa pokrycia skutków przyjętych do ubezpieczenia ryzyk) z jednej strony, a z drugiej polega na wypłaceniu przez zakład ubezpieczeń zobowiązania finansowego w razie realizacji ubezpieczonego ryzyka.¹⁰³ Z tego wynika, że nie można utożsamiać funkcji ochrony ubezpieczeniowej z funkcją kompensacyjną, gdyż ta druga funkcja jest znacznie węższa od funkcji ochrony ubezpieczeniowej. Należy również zaznaczyć, że ochrona ubezpieczeniowa nie prowadzi wprost do uniknięcia niekorzystnego zdarzenia losowego, pozwala natomiast na zapewnienie środków na pokrycie ujemnych skutków finansowych takiego zdarzenia.

Powyższa funkcja przybiera najbardziej konkretną postać w momencie wypłacenia poszkodowanemu odszkodowania lub świadczenia. Jednak korzystają z niej również osoby (ubezpieczeni), którzy nie doznali szkody losowej, ponieważ konsekwencją, a nie istotą ochrony ubezpieczeniowej jest właśnie wypłata odszkodowania.

Zakres ochrony ubezpieczeniowej wynika głównie z woli stron umowy ubezpieczenia.¹⁰⁴ O skuteczności realizacji tej funkcji decydują – zdaniem autorki - trzy zasady ochrony ubezpieczeniowej, do których zalicza się:

- 1) zasadę powszechności ochrony ubezpieczeniowej,
- 2) zasadę pełności ochrony ubezpieczeniowej,
- 3) zasadę realności ochrony ubezpieczeniowej.

Zasada powszechności ochrony ubezpieczeniowej przejawia się w tym, że ochrona ubezpieczeniowa powinna obejmować jak największą liczbę osób, podmiotów i przedmiotów jej wymagających oraz ryzyka im odpowiadające. Jednak zasady tej nie należy pojmować w sensie absolutnym, czyli w takim, gdzie wszyscy są ubezpieczeni. Jest to nierealne. Zasadę tę należy rozumieć w tym sensie, aby poza ochroną

¹⁰³ E. Wierzbicka: *Rola sektora ubezpieczeń w systemie finansowym państwa. Polityka finansowa, budżet, stopa procentowa, ubezpieczenia*. Praca zbiorowa pod red. A. Wernika, Warszawa 1998, s. 97.

¹⁰⁴ A. Koch: *Związek przyczynowy w ubezpieczeniach*. „Prawo Asekuracyjne” 1995 roku nr 3, s.7.

ubezpieczeniową nie pozostał żaden podmiot lub przedmiot, którego objęcie przez nią jest uzasadnione.¹⁰⁵

Druą zasada to **zasada pełności** ochrony ubezpieczeniowej. Jest ona związana z finansowym poziomem pokrycia straty losowej przez odszkodowanie ubezpieczeniowe.¹⁰⁶ Ochrona ubezpieczeniowa powinna umożliwić każdemu ubezpieczającemu (bez względu na jego status prawno-ekonomiczny) taki finansowy poziom pokrycia strat losowych, jaki wynika z jego indywidualnej potrzeby oraz na jaki pozwalają w danych warunkach istotne względy polityki gospodarczej i społecznej państwa. Zasada ta związana jest z finansowym poziomem pokrycia straty losowej przez odszkodowanie, a miarą jej realizacji jest stosunek odszkodowania ubezpieczeniowego do wartości szkody losowej. O stosunku tym decydują dwa czynniki, a mianowicie: wysokość ubezpieczenia i wysokość odszkodowania.¹⁰⁷

Trzecia zasada to **zasada realności** ochrony ubezpieczeniowej. Realność ochrony ubezpieczeniowej polega na gwarantowaniu wypłaty odszkodowań (świadczeń) przez ubezpieczyciela. Wpływają na to w szczególności dwa czynniki, a mianowicie: jasność postanowień określających odpowiedzialność ubezpieczyciela oraz wysokość rezerw ubezpieczeniowych.¹⁰⁸

Klienci ubezpieczeniowi zwracają szczególną uwagę na szybkość wypłaty odszkodowań, ponieważ poszkodowany liczy na jak najszybsze otrzymanie środków pieniężnych na pokrycie strat. Dotrzymanie lub nie terminu zapłaty świadczenia ubezpieczonego stanowi o rzetelności ubezpieczyciela, o jego zdolności do wywiązania się z postanowień zawartych w umowie ubezpieczenia.

Druą, bardzo ważną funkcją ubezpieczeń gospodarczych jest **funkcja prewencyjna**. Działania podejmowane w celu całkowitego wyeliminowania zdarzeń niekorzystnych dla człowieka i prowadzonej przez niego działalności są nieskuteczne, gdyż nie ma możliwości całkowitego wyeliminowania takich zdarzeń. Jednak ubezpieczenia stwarzają możliwości ograniczenia częstości i wielkości szkód wywołanych przez niekorzystne zdarzenia losowe. Temu celowi służy właśnie funkcja prewencyjna. Przez *prewencję* należy rozumieć ogół technicznych, ekonomicznych i prawnych, a także innych środków i działań, których celem jest zapobieganie powstaniu

¹⁰⁵ T. Sangowski: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 98.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 93.

¹⁰⁷ T. Sangowski: *Vademecum ...*, op. cit. s. 53.

¹⁰⁸ S. Dmochowski: *Odszkodowania i świadczenia z ubezpieczeń gospodarczych*. PWE. Warszawa 1983r. s. 28.

i rozszerzeniu się niepomyślnych zdarzeń losowych oraz tłumienie natężenia ich działania.¹⁰⁹ Ubezpieczenia nie polegają na biernym oczekiwaniu na powstanie szkody wywołanej zdarzeniem losowym. Poprzez pełnioną funkcję prewencyjną skłaniają ubezpieczonych do podejmowania działań zmierzających do ograniczenia ryzyka jej powstania, a tym samym przyczyniają się do zapobiegania jej powstaniu.¹¹⁰

Działalność prewencyjna może przybierać *postać materialną*, która polega na tym, iż tworzy się specjalny fundusz prewencyjny, z którego zakłady ubezpieczeniowe finansują przedsięwzięcia prewencyjne takie jak np.: instalowanie zabezpieczeń przeciw kradzieżowych w środkach transportu, zakup i montaż urządzeń alarmowych, instalowanie piorunochronów itp. Fundusz taki tworzony jest zazwyczaj z odpisów od składek ubezpieczeniowych. W ramach prewencji ubezpieczeniowej określa się również w ogólnych warunkach ubezpieczeń wymogi dotyczące stanu bezpieczeństwa obiektów będących przedmiotem ubezpieczenia i egzekwuje się je pod rygorem utraty prawa do odszkodowania oraz podjęcie przez ubezpieczającego działań minimalizujących skutki powstałych szkód i zabezpieczających zagrożone mienie.¹¹¹

Działalność prewencyjna może przybierać również *postać niematerialną*. Taka prewencja przejawia się w informowaniu o źródłach zagrożeń oraz wskazywaniu sposobów ich eliminowania bądź ograniczania. Polega ona również na uwzględnianiu w przepisach ubezpieczeniowych elementów prewencyjnych skłaniających do bezpiecznego i nieumyślnego postępowania (np. dbałość o ubezpieczone mienie, zdrowie i życie).¹¹² Działalność prewencyjna zakładów polega również na dokładnej i wszechstronnej ocenie ryzyk podlegających ubezpieczeniu. Wyniki analizy ubezpieczanego ryzyka są następnie podstawą do określenia wysokości składki ubezpieczenia (im wyższe ryzyko tym wyższa składka). Analiza ta pozwala również na wprowadzenie do warunków ubezpieczenia odpowiednich klauzul.¹¹³

Do środków prewencyjnych zalicza się również stosowanie dodatków lub obniżek przy opłacie składek w zależności od przebiegu szkodowości w ubezpieczeniu (np. bonifikaty za bezwypadkową jazdę samochodem). Zakład ubezpieczeń może również, w

¹⁰⁹ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 78.

¹¹⁰ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 58.

¹¹¹ J. Gniadek, T. Sangowski: *Działalność prewencyjna zakładów ubezpieczeń w ubezpieczeniach majątkowych*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1997, nr 5-6, s. 3.

¹¹² Ibidem, s. 5.

¹¹³ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 58.

ramach działalności prewencyjnej, wykorzystać instytucję roszczeń regresowych do sprawcy wypadku ubezpieczeniowego.¹¹⁴

Funkcja prewencyjna ma bardzo duże znaczenie w działalności ubezpieczeniowej. Wynika to z tego, iż bardziej opłaca się podjąć działania zapobiegające możliwym do przewidzenia zdarzeniom niż wypłacać odszkodowania mające na celu odtworzenie majątku po zniszczeniu czy też zdrowia ludzkiego. Działania prewencyjne są opłacalne zarówno dla zakładu ubezpieczeń jak i samego ubezpieczającego się.

Trzecią funkcją ubezpieczeń gospodarczych jest **funkcja finansowa**. Polega ona na gromadzeniu środków w postaci funduszy i rezerw.¹¹⁵ Funkcja ta składa się z kilku funkcji, do których należy zaliczyć:

- *funkcję redystrybucyjną*, która związana jest z istotą samych ubezpieczeń będących jednym z ogniw finansów i polega ona na kumulowaniu i odpowiednim rozdzielaniu środków finansowych;¹¹⁶
- *funkcję fiskalną*, polegającą na dostarczeniu państwu i innym podmiotom publiczno-prawnym dochodów w postaci płaconych podatków.¹¹⁷ Ubezpieczenia gospodarcze, poza faktem opłacania przez ubezpieczycieli podatków, nie są w żaden inny sposób bezpośrednio powiązane z budżetem państwa;¹¹⁸
- *funkcję lokacyjną*, która polega ona na inwestowaniu chwilowo wolnych środków finansowych zgromadzonych przez ubezpieczyciela w formie funduszu ubezpieczeniowego (środki na takim funduszu pochodzą głównie ze składek ubezpieczeniowych) w różne instrumenty finansowe. Środki tego funduszu mogą być lokowane w akcje, obligacje emitowane lub gwarantowane przez państwo, obligacje przedsiębiorstw krajowych, weksle, depozyty skarbowe lub nieruchomości. Są one lokowane w celu osiągnięcia dodatkowych dochodów.¹¹⁹ Ubezpieczyciel nie ma jednak pełnej swobody w dokonywaniu lokat. Ograniczenie swobody w dokonywaniu lokat przez ubezpieczyciela jest wprowadzone w celu ochrony interesów ubezpieczających się i jest wprowadzone w formie ustawowych ograniczeń poprzez dokładne określenie kierunków

¹¹⁴ Z. Nowakowski, A. Wąsiewicz: *Prawo ubezpieczeń majątkowych i osobowych*, PWN, Warszawa-Poznań 1973, s. 8.

¹¹⁵ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 59.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ J. Łańcucki: *Podstawy finansów ubezpieczeń gospodarczych*. PWN. Warszawa 1996. s. 32.

¹¹⁸ A. Banasiński: *Ubezpieczenia ...*, op. cit. s. 15.

¹¹⁹ art. 63 ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o Działalności ubezpieczeniowej (Dz. U. nr 59, poz. 344), T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 59.

lokowania wolnych środków i ustaleniu maksymalnych rozmiarów pewnych ich rodzajów;

- *funkcję oszczędnościową*, która polega na lokowaniu środków pieniężnych osób ubezpieczających się w polisy ubezpieczeniowe. Dotyczy to przede wszystkim polis na życie z funduszem inwestycyjnym. Zakład ubezpieczeń gromadzi pieniądze pochodzące ze składek ubezpieczeniowych na rachunku ubezpieczonej osoby, a następnie inwestuje je przez cały okres trwania umowy ubezpieczenia. W przyszłości ubezpieczający może odebrać z zainwestowanego funduszu ubezpieczeniowego zgromadzony kapitał z zyskiem, który jest corocznie do tego rachunku dopisywany, co oczywiście podwyższa sumę ubezpieczenia.¹²⁰ Taka forma oszczędzania ma zazwyczaj długoletni charakter, a odstąpienie od ubezpieczenia przed upływem terminu realizacji polisy powoduje zmniejszenie sumy ubezpieczenia lub utratę części zapłaconych składek;¹²¹
- *funkcję interwencyjną*, która określana jest również mianem *stymulacyjnej* i polega na stwarzaniu bodźców do zmniejszenia zagrożenia ubezpieczonego przedmiotu, skłanianiu ubezpieczonego do dbałości o ubezpieczone przedmioty.¹²² Przedsiębiorstwa lub podmioty indywidualne mogą przerzucać w drodze ubezpieczenia na zakład ubezpieczeń ryzyko wystąpienia nieprzewidzianych wypadków i tym samym skoncentrować się na realizacji konkretnych przedsięwzięć (np. wprowadzenie zmian technologicznych w produkcji). Większa skłonność do podejmowania ryzykownych decyzji wynika z poczucia bezpieczeństwa finansowego gwarantowanego zawartą umową ubezpieczenia. Zatem zaangażowaniu w procesy gospodarcze, podejmowaniu działalności rozwojowej nie muszą towarzyszyć obawy przed negatywnymi finansowymi skutkami w razie wystąpienia zdarzeń losowych. Ubezpieczenia, redukując zakłócenia w przepływie środków finansowych podmiotów gospodarczych (np. ubezpieczenie od strat finansowych) realizują funkcję stymulacyjną;¹²³
- *funkcję kontrolną* co do istoty której istnieje wiele rozbieżności wśród autorów publikacji dotyczących ubezpieczeń. Zdaniem niektórych autorów funkcja

¹²⁰ R. Pisera : *Od kołyski aż po grób*. „Businessman Magazine” nr 8, 1995, s. 40.

¹²¹ M. Baran: *Polisa na życie-nowa forma oszczędzania*. „Gazeta bankowa” 1995 nr 32, s. 16.

¹²² T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 59.

¹²³ por. np. J.Łańcucki: *Podstawy...*, op. cit. s. 34, A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 17.

kontrolna polega na kontrolowaniu wyników finansowych zakładów ubezpieczeń oraz czynników wpływających na ich kształtowanie się (kalkulacja składek, przebieg szkodowości). Inni twierdzą, że funkcja kontrolna przejawia się w obserwowaniu zjawisk finansowych w obszarze działalności ubezpieczyciela i wnioskowaniu w oparciu o te badania przebiegu realnych procesów gospodarczych (np. weryfikacja wartości ubezpieczonego mienia dla celów pozaubezpieczeniowych).¹²⁴ Zdaniem T. Sangowskiego, funkcja kontrolna ubezpieczeń przejawia się w kontroli postępowania ubezpieczonego z ubezpieczonym przedmiotem.¹²⁵

W literaturze ubezpieczeniowej niektórzy autorzy wskazują jeszcze dwie funkcje ubezpieczeń, a mianowicie *funkcję społeczną* i *wychowawczą*. Funkcja społeczna polega na zapewnianiu ciągłości procesów gospodarczych oraz zabezpieczaniu osób, które w nich uczestniczą, mimo ich narażenia na zakłócenia spowodowane zdarzeniami losowymi. Druga z wymienionych powyżej funkcji wiąże się z uczeniem przewidywania przyszłości, przezorności i systematycznej oszczędności. Polega więc ona na uświadamianiu potencjalnego ryzyka towarzyszącego działalności człowieka i wpływaniu na podejmowanie działań, które mogą je minimalizować. Pośrednio funkcja ta jest powiązana z działalnością prewencyjną przejawiającą się w akcjach popularyzatorskich wśród ludności, dotyczących zapobiegania szkodom losowym.¹²⁶

Spośród omówionych powyżej funkcji ubezpieczeń bardzo ważną, zdaniem autorki, z punktu widzenia dalszych rozważań dotyczących ubezpieczeń środowiskowych jest funkcja prewencyjna. Jest to funkcja, która w przypadku tych ubezpieczeń jest bardzo istotna, ponieważ „zielone” polisy obejmują szkodę środowiskową, której lepiej zapobiegać (czyli podejmować wszelkiego rodzaju działania prewencyjne) niż usuwać jej skutki (pokrywać odszkodowania).

¹²⁴ J. Łańcucki: *Podstawy...*, op. cit. s. 36, B. Jończyk, H. Ogrodnik: *Ubezpieczenia w ujęciu funkcjonalnym*. „Przegląd organizacji” nr 8, 1994, s.88.

¹²⁵ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s.59.

¹²⁶ por. A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 17, Z. Nowatorski, A. Wąsiewicz: *Prawo...*, op. cit., s. 8.

1.2.2. Szkoda środowiskowa jako przedmiot ubezpieczenia

Tak jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale ubezpieczenia z reguły obejmują zdarzenia losowe, które mają charakter negatywny dla człowieka, prowadzonej przez niego działalności oraz otaczającego go środowiska. Są to zdarzenia, które przynoszą szkodę, którą powszechnie określa się jako szkodę losową.

W polskim prawie cywilnym pojęcie **szkody** nie zostało ustawowo zdefiniowane. Jednak posługując się ujęciem nauk prawa cywilnego można stwierdzić, że jest to każdy uszczerbek, którego doznał poszkodowany wbrew swojej woli. Dla potrzeb ubezpieczeń szkodę można podzielić na:

- *majątkową* – jej konsekwencją jest strata, a więc zmniejszenie majątku poszkodowanego lub utracone korzyści,
- *niemajątkową*, której konsekwencją jest naruszenie dóbr osobistych.

Biorąc to pod uwagę **szkodę losową** można określić jako ujemne skutki ekonomiczne lub społeczne powstałe w wyniku wypadku losowego.¹²⁷

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania rynkiem ubezpieczeń od ryzyka środowiskowego, czyli ubezpieczeń dotyczących szkód środowiskowych. Wynika to m.in. z tego, iż stale rozwijająca się działalność człowieka, postęp techniczny oraz dążenie człowieka do osiągnięcia coraz większych korzyści z prowadzonej działalności gospodarczej powoduje, że pojawiają się stale nowe (nie znane wcześniej) zagrożenia i wynikające z nich ryzyka. Zaliczyć można do nich między innymi skażenia środowiska, katastrofy ekologiczne. Są to zagrożenia, które mogą spowodować bardzo duże szkody i z tego też względu naturalne jest, że człowiek szuka przed nimi ochrony. Taką ochronę mogą zaoferować firmy ubezpieczeniowe w postaci ubezpieczenia środowiskowego (określanego także jako ubezpieczenie ekologiczne).

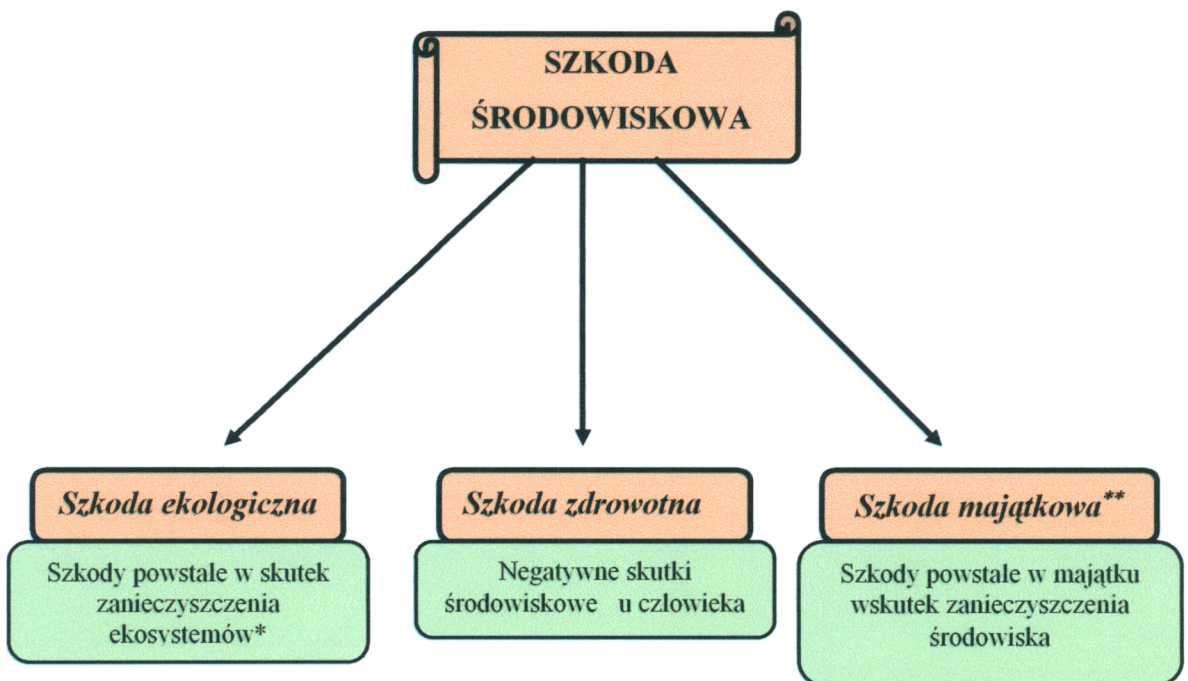
Podstawą koncepcji ubezpieczeń środowiskowych jest pojęcie **szkody środowiskowej**. Jest ona skutkiem realizacji niebezpieczeństwa jako źródła ryzyka środowiskowego. Zdefiniowanie szkody środowiskowej nie jest łatwe. Stąd też w literaturze przedmiotu można spotkać wiele różnych definicji tego pojęcia i jak na razie nie ma jednej powszechnie akceptowalnej definicji tego rodzaju szkody. Ponadto w literaturze przedmiotu pojęcie szkody środowiskowej bardzo często utożsamiane jest

¹²⁷ S. Dmochowski: *Ubezpieczenia majątkowe i osobowe*. PWE Warszawa 1984, s.13.

wyłącznie ze szkodą ekologiczną co zdaniem autorki pracy nie jest to dostatecznie uzasadnione, gdyż szkoda środowiskowa jest pojęciem znacznie szerszym niż szkoda ekologiczna. Według autorki rozprawy szkoda ekologiczna jest rodzajem szkody środowiskowej.

W przypadku szkód środowiskowych mamy do czynienia ze szkodami, które powstają w wyniku zanieczyszczenia środowiska, które to zanieczyszczenie może spowodować szkody w samym środowisku jak również szkody w środowisku człowieka. Stąd też w pracy proponuje się podział szkody środowiskowej na trzy składowe, a mianowicie: szkodę ekologiczną, szkodę zdrowotną (osobową) i szkodę majątkową powstałą w skutek zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego. Podział ten prezentuje rysunek 1.6.

Rysunek 1.6. Podział szkody środowiskowej

Źródło: Opracowanie własne.

* ekosystem podstawowa funkcjonalna jednostka ekologiczna, obejmująca wszystkie organizmy zasiedlające dany obszar i tworzące układ biotyczny wraz z towarzyszącym mu środowiskiem abiotycznym

** mienie, dobytek, własności i prawa majątkowe

Zaproponowany przez autorkę rozprawy podział szkody środowiskowej wynika między innymi z tego, iż ze szkodą środowiskową wiążą się dwa rodzaje skutków, a mianowicie:

- skutki bezpośrednie
- skutki pośrednie.

Skutki bezpośrednie takiej szkody to takie, które powodują straty w samym środowisku naturalnym, (np. zmiana ilości i jakości wody, powietrza, gleby). Obok skutków bezpośrednich z pojęciem tym wiążą się również *skutki pośrednie*, które występują w postaci strat gospodarczych i społecznych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska, straty finansowe spowodowane niemożliwością prowadzenia działalności gospodarczej, szkody zdrowotne).¹²⁸

Proponowany przez autorkę rozprawy podział szkody środowiskowej może również uzasadnić to, iż szkodliwe oddziaływanie zanieczyszczeń w sposób pośredni lub pośredni ma wpływ na człowieka, ekosystemy oraz system nieożywiony. Bliżej to wyjaśnia poniższe zestawienie rodzajów oddziaływań:

1. Bezpośredni lub pośredni wpływ na istotę ludzką:

- ludzkie zdrowie – zachorowalność i śmiertelność związana z zanieczyszczeniem,
- inne aspekty, jak zapach, walory wizualne i estetyczne.

2. Wpływ na ekosystemy:

- wpływ na bioróżnorodność, stabilność ekosystemów,
- wpływ na ekonomiczną produktywność systemów ekologicznych (np. produktywność rolnicza, leśnictwo)

3. Wpływ na systemy nieożywione:

- straty materialne,
- wzrost kosztów produkcji.¹²⁹

Tak jak już wspomniano, w literaturze przedmiotu można spotkać wiele definicji szkody środowiskowej, która z reguły utożsamiana jest wyłącznie ze szkodą ekologiczną i w ten sposób definiowana. W literaturze tej autorka rozprawy nie spotkała

¹²⁸ J. Famielec, K. Górka, G. Mojżesz-Wlazły: *Straty i korzyści ekologiczne*, (w:) „*Ekonomika ochrony środowiska naturalnego*” pod red. K. Górki, Wydawnictwo „*Ekonomia i Środowisko*”, Kraków 1993, s. 19.

¹²⁹ Śleszyński J: *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*. Wydawnictwo ARIES, Warszawa 2000, s. 133.

się z taką definicją tego pojęcia, która obejmowała by wszystkie składowe szkody (ekologiczną, zdrowotną i majątkową). W wyniku analizy wielu pozycji literatury przedmiotu (opierając się głównie na definicji B. Baranowskiej – Dutkiewicz) autorka rozprawy proponuje, aby **szkodę środowiskową** określać jako *negatywne skutki środowiskowe spowodowane zanieczyszczeniem komponentów środowiska (wody, powietrza i gleby), które spowodowały śmierć i/lub utratę zdrowia, uszkodzenie ciała, szkody majątkowe, niekorzystne zmiany w ekosystemach*.

Szczególnie interesująca dla autorki rozprawy, w kontekście dalszych rozważań dotyczących ubezpieczeń ekologicznych, jest pierwsza kategoria szkody środowiskowej, a mianowicie **szkoda ekologiczna**. Również w przypadku definiowania pojęcia szkody ekologicznej w literaturze przedmiotu nie ma jednomyślności. Na szczególną uwagę zasługują przytoczone poniżej definicje:

- B. Baranowska-Dutkiewicz szkodę ekologiczną określiła jako „...*negatywne skutki środowiskowe spowodowane nadmiernym zanieczyszczeniem komponentów środowiska: powietrza, wody i gleby lub zmianami w ekosystemach znajdujących się zasięgu oddziaływania sprawcy*”;¹³⁰
- M. Longchamps uważa, że szkoda ekologiczna to: „...*każdy uszczerbek jaki doznaje interes powszechny i indywidualny na skutek obniżenia jakości środowiska*”;¹³¹
- Zdaniem J. Famielec „*szkoda ekologiczna to rzeczowy wymiar utraty funkcji pełnionych przez środowisko przyrodnicze. Szkoda ekologiczna to następstwo naruszenia środowiska przyrodniczego, które prowadzi do uszczerbku czyjegoś mienia lub zdrowia, lub też uniemożliwia wykorzystanie rekreacyjnych walorów środowiska*”.¹³²

Spośród przytoczonych powyżej definicji szkody ekologicznej najtrafniejsza, zdaniem autorki, wydaje się definicja zaproponowana przez B. Baranowską-Dutkiewicz. Jest to najczęściej przytaczana definicja w literaturze przedmiotu. Jeżeli chodzi o dwie pozostałe definicje to są one często krytykowane. W przypadku definicja zaproponowanej przez M. Longchamps krytyka opiera się na tym, iż wiąże ona szkodę ekologiczną wyłącznie z obniżeniem jakości środowiska i skutkami takiego stanu rzeczy,

¹³⁰ B. Baranowska-Dutkiewicz: *Problem ubezpieczeń ekologicznych na tle zagrożeń środowiskowych w Polsce*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 1-2, 1993, s.6.

¹³¹ M. Longchamps: *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*. Wydawnictwo UW, Wrocław 1986, s. 9.

¹³² Por. J. Famielec: *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, PWN Warszawa

abstrahuje natomiast od tego, że interes powszechny i indywidualny może ponieść również straty w związku z naruszeniem równowagi przyrodniczej (np. w związku ze zmniejszeniem dostępności do zasobów przyrodniczych).¹³³ Również definicji zaproponowanej przez J. Famielec nie można w pełni zaakceptować. Wynika to z tego, iż definicja ta wiąże szkodę ekologiczną również ze stratami dla człowieka (a jest to zgodnie z propozycją autorki rozprawy szkoda zdrowotna), pomija natomiast negatywne skutki dla samego środowiska.

Na gruncie prawa polskiego przez szkodę środowiskową należy rozumieć zanieczyszczenie zasobów naturalnych będących przedmiotem użytkowania (eksploatacji), obejmujących ograniczenie prawa do korzystania z zasobów naturalnych wskutek zanieczyszczenia, związaną z tym utratę korzyści oraz przede wszystkim koszty środków prewencyjnych i przywrócenia zasobów naturalnych do stanu sprzed zanieczyszczenia.¹³⁴

Szkody środowiskowe mogą być klasyfikowane z różnych punktów widzenia. Klasyfikacje szkód środowiskowych przedstawia rysunek 1.7.

Pierwszym kryterium podziału szkód środowiskowych jest ich podział ze względu na bezpośrednie skutki realizacji niebezpieczeństwa ekologicznego. Wyróżnia się tu dwa rodzaje szkód:

- *szkody pierwotne*,
- *szkody wtórne*.

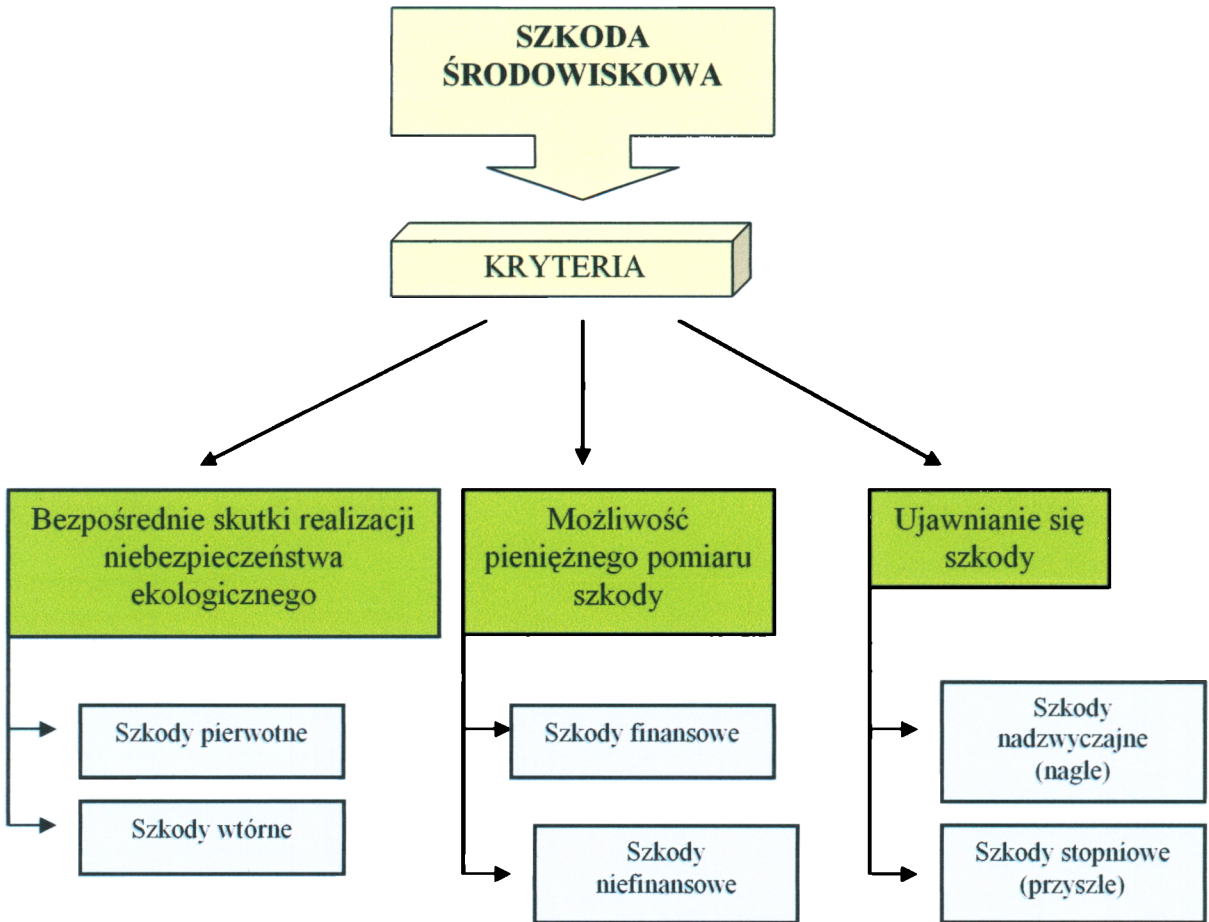
Za *szkodę pierwotną* przyjmuje się szkodę w środowisku spowodowaną w drodze emisji zanieczyszczenia, skażenia lub w inny sposób zaburzenia trwałe niewytwarzanych lub przetwarzanych przez człowieka gleby, powietrza i wód (szkoda ekologiczna).¹³⁵ Za *szkodę wtórną* przyjmuje się szkodę, która jest skutkiem zanieczyszczenia poszczególnych komponentów środowiska (czyli powstaje wskutek szkody pierwotnej), np. pogorszenie wartości estetycznych krajobrazu, spadek produktywności ekosystemów, szkody na ciele oraz majątkowe (czyli szkody osobowe i szkody majątkowe).

¹³³ por. G. Borys: *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*. (w): „Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska”, pod. Red. S. Czai, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” nr 29, Jugowice-Wrocław 2002, s. 23.

¹³⁴ D. Maśniak: *Ubezpieczenia ekologiczne*. Wydawnictwo ZAKAMYCZE, Kraków 2003, s. 117.

¹³⁵ M. Molęda: *Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku i jej ubezpieczenie*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 2004, s. 44.

Rysunek 1.7. Klasyfikacja szkody środowiskowej

Źródło: Opracowanie własne

Drugim podziałem szkód środowiskowych jest ich podział z punktu widzenia możliwości pieniężnego pomiaru szkody, w którym wyróżnia się:

- *szkody finansowe* – czyli szkody, które mogą być określone parametrami finansowymi, np. szkoda będąca skutkiem cofnięcia pozwolenia na pobór wody na cele technologiczne,
- *szkody niefinansowe* – czyli szkody których nie można wyrazić w wartościach pieniężnych, np. szkoda będąca skutkiem zniszczenia estetyki krajobrazu, wyginięcie gatunku.¹³⁶

Szkody środowiskowe można również podzielić z punktu widzenia kryterium ich ujawniania się. Z tego punktu widzenia wyróżnia się dwa rodzaje szkód:

¹³⁶ G. Borys: *Ryzyko ekologiczne i*, op.cit., s. 24.

- *szkody nadzwyczajne* (nagłe, żywiołowe), które są skutkiem zdarzeń o charakterze losowym,
- *szkody stopniowe* (przyszłe), które ujawniają się w dłuższym okresie czasu.

Szkoda środowiskowa jest pojęciem istotnie różniącym się od szkody rozumianej w tradycyjnym ujęciu (szkody definiowanej na potrzeby tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych). Wynika to przede wszystkim z tego, iż szkoda środowiskowa, a w szczególności szkoda ekologiczna jest z reguły bardzo trudna do naprawienia (w zasadzie nie można, nie da się naprawić do końca). W przypadku tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych szkoda to coś co można naprawić, coś odwracalnego. Ponadto w przypadku szkody środowiskowej istnieją bardzo często problemy w ustaleniu podmiotów, które oprócz samego środowiska poniosły w wyniku zanieczyszczenia szkody. Szkodami zagrożeni są nie tylko bezpośredni sąsiedzi sprawcy szkody środowiskowej. Zagrożeni nimi mogą być również wszyscy mieszkańcy danej miejscowości, ludność całego państwa na którego terytorium działa przedsiębiorstwo powodujące szkodę a niekiedy nawet zagrożona szkodami może być społeczność międzynarodowa.

Szkoda środowiskowa zależy od wielu okoliczności i czynników, a na szczególną uwagę zasługują następujące determinanty szkody:

- wielkość zanieczyszczenia (mierzona jest ona najczęściej wartością stężeń substancji szkodliwych w określonym komponencie środowiska),
- rozległość zanieczyszczeń (rozległość jest mierzona obszarem lub biomasą poszkodowanych żywych elementów środowiska),
- czas trwania emisji zanieczyszczeń,
- charakter szkodliwego działania.¹³⁷

Jak wynika z definicji szkody środowiskowej są to zarówno zdarzenia losowe o charakterze nagłym, awaryjnym, jak i zdarzenia powolne (zanieczyszczenia stopniowe). Szkody te mogą podlegać ubezpieczeniu tylko wówczas, gdy istnieje możliwość wiarygodnego określenia przyczyny i sprawcy szkody. Automatycznie wykluczone jest pokrycie szkód, których nie można wymierzyć. Z tego też względu ubezpieczeniu tego rodzaju podlegają najczęściej zdarzenia nagłe, awaryjne. W przypadku tych zdarzeń ubezpieczyciele nie mają wątpliwości co do objęcia ich ubezpieczeniem, ponieważ łatwo ustalić jest zarówno sprawcę, jak i przyczynę szkody. W przypadku zdarzeń powolnych

¹³⁷ B. Baranowska-Dutkiewicz : *Problem....*, op. cit. s. 6.

bardzo często istnieją trudności w ustaleniu ich sprawcy (są one efektem działania wielu sprawców) oraz przyczyny. Stąd też niezwykle rzadko są one przedmiotem ubezpieczenia.

Szkody środowiskowe mogą mieć dwojaki charakter. Mogą one być:

- *szkodami kumulacyjnymi* – wówczas niekorzystne efekty spowodowane zanieczyszczeniem środowiska ujawniają się dopiero po długotrwałym oddziaływaniu bodźców,
- *szkodami synergicznymi* – występują one na skutek działania kilku bodźców i zgodnie z prawem synergii skutek jest większy niż suma konsekwencji działania każdego z nich osobna.¹³⁸

Szkody środowiskowe są negatywnymi zjawiskami, które wynikają z zanieczyszczenia środowiska. Każda szkoda podlega wycenie, również szkody środowiskowe. Przy mierzeniu szkód środowiskowych uwzględnia się trzy podstawowe elementy skutków, a mianowicie:

- poniesione straty,
- utracone korzyści,
- koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę.

Podział ten prezentuje rysunek 1.8.

Wyceniając szkodę środowiskową należy brać pod uwagę podział szkody środowiskowej na szkodę ekologiczną, zdrowotną oraz majątkową. Stąd też wycena wszystkich wspomnianych wyżej elementów musi być dokonana dla tych trzech rodzajów szkód.

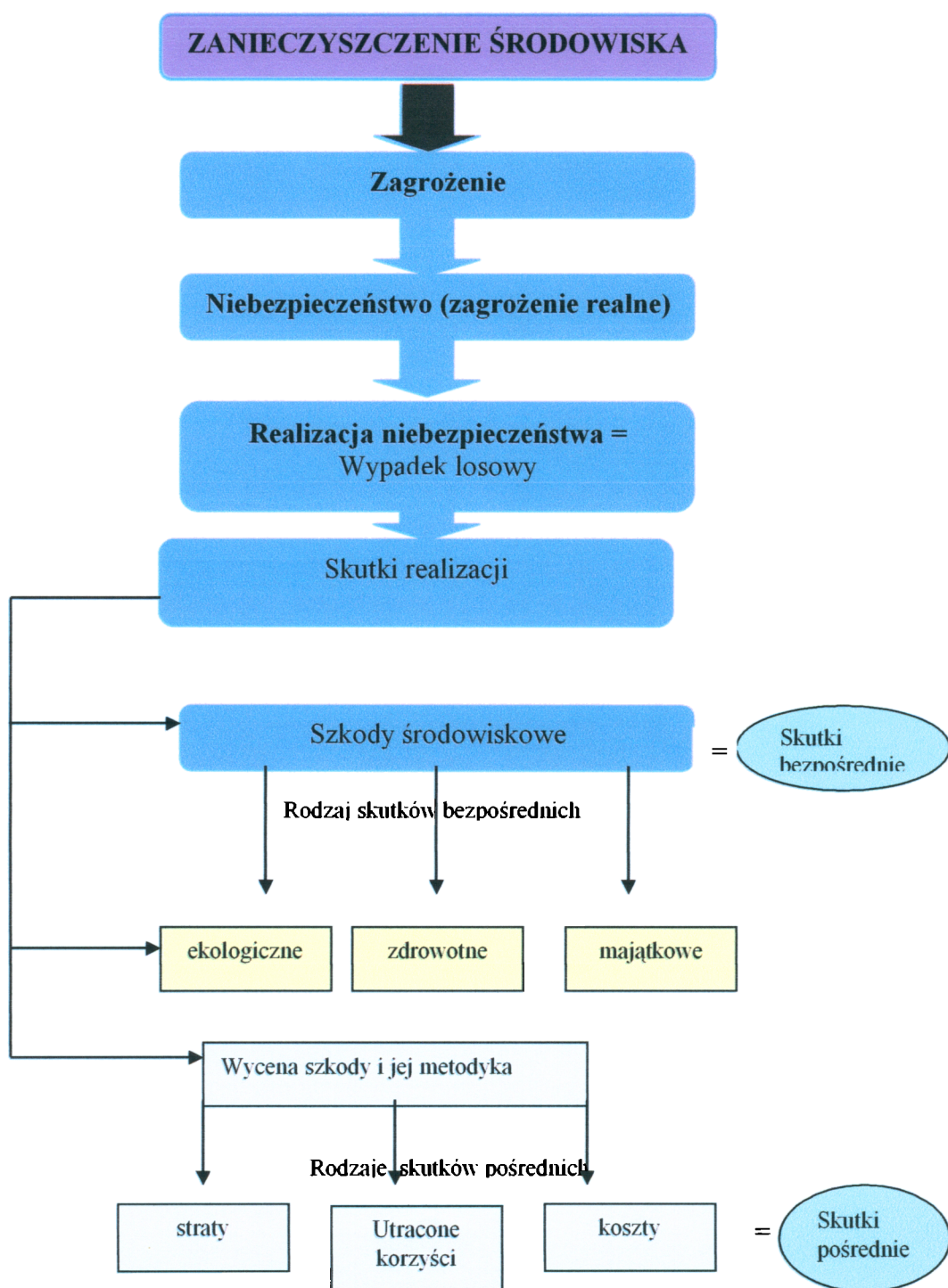
Pierwszym elementem wyceny szkody środowiskowej są poniesione straty. W tradycyjnym ujęciu ze szkodami środowiskowymi utożsamia się negatywne skutki ekologiczne, zwane bezpośrednimi (np. zmiana jakości wody, bezproduktywne zużycie zasobów naturalnych). Obok nich występują skutki pośrednie. Te skutki występują w postaci:

- strat gospodarczych (np. spadek plonów na skutek zanieczyszczenia środowiska). Straty te można rozpatrywać w ujęciu makroekonomicznym i mikroekonomicznym,

¹³⁸ <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=97>

- strat społecznych, które należą do szkód trudnych do wymierzenia; są to głównie szkody w sferze zdrowia człowieka i jego warunków życia.¹³⁹

Rysunek 1.8. Szkoda środowiskowa i jej wycena

Źródło: Opracowanie własne.

¹³⁹ <http://www.ekologia.pl.....op.cit>.

Drugim elementem są utracone korzyści. W wyniku zanieczyszczenia środowiska naturalnego wskutek spowodowania szkody ekologicznej niektóre jednostki prowadzące działalność gospodarczą polegającą na wykorzystaniu walorów środowiska naturalnego (np. turystyczne) nie mogą czerpać korzyści. Przykładem może być Hiszpania, gdy wskutek katastrofy tankowca „Prestige” (wyciek ropy z tankowca) zanieczyszczeniu uległy plaże Galicji, a to z kolei przyczyniło się do utraty przez hotelarzy klientów.

Ostatnim trzecim elementem składowym wyceny szkody są koszty będące następstwem zdarzenia powodującego szkodę. Bezpośrednia szkoda spowodowana pogorszeniem stanu zasobów naturalnych często sprowadza się do kosztów środków zabezpieczających oraz kosztów służących odtworzeniu stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody (oczywiście w miarę możliwości). Warunki ubezpieczeń ekologicznych, których przedmiotem jest szkoda ekologiczna, z reguły przewidują pokrycie przez firmę ubezpieczeniową kosztów poniesionych na zapobieganie szkodzie, bądź w przypadku jej wystąpienia na zapobieganie zwiększeniu się jej rozmiarów. Ponadto umowy przewidują także pokrycie kosztów poniesionych na odtworzenie stanu środowiska (cost of reistatment).

Szkody środowiskowe są bardzo trudne a niejednokrotnie niemożliwe do naprawienia. Stąd też najlepszym rozwiązaniem jest zapobieganie im. Wymaga to jednak podjęcia właściwych działań w momencie, gdy szkoda została zidentyfikowana jako zdarzenie o istotnym prawdopodobieństwie realizacji.¹⁴⁰ Bardzo istotne w tym zakresie jest stosowanie *procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym*, który pozwala na zidentyfikowanie ryzyka i podjęcie działań mogących jej zapobiec lub zminimalizować jej rozmiary. Jak zostanie dalej wykazane istotną częścią tego zarządzania są ubezpieczenia środowiskowe.

¹⁴⁰ <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=539>.

1.3. Rola ubezpieczeń w zarządzaniu ryzykiem

1.3.1. Ryzyko i jego klasyfikacja

Pojęcie ryzyka

Ryzyko jest pojęciem bardzo złożonym i niejednorodnym. Przewija się ono przez całe życie człowieka, towarzyszy wszelkim jego działaniom i podejmowanym przez niego decyzjom. Działanie w warunkach ryzyka jest nieodłącznym atrybutem każdej gospodarki. Człowiek musi więc zaakceptować jego powszechność oraz to, że jest ono następstwem postępującego rozwoju gospodarczego.¹⁴¹ W literaturze przedmiotu spotyka się różne interpretacje tego pojęcia, co jest uzależnione głównie od charakteru i przedmiotu opracowania. Przy interpretacji terminu „ryzyko” występują w różnych językach pewne, zasadnicze różnice. Etymologii słowa „ryzyko” należy poszukiwać w greckim słowie *rhize*, które jest tłumaczone jako śmiały czyn. W języku perskim *rizi(k)* oznacza los, w hiszpańskim, *arisco* oznacza odwagę i zarazem niebezpieczeństwo (podobnie w języku francuskim), w języku angielskim *risk*, to sytuacja powodująca niebezpieczeństwo.

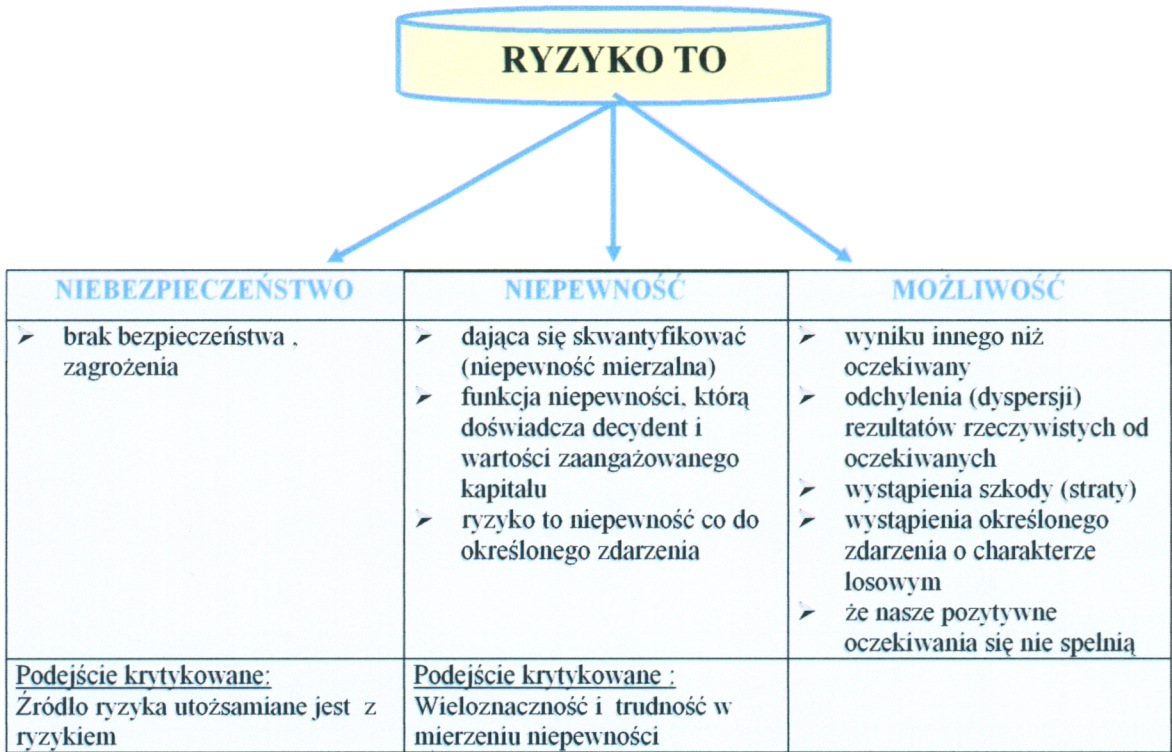
Ryzyko jest pojęciem powiązaniem z decyzją, przy podejmowaniu której wybranie danego wariantu pociąga za sobą możliwość wystąpienia różnych konsekwencji. Analizując literaturę przedmiotu, można dojść do wniosku, że najczęściej spotyka się trzy interpretacje tego pojęcia:

- ryzyko to niebezpieczeństwo,
- ryzyko to niepewność,
- ryzyko to możliwość, czyli prawdopodobieństwo zajścia określonego zdarzenia zawarte między zerem a jedynką (bez zera i jedynki).

Powyższe trzy podejścia do definiowania ryzyka przedstawia rysunek 1.9.

¹⁴¹ por. np. T. Michalski: *Ryzyko w działalności człowieka*. (w:) „Podstawy ubezpieczeń” tom 1 – „Mechanizmy i funkcje”. Poltext Warszawa 2000, s. 16.

Rysunek 1.9. Trzy podejścia do definiowania ryzyka

Źródło: T. Borys , A. Panasiewicz: *Metodologia oceny ryzyka środowiskowego*. (w:) „Taksonomia 9”, pod red.K. Jajuga, M. Walesiak, Wrocław 2002, s.168.

Z ryzykiem interpretowanym jako **niebezpieczeństwo** (zagrożenie) najczęściej spotykamy się w życiu codziennym. Pojęcia „ryzyko” i „niebezpieczeństwo” w życiu codziennym stosowane są z reguły zamiennie (są utożsamiane). Zdaniem autorki, takie podejście do interpretacji ryzyka jest mało uzasadnione. Wynika to z tego, iż w tej interpretacji źródło ryzyka utożsamiane jest z samym ryzykiem. Autorka jest zdania, że niebezpieczeństwo (zagrożenie) należy raczej traktować jako jeden z czynników ryzyka, czyli jego źródło.

Drugą interpretacją ryzyka jest jego utożsamianie z **niepewnością**. Jako pierwszy takiej interpretacji ryzyka dokonał A. H. Willett, który w 1901 roku zdefiniował ryzyko jako obiektywny korelat subiektywnej niepewności.¹⁴² Z uwagi jednak na to, iż niepewność jest pojęciem wieloznacznym, definicja Willetta została poddana krytyce. W 1921 roku kolejną próbę zdefiniowania ryzyka podjął F. Knight. Podstawowym celem podjętych przez niego działań było sprecyzowanie, jakimi cechami powinna

¹⁴²W. Tarczyński., M. Mojsiewicz: *Zarządzanie ryzykiem*. PWE Warszawa 2001, s. 12.

charakteryzować się niepewność, aby była ryzykiem. Wyróżnił on dwa rodzaje niepewności a mianowicie niepewność mierzalną i niepewność niemierzalną. Według Knighta ryzykiem jest jedynie niepewność, którą można zmierzyć, czyli niepewność mierzalna. Natomiast niepewność niemierzalna jest niepewnością *sensu stricto*.¹⁴³

W przypadku drugiego podejścia do interpretacji ryzyka jego krytyka opiera się na tym, że niepewność jest pojęciem wieloznacznym i trudnym do zmierzenia. W ostatnich latach coraz częściej w literaturze przedmiotu występuje określenie niepewności jako stanu, w którym przyszłe możliwości i szanse ich wystąpienia nie są znane, natomiast pojęcie ryzyka używane jest wówczas gdy¹⁴⁴:

- rezultat jaki będzie osiągnięty w przyszłości, nie jest znany, ale możliwe jest zidentyfikowanie przyszłych sytuacji,
- znane jest prawdopodobieństwo zrealizowania się poszczególnych możliwości w przyszłości.

Można zatem stwierdzić, że przy takim rozumieniu ryzyka i niepewności, w przypadku ryzyka możliwe jest do określenia prawdopodobieństwo zajścia określonego zdarzenia, natomiast w przypadku niepewności jest to niemożliwe.

Zdaniem autorki rozprawy takie podejście do ryzyka nie jest właściwe, tzn. uznawanie ryzyka jedynie za niepewność mierzalną (ryzyko = niepewność mierzalna). Ryzyko może być bowiem również niemierzalne. Dlatego też kryterium mierzalności nie jest decydujące przy określaniu czy coś jest ryzykiem czy też nie jest.

Trzecia interpretacja ryzyka to ryzyko rozumiane jako **możliwość** (prawdopodobieństwo). Jest to najbardziej rozbudowana grupa definicji tego pojęcia. W tym podejściu można spotkać następujące bliskoznaczne grupy określeń:

- ryzyko to możliwość (prawdopodobieństwo) wyniku innego niż oczekiwany.¹⁴⁵
Przy tak rozumianym ryzyku przyjmuje się, że ryzyko to prawdopodobieństwo, że osiągnięty rezultat będzie inny niż zakładany. W przypadku tej definicji ryzyko jest traktowane jako prawdopodobieństwo odchylenia wyniku rzeczywistego od założonego;
- ryzyko to możliwość odchylenia (dyspersji) rezultatów rzeczywistych od oczekiwanych.¹⁴⁶ Definicja ta spotykana jest głównie w statystyce. Jest to

¹⁴³ Ibidem, s. 12.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ W. Ronka-Chmielowiec (red): *Zarządzanie ryzykiem w ubezpieczeniach*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 16.

również najczęściej przyjmowana definicja przez wielu autorów prac z zakresu ubezpieczeń, ponieważ definicja ta jest bardzo przydatna dla firm ubezpieczeniowych, w których kalkuluje się składki ubezpieczeń na podstawie statystycznych pomiarów ryzyka;

- ryzyko to możliwość wystąpienia szkody (straty), przy czym możliwość to prawdopodobieństwo wystąpienia straty zawarte w przedziale między zerem a jedynką;¹⁴⁷
- ryzyko to możliwość wystąpienia niepożądanego skutku w określonym czasie lub w określonych okolicznościach, definicja zaproponowana przez Institution of Chemical Engineers;¹⁴⁸
- ryzyko to możliwość wystąpienia określonego zdarzenia o charakterze losowym;¹⁴⁹
- ryzyko to możliwość nieodniesienia sukcesu w dążeniu do celu pomimo prawidłowego zarządzania systemem nastawionym na osiągnięcie tego celu;¹⁵⁰
- ryzyko to możliwość wystąpienia zdarzenia, które będzie miało wpływ na organizację;¹⁵¹
- ryzyko to prawdopodobieństwo zrealizowania się niepożądanego zdarzenia, które spowodować może, aczkolwiek nie musi, jakąś szkodę lub stratę będącą udziałem tego, kogo zdarzenie to dotyczy;¹⁵²
- ryzyko to możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania zajścia określonego zdarzenia się nie spełnią.¹⁵³ Jest to definicja zaproponowana przez M. Hallera. Podejmując decyzje i działania człowiek zakłada pewien pozytywny wynik, który chce poprzez podjęte działania osiągnąć. Jednak nigdy do końca nie może przewidzieć wszystkich czynników wpływających na jego działania i może w rezultacie okazać się, że nie osiągnie zamierzonego celu (rozumianego jako stan pozytywny).

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ W. Ronka-Chmielowiec: *Zarządzanie...*, op. cit. s.16.

¹⁴⁸ M. Borysiewicz: *Kryteria akceptowalności ryzyka poważnych awarii przemysłowych*. Warszawa 2002, s.7.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ N. Crockford: *Risk Management*, Londyn 1991, cyt. za C. Nowak: *Podstawy zarządzania ryzykiem*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 1999, s. 76.

¹⁵¹ K. Czerwiński: *Audyt wewnętrzny*. InfoAudit Warszawa 2004, s. 60.

¹⁵² R. Holly: *Strategie zarządzania ryzykiem- postawy wobec ryzyka*. (w:) „Kwartalnik zarządzania ryzykiem” nr 11, 2002, s. 26.

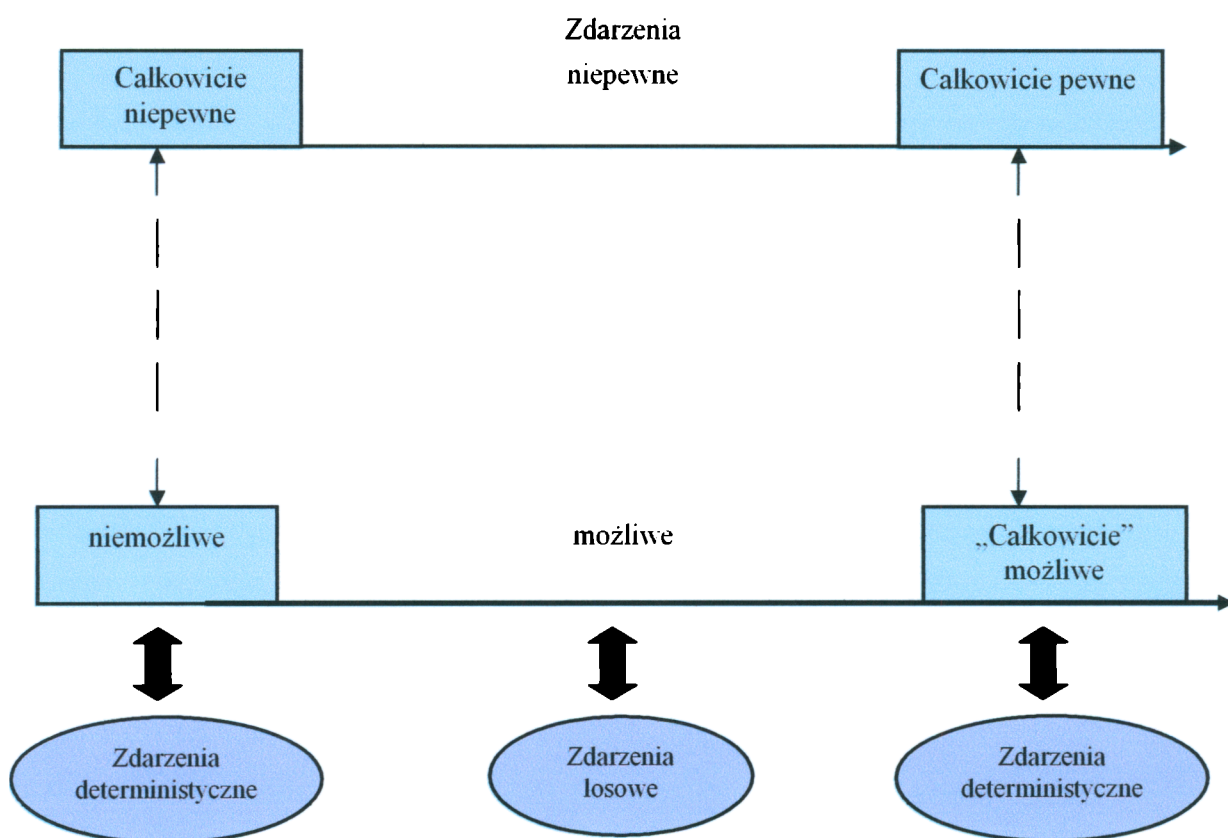
¹⁵³ M. Haller: *Sicherheit durch Versicherung?* Schriftenreihe Risikopolitik. Band I, Institut für Versicherungs-wirtschaft, Hochschule St. Gallen 1995, s.7.

Na podstawie przytoczonych definicji można stwierdzić, że ryzyko nie jest czymś jednorodnym, ale jest zjawiskiem, które można przewidzieć i któremu można zapobiegać. We wszystkich przytoczonych definicjach ryzyko składa się z dwóch elementów:

- występowanie niepożądanych skutków,
- możliwość, że takie skutki wystąpią.¹⁵⁴

Ponadto można stwierdzić, że druga i trzecia interpretacja są do siebie bardzo zbliżone. Prezentuje to rysunek 1.10.

Rysunek 1.10. Niepewność a ryzyko

Źródło: Opracowanie własne.

Zbliżony charakter tych dwóch interpretacji pojęcia ryzyka wynika między innymi z tego, że ryzyko można określić jako funkcję niepewności ($R=f(n)$). Im większa niepewność tym większe ryzyko.

¹⁵⁴ Ibidem, s.7.

Zdaniem autorki rozprawy, bardzo ciekawą definicją ryzyka jest definicja zaproponowana przez M. Hallera. Traktuje ona ryzyko jako możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania się nie spełnią. I tak na przykład, prowadząc działalność gospodarczą człowiek zakłada osiągnięcie zysku (osiągnięcie zysku jest pozytywnym oczekiwaniem). Jednak w wyniku nieprzewidzianych okoliczności (np. nie zainteresowanie konsumentów produktem) działalność może przynieść straty. Zalety tej interpretacji ryzyka, a zwłaszcza eksponowanie pozytywności oczekiwań (celów życiowych) skłoniło autorkę rozprawy do jej przyjęcia jako definicji wyjściowej dla sformułowania własnej propozycji określenia istoty ryzyka środowiskowego.

Klasyfikacja ryzyka

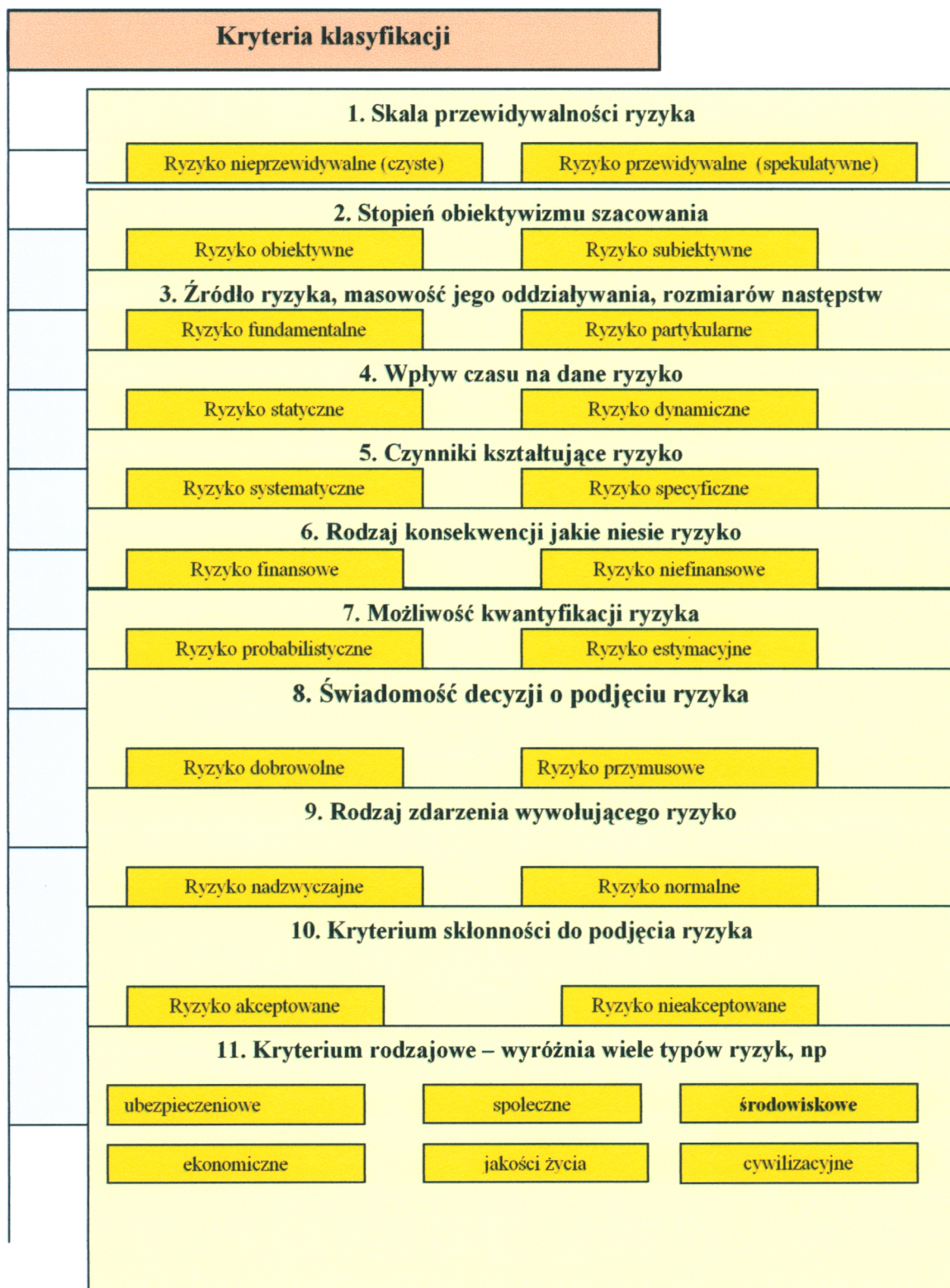
Podobnie jak w przypadku definicji ryzyka, także jego klasyfikację można bardzo rozbudowana. Klasyfikacje te przeprowadzane są z różnych punktów widzenia, wzajemnie się uzupełniają i wzbogacają. Zdaniem autorki można wyróżnić co najmniej kilkanaście kryteriów podziałów ryzyka, spośród których na szczególną uwagę zasługują następujące:

- 1) skala przewidywalności ryzyka*,
- 2) stopień obiektywizmu szacowania (zdolność oszacowania ryzyka),
- 3) źródła ryzyka, masowość jego oddziaływania, rozmiary następstw,
- 4) wpływ czasu na dane ryzyko,
- 5) czynniki kształtujące ryzyko,
- 6) rodzaj konsekwencji jakie niesie ryzyko,
- 7) możliwość kwantyfikacji ryzyka,
- 8) świadomość decyzji o podjęciu ryzyka,
- 9) czynnik wywołujący ryzyko,
- 10) skłonność do podjęcia ryzyka,
- 11) kryterium rodzajowe.

Dokonaną identyfikację kryteriów klasyfikacji ryzyka przedstawia rysunek 1.11.

* w literaturze przedmiotu kryterium to związane jest z konsekwencją powstałych strat z czym autorka rozprawy nie w pełni się zgadza

Rysunek 1.11. Kryteria klasyfikacji ryzyka

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwszym kryterium podziału ryzyka jego podział z punktu widzenia skali przewidywalności ryzyka. Wyróżnia się tu dwa ryzyka:

- nieprzewidywalne (czyste),
- przewidywalne (spekulatywne).

Tak jak już wspomniano w literaturze przedmiotu kryterium to związane jest z konsekwencją powstałych strat z czym autorka rozprawy nie w pełni się zgadza. Zdaniem autorki w powyższej klasyfikacji chodzi raczej o przewidywalność, stąd też trafniejszym podziałem ryzyk w niej występujących byłby ich podział na **ryzyka przewidywalne i nieprzewidywalne**.

Terminem **ryzyko nieprzewidywalne** (czyste) określa się zdarzenia, które są nieprzewidywalne, zdarzenia nadzwyczajne (z tego też względu są ubezpieczalne). Trudno w przypadku tych ryzyk planować. Przynoszą one wyłącznie stratę, natomiast w przypadku niezrealizowania się tego zdarzenia nie ma żadnych korzyści (np. ryzyko wystąpienia pożaru, ryzyko śmierci).

Ryzyka przewidywalne, inaczej są określane w literaturze jako spekulatywne. Są to ryzyka, które można przewidzieć oraz, które mogą prowadzić zarówno do pozytywnego, jak i negatywnego wyniku. Tego rodzaju ryzyko podejmowane jest świadomie w celu osiągnięcia wyniku pozytywnego (np. zysku), lecz należy się liczyć również z tym, że wystąpi wynik negatywny (np. strata).

Powyższa klasyfikacja ryzyka jest szczególnie przydatna w praktyce ubezpieczeniowej. Ochrona ubezpieczeniową obejmowane są wyłącznie ryzyka czyste. Ryzyka spekulatywne nie mogą być przedmiotem ubezpieczenia. Stąd też tak ważne jest precyzyjne oddzielenie ryzyka czystego od spekulatywnego. Podział ryzyka dokonany w tej klasyfikacji przedstawia rysunek 1.12.

Drugim kryterium podziału ryzyka jest jego podział z punktu widzenia stopnia obiektywizmu szacowania ryzyka i przedstawia je rysunek 1.13.

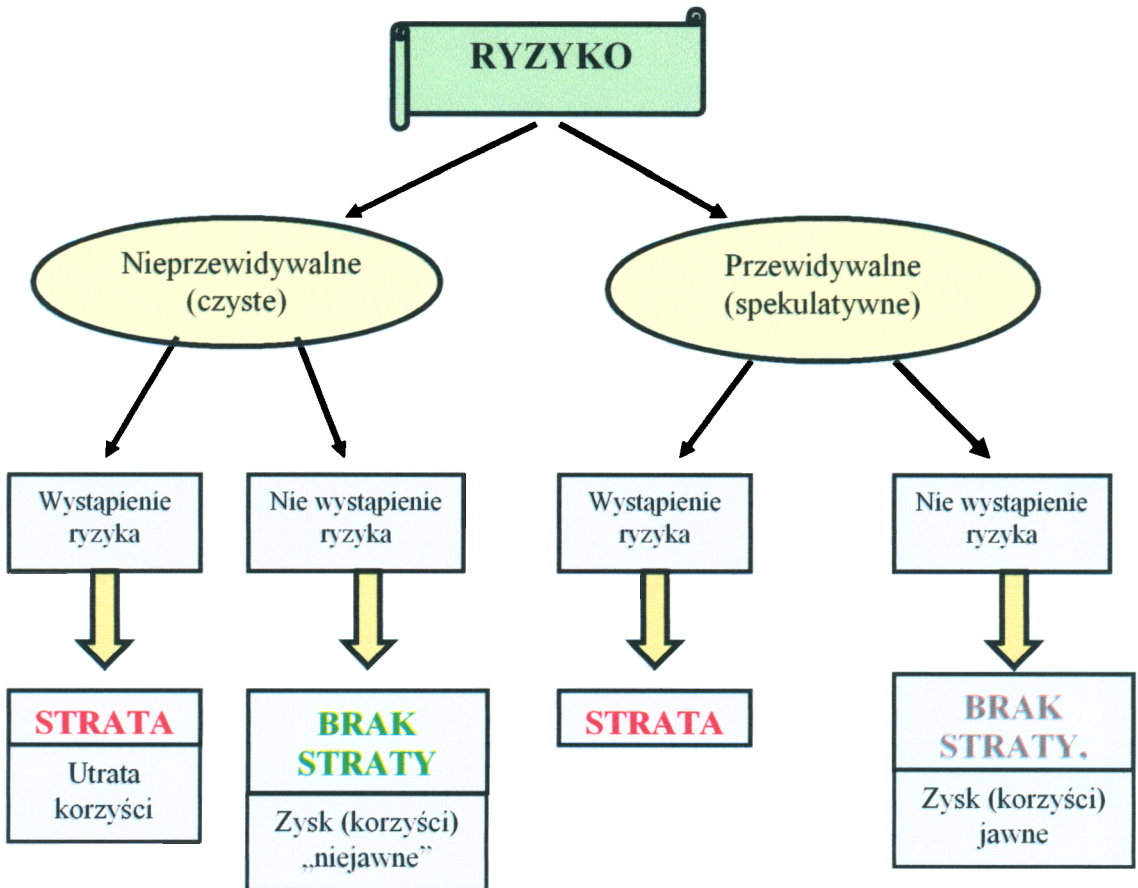
Z punktu widzenia tego kryterium wyróżnia się:

- ryzyko obiektywne,
- ryzyko subiektywne.¹⁵⁵

Podział ryzyka w tym kryterium przedstawia rysunek 1.13.

¹⁵⁵ J. Monkiewicz: *Ubezpieczenia w Unii Europejskiej*, Poltext, Warszawa 2003, s. 27-28

Rysunek 1.12. Klasyfikacja ryzyka z punktu widzenia skali przewidywalności ryzyka

Źródło: Opracowanie własne

Ryzyko obiektywne jest ryzykiem, które rozumie się jako względne odchylenie (wariant) straty rzeczywistej w stosunku do wielkości oczekiwanej. W praktyce ubezpieczeniowej ryzykiem obiektywnym nie jest sam fakt zaistnienia szkody, ale możliwy do zaakceptowania margines błędu rezultatów rzeczywistych od zakładanych.¹⁵⁶ Jest to ryzyko, które może być mierzone metodami obiektywnymi. Jego miarami mogą być parametry statystyki opisowej (np. wariancja, odchylenie standardowe, współczynnik zmienności). Podejście do ryzyka jest tu całkowicie oderwane od percepcji i opiera się na prawdopodobieństwie obiektywnym.¹⁵⁷

¹⁵⁶ T. Michalski (red): *Ubezpieczenia.....*, op. cit. s. 57.

¹⁵⁷ Ibidem, s.28.

Rysunek 1.13. Klasyfikacja ryzyka z punktu widzenia stopnia obiektywizmu szacowania

Źródło: Opracowanie własne

Ryzyko subiektywne jest indywidualną (subiektywną) oceną szansy wystąpienia określonego zdarzenia. Miarą jego wielkości jest siła przekonania (wiara, intuicja), że coś się wydarzy, a więc poziom niepewności. Jest to ryzyko, które związane z niedoskonałością człowieka, który subiektywnie ocenia prawdopodobieństwo wystąpienia określonego zdarzenia. Definiuje się je jako psychologiczną niepewność (prawdopodobieństwo subiektywne). Miarą tego ryzyka jest z reguły stopień niepewności, a jego poziom jest zazwyczaj oceniany za pomocą testów psychologicznych. Są to jednak testy mało precyzyjne, a stopień niepewności jest miarą trudną do kwantyfikacji. Stąd też przyjmuje się niekiedy, iż jest to ryzyko niemierzalne.

Trzecie kryterium podziału ryzyka oparte jest na źródle ryzyka, masowości jego oddziaływania i rozmiarów następstw. Na tej podstawie wyróżnia się dwa ryzyka, a mianowicie:

- ryzyko fundamentalne (społeczne),
- ryzyko partykularne (indywidualne).¹⁵⁸

¹⁵⁸ W. Ronka-Chmielowiec: *Zarządzanie...*, op. cit. s. 17.

Ryzyko fundamentalne inaczej określane jest jako bezosobowe (społeczne). Jest to ryzyko, które ma wpływ na duże grupy osób lub obejmujące swym wpływem dużą liczbę jednostek. Źródłem tego rodzaju ryzyka mogą być zmiany ekonomiczne, polityczne, społeczne czy też siły przyrody. Są to ryzyka, których skutki dotyczą całe społeczeństwa, jak na przykład skutki powodzi, trzęsienia ziemi.

Ryzyko partykularne to ryzyko, które powoduje straty u pojedynczych osób (osobowe, indywidualne). Jego źródłem może być działanie poszczególnych jednostek lub niewielkich grup osób (np. kradzież), jak również powodowane może być przez czynniki niezależne od jednostek (np. uderzenie pioruna).

Czwartym kryterium podziału jest wpływ czasu na dane ryzyko. Wyróżnia się w nim:¹⁵⁹:

- **ryzyko statyczne**, które jest niezależne od postępu technicznego, ekonomicznego, cywilizacyjnego; wiąże się ono z czynnikami o charakterze losowym (wszelkiego rodzaju żywioły przyrodnicze); są to z reguły ryzyka czyste;
- **ryzyko dynamiczne**, które jest związane ze zmianami technicznymi, ekonomicznymi i cywilizacyjnymi (np. zmiany cen, zmiany preferencji konsumentów, inflacja, moda); jest ono determinowane np. zmianą mody, preferencji konsumentów, inflacji; ryzyko dynamiczne jest z reguły ryzykiem spekulatywnym.

Według **kryterium piątego** czynników kształtujących ryzyko, wyróżnia się¹⁶⁰:

- ryzyko systematyczne,
- ryzyko specyficzne.

Ryzyko systematyczne, czyli ryzyko zewnętrzne to ryzyko determinowane przez siły zewnętrzne i nie podlega ono kontroli podmiotu będącego w jego zasięgu. Ryzyko to związane jest z siłami przyrody oraz z czynnikami ekonomicznymi (np. inflacja).

Ryzyko specyficzne (wewnętrzne) obejmuje obszar działania danego podmiotu i może być kontrolowane przez ten podmiot (np. ryzyko bankructwa).

W kolejnym **szóstym podziale** ryzyka, który dokonany jest z punktu widzenia rodzaju konsekwencji jakie niesie ryzyko, wyróżnia się¹⁶¹:

¹⁵⁹ T. Michalski (red): *Ubezpieczenia.....*, op. cit. s. 62.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 60.

- ryzyka finansowe,
- ryzyka niefinansowe,.

Ryzyko finansowe jest to ryzyko, które powoduje straty dające się ująć finansowo. Ich realizacja powoduje stratę finansową. Przykładem takiego ryzyka są wszelkie ryzyka występujące w ubezpieczeniach majątkowych, np. ryzyko pożaru.

Ryzyko niefinansowe są to natomiast ryzyka, które stwarzają negatywne skutki dla otoczenia, ale nie można ich ująć finansowo (np. ryzyko dożycia określonego wieku).

Jest to bardzo dyskusyjne kryterium podziału ryzyka z uwagi na to, iż w zasadzie każda szkoda ma swój wymiar finansowy.

Z punktu widzenia możliwości kwantyfikacji (**kryterium siódme**) ryzyko dzieli się na:

- ryzyko probabilistyczne (a priori),
- ryzyko estymacyjne (a posteriori).

Ryzyko probabilistyczne to ryzyko, które można ocenić rachunkowo (rachunek prawdopodobieństwa).

Drugim rodzajem ryzyk wyróżnianych w tej klasyfikacji są **ryzyka estymacyjne** czyli ryzyka, które są szacowane. Ryzyka te mogą być niemierzalne bądź opisywalne - mierzalne. W przypadku podjęcia próby ustalenia ich wielkości należy się liczyć z wystąpieniem dużej liczby błędów.¹⁶²

Ósmym kryterium jest podział ryzyka ze względu na świadomości decyzji o jego podjęciu. Wyróżnia się w nim:

- ryzyko dobrowolne – człowiek podejmuje świadomie decyzje o jego podjęciu,
- ryzyko przymusowe – człowiek nie ma możliwości podjęcia świadomej decyzji o jego przyjęciu bądź nie.

Podział ryzyka z punktu widzenia rodzaju zdarzenia go wywołującego jest **dziewiątą klasyfikacją**, w której wyróżnia się ryzyko:

- nadzwyczajne – powstające w wyniku zdarzeń nadzwyczajnych,
- normalne – powstaje w skutek zdarzeń powolnych.

Ryzyko może być przez człowieka akceptowane i nieakceptowane i jest to klasyfikacja ryzyka dokonana z punktu widzenia skłonności do jego podjęcia (**kryterium dziesiąte**). **Ryzyko akceptowalne** jest to ryzyko, które człowiek z uwagi na jego np.

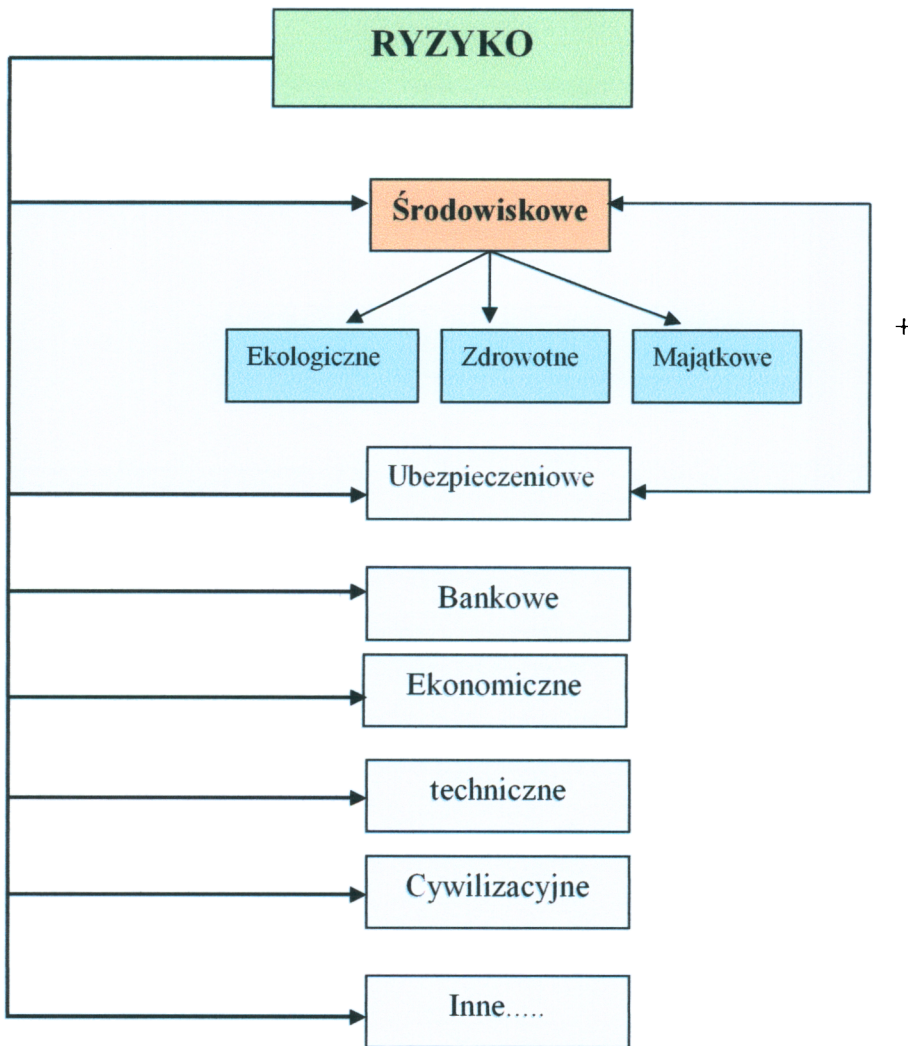
¹⁶¹ J. Monkiewicz: *Podstawy...*, op. cit. s. 33-34.

¹⁶² Ibidem, s. 63-64.

małe rozmiary jest skłonny zaakceptować, podjąć. W przypadku **ryzyka nieakceptowalnego** mamy do czynienia z ryzykiem, którego człowiek nie jest w stanie podjąć.

Najbardziej rozbudowanym kryterium podziału ryzyka jest *kryterium jedenaste* rodzajowe. Klasyfikacja ta dzieli ryzyka ze względu na występujący rodzaj niebezpieczeństwa. Przedstawia ją rysunek 1.14.

Rysunek 1.14. Kryterium rodzajowe podziału ryzyka

Źródło: Opracowanie własne.

Ze względu na cel rozprawy przedmiotem dalszych rozważań staje się **ryzyko środowiskowe**. Jest to ryzyko rodzajowe, na które składają się:

- ryzyko ekologiczne,

- środowiskowe ryzyko zdrowotne,
- ryzyko majątkowe.

Są to pojęcia bardzo różnie interpretowane. Propozycje definicji tych pojęć zostaną podane w pkt. 3.1.1.

1.3.2 Istota zarządzania ryzykiem i jego etapy

Jak już wspomniano ryzyko towarzyszy człowiekowi przez całe jego życie. Zagraża ono nie tylko człowiekowi, ale również podejmowanym przez niego decyzjom i działaniom. Na ryzyko narażone są również różnego rodzaju instytucje, jak na przykład przedsiębiorstwa, banki, firmy ubezpieczeniowe oraz wiele innych organizacji i nie ma w zasadzie możliwości uniknięcia ryzyka. Z tego też względu wydaje się celowe podejmowanie wszelkich działań, których celem będzie zmniejszenie lub utrzymanie ryzyka na niskim poziomie. Działania takie określa się mianem zarządzania ryzykiem. W ostatnich latach obserwuje się dynamiczny rozwój narzędzi zarządzania ryzykiem, ponieważ dostrzeżono, że jest to proces, który zapewnia ochronę organizacjom i ludziom przed ryzykiem i jego następstwami. Każda organizacja powinna stosować systemowe podejście do zarządzania¹⁶³, a zarządzanie ryzykiem powinno stanowić centralny element zarządzania strategicznego. Przyczyną niepowodzeń podejmowanych przedsięwzięć są często nieefektywne, niewłaściwe i niekompleksowe systemy zarządzania.¹⁶⁴ Stąd też tak ważne jest kompleksowe podejście do systemu zarządzania, które powinno obejmować również proces zarządzania ryzykiem, który pozwala na zmniejszenie ryzyka podejmowanych przedsięwzięć.

Systemowe podejście do procesu zarządzania ryzykiem zapoczątkowane zostało w Stanach Zjednoczonych, skąd szybko rozprzestrzeniło się na inne kraje. Początkowo

¹⁶³ L. Preisner: *Doskonalenie systemu zarządzania zasobami środowiska*. (w): S. Czaja (red.): *Ekologizacja zarządzania firmą – zielone zarządzanie*. Biblioteka „Ekonomia i Środowisko”, Wrocław 2000, s.13.

¹⁶⁴ Ibidem.

uważano, że system ten powinno się wprowadzać jedynie w dużych przedsiębiorstwach, jednak szybko okazało się, że zasadne jest również wprowadzanie procesu zarządzania ryzykiem i w mniejszych przedsiębiorstwach oraz innych instytucjach (np. bankach, firmach ubezpieczeniowych). Zarządzanie ryzykiem to proces, przy pomocy którego dana organizacja identyfikuje ryzyko związane z prowadzoną działalnością, a następnie, stosując odpowiednie metody manipulowania ryzykiem, dąży do zrealizowania swoich celów.¹⁶⁵¹⁶⁶

Zarządzanie ryzykiem jest pojęciem znacznie łatwiejszym do zdefiniowania niż ryzyko. Jednak i w przypadku tego terminu w literaturze przedmiotu spotyka się wiele definicji. Przykładowe definicje zarządzania ryzykiem przedstawiono w tabeli 1.5.

Tabela 1.5. Zarządzanie ryzykiem – przegląd definicji

Lp	Autor	Definicja
1.	K. Jędralska	<i>„...bezpieczne kierowanie przedsiębiorstwem w warunkach ryzyka”¹⁶⁷</i>
2.	C. Nowak	<i>„...narzędzie stosowane w celu lepszego zarządzania przedsiębiorstwem, jest to proces polegający na stosowaniu szeregu technik w podejmowaniu świadomych decyzji w celu uniknięcia lub ograniczenia ryzyka, a więc niebezpieczeństwa zagrażającego aktywom firmy”¹⁶⁸</i>
3.	D. Błaszczuk	<i>„...kilkuetapowy proces, którego celem jest zmniejszenie albo nawet całkowite wyeliminowanie niekorzystnych skutków określonych zdarzeń (zdarzeń niosących ryzyko)”¹⁶⁹</i>
4.	M. Zdaniawski	<i>„...ciągły proces decyzyjny wspomagający osiągnięcie zaplanowanego celu gospodarczego, społecznego lub politycznego optymalnym kosztem, przy pomocy procedur umożliwiających całkowitą eliminację lub ograniczenie do akceptowanego poziomu wszelkich ryzyk zagrażających osiągnięciu celu”¹⁷⁰</i>

¹⁶⁵ G. Strupczewski: *Zarządzanie ryzykiem – systematyka pojęć*. „Wiomości Ubezpieczeniowe” nr 5-6, 2004r., s. 68.

¹⁶⁷ G. Borys: *Zarządzanie ryzykiem kredytowym w banku*. PWN Warszawa-Wrocław 1996, s.46.

¹⁶⁸ C. Nowak: *Podstawy zarządzania ryzykiem*. „Wiomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 1999, s. 77.

¹⁶⁹ D. Błaszczuk: *Czy można skutecznie zarządzać ryzykiem*, „Wiomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2001, s.4.

¹⁷⁰ D. Błaszczuk: *Optymalizacja zarządzania ryzykiem*, (w:) „Kwartalnik Zarządzanie ryzykiem” nr 3, 2002, s. 13

5.	C. A. Williams Jr.	<i>"...szeroko rozumiane działania, których zadaniem jest identyfikacja i ocena ryzyka i niepewności oraz walka z ich przyczynami i wpływem na organizację"</i> ¹⁷¹
6	R. Holly	<i>"....działania polegające na neutralizowaniu poszczególnych, zidentyfikowanych niebezpieczeństw, przeciwdziałaniu kumulowaniu się ich w czasie i przestrzeni (nie dopuszczanie do powstawania zagrożeń), przerywaniu łańcuchów przyczynowo-skutkowych, w jakie się niebezpieczeństwa układają, wywoływaniu nowych zjawisk i procesów zaburzających te sekwencje niebezpieczeństw, które prowadzić mogą do wystąpienia niepożądanego zdarzenia (zrealizowanie się ryzyka) lub – przynajmniej- ograniczanie rozmiarów jego niekorzystnych skutków".</i> ¹⁷²
8.	A. Lech	<i>"....wykorzystanie najlepszych umiejętności dla jego oszacowania i zapewnienia odpowiedniego zwrotu w stosunku do poziomu ryzyka"</i> ¹⁷³
9.	K. Czerwiński	<i>"....obejmujący całą organizację proces oceny i przeciwdziałania skutkom ryzyka"</i> ¹⁷⁴
10.	M. Haller	<i>...systematyczne i regularne badanie ryzyk jakie zagrażają ludziom, ich majątkowi i działaniom oraz formułowanie i wprowadzanie środków, za pomocą których należy tym ryzykom przeciwdziałać."</i> ¹⁷⁵

Źródło: opracowanie własne

Zdaniem autorki rozprawy bardzo ciekawą definicją jest określenie Hallera (pozycja 10 w tabeli 1.6.). Aby zdefiniować proces zarządzania ryzykiem należy posłużyć się ogólną definicją zarządzania. Zgodnie z Popularną Encyklopedia Powszechną zarządzanie to *"....ogół działań zmierzających do efektywnego wykorzystania zespołów ludzkich i środków materialnych, podejmowanych w celu osiągnięcia wcześniej sformułowanych założeń, w którym to procesie wyróżnia się pięć podstawowych funkcji: planowanie, organizowanie, przekazywanie poleceń, koordynacje*

¹⁷¹ C.A. Williams Jr., M.L. Smith, P.C. Young: *Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia*, PWN Warszawa 2002, s.57.

¹⁷² R. Holly : *Strategie zarządzania*, op. cit. s. 26.

¹⁷³ http://menedzer.onet.pl/biblioteka/artukul.htm?artukul_id=4576 -[data wejścia 22.04.2004]

¹⁷⁴ K. Czerwiński: *Audyty.....*, op cit. s. 62.

¹⁷⁵ P.F. Claes, *Risk Management Partners* w Epse, Rotterdam, s. 1.

i kontrolę".¹⁷⁶ Można zatem stwierdzić, iż **zarządzanie** jest to działanie związane z przepływem informacji i podejmowaniem decyzji w procesach:

- diagnozowania,
- planowania,
- realizacji,
- i kontroli.

Przy określaniu **systemu zarządzania** należy zdefiniować:

- **przedmiot** – czym zarządzamy?
- **podmioty** – kto zarządza?
- **instrumenty i metody** – jak zarządzać?

Jednym z „przedmiotów” , którym należy zarządzać w każdej organizacji jest ryzyko. Na podstawie powyższych ustaleń, **zarządzanie ryzykiem**, zdaniem autorki rozprawy, należy zdefiniować jako zarządzanie, którego przedmiotem jest ryzyko, czyli działanie związane z przepływem informacji i podejmowaniem decyzji w procesach:

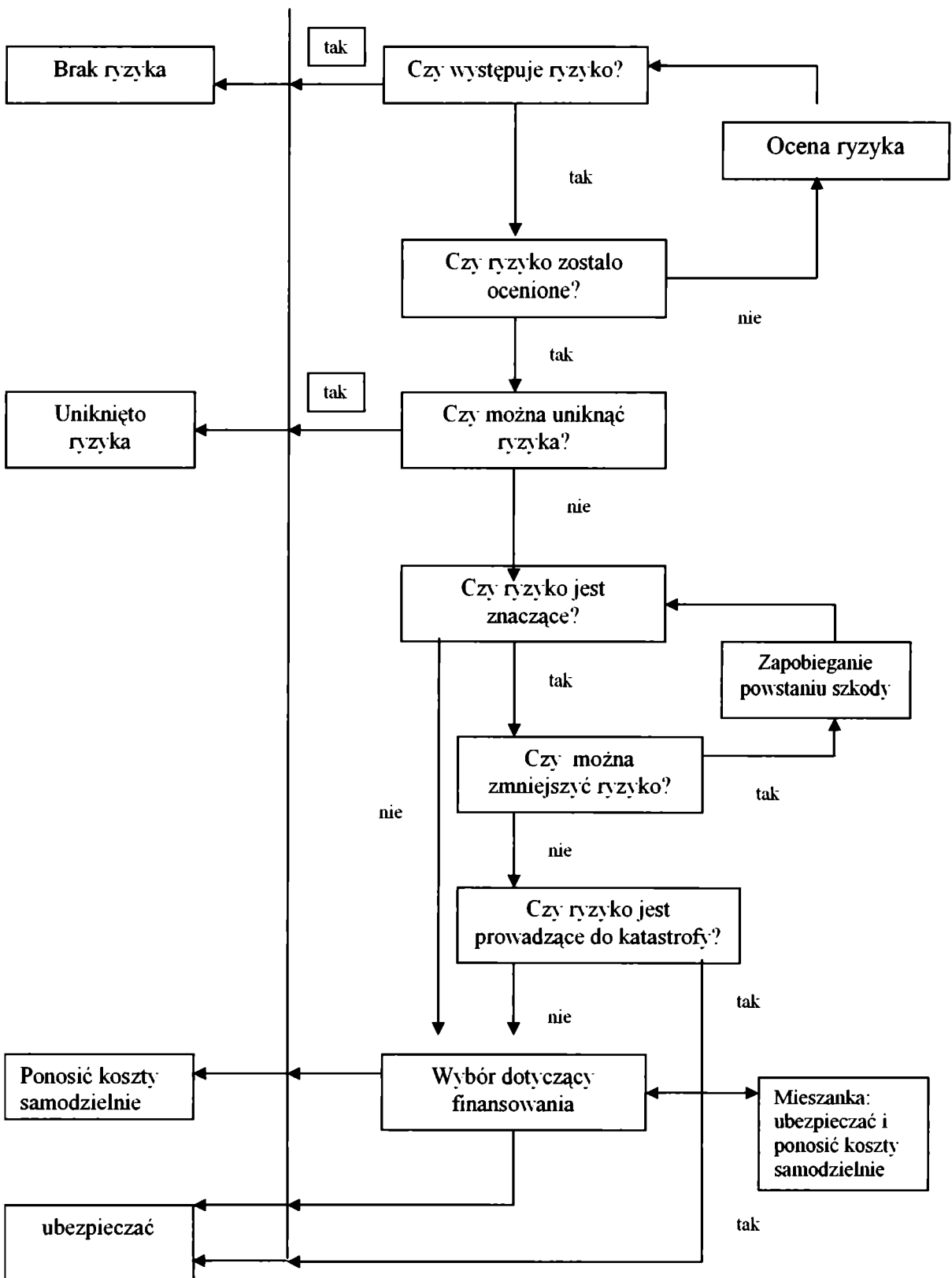
- diagnozowania (analizy ryzyka),
- planowania (selekcja ryzyka),
- realizacji („manipulowanie” ryzykiem),
- kontroli ryzyka (wybór i wdrożenie metod oraz ocena ich efektywności).

Zarządzanie ryzykiem powinno być procesem ciągłym w czasie, z uwzględnieniem zasady stałego udoskonalania. Jest to proces podejmowania decyzji, który wymaga analizy i odpowiedzi na szereg pytań. Przykładowy algorytm ujęcia zarządzania ryzyka jako procesu podejmowania decyzji przedstawia rysunek 1.15.

Jak wynika z przedstawionego rysunku zarządzanie ryzykiem jest procesem, który składa się z kilku etapów. Podobnie jak w przypadku definicji procesu zarządzania ryzykiem również w przypadku wyodrębnienia etapów procesu zarządzania ryzykiem w literaturze przedmiotu spotyka się różne ujęcia i brak jest jednomyślności co do wyodrębnienia etapów tego procesu. Autorzy proces ten dzielą na cztery, pięć a nawet sześć etapów. I tak na przykład W. Tarczyński wyodrębnia cztery etapy zarządzania ryzykiem, pięcioetapowy proces zarządzania ryzykiem zaproponowali m. in. D. Błaszczuk, W.T. Tornhill, C.A. Williams Jr.. Tabela 1.6. przedstawia podział procesu zarządzania ryzykiem na etapy zaproponowany przez poszczególnych autorów.

¹⁷⁶ Popularna Encyklopedia Powszechna , Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 1998 , tom 20, s.75.

Rysunek 1.15. Zarządzanie ryzykiem jako proces podejmowania decyzji.

Źródło: U. Nordblad: *Risk Management in Practice*, opracowanie na podstawie P.F. Claes, Risk Management Partners w Epse, Rotterdam.

Tabela 1.6. Etapy procesu zarządzania ryzykiem

LP	Autor	Etapy procesu
1.	W. Tarczyński	1. Identyfikacja ryzyka 2. Pomiar ryzyka 3. Kontrola ryzyka 4. Informacje o ryzyku¹⁷⁷
2.	D. Błaszczuk	1. Identyfikacja ryzyka 2. Pomiar ryzyka 3. Wybór metod sterowania ryzykiem 4. Wdrożenie wybranej metody sterowania ryzykiem 5. Ocena skutków zastosowanej metody¹⁷⁸
3.	W.T. Tornhill	1. Identyfikacja narażenia na ryzyko 2. Ocena ryzyka 3. Kontrast ryzyka 4. Finansowanie ryzyka 5. Administrowanie programem¹⁷⁹
4.	C.A. Williams Jr.	1. Określenie zadań 2. Szacowanie ryzyka i niepewności 3. Kontrola ryzyka 4. Finansowanie ryzyka 5. Administrowanie programem¹⁸⁰

Źródło: opracowanie własne

Również w poszczególnych krajach, w których wykorzystuje się proces zarządzania ryzykiem nie ma jednomyślności co do podziału tego procesu na określone etapy. Na przykład w Stanach Zjednoczonych Ameryki najczęściej stosowany jest sześćoetapowy system zarządzania ryzykiem, na który składa się:

1. Określanie celów zarządzania ryzykiem.
2. Identyfikacja ryzyka.
3. Ocena ryzyka.
4. Rozpatrzenie alternatyw i wybór narzędzi.
5. Wprowadzenie w życie podjętych decyzji.
6. Bieżąca ocena i weryfikacja.

¹⁷⁷ W. Tarczyński, M. Mojsiewicz: *Zarządzanie...*, op. cit. s. 36-37.

¹⁷⁸ D. Błaszczuk: *Optymalizacja...*, op. cit. s.14.

¹⁷⁹ G. Borys: *Zarządzanie...*, op. cit. s.52.

¹⁸⁰ C.A. Williams Jr., M.L. Smith, P.C. Young : *Zarządzanie.....*, op. cit. s.61.

Natomiast w krajach europejskich preferowany jest proces składający się z czterech etapów, takich jak:

1. Identyfikacja ryzyka.
2. Ocena ryzyka.
3. Sterowanie ryzykiem (ograniczanie ryzyka).
4. Finansowanie ryzyka.¹⁸¹

Na podstawie dokonanej analizy porównawczej, według autorki rozprawy, proces zarządzania ryzykiem powinien składać się z czterech etapów, a mianowicie:

1. identyfikacji czynników ryzyka i samego ryzyka,
2. oceny ryzyka,
3. sterowania ryzykiem,
4. oceny i aktualizacji podjętych działań.

Wymienione powyżej etapy zarządzania ryzykiem w istocie rzeczy składają się z dwóch faz, a mianowicie:

- fazy analitycznej,
- fazy kontroli.

Na *fazę analityczną* całego procesu składają się dwa etapy, a mianowicie: etap identyfikacji i oceny ryzyka. Na tym etapie dokonuje się dogłębnej analizy ryzyka. Drugą fazą procesu zarządzania ryzykiem jest *kontrola ryzyka*. W fazie tej podejmuje się decyzje o wyborze środków ochrony przed ryzykiem, a następnie wdraża się je w życie i dokonuje stałej kontroli skuteczności zastosowanych rozwiązań. Pierwszym etapem tej fazy zarządzania ryzykiem jest etap sterowania ryzykiem natomiast drugim ocena i aktualizacja podjętych działań.

Jeżeli chodzi o pierwszy etap tej fazy to z reguły dzieli się go dalej na kontrolę ryzyka i finansowanie. Jest to jednak, zdaniem autorki rozprawy, dość dyskusyjny podział z uwagi na to, iż nie można w sposób dokładny rozgraniczyć metod związanych z kontrolą od metod związanych z finansowaniem ryzyka. Przykładem na to może być metoda polegająca na transferze ryzyka. Pewne formy transferu zalicza się do metod kontroli ryzyka a np. ubezpieczenia zaliczane są z reguły do finansowania ryzyka. Stąd też autorka proponuje inny podział sterowania ryzykiem uwzględniający skalę wpływu na ryzyko:

- metody radykalne, które polegają na jego unikaniu bądź zatrzymaniu ryzyka,

¹⁸¹ C. Nowak: *Zarządzanie ryzykiem*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 1999, s. 77.

- metody polegające na transformacji* ryzyka (zmniejszenie ryzyka, dyspersja, ograniczanie strat oraz jego transferze).

Proponowane w rozprawie fazy procesu z ich podziałem na etapy zarządzania ryzykiem przedstawia rysunek 1.16.

Pierwszym etapem zarządzania ryzykiem jest **identyfikacja ryzyka**, który określany jest również jako postrzeganie ryzyka. Etap ten ma na celu rozpoznanie czynników ryzyka, wszelkich ryzyk, które stanowią zagrożenie dla człowieka, jego działań lub organizacji, jak również określenie jak duża jest ekspozycja danej organizacji na niepewność, ryzyko. Ponadto etap ten ma również na celu określenie (wskazanie) wszystkich możliwych obszarów, w których organizacja narażona jest na straty. Identyfikacja ryzyka powinna być przeprowadzona w sposób systemowy i polegać na merytorycznym przeglądzie wszystkich aspektów funkcjonowania organizacji. Proces ten można zdefiniować jako systematyczne i nieustanne rozpoznawanie typów ryzyka i niepewności, z którymi można spotkać się człowiek i jego organizacja.¹⁸² Powinien on mieć charakter ciągły.

Przeprowadzenie tego etapu wymaga dobrej znajomości organizacji, rynku na którym prowadzi ona działalność oraz jej otoczenia (prawnego, społecznego, politycznego i kulturowego).¹⁸³ Z tego też względu najlepiej jest, gdy etap ten przeprowadza osoba zatrudniona w organizacji, która dobrze zna analizowany podmiot. Celem tych działań jest gromadzenie informacji na temat źródeł ryzyka, wszelkich zagrożeń dla danej organizacji, człowieka i środowiska. Gromadzenie informacji na temat źródeł ryzyka ma pozwolić na ustalenie wszystkich czynników, które stworzyć mogą zagrożenie dla człowieka, przedsiębiorstwa i jego otoczenia. Jeśli chodzi o **źródła ryzyka** (źródła zagrożeń, które mogą prowadzić do pozytywnego lub negatywnego skutku¹⁸⁴) to jest wiele ich klasyfikacji, które dokonywane są ze względu na różne kryteria. Wśród kryteriów tych można wyróżnić:

- 1) kryterium ogólne,
- 2) kryterium podziału ze względu na obszar systemu gospodarczego.

Klasyfikację źródeł zagrożeń przedstawia rysunek 1.17.

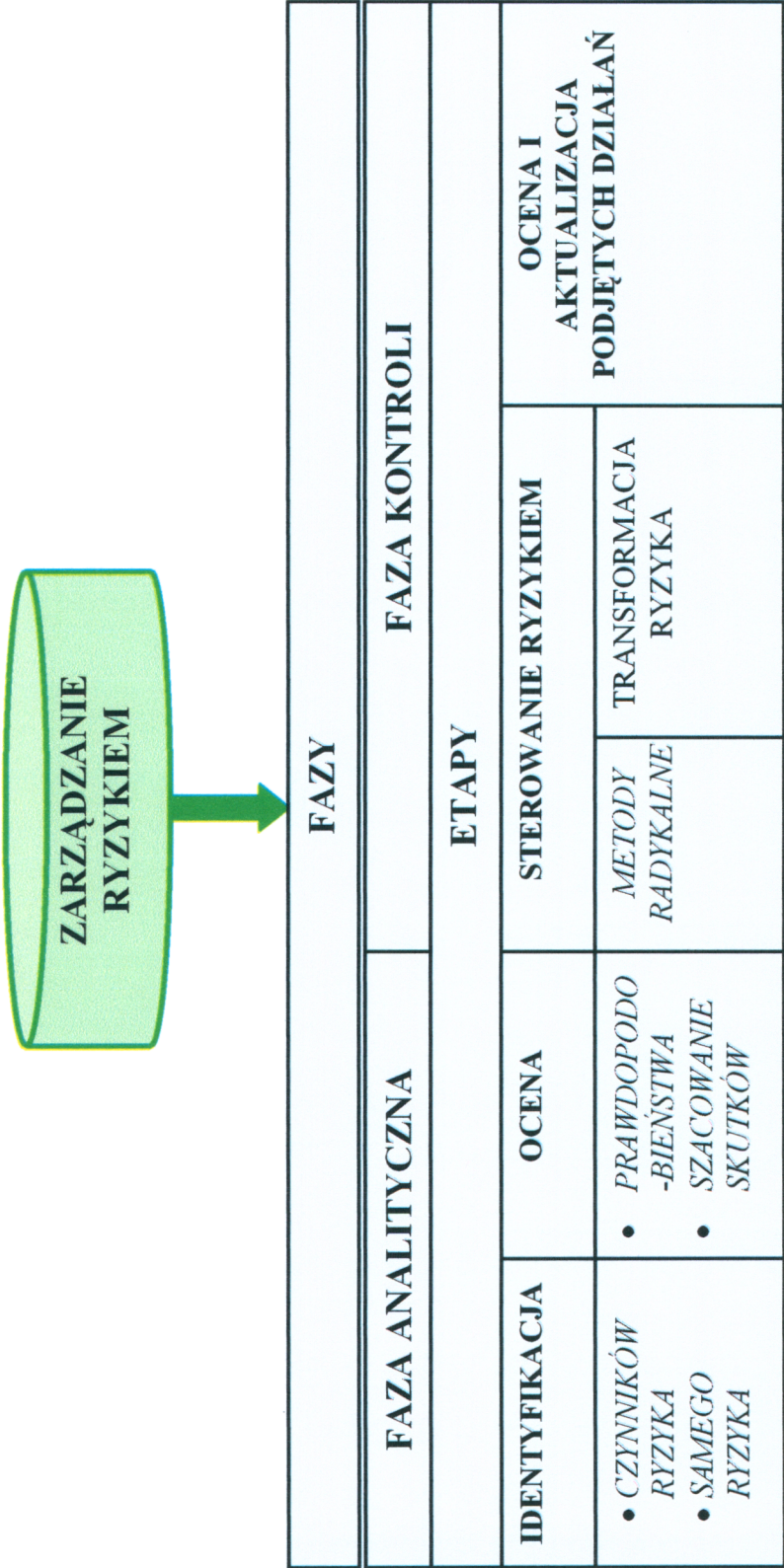
* te metody można też nazywać zamiennie metodami manipulacji lub minimalizacji ryzyka

¹⁸² C.A. Williams Jr., M.L. Smith, P.C. Young : *Zarządzanie.....*, op. cit. s. 69.

¹⁸³ G. Strupczewski: *Zarządzanie...*, op. cit. s. 70.

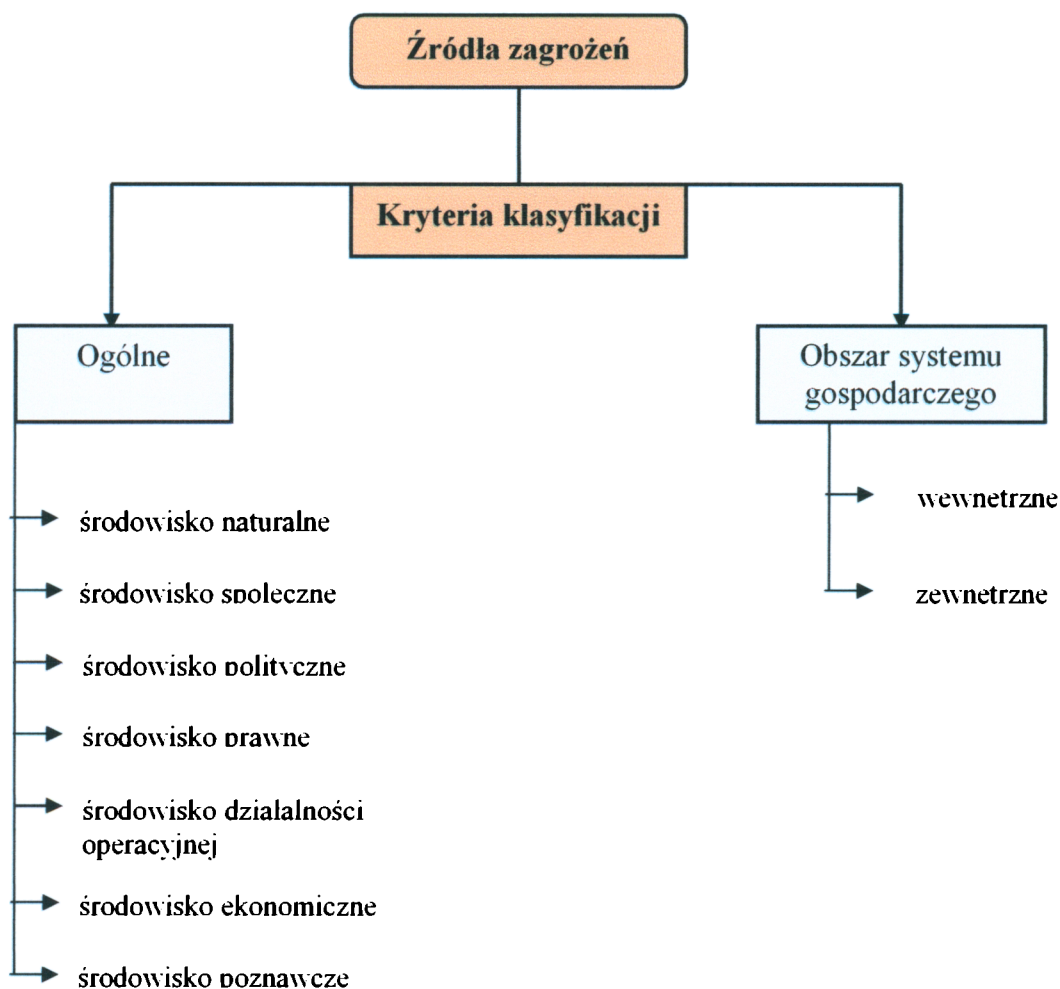
¹⁸⁴ C.A. Williams Jr., M.L. Smith, P.C. Young : *Zarządzanie.....*, op. cit. s. 69.

Rysunek 1.16. Fazy zarządzania ryzykiem

Źródło: Opracowanie własne

Rysunek 1.17. Klasyfikacja źródeł zagrożeń

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwszą klasyfikacją źródeł (czynników) zagrożenia jest *klasyfikacja ogólna*, która wyróżnia siedem **źródeł ryzyka**, a mianowicie:

- 1) środowisko naturalne, które jest podstawowym źródłem ryzyka (np.: powódzie, huragany itp.),
- 2) środowisko społeczne (np. zmieniające się obyczaje, zachowania),
- 3) środowisko polityczne (np. zmiany władz, formacji i ustrojów politycznych),
- 4) środowisko prawne (np. zmiany przepisów dotyczących składowania odpadów niebezpiecznych),
- 5) środowisko działalności operacyjnej (np. ryzyko wypadku przy pracy, ryzyko zanieczyszczenia środowiska),
- 6) środowisko ekonomiczne (np. inflacja, recesja),

7) środowisko poznawcze.¹⁸⁵

Bardzo często stosowanym podziałem źródeł ryzyka jest ich podział na wewnętrzne i zewnętrzne. Podział ten dokonywany jest z punktu widzenia miejsca powstania ryzyka. **Wewnętrzne źródło ryzyka** związane jest bezpośrednio z prowadzoną na terenie organizacji działalnością. Można tu zaliczyć takie czynniki ryzyka jak:

- pożaru,
- awarii maszyny,
- wypadku przy pracy,
- złych decyzji finansowych,
- złej polityki kadrowej,
- strajku,
- błędów ludzkich.

W przypadku **zewnętrznych źródeł ryzyka** znajdują się one poza zakładem, lecz zorientowane są na organizację. Wśród zewnętrznych źródeł ryzyka można wyróżnić:

- zagrożenia naturalne (burza, trzęsienie ziemi, huragan, powódź itp.),
- ryzyko polityczne,
- brak płynności finansowej odbiorców,
- zamieszki oraz inne.¹⁸⁶

Następnie, zarówno ryzyka wynikające ze źródeł wewnętrznych jak i zewnętrznych można podzielić na określone rodzaje ryzyka (np. ryzyka operacyjne, ryzyka finansowe itp.). Rysunek 1.18. przedstawia przykład ryzyk generowanych przez czynniki wewnętrzne i zewnętrzne zagrażających organizacji oraz ryzyka mieszane, powodowane zarówno przez czynniki wewnętrzne i zewnętrzne.

Istnieje obecnie wiele metod, narzędzi identyfikacji źródeł zagrożeń, a w dalszej kolejności identyfikacji ryzyka. Dokonując identyfikacji ryzyka, tak jak już wspomniano, należy rozpoznać wszystkie zagrażające ryzyka i ich źródła. W tym celu wykorzystuje się różnego rodzaju techniki identyfikacji, do których zalicza się m. in.:

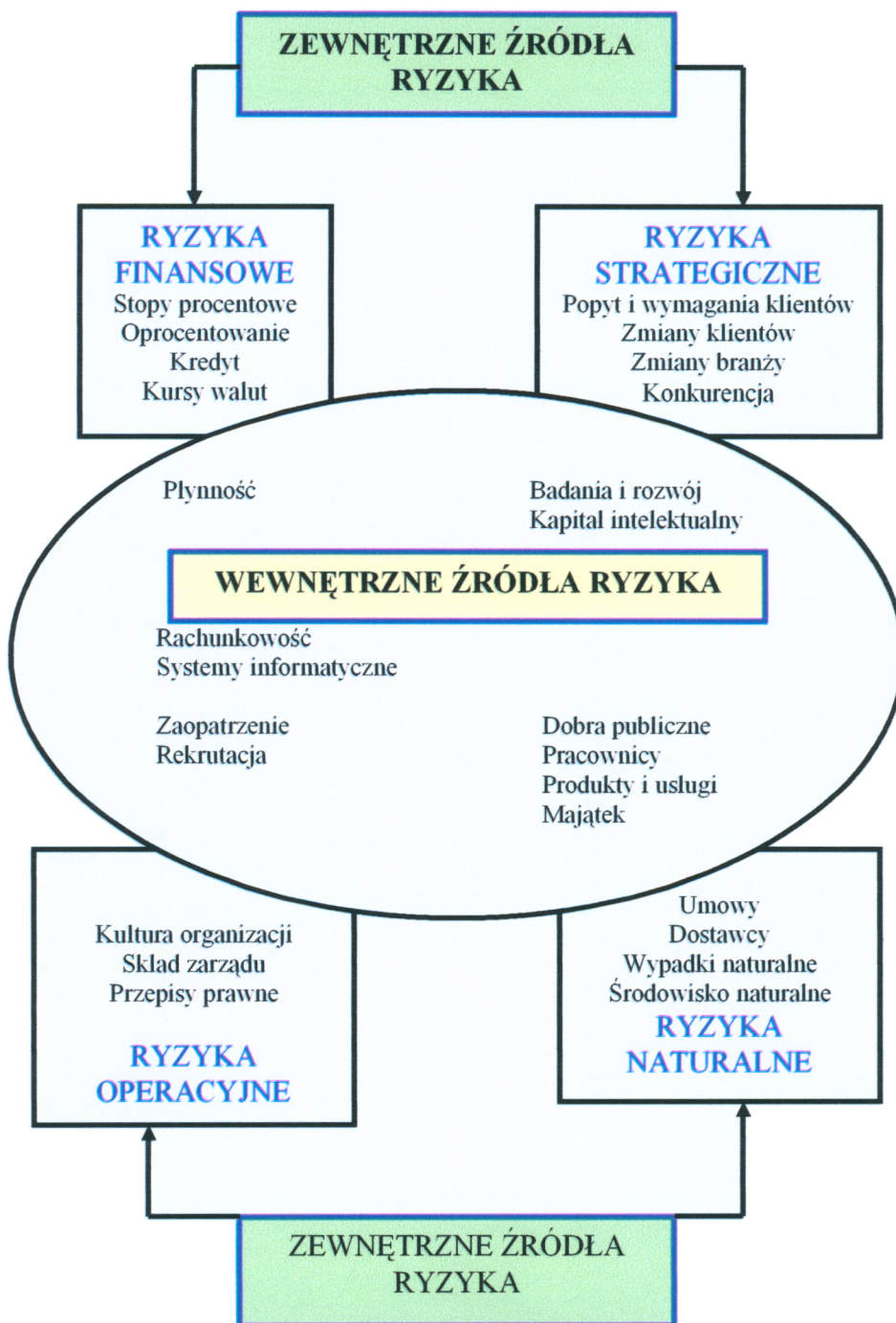
- analizę dokumentów (metoda biurowa),
- wywiady (bezpośredni kontakt z ludźmi),
- inspekcje,
- sesje burzy mózgów,

¹⁸⁵ Ibidem, s. 70.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 79.

- analizę danych historycznych.¹⁸⁷

Rysunek 1.18. Klasyfikacja źródeł (czynników) ryzyka oraz generowanych przez nie ryzyk

Źródło: Opracowanie własne na podstawie G. Strupczewski: *Zarządzanie ryzykiem...*, op. cit., s. 69.

¹⁸⁷ por. C.A. Williams Jr., M.L. Smith, P.C. Young : *Zarządzanie.....*, op. cit. s. 78.

Metodą, która dostarcza najwięcej informacji o ryzyku jest **analiza dokumentów** i z tego względu jest to podstawowa technika identyfikacji. Dokonując rozpoznania zagrożeń tą metodą, należy zapoznać się zarówno z wewnętrznymi jak i zewnętrznymi dokumentami. Jest to podstawowa technika identyfikacji ryzyka. Stosując tę metodę należy powinno się badać m. in. następujące dokumenty:

- schemat organizacji,
- bilanse i sprawozdania roczne,
- zamówienia kupna,
- umowy dotyczące sprzedaży, dzierżawy, serwisu,
- kopie kontraktów,
- dane dotyczące organizacji zakładowych,
- dane dotyczące władz,
- dane z rynku ubezpieczeniowego,
- plany zabezpieczeń,
- aktualne polisy ubezpieczeniowe.¹⁸⁸

Analiza tych dokumentów może dostarczyć osobie zarządzającej ryzykiem wielu informacji na temat istniejących ryzyk i na sformułowanie pierwszych wniosków dotyczących istniejących zagrożeń.

Kolejną techniką pozwalającą na zidentyfikowanie ryzyka są **wywiady** z osobami mogącymi dostarczyć informacji na temat danej organizacji, jej działalności, działalności poszczególnych działów (należy je przeprowadzić z uwagi na to, że nie wszystkie informacje o danej organizacji można znaleźć w jej dokumentach). Wywiady takie należy przeprowadzić z osobami pełniącymi następujące stanowiska: dyrektor, główny księgowy, radca prawny, menadżerowie i kierownicy innych działów, główny kadrowiec, zaopatrzeniowiec, specjalista BHP, inżynierowie i technolodzy. Lista osób, z którymi będą przeprowadzane rozmowy jest oczywiście otwarta i to osoba przeprowadzająca, dokonującą identyfikacji ryzyka powinna zdecydować, kto na niej się znajdzie. Korzystając z tego narzędzia można zebrać informacje na temat działalności całej organizacji i potencjalnych strat, jakie mogą powstać. Ponadto można również

¹⁸⁸ P.F. Claes, Risk, op. cit. s. 16-17.

przeprowadzić wywiady z losowo wybranymi pracownikami poszczególnych działów organizacji.¹⁸⁹

Inną techniką rozpoznania zagrożeń są **inspekcje**. Inspekcje są według niektórych najlepszą drogą uzyskania informacji o wszelkich zagrożeniach.¹⁹⁰ Zapoznając się osobiście z warunkami pracy poszczególnych działów i pracowników, można wiele dowiedzieć się o potencjalnym ryzyku zagrażającym danej organizacji. Ponadto można zidentyfikować ryzyko, które zostało pominięte przy wykorzystaniu innej metody.

Skuteczną i znacznie bardziej zaawansowaną techniką identyfikacji jest **sesja burzy mózgów** na temat: „jakie ryzyka występują w organizacji?”. W takiej sesji uczestniczą z reguły kierownicy średniego szczebla, jak również specjaliści z zewnątrz. Celem takiej sesji jest wyłonienie pełnej listy zagrożeń.

Niektórzy do metod identyfikacji ryzyka zaliczają również **analizę danych historycznych**, czyli zdarzeń, które spowodowały szkody w przeszłości. Przegląd ten powinien obejmować analizę:

- liczby wypadków powodujących szkodę,
- bezpośrednich kosztów związanych ze szkodą,
- pośrednich kosztów,
- całkowitą wysokości poniesionych strat.¹⁹¹

Korzystając z powyższych technik identyfikacji ryzyka w przedsiębiorstwie uzyskuje się pewną grupę ryzyk (zwykle liczącą około 100 zidentyfikowanych zdarzeń). W ich dalszej identyfikacji wykorzystuje się różnego rodzaju narzędzia, które znacznie ułatwiają cały proces rozpoznania istniejących zagrożeń. Są to różnego rodzaju metody analityczne identyfikacji ryzyka, wśród których najczęstsze zastosowanie ma pięć metod:

- 1) **lista kontrolna ryzyka** (*check list*), która polega na zastosowaniu odpowiednio przygotowanych kwestionariuszy (kilku bądź jednego zawierającego listę pytań na temat zagrożeń), dzięki któremu osoba zarządzająca ryzykiem jest w stanie odpowiedzieć na pytania identyfikujące zagrożenia i niebezpieczne sytuacje (lista taka stanowi następnie bazę do identyfikacji ryzyka). Listy te mogą być ogólne,

¹⁸⁹ W. Ronki-Chmielowiec: *Zarządzanie ryzykiem...*, op. cit. s. 35.

¹⁹⁰ E.J. Vaughan: *Risk Management*. New York: John Wiley and Sons, Inc. 1997, cyt. za :”Zarządzanie ryzykiem w ubezpieczeniach”. pod red. W. Ronki-Chmielowiec, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 36.

¹⁹¹ C. Nowak: *Podstawy.....*, op. cit. s. 78.

jak również szczegółowe. Mogą być one budowane w różnych wariantach, tzn. od prostych dokumentów składających się z 2-3 stron, w których udziela się jedynie odpowiedzi *tak/nie* bądź bardzo złożony dokument (liczący nawet kilkadziesiąt stron), w którym przewiduje się nawet złożone odpowiedzi. Bardzo ważne jest odpowiednie przygotowanie listy kontrolnej (lista powinna być przygotowana zgodnie z obowiązującymi standardami oraz stosownie do rodzaju podmiotu dla którego jest opracowywana). Najkorzystniej jest, aby lista taka była opracowana przez osobę dobrze znającą dany podmiot (jego funkcjonowanie, stosowane procedury) w oparciu o dostępne dane o jednostce. Ponadto powinna być ona stale modyfikowana. Jej podstawową wadą jest możliwość pominięcia jednego lub kilku istotnych ryzyk, stąd też powinna być ona stosowana łącznie z innymi narzędziami, aby udoskonalić (polepszyć) proces identyfikacji.

- 2) **Formularze ryzyka** (tzw. *listy czynności kontrolnych*).
- 3) **Mapa ryzyka**, której podstawowym założeniem jest to, iż w samej firmie istnieje wiele informacji o ryzyku, które tkwią m. in. w historii wypadków mających już miejsce, wiedzy o ludziach i zasobach w przedsiębiorstwie, zastosowanych mechanizmach zabezpieczających. Na bazie tych informacji tworzy się tabelę, która zawiera cztery kolumny (kolejno: zagrożenia, zasoby, konsekwencje i czynniki zmieniające). Do tej tabeli wpisywane są informacje uzyskane z odpowiednich źródeł informacji (np. z historii wypadków, które miały już miejsce). Podstawową zaletą mapy ryzyka jest to, iż hasło wpisane do jednej kolumny sugeruje z reguły konieczność dopisania haseł do innych kolumn.¹⁹²
- 4) **Drzewo błędu** (*fault tree*), która jest metodą najczęściej stosowaną. Koncentruje się ona na konkretnym zdarzeniu (tzw. zdarzeniu wierzchołkowym) powodującym stratę (zdarzeniu niepożądanym), na podstawie którego można następnie określić, jakie warunki były niezbędne do tego aby dana szkoda zaistniała, ile było czynników ją powodujących i czy działały one pojedynczo czy też razem,
- 5) **HAZOP**¹⁹³ - narzędzie zaliczane do analiz jakościowych. Narzędzie to służy do szczegółowej analizy urządzeń lub procesów technologicznych, które przy wykorzystaniu wcześniejszych narzędzi zostały wyłonione jako szczególne

¹⁹² C. Nowak: *Podstawy.....*, op. cit. s. 78.

¹⁹³ Skrót od Hazard and Operability Studies

zagrożenie. Jest to bardzo złożone narzędzie służące do identyfikacji zagrożeń. Stosując HAZOP wykorzystuje się tzw. „słowa kluczowe”, np. brak/zaden, więcej/mniej, inny niż/inaczej itp.

Przedstawione powyżej narzędzia identyfikacji dostarczają wstępnych informacji o zagrożeniach, jak i o samym ryzyku. W celu ich dalszej analizy i interpretacji należy posłużyć się omówionymi wcześniej technikami identyfikacji (np. dokonać analizy dokumentów, przeprowadzić wywiady, inspekcje, dokonać analizy danych historycznych).

Kolejnym krokiem w identyfikacji ryzyka jest sformułowanie szczegółowych i ostatecznych wniosków oraz dokonanie opisu zidentyfikowanych ryzyk.

Drugim etapem zarządzania ryzykiem jest *ocena ryzyka*. Polega ona na wymiernej lub opisowej ocenie ryzyka, która pozwala określić:

- prawdopodobieństwo wystąpienia (realizacji) zidentyfikowanego w pierwszym etapie ryzyka,
- szacowanie rozmiarów skutków.

Łączna analiza obu aspektów daje pełny obraz istniejących zagrożeń i pozwala na opracowanie modelu ryzyka.¹⁹⁴

Szczególnie trudne jest określenie prawdopodobieństwa zajścia zidentyfikowanego ryzyka. Najczęściej w celu określenia tego prawdopodobieństwa analizie poddaje się szkody (zdarzenia), które wystąpiły w mniej więcej podobnych (porównywalnych) okolicznościach (warunkach). Do takiej analizy wykorzystuje się:

- dane wewnętrzne danej organizacji,
- dane zewnętrzne oparte na ogólnodostępnych zestawieniach statystycznych.¹⁹⁵

Głównym powodem trudności w określeniu prawdopodobieństwa zajścia zdarzenia jest najczęściej brak danych w organizacji. Bardzo często przy określaniu prawdopodobieństwa realizacji ryzyka wykorzystuje się również teorię zmiennych losowych, metody symulacyjne (np. Monte Carlo). Oszacowanie prawdopodobieństwa ryzyka przy wykorzystaniu metod analitycznych nie jest proste z uwagi na to, iż dotyczy z reguły zdarzeń przyszłych o charakterze jednorazowym.¹⁹⁶ Przykład oceny prawdopodobieństwa wystąpienia ryzyka przedstawia tabela 1.7.

¹⁹⁴ www.ryzyko.pl - [data wejścia 10.02.2002].

¹⁹⁵ C. Nowak: *Podstawy.....*, op. cit. s. 78.

¹⁹⁶ P. Stępień: *Zarządzanie ryzykiem projektów*. s. 6, www.centerpoint.pl/download/Zarządzanie-ryzykiem-projektów.doc - [data wejścia 17.12.2004].

Tabela 1.7. Jakościowo-ilościowa ocena prawdopodobieństwa realizacji ryzyka

Poziom	Hasłowy opis prawdopodobieństwa	Opis	Prawdopodobieństwo
1	Prawie niemożliwe	Zdarzenie może zaistnieć jedynie w wyjątkowych okolicznościach	poniżej 0,01
2	Mało prawdopodobne	Istnieje małe prawdopodobieństwo zaistnienia tego zdarzenia	0,01 – 0,1
3	Umiarkowanie możliwe (średnie)	Wydarzenie jest średnio możliwe. W niektórych przypadkach zdarzenie takie może zaistnieć	0,1 – 0,2
4	Prawdopodobne	Zdarzenie jest bardzo prawdopodobne	0,2 – 0,5
5	Prawie pewne	Oczekuje się, że zdarzenie takie wystąpi	pow. 0,5

Źródło: B. Żurek: *Zarządzanie ryzykiem z wykorzystaniem oprogramowania wspomagającego RMS* cyt. za P. Stępień.: *Zarządzanie ryzykiem projektów*. s. 6, www.centerpoint.pl/download/Zarządzanie-ryzykiem-projektów.doc - [data wejścia 17.12.2004].

Drugim krokiem oceny ryzyka jest określenie rozmiarów **skutków ryzyka**. Sposób (metoda) pomiaru skutków ryzyka będzie uzależniony od rodzaju ryzyka poddawanego badaniu. Inną metodę należy zastosować dla ryzyk majątkowych, a inną dla ryzyk związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa.

Przy określaniu rozmiarów szkody korzysta się najczęściej z doświadczeń firm ubezpieczeniowych w zakresie szacowania wielkości szkód. Stąd też szacowanie wielkości ryzyka może opierać się na dwóch wielkościach:

- prawdopodobnej wielkości szkód – są tu uwzględnione wszystkie zabezpieczenia, o których przypuszcza się, że zadziałają w chwili zagrożenia i w ten sposób zapobiegną szkodzie lub obniżą jej wysokość,
- maksymalnego zakresu szkody – w tym przypadku wielkość szkody szacuje się przy założeniu, że żadnego zabezpieczenia nie zadziała.

Przy ocenie skutków ryzyka najczęściej korzysta się z miar względnych, które pozwalają określić udział skutków w prowadzonej działalności (np. skutków finansowych).

Łączna analiza prawdopodobieństwa wystąpienia ryzyka oraz jego rozmiarów daje pełny obraz zagrożenia. Wyniki oceny nanosi się na matrycę ryzyka. Schemat matrycy oceny ryzyka przedstawia rysunek 1.19.

Rysunek 1.19. Matryca oceny ryzyka

		SKUTEK DLA ORGANIZACJI	
		mała szkoda	duża szkoda
PRAWDOPODOBIENSTWO ZAJŚCIA ZDARZENIA	małe prawdopodobieństwo	1	2
	duże prawdopodobieństwo	4	3

Źródło: P.F. Claes, Risk, op. cit. s. 23.

W *polu pierwszym* matrycy zapisuje się ryzyka, których prawdopodobieństwo wystąpienia szkody jest małe oraz powstała szkoda jest niewielka. Są to ryzyka, które określane są jako niskie. Tego rodzaju ryzyka nie muszą być chronione, ponieważ ich realizacja nie powoduje zagrożenia dla przedsiębiorstwa, a powstałe szkody będą mogły być pokryte z bieżących środków podmiotu, jednak powinny być one stale obserwowane. W *polu drugim* odnotowuje się ryzyka, w których samo prawdopodobieństwo wystąpienia szkody jest niewielkie jednak jej rozmiary są duże. Z uwagi na wielkość szkody są to ryzyka, które muszą być chronione, ponieważ ich urzeczywistnienie może być zagrożeniem dla przedsiębiorstwa. *Pole trzecie* to ryzyka charakteryzujące się zarówno dużym prawdopodobieństwem wystąpienia jak i zakresem szkody. Jest to ryzyko bardzo poważne dla organizacji i w związku z tym musi się one przed nim zabezpieczyć. W *czwartym polu* umieszczane są ryzyka, których należy unikać. Charakteryzują się one dużym prawdopodobieństwem wystąpienia oraz małym zakresem szkody.¹⁹⁷

Matryca ryzyka wyznacza więc poziom ryzyka, który szacuje się na podstawie wcześniej określonych wielkości skutków i prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Zwykle matryca dzielona jest na 3 do 5 pól (zależy to od dokładności wyników jakie chce się osiągnąć).¹⁹⁸ Na podstawie matrycy ryzyka w kolejnych etapach procesu

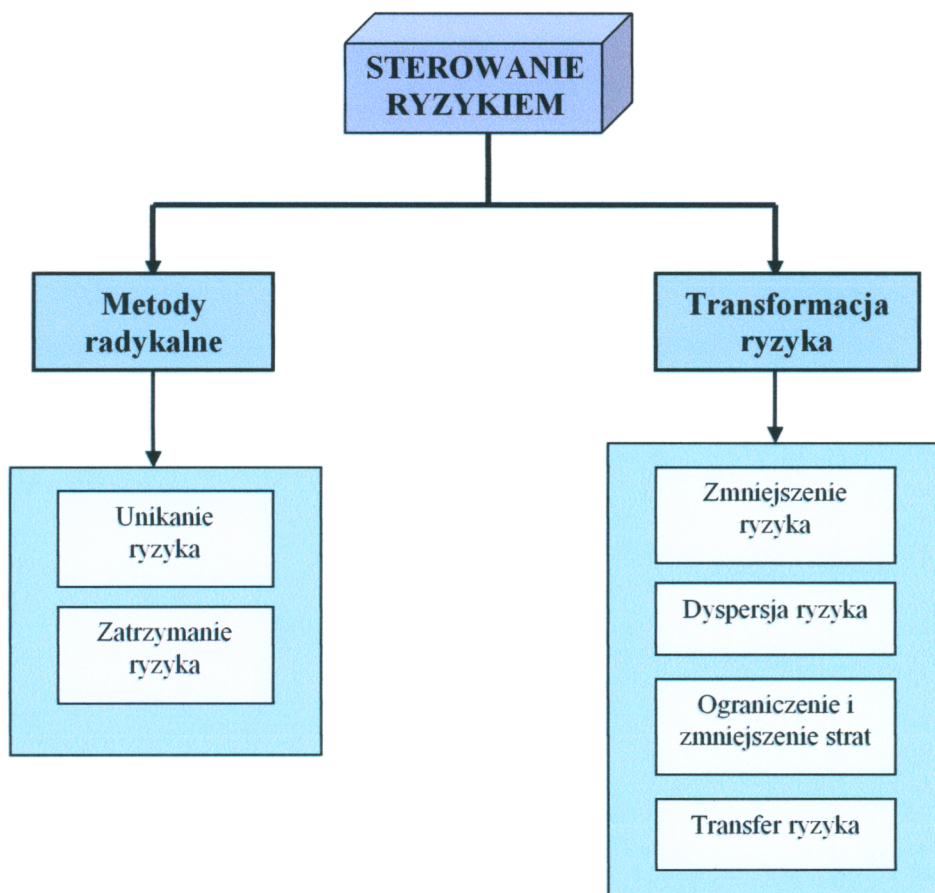
¹⁹⁷ P.F. Claes, Risk, op. cit. s. 23.

¹⁹⁸ M. Borysiewicz: *Kryteria akceptowalności ryzyka poważnych awarii przemysłowych*. Warszawa 2002, s.12,

zarządzania ryzykiem zostają podjęte decyzje co do niezbędnych środków, które należy zastosować w celu zminimalizowania lub uniknięcia zagrożenia.

Trzecim etapem zarządzania ryzykiem jest *sterowanie ryzykiem*. Głównym celem procesu zarządzania ryzykiem jest jego uniknięcie, czyli podjęcie takich działań, które pozwolą całkowicie wyeliminować istniejące zagrożenie. Jednak w praktyce bardzo rzadko możliwe jest uniknięcie ryzyka. Z tego też względu na tym etapie podejmuje się takie działania, które pozwolą na ograniczenie rozmiarów ryzyka. Stąd też sterowanie ryzykiem obejmuje metody i narzędzia, które mają na celu uniknięcie, zapobieganie lub obniżenie rozmiarów ryzyka. Podział narzędzi sterowania ryzykiem przedstawia rysunek 1.20.

Rysunek 1.20. Narzędzia sterowania ryzykiem

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwszą grupę metod sterowania ryzykiem stanowią metody, które - zdaniem autorki - można określić jako radykalne. Wśród tych metod należy wyróżnić dwie metody sterowania ryzykiem, a mianowicie: unikanie ryzyka i zatrzymanie ryzyka.

Jednym ze sposobów sterowania ryzykiem, która to metodę zaliczono do metod radykalnych, jest jego **unikanie**, czyli podjęcie takich działań, które doprowadzą do całkowitego wyeliminowania istniejących zagrożeń. Unikanie ryzyka polega na eliminowaniu zagrożeń poprzez usuwanie ich przyczyn. Proces ten zaliczany jest do tzw. negatywnych metod manipulowania ryzykiem i jest bardzo trudny oraz kosztowny. Może on polegać np. na całkowitej zmianie stosowanej technologii. Jak już wspomniano, w praktyce niemożliwe jest wyeliminowanie istniejącego ryzyka (cechą każdej działalności gospodarczej jest podejmowanie ryzyka), dlatego pozostałe narzędzia redukcji mają znacznie większe znaczenie i zastosowanie.

Zatrzymanie ryzyka to druga z metod sterowania zaliczana do metod radykalnych. Jest to jedna z najczęściej stosowanych metod, która stosowana jest z dwóch powodów:

- w wyniku świadomie podjętej decyzji,
- w wyniku niewiedzy.

Zatrzymanie ryzyka może polegać na jego aktywnym bądź pasywnym zatrzymaniu. Z aktywnym zatrzymaniem ryzyka mamy do czynienia wówczas, gdy osoba, organizacja mając świadomość występowania ryzyka i jego potencjalnych skutków, podejmuje decyzje o jego zatrzymaniu, czyli przejęciu na siebie w całości albo w części jego skutków. Natomiast pasywne zatrzymanie ryzyka występuje wówczas gdy organizacja „bezwiednie” zatrzymuje ryzyko np. z powodu lenistwa, ignorancji, niewiedzy.¹⁹⁹

W przypadku podjęcia decyzji o zatrzymaniu ryzyka (aktywne zatrzymanie) dana jednostka decyduje się na samodzielne finansowanie ryzyka. Zatrzymanie ryzyka jest świadomą decyzją podmiotu o przyjęciu na siebie konsekwencji ryzyka w przypadku jego realizacji. Taka decyzja jest z reguły podejmowana wówczas, kiedy niemożliwe jest jego przeniesienie lub jest ono nieopłacalne. Oczywiście taka decyzja musi być poprzedzona bardzo wnikliwą analizą zagrożenia. W przypadku podjęcia decyzji o samodzielnym finansowaniu ryzyka można:

- utworzyć specjalny wewnętrzny fundusz na pokrycie strat wynikających z określonych ryzyk,

¹⁹⁹ R. Holly: *Strategie zarządzania.....*, op. cit. s. 29.

- nie tworzyć funduszu na pokrycie szkód,
- zastosować kombinację dwóch poprzednich rozwiązań.²⁰⁰

W przypadku utworzenia specjalnego funduszu, wszelkie straty spowodowane zaistniałym zdarzeniem pokrywane są z tego funduszu. Ta forma finansowania ryzyka ma wiele zalet. Należą do nich m.in.:

- możliwość finansowania ryzyk nieubezpieczalnych,
- łatwy i szybki dostęp do środków na pokrycie szkód,
- z reguły wymaga od podmiotu mniejszych nakładów finansowych niż inne metody finansowania ryzyka (np. ubezpieczenie).²⁰¹

Jednak metoda ta ma również wady. Podstawową jej wadą jest to, iż szkoda (jej rozmiary) mogą znacznie przewyższyć zgromadzone w utworzonym funduszu środki. Jest to aktywna forma zatrzymania ryzyka, gdyż podmiot nie czeka biernie na szkody. W przypadku podjęcia decyzji o nie tworzeniu takiego funduszu szkody pokrywane są z bieżących środków finansowych. Mamy wówczas do czynienia z retencją pasywną. Z tej metody korzysta się wówczas gdy rozpoznane (zidentyfikowane) ryzyka są niewielkie, a tym samym również i straty są nieduże i mogą zostać pokryte z bieżących środków.

Przy retencji ryzyka można również skorzystać z kombinacji dwóch poprzednich metod tworząc jedynie częściową rezerwę na pokrycie strat. W przypadku utworzenia częściowej rezerwy straty spowodowane zidentyfikowanym ryzykiem pokrywane są częściowo z utworzonej rezerwy, a częściowo z bieżących środków.

Jakie mogą być powody podjęcia decyzji o zatrzymaniu ryzyka? Można wskazać na trzy motywy podjęcia takiej decyzji:²⁰²

- *finansowe* – chęć zaoszczędzenia na składce ubezpieczeniowej przy wygórowanych składkach,
- *pozafinansowe* – np. niedostępność danego ubezpieczenia lub innej metody transferu ryzyka,
- *sama natura ryzyka* (niskie prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia) często kształtuje postawy pasywne (zagrożenie nie dociera do świadomości osoby zagrożonej); np. ryzyko kalectwa jest 7-krotnie wyższe niż ryzyko śmierci –

²⁰⁰ por. C. Nowak: *Podstawy.....* op. cit. s.79.

²⁰¹ Ibidem, s. 80.

²⁰² T. Borys: *Zarządzanie ryzykiem środowiskowym*, AE Wrocław – Wydział GRiT w Jeleniej Górze, Materiał powielony z wykładów.

jednak istnieje wielokrotnie większa skłonność do zawierania ubezpieczenia na wypadek śmierci niż kalectwa

Kolejną grupę metod sterowania ryzykiem stanowią metody polegające na transformacji ryzyka, które można również określić jako metody kontroli ryzyka, manipulowania ryzykiem.

Pierwszą z nich jest **zmniejszanie ryzyka**. metoda ta polega na podjęciu takich działań, które pozwolą na ograniczenie jego rozmiarów lub strat, jakie powoduje. To narzędzie stwarza dużo większe możliwości działania niż w przypadku unikania ryzyka. Bardzo często dzięki zastosowaniu prostych i tanich środków można doprowadzić do zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia lub zmniejszyć jego rozmiary. W celu zmniejszenia ryzyka można posłużyć się następującymi środkami:

- proste zmiany organizacyjne w przedsiębiorstwie,
- wymiana konstrukcji palnych na niepalne,
- szkolenie pracowników,
- instalacja urządzeń alarmowych.²⁰³

W celu wyboru najlepszego środka działania można posłużyć się matrycą kosztów działań, której schemat przedstawia rysunek 1.21.

Rysunek 1.21. Matryca kosztów działań w zmniejszaniu ryzyka

WYSZCZEGÓLNIENIE	PROSTE DZIAŁANIA	SKOMPLIKOWANE DZIAŁANIA
NISKIE KOSZTY	1. W pole to wpisywane są proste działania, które można przeprowadzić przy niskich kosztach	2. Znajdują się tu działania skomplikowane, ale zarazem działania, które można przeprowadzić przy niskich nakładach finansowych
WYSOKIE KOSZTY	3. W polu tym umieszcza się działania, które są co prawda proste w przeprowadzeniu, ale jednocześnie wymagają wysokich nakładów (kosztów)	4. Zestawia się tu działania skomplikowane oraz drogie w zastosowaniu.

Źródło: P.F. Claes, *Risk*, op. cit. s. 29.

²⁰³ P.F. Claes, *Risk*, op. cit. s. 29.

Dla danej organizacji najkorzystniejszy jest wybór działań z pola pierwszego i drugiego, gdyż można je przeprowadzić, angażując stosunkowo niskie środki. Zdecydowanie najmniej korzystnym wariantem do zastosowania jest wariant postępowania wybrany z czwartego pola, gdyż jest on najdroższy i zarazem skomplikowany. Jednak nie zawsze można zastosować regułę postępowania z innego pola od 1 do 3 i wówczas pozostaje tylko podjęcie takiego działania, które zalicza się do pola czwartego.

Kolejnym narzędziem stosowanym w etapie sterowania ryzykiem jest **dyspersja ryzyka**, czyli rozłożenie przyszłych zdarzeń na grupę. Cel ten można osiągnąć między innymi poprzez zawarcie umowy koasekuracyjnej, tworzenie różnego rodzaju stowarzyszeń finansowych, prowadzenie działalności w formie spółki. W ten sposób ryzyko związane z ryzykownym przedsięwzięciem można rozłożyć na kilka podmiotów.

Innym narzędziem stosowanym w redukcji ryzyka jest **ograniczanie i zmniejszanie strat**. Z tego narzędzia korzysta się wówczas, gdy pomimo podjęcia poprzednich działań wystąpiły zdarzenia powodujące określone szkody. W takim przypadku należy podjąć działania, które pozwolą na ograniczenie (zmniejszenie) rozmiarów szkody. W tym celu każdy podmiot prowadzący działalność, narażony na ryzyko powstania sytuacji powodujących straty, powinien mieć opracowany plan postępowania w sytuacjach alarmowych (np. w przypadku pożaru) w celu podjęcia w odpowiednim czasie działań, które pozwolą na ograniczenie powstałej szkody. Dodatkowo w przedsiębiorstwie można zastosować dodatkowe (oprócz planu) środki pozwalające na zmniejszanie rozmiarów zdarzeń niekorzystnych, do których należą między innymi: instalacje wczesnego wykrywania pożaru, systemy zraszaczy, drogi ewakuacyjne.²⁰⁴

Ostatnią metodą sterowania ryzykiem (jego transformacji) jest **transfer ryzyka**. Celem tej metody jest przeniesienie ryzyka na inny podmiot. Transfer ryzyka jest najprostszą metodą redukcji ryzyka. Służą temu określone mechanizmy prawne, do których można zaliczyć: umowę przechowania, umowę dozoru obiektu, fuzję firm, umowy o podwykonstwo, kontrakty oraz, najczęściej wykorzystywane, ubezpieczenie. Do najczęściej stosowanych form przeniesienia ryzyka zalicza się **ubezpieczenie ryzyka**, czyli przeniesienie ryzyka na firmę ubezpieczeniową poprzez zawarcie umowy ubezpieczenia określonego ryzyka, na mocy której firma ubezpieczeniowa wyraża zgodę

²⁰⁴ Ibidem, s. 33-34.

na przyjęcie finansowego ciężaru powstałych szkód (oczywiście w zamian za odpowiednia opłatę).

Jak już wspomniano, ubezpieczenie ryzyka jest najczęściej stosowaną formą w tej grupie metod. Polega ona na zakupie przez ubezpieczonego od ubezpieczyciela ochrony przed negatywnymi skutkami ryzyka. Najczęstsze sięganie po tę formę manipulowania ryzykiem wynika głównie z łatwości dostępu do ubezpieczenia, co jest główną zaletą tej metody.

Tak więc ubezpieczenia mogą pełnić dwie funkcje w procesie zarządzania ryzykiem, a mianowicie są:

- formą przenoszenia ryzyka,
- metodą finansowania ryzyka.

Ostatnim etapem procesu zarządzania ryzykiem jest **ocena i aktualizacja podjętych działań**. Na tym etapie dokonuje się oceny trafności podjętych działań w związku ze zmienionymi okolicznościami i jeżeli zachodzi taka potrzeba weryfikuje się je. Ponadto bardzo istotne jest stałe kontrolowanie czy nie pojawiają się nowe, nie rozpoznane wcześniej ryzyka.²⁰⁵

Proces zarządzania ryzykiem jest działaniem, które powinno być wdrożone w każdej organizacji, gdyż każda aktywność gospodarcza czy społeczna związana jest z ryzykiem. Realizacja tego ryzyka może przynieść straty, lecz z drugiej strony wczesna identyfikacja i ocena ryzyka umożliwia podjęcie działań, które pozwolą na ograniczenie niekorzystnych konsekwencji realizacji ryzyka. Jest to więc bardzo ważny proces dla każdej organizacji. Nie jest to jednak proces łatwy. Perspektywy oraz kierunki rozwoju tego procesu stanowią bardzo duże wyzwanie zarówno dla teoretyków jak i praktyków. Obecnie idea zarządzania ryzykiem znajduje się we wstępnej fazie implementacji. Świadczą o tym wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród respondentów europejskich przez firmę Ernst & Young. Prezentuje je tabela 1.8.

Jak pokazują przedstawione powyżej wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na respondentach europejskich, pomimo świadomości dużego znaczenia procesu zarządzania ryzykiem znajduje się on dopiero we wstępnej fazie wdrożenia do praktyki. Wiele firm nie wprowadziło jeszcze tego procesu. Jednak rozwój tego procesu na szeroką skalę jest nieunikniony i powinien nastąpić jak najszybciej. Jest to proces, pozwalający na minimalizację ryzyka prowadzonej działalności, którego

²⁰⁵ Ibidem, s. 12.

przeprowadzanie może zaowocować poprawą sytuacji finansowej firmy i poprawą jej wizerunku na rynku. Jak wskazano wcześniej, w niektórych przypadkach możliwe jest też wykorzystanie metod radykalnych – tzn. unikania lub zatrzymania ryzyka.

Tabela 1.9. Podejście do procesu zarządzania ryzykiem

Podejście do zarządzania ryzykiem	Udział ankietowanych
Przekonanie o braku skuteczności zarządzania ryzykiem	43 %
Wykorzystanie systemów zarządzania ryzykiem	10 %
Brak wdrożonych metod identyfikacji i rejestracji ryzyka w przedsiębiorstwie	30 %
Brak badań najważniejszych rodzajów ryzyka	25 %
Zatrudnienie menadżera ryzyka	50 %

Źródło: M. Bigosiński, W. Stawińska: *Istota zarządzania ryzykiem w polskim sektorze budowlanym*. W: materiały Konferencji Naukowej: Zarządzanie procesami inwestycyjnymi w budownictwie. Politechnika Krakowska, Kraków 13-15 maj 2004, s. 17.

ROZDZIAŁ II

UBEZPIECZENIA ŚRODOWISKOWE NA TLE ROZWOJU SEKTORA UBEZPIECZEŃ W POLSCE

2.1. Ewolucja i stan rynku ubezpieczeniowego w Polsce.

2.1.1. Pojęcie rynku ubezpieczeniowego.

Pojęcia „rynek” jest terminem względnie jednoznacznym. W ekonomii przyjmuje się, że rynek to zespół warunków, które doprowadzają do kontaktu pomiędzy kupującymi i sprzedającymi w procesie wymiany dóbr i usług.²⁰⁶ Według S. Mynarskiego *rynek to ogół stosunków wzajemnych (towarowo-pieniężnych) zachodzących między sprzedającymi, oferującymi do sprzedaży towary i usługi po określonej cenie – reprezentującymi podaż, a kupującymi, którzy zgłaszają gotowość nabycia tych towarów i usług – reprezentującymi popyt*”.²⁰⁷

Wśród wielu rynków wyróżnia się **rynek ubezpieczeniowy**. T. Sangowski definiuje go „jako zespół wszystkich kupujących - konsumentów ochrony ubezpieczeniowej (strona popytowa) i sprzedających ubezpieczenia – zakłady ubezpieczeniowe (strona podażowa), których wzajemne oddziaływanie kształtuje popyt i podaż oraz wywiera wpływ na wysokość cen.”²⁰⁸

Rynek ubezpieczeniowy jest rynkiem specyficznym. Przedmiotem zainteresowania tego rynku nie są konkretne dobra, artykuły przemysłowe, produkty pochodzenia rolniczego. W obrocie rynku ubezpieczeniowego występuje towar abstrakcyjny, którego nie można zmierzyć ani zważyć. Ponadto o specyficznym charakterze rynku

²⁰⁶ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch: *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa 1996, s. 76.

²⁰⁷ S. Mynarski: *Badania rynkowe w warunkach konkurencji*, Kraków 1995, s.9., cyt. za: J. Łańcucki: Rynek ubezpieczeniowy w Polsce. Cechy charakterystyczne i determinanty rozwoju, „Prawo Asekuracyjne” nr 4,2003.

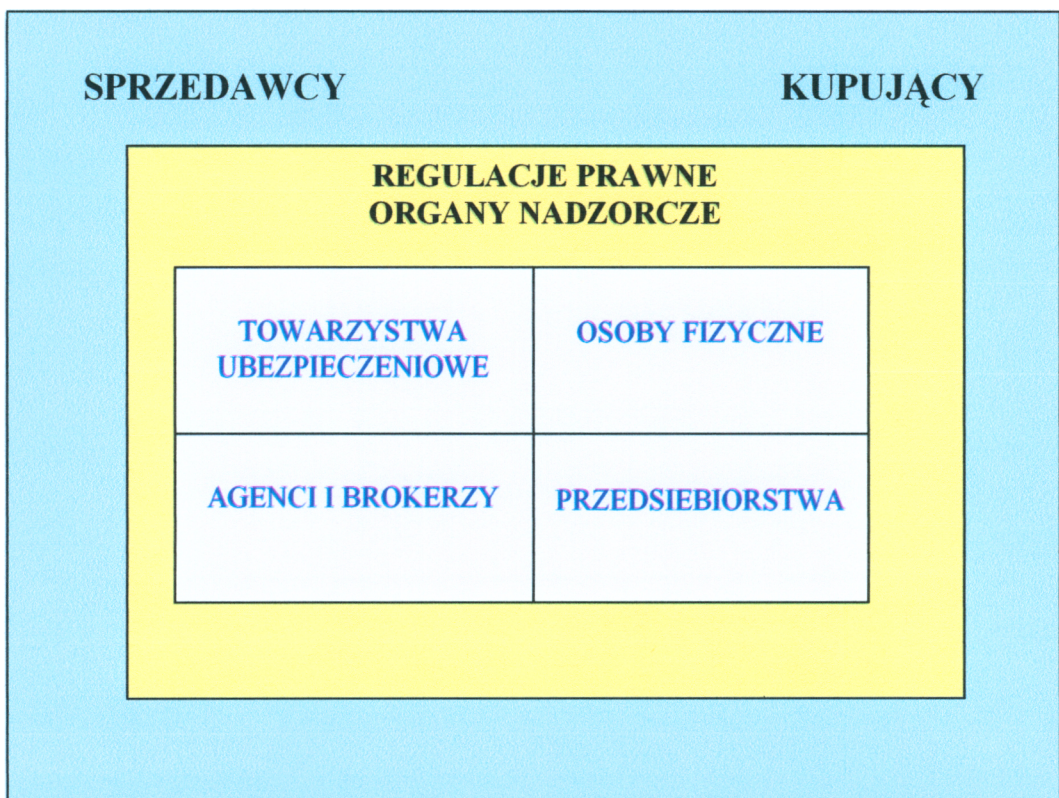
²⁰⁸ T. Sangowski: *Ubezpieczenia ...*, op. cit. s. 370.

ubezpieczeniowego świadczy również to, iż występują na nim trzy ważne grupy podmiotów:

- sprzedający – zakłady ubezpieczeniowe, agenci, brokerzy,
- kupujący – osoby fizyczne i przedsiębiorstwa,
- instytucje nadzorcze, które wyposażone są w przepisy regulujące bezpośrednio lub pośrednio działalność ubezpieczeniową²⁰⁹

Podmioty polskiego rynku ubezpieczeniowego przedstawia rysunek 2.1.

Rysunek 2.1. Podmioty rynku ubezpieczeniowego

Źródło: M. S. Dorfman: *Introduction to risk management and insurance*. Prentice Hall, 2002. s. 116.

Szczegółowo podmioty polskiego rynku ubezpieczeniowego omówione są w podpunkcie 2.1.3.

²⁰⁹ J. Łańcucki: *Rynek ubezpieczeniowy w Polsce. Cechy charakterystyczne ...*, op. cit., s. 25.

2.1.2. Etapy rozwoju rynku ubezpieczeń w Polsce.

Historia ubezpieczeń na ziemiach polskich jest stosunkowo krótka. Rozwój rynku ubezpieczeniowego na ziemiach polskich dzieli się na kilka okresów, a mianowicie:

- okres XV i XVI wiek (okres I),
- okres zaborów i I wojny światowej (okres II),
- okres międzywojenny (okres III),
- okres Polski Ludowej (okres IV),
- okres transformacji ustrojowej i gospodarczej (okres V).

Za podstawę wyodrębnienia powyższych etapów rozwoju rynku ubezpieczeń w Polsce przyjęto dwa kryteria:

- 1) polityczno-gospodarcze,
- 2) chronologiczne.

Należy przy tym zaznaczyć, iż na wyodrębnienie tych okresów, jak i na kształt rynku ubezpieczeniowego w Polsce bardzo duży wpływ miała burzliwa historia naszego kraju. Etapy te przedstawia rysunek 2.2.

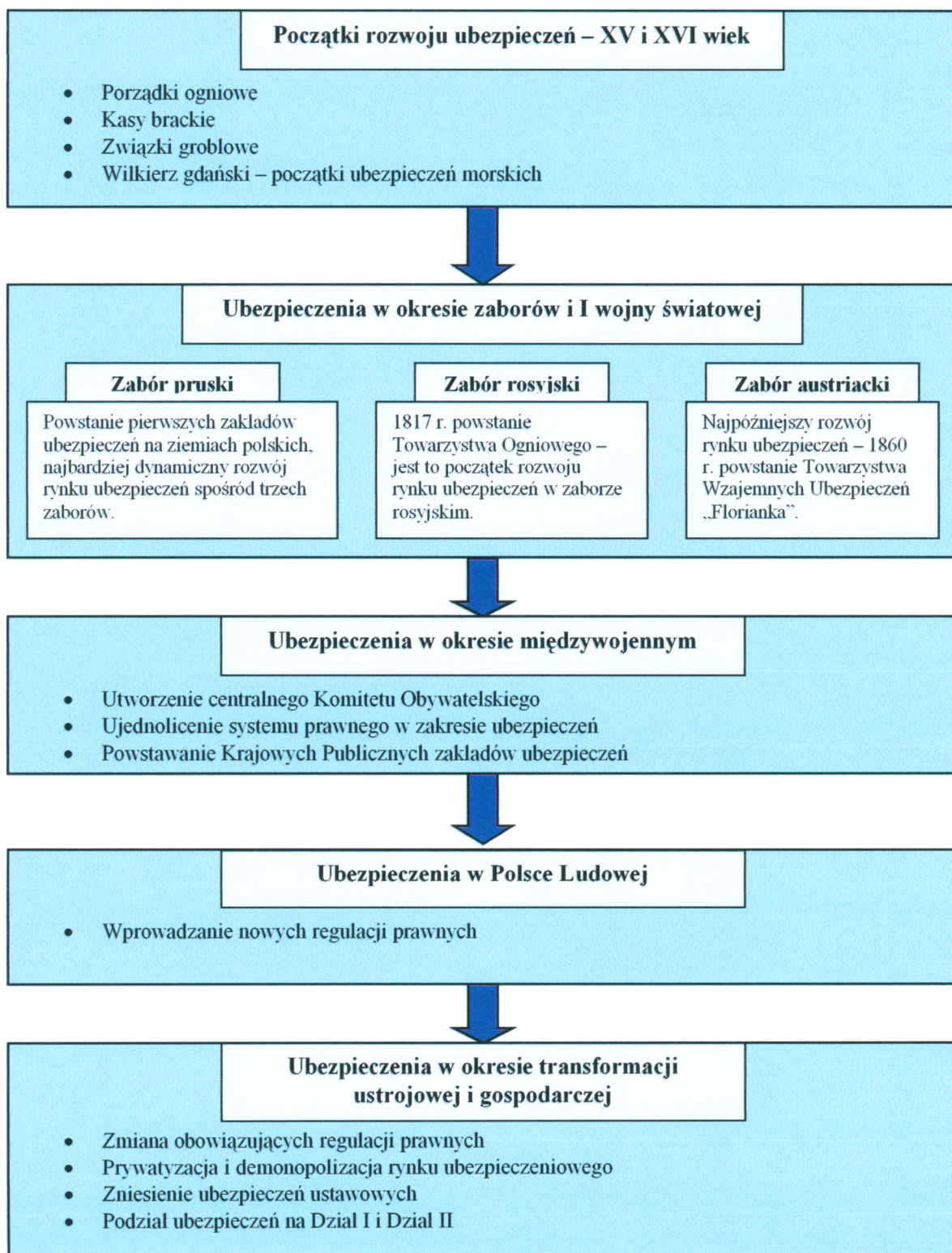
Początki rozwoju ubezpieczeń na ziemiach polskich – okres I

O początku ubezpieczeń w Polsce można mówić dopiero w XV i XVI wieku, kiedy to zaczęto podejmować pierwsze działania w zakresie tworzenia różnych związków i instytucji, których podstawowym celem działalności było organizowanie pomocy wzajemnej. Szczególny wpływ na rozwój ubezpieczeń w Polsce miało tworzenie:

- w niektórych miastach tzw. **porządków ogniowych**.²¹⁰ Jest to najstarsza forma ubezpieczeń ogniowych. Z tego typu związków organizowana była pomoc poszkodowanym przez klęskę ognia jak również ustalane były przepisy dotyczące organizacji gaszenia pożarów. W okresie panowania ostatniego króla polskiego (Stanisława Augusta Poniatowskiego) przygotowano projekt utworzenia Generalnej Kasy Ogniowej, jednak projekt ten doczekał się realizacji dopiero po utraceniu przez Polskę niepodległości;

²¹⁰ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 43.

Rysunek 2.2. Etapy rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce

Źródło: Opracowanie własne.

- w XV w. na Górnym Śląsku **kas brackich**, które można uznać za pierwszą formę kas wzajemnych ubezpieczeń. Początkowo były to instytucje o charakterze prywatnym, jednak z biegiem czasu zaczęto je przekształcać w instytucje publiczno-prawne.²¹¹ Głównym celem działalności tego rodzaju kas było udzielanie pomocy górnikom poszkodowanym w pracy w wyniku wypadków i z powodu innych nieszczęśliwych zdarzeń (np. choroby);
- **związków groblowych**, które zaczęły powstawać w XVII i XVIII wieku. Tego rodzaju instytucje zaczęto tworzyć głównie na Żuławach. Powstawały one w celu wspólnej budowy grobli i wyrównywania szkód powstałych w wyniku wylania rzeki.²¹²
- Od połowy XVIII wieku **ubezpieczeń transportu morskiego**. W 1761 r. utworzono tzw. wilkierz gdański, w którym znalazło się ponad 20 przepisów regulujących ubezpieczenia morskie.²¹³

Ubezpieczenia w okresie zaborów i I wojny światowej – okres II

Drugi z wyodrębnionych etapów rozwoju ubezpieczeń na ziemiach polskich przypada na lata kiedy państwo polskie znajdowało się pod zaborami. Utrata niepodległości przez Polskę miała bardzo duży wpływ na rozwój polskiego rynku ubezpieczeń. Rozwój rynku ubezpieczeniowego na terenie każdego z trzech zaborów wyglądał inaczej. Najlepiej sytuacja przedstawiała się w zaborze pruskim, najgorzej w rosyjskim. Z tego też względu pojawiły się dysproporcje w rozwoju ubezpieczeń w różnych regionach kraju.

Państwo pruskie posiadało w zakresie ubezpieczeń dominującą pozycję w Europie, co przełożyło się na lepszy rozwój rynku ubezpieczeniowego na *ziemiach zaboru pruskiego*. Ponadto należy zaznaczyć, że zabór pruski objął ziemie, które należały do najbardziej rozwiniętych gospodarczo. Po Kongresie Wiedeńskim na ziemiach przyłączonych do Prus swoją działalność prowadził nadal socjet ogniowy z siedzibą w Poznaniu. Od 1863 roku w wyniku liberalizacji polityki zaborcy zaczęły pojawiać się

²¹¹ M. Szczęśniak: *Historia ubezpieczeń – korzenie polskich ubezpieczeń*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 3-4, 2003, s. 3.

²¹² Ibidem s. 5.

²¹³ Ibidem s.6.

nowe towarzystwa ubezpieczeniowe. Początkowo zaczęły powstawać lokalne towarzystwa od ognia, a następnie towarzystwa prowadzące ubezpieczenia w innych działach. Spośród utworzonych w tym okresie na ziemiach zaboru Pruskiego towarzystw ogniowych na szczególną uwagę zasługują:

- Zachodnio-Pruski Prowincjonalny Socjet Ogniowy z siedzibą w Gdańsku, który założony został w 1785 roku,
- Wschodnio-Pruski Socjet Ogniowy, określany również mianem Dyrekcji Ogniowej w Królewcu, założony w 1768 roku,
- Dyrekcja Główna Towarzystwa Ogniowego dla Miast w Prusach Południowych oraz Towarzystwa Ogniowego dla Wsi w Prusach Południowych z siedzibą w Poznaniu i Warszawie.

W latach tych powstały również towarzystwa ubezpieczeniowe prowadzące ubezpieczenia w innych działach, a wśród nich między innymi:

- „Vesta” Bank Wzajemnych Zabezpieczeń na Życie (1873 r.),
- Krajowa Kasa Ubezpieczeń Strażaków od Wypadków (1895r.), nazywana w skrócie Kasą Strażacką,
- Poznański Prowincjonalny Zakład Ubezpieczeń na Życie (1911r.),
- Zakład Ubezpieczeń Odpowiedzialności Cywilnej Poznańskiej Rolniczej Spółdzielni Zawodowej (1914r.).²¹⁴

W 1908 roku i w 1910 roku zostały wydane dwie ważne dla rozwoju rynku ubezpieczeniowego ustawy ubezpieczeniowe, które w istotny sposób wpłynęły na dalszy rozwój tego rynku na ziemiach zaboru pruskiego. W 1908 roku wydano ustawę o umowie ubezpieczenia, która regulowała sprawy związane z powstaniem dobrowolnego stosunku ubezpieczenia (warunki umowy, czas jej trwania itp.) oraz ustawę o publicznych zakładach ubezpieczeń, która została wydana w 1910 roku. Ustawa z 1910 roku nadała publicznym zakładom ubezpieczeń charakter instytucji wyższej użyteczności publicznej.

Na ziemiach *zaboru rosyjskiego* rynek ubezpieczeniowy rozwijał się znacznie gorzej niż w zaborze pruskim. Wynikało to przede wszystkim z tego, iż sytuacja gospodarcza tego regionu była znacznie gorsza. Wyróżnia się trzy etapy rozwoju ubezpieczeń na terenach Królestwa Polskiego. Są to następujące okresy:

²¹⁴T. Sangowski: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 356.

- 1) od powstania Ogólnego Towarzystwa Ogniewego do wybuchu powstania listopadowego,
- 2) od upadku powstania listopadowego do upadku powstania styczniowego,
- 3) od upadku powstania styczniowego do wybuchu I wojny światowej.²¹⁵

W 1817 roku na ziemiach zaboru rosyjskiego powstało Towarzystwo Ogniewe, które zajmowało się ubezpieczaniem budynków (zarówno miejskich jak i wiejskich) od ognia. Powstało ono na mocy dekretu cara Aleksandra I z 9.07.1816 r. Towarzystwo to zajmowało się zarówno ubezpieczaniem budynków miejskich jak i wiejskich i z tego też powodu zostało podzielone na dwa działy, a mianowicie: Towarzystwo dla Miast oraz Towarzystwo dla Wsi. Oba działy były zarządzane przez Dyрекję Regionalną. W 1834 roku Towarzystwo rozszerzyło swoją działalność o ubezpieczenia ruchomości od ognia, powołując do życia Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia Ruchomości. Drugim etapem rozwoju ubezpieczeń na ziemiach zaboru rosyjskiego był okres po upadku powstania listopadowego do upadku powstania styczniowego. W tym okresie nastąpiły daleko idące zmiany w zakresie ubezpieczeń w zaborze rosyjskim. W 1843 roku Dyrekcja Generalna Towarzystwa Ogniewego została przekształcona ukazem cara Mikołaja I z 10.01.1843 roku w Dyrekcję Ubezpieczeń, która pozostawała pod nadzorem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Za główny cel swojej działalności postawiła ona naprawę zaniedbań w dziedzinie ubezpieczeń. W celu naprawy sytuacji w zakresie ubezpieczeń wydane zostały następujące ustawy:

- zabezpieczeniu ruchomości od pożarów z dnia 27.02.1844 roku,
- zabezpieczeniu spławu towarów na rzekach z 19.03.1844 roku,
- zabezpieczeniu nieruchomości od strat wynikających z pożaru z 17.04.1844 roku.²¹⁶

Ponadto w okresie tym znacznie rozszerzono działalność ubezpieczeniową. Wprowadzono m.in. ubezpieczenia życiowe (ubezpieczenia na wypadek śmierci i dożywocia oraz ubezpieczenia rentowe), transportowe, ubezpieczenia bydła od pomoru i ubezpieczenia od gradobicia. Udoskonalono również techniki ubezpieczeniowe.

Duże zmiany w rynku ubezpieczeniowym w Królestwie Polskim miały miejsce po upadku powstania styczniowego. Okres ten to trzeci etap rozwoju rynku ubezpieczeniowego na ziemiach będących pod zaborem rosyjskim. Władze carskie

²¹⁵ A. Banasiński: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 45.

²¹⁶ M. Szczęśniak: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia w zaborze rosyjskim*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7- 8, 2003, s. 4.

podjęły decyzje o likwidacji działających na tych ziemiach instytucji narodowych, w tym również Dyrekcji Ubezpieczeń. W 1870 roku powołana została ustawą nowa instytucja ubezpieczeniowa na ziemiach zaboru rosyjskiego, a mianowicie: Wzajemne Gubernialne Ubezpieczenia od Ognia, której działalność koncentrowała się na obowiązkowych ubezpieczeniach budowli od ognia w miastach i na wsiach, natomiast portfel ubezpieczeń życiowych został przekazany rosyjskim towarzystwom ubezpieczeniowym. Jednak utworzona nowa instytucja ubezpieczeniowa nie osiągnęła dobrych wyników finansowych i to skłoniło władze carskie do zreformowania systemu. W 1900 roku ponownie utworzono centralną organizację ubezpieczeniową na ziemiach Królestwa Polskiego, której nadano nazwę Ubezpieczenia Wzajemne Budowli od Ognia w Królestwie Polskim.²¹⁷ Instytucja ta działała do I wojny światowej. W tym okresie na ziemiach zaboru rosyjskiego działały również akcyjne towarzystwa ubezpieczeniowe. Jednym z nich było Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń. Początkowo Towarzystwo to zajmowało się jedynie ubezpieczeniami rolnymi, jednak po krótkim czasie rozszerzyło zakres prowadzonej działalności o ubezpieczenia przedsiębiorstw produkcyjnych i handlowych. Na początku XX wieku w Królestwie Polskim powstały jeszcze i inne polskie towarzystwa ubezpieczeń, wśród których należy wymienić:

- Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od gradobicia „Ceres” utworzone w 1901 roku,
- Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Sноп”,
- Warszawskie Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od Nieszczęśliwych Wypadków założone w 1904 roku,
- „Wisła” Wzajemne Towarzystwo Ogniove, które powstało w 1906 roku, jednak swą działalność rozpoczęło dopiero w trakcie I wojny światowej,
- Warszawskie Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od Ognia Właścicieli Aptek założone w 1911 roku.²¹⁸

Najpóźniej rozwój rynku ubezpieczeniowego nastąpił na ziemiach *zaboru austriackiego*. Przyczyną takiego stanu był głównie fakt, iż ziemie, które znalazły się pod panowaniem austriackim były najslabiej rozwinięte pod względem gospodarczym a ponadto również w samej Austrii rynek ubezpieczeniowy zaczął rozwijać się stosunkowo późno. W 1826 roku stanowy sejm galicyjski podjął pierwsze próby

²¹⁷ T. Sangowski: *Ubezpieczenia...*, op. cit., s. 358.

²¹⁸ M. Szczęśniak: *Historia Ubezpieczeń*, op. cit., s. 7.

utworzenia towarzystwa ubezpieczeniowego. W następnych latach podejmowano kolejne próby utworzenia instytucji ubezpieczeniowej, jednak nie przynosiły one pozytywnych rezultatów. Pierwszą instytucję ubezpieczeniową na terenach zaboru austriackiego utworzono dopiero w 1860 roku i było to Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie, które funkcjonowało pod nazwą „Florianka”. W początkowym okresie zajmowało się wyłącznie ubezpieczeniami gospodarstw rolnych od ognia. Towarzystwo Ubezpieczeniowe „Florianka” rozwijało się bardzo dynamicznie i szybko jego działalność została rozszerzona o inne ubezpieczenia, a wśród nich znalazły się między innymi: ubezpieczenia płodów od gradobicia, ubezpieczenia drobnych rzemieślników, ubezpieczenia życiowe (na wypadek śmierci i dożycia). Z czasem nazwa Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń została zmieniona na Krakowskie Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych. Znacznemu rozszerzeniu uległo również terytorium funkcjonowania tej instytucji ubezpieczeniowej. „Florianka” zaczęła prowadzić działalność ubezpieczeniową m.in. na Wołyniu, rosyjskim Podolu i Ukrainie.²¹⁹ W dalszych latach na ziemiach zaboru austriackiego powstały i inne zakłady ubezpieczeń, a wśród nich: Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Dniester” utworzone w roku 1882, Towarzystwo Ludowe Wzajemnych Ubezpieczeń „Wisła”, które utworzono w roku 1909, „Karpatia” Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń na Życie (1911 rok).

Wybuch I wojny światowej w istotny sposób wpłynął na dalszy rozwój rynku ubezpieczeniowego w Polsce. Po rozpoczęciu działań wojennych na ziemiach polskich działały zarówno krajowe jak i zagraniczne firmy ubezpieczeniowe. Wojna spowodowała jednak duże utrudnienia w prowadzeniu działalności ubezpieczeniowej. Przyczyniła się m.in. do spadku liczby zawieranych polis, a co za tym idzie - spowodowała obniżenie kondycji finansowej towarzystw ubezpieczeniowych. Pomimo tych trudności większość firm nie zaprzestała prowadzenia działalności, a nawet pojawiały się nowe firmy. W tym okresie rozpoczęły działalność na ziemiach polskich takie firmy jak:

- Akcyjne Towarzystwo Ubezpieczeń Polonia (1917 rok),
- Polskie Towarzystwo Ubezpieczeń Spółka Akcyjna Patria (1917 rok),
- Towarzystwo Akcyjne Ubezpieczeń Vita (1918 rok).

²¹⁹ M. Szczęśniak: *Historia Ubezpieczeń – Ubezpieczenia w Galicji i Ludomerii*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 9-10, 2003, s. 8.

Po zakończeniu wojny na terenie Polski działało 14 dużych prywatnych krajowych zakładów ubezpieczeń (wśród nich 5 akcyjnych i 9 wzajemnych), trzy mniejsze zakłady wzajemne, około 150 zakładów zagranicznych oraz pięć zakładów publicznych.²²⁰

Ubezpieczenia w okresie międzywojennym – okres III

W 1918 roku po odzyskaniu niepodległości rozpoczął się kolejny etap rozwoju ubezpieczeń na ziemiach polskich. Jeszcze w trakcie I wojny światowej został utworzony Centralny Komitet Obywatelski z siedzibą w Warszawie. Zajmował się on pomocą dla ofiar wojny i w 1915 roku podjął uchwałę o wznowieniu działalności Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia w Królestwie Polskim.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości stworzyło nowe warunki do rozwoju rynku ubezpieczeniowego. Pierwszą sprawą, którą należało rozwiązać po odzyskaniu niepodległości w zakresie ubezpieczeń było ujednolicenie systemu prawnego w zakresie ubezpieczeń, ponieważ na ziemiach poszczególnych zaborów istniały oddzielne systemy prawne. W tym celu w kilku pierwszych latach podjęto szereg decyzji i wydano kilka dekretów i ustaw. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują:

- Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z 7 lutego 1919 roku w sprawie zakresu działania Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia w Królestwie Polskim, na podstawie którego podwyższono wysokość obowiązkowego ubezpieczenia budowli oraz utworzono Radę Nadzorczą Ubezpieczeń Wzajemnych,
- Dekret Rady Regencyjnej z 1918 roku, który wprowadził nadzór nad zakładami ubezpieczeniowymi. Na mocy tego dekretu powołano Państwową Radę Ubezpieczeniową przy Ministerstwie Skarbu. W 1920 roku niezależnie od Państwowej Rady Ubezpieczeniowej powołano Urząd Nadzoru nad Zakładami Ubezpieczeń. Jeszcze w tym samym roku zmieniono nazwę instytucji na Państwowy Urząd Kontroli Ubezpieczeń.²²¹

Istotnym problemem polskiego rynku ubezpieczeń były zagraniczne zakłady ubezpieczeniowe, prowadzące działalność na terenie Rzeczypospolitej. Były to głównie

²²⁰ M. Szcześniak: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia Polskie w warunkach pierwszej wojny światowej*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 11-12, 2003, s. 8.

²²¹ M. Szcześniak: *Ubezpieczenia w dwudziestoleciu międzywojennym*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 1-2, 2004, s. 5.

zakłady pruskie, rosyjskie i austriackie, które do chwili odzyskania przez Polskę niepodległości działały na terenach zaborów jako zakłady krajowe. Z chwilą odzyskania niepodległości stały się one towarzystwami zagranicznymi. Jednak ich działalność nie była zabezpieczona żadnymi gwarancjami. Z tego też powodu w 1919 roku wstrzymana została działalność zagranicznych zakładów ubezpieczeń na terenie byłego zaboru pruskiego oraz austriackiego. Zakłady zagraniczne zostały zobowiązane do ustanowienia swoich generalnych reprezentantów na Polskę oraz do deponowania w Polsce rezerw. Jednocześnie zaczęły powstawać krajowe publicznoprawne zakłady ubezpieczeniowe (m. in. Towarzystwo Reasekuracyjne „Warta”, Pocztowa Kasa Oszczędności, Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Poznaniu, który powstał z połączenia zakładów publicznych poznańskiego i pomorskiego). Ponadto obok zakładów publicznoprawnych na terenie Polski działały również w okresie międzywojennym prywatne towarzystwa ubezpieczeniowe krajowe jak i zagraniczne. W następnych latach podejmowane były kolejne kroki w celu stworzenia jednolitego systemu prawnego rynku ubezpieczeniowego w Polsce. 21 czerwca 1921 roku weszła w życie ustawa o przymusie ubezpieczenia budowli od ognia i o Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych, która została utworzona w Warszawie. W 1927 roku Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych została przekształcona w Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, którego głównym zadaniem było prowadzenie obowiązkowych ubezpieczeń budowli od ognia. W 1934 roku ukazują się kolejne ważne regulacje ustawowe dotyczące działalności ubezpieczeniowej. Były to: ustawa z 24 października 1934 roku o pośrednictwie ubezpieczeniowym²²² oraz ustawa z 13 marca 1934 roku o ochronie przed pożarami i innymi klęskami^{223, 224}. Z dniem wybuchu II wojny światowej na terenie Polski działało 67 zakładów ubezpieczeniowych zarówno krajowych jak i z kapitałem zagranicznym.

W trakcie działań wojennych Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych nie zaprzestał prowadzenia działalności ubezpieczeniowej, przy czym działalność prowadzona była w ograniczonym zakresie (prowadzona była ona na terenie Generalnej Guberni). Po wybuchu II wojny światowej Polska podzielona została na dwie części, a mianowicie obszar okupacji niemieckiej i ZSRR. Na obszarach zajętych przez ZSRR

²²² Dz. U. nr 13, poz. 112.

²²³ Dz. U. nr 41, poz. 365.

²²⁴ T. Sangowski : *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 361.

wprowadzony został państwowy system ubezpieczeniowy tzw. GOSSTRACH.²²⁵ Polskie towarzystwa ubezpieczeniowe nie miały prawa funkcjonować. Na ziemiach, które znalazły się pod okupacją niemiecką również dokonano wiele zmian na rynku ubezpieczeniowym. Polskie towarzystwa ubezpieczeniowe zostały przejęte przez towarzystwa niemieckie (włączone w ich struktury).

Ubezpieczenia w Polsce Ludowej – okres IV

Czwarty z wyodrębnionych etapów rozwoju polskiego rynku ubezpieczeń to Polski Ludowej. Jeszcze w trakcie działań wojennych w lutym 1945 roku rozpoczyna działalność Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Poznaniu. W ślad za tym towarzystwem swoją działalność wznowiają i inne zakłady ubezpieczeń, a w drugiej połowie 1945 roku reaktywowany zostaje Państwowy Urząd Kontroli Ubezpieczeń. Ponadto zaraz po wojnie wydane zostały kolejne akty prawne regulujące działalność ubezpieczeniową. W związku z upaństwowieniem całego majątku narodowego na działalność ubezpieczeniową nie uzyskały zezwolenia prywatne zakłady ubezpieczeń i przeszły one w stan likwidacji (wyjątkiem było ponowne uruchomienie w 1946 roku działalności „Warty”). Działalność ubezpieczeniową miały prowadzić wyłącznie publiczne zakłady ubezpieczeniowe, czyli Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych oraz Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Poznaniu. Oba te zakłady miały zapewnić Polakom ochronę ubezpieczeniową. W pierwszych latach po wojnie skupiły się one głównie na ubezpieczeniach gospodarstw rolnych, przemysłu i handlu. W połowie 1945 roku wprowadzony został obowiązek ubezpieczenia budynków od ognia (zarówno miejskich jak i wiejskich). W pierwszych latach powojennych obowiązywały w zasadzie uregulowania prawne sprzed wojny. Jednak zaczęto również wprowadzać nowe regulacje prawne. 30 stycznia 1947 roku wydany został dekret o uregulowaniu ubezpieczeń rzeczowych i osobowych²²⁶ oraz dekret²²⁷ o Powszechnym Zakładzie Ubezpieczeń Wzajemnych.²²⁸ Do najważniejszych zmian wprowadzonych tymi dekretemi zalicza się następujące:

- działalność ubezpieczeniowa mogła być prowadzona wyłącznie przez uspołecznione zakłady ubezpieczeń (był to jedynie PZUW, któremu przekazano

²²⁵ M. Szczęśniak: *Działania PZUW na rzecz polskiego państwa podziemnego*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 3-4, 2004, s. 4.

²²⁶ Dz. U. nr 5, poz. 23.

²²⁷ Dz. U. nr 19, poz. 72.

²²⁸ T. Sangowski: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 364.

majątek, agendy i obowiązki ZUW i ten zakład ubezpieczeń stał się monopolistą),

- skoncentrowano działalność reasekuracyjną w jednym zakładzie i była to „Warta”,
- rozszerzono zakres ubezpieczeń obowiązkowych,
- wprowadzono bezpośredni nadzór państwa nad działalnością ubezpieczeniowo-reasekuracyjną zakładów ubezpieczeń.²²⁹

Zadaniem PZUW było prowadzenie działalności ubezpieczeniowej na terenie całego kraju oraz prowadzenie działalności prewencyjnej w celu zapobiegania powstawaniu szkody. Kontrolę nad działalnością Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych sprawowało Ministerstwo Skarbu. Na podstawie dekretów z 1947 roku PZUW działał do marca 1952 roku. Jednak przepisy wprowadzone tymi dwoma dekretami szybko okazały się niewystarczające. Stąd też 28 marca 1952 roku wydano nową ustawę o ubezpieczeniach państwowych²³⁰. Ustawa ta wprowadziła wiele zmian, do których należy zaliczyć przede wszystkim następujące:

- Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych przekształcony został w Państwowy Zakład Ubezpieczeń (PZU),
- państwowe ubezpieczenia osobowe i majątkowe mogły być prowadzone w formie ubezpieczeń dobrowolnych i obowiązkowych,
- rozszerzony został zakres ubezpieczeń obowiązkowych gospodarstw rolnych, wprowadzono obowiązkowe ubezpieczenia OC i NW w komunikacji, ubezpieczenie OC za szkody łowieckie,
- przyznano PZU prawo wyłączności w zakresie prowadzenia ubezpieczeń na terenie całego kraju, w zakresie reasekuracji prawo takie uzyskała „Warta”,
- określono zadania PZU w dziedzinie zapobiegania powstawaniu szkód (do zadań tych miało między innymi należeć przeprowadzanie badań i analiz przyczyn powstałych szkód oraz podejmowanie działań w celu opracowywania planów działalności zapobiegawczej).²³¹

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ Dz. U. nr 20, poz. 130.

²³¹ A. Banasiński: *Ubezpieczenia ...*, op. cit.: s. 62.

W okresie obowiązywania ustawy z 1952 roku rynek ubezpieczeniowy rozwijał się słabo. W okresie tym nastąpił dynamiczny rozwój ubezpieczeń życiowych (głównie w formie ubezpieczeń grupowych).

W 1958 roku wprowadzono kolejne, nowe uregulowania prawne w zakresie działalności ubezpieczeniowej. 2 grudnia 1958 roku weszły w życie przepisy nowej ustawy o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych.²³² Na mocy tej ustawy PZU przekształcono z instytucji typu państwowego w państwowe przedsiębiorstwo ubezpieczeniowe. PZU na mocy przepisów nowej ustawy miało prowadzić działalność na zasadach rozrachunku gospodarczego i odpowiadać za swoje zobowiązania całym majątkiem. Ponadto przy PZU powołano radę ubezpieczeniową, która miała być rzecznikiem ogółu ubezpieczonych. W przepisach ustawy rozszerzono ponadto zakres działalności „Warty”. Oprócz prowadzenia działalności reasekuracyjnej firma ta otrzymała pozwolenie na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej w zakresie ryzyka związanego z żeglugą morską, handlem zagranicznym i innymi obrotami dewizowymi. Stąd też zmieniona została struktura i nazwa tego zakładu na Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji „Warta” Spółka Akcyjna. W latach obowiązywania tej ustawy nastąpił znaczny rozwój rynku ubezpieczeniowego. Jednak w porównaniu z rynkami ubezpieczeniowymi krajów Europy Zachodniej stał on na niskim poziomie.

Znaczące zmiany na polskim rynku ubezpieczeniowym nastąpiły w 1984 roku i wiązały się one ze zmianą obowiązującego ustawodawstwa w zakresie ubezpieczeń. 20 września 1984 roku weszła w życie nowa ustawa o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych.²³³ Podstawową zmianą jaką wprowadziły przepisy tej ustawy było dopuszczenie możliwości tworzenia nowych państwowych zakładów ubezpieczeniowych (na ich powstawanie zgodę mógł wydawać minister finansów), jak również dopuszczała ona możliwość tworzenia (również za zgodą ministra finansów) niepaństwowych zakładów ubezpieczeń działających w formie spółek akcyjnych lub jako zakłady spółdzielcze. Pierwszy nowy zakład ubezpieczeniowy powstał jednak dopiero cztery lata po wejściu w życie przepisów powyższej ustawy i był to Spółdzielczy Zakład Ubezpieczeń „Westa” z siedzibą w Łodzi. W tym samym roku powstał kolejny zakład ubezpieczeń, a mianowicie Spółdzielczy Zakład Ubezpieczeń „Polisa”. Ponadto ustawa z 1984 roku wprowadziła tzw. ubezpieczenia ustawowe. Pięć lat po wejściu jej przepisów

²³²Dz. U. nr 72, poz. 357.

²³³Dz. U. nr 30, poz. 160.

w życie w maju 1989 roku ustawa została znowelizowana. Do podstawowych zmian wprowadzonych w wyniku nowelizacji należało:

- zniesienie ograniczeń w zakresie struktury własności zakładów ubezpieczeń,
- rozszerzenie działalności PZU oraz „Warty” na ubezpieczenia krajowe i zagraniczne,
- zmniejszenie liczby ubezpieczeń ustawowych.

Zmiany wprowadzone zarówno ustawą z 1984 roku jak i ustawą z 1989 roku nie przełamały jednak monopolu PZU i „Warty”. Te dwie firmy nadal zajmowały monopolistyczną pozycję na rynku ubezpieczeniowym, a nowych firm na nim nie przybywało.

Ubezpieczenia w okresie transformacji ustrojowej i gospodarczej – okres V

Sytuacja zmieniła się dopiero w 1990 roku, kiedy weszły w życie przepisy ustawy z 28 lipca 1990 roku o działalności ubezpieczeniowej.²³⁴ Ustawa ta wprowadziła daleko idące zmiany w rynku ubezpieczeniowym w Polsce i zamknęła ona okres funkcjonowania ubezpieczeń typu socjalistycznego. Ustawa ta wprowadziła przełomowe zmiany na polskim rynku ubezpieczeniowym i na jej mocy prowadzona jest obecnie w Polsce działalność. Wprowadziła ona formalną prywatyzację i demonopolizację rynku ubezpieczeniowego, opartą na zasadzie swobodnej i uczciwej konkurencji między zakładami ubezpieczeń, jednakowym traktowaniu wszystkich podmiotów działających na rynku oraz możliwości wejścia na rynek zagranicznych podmiotów prowadzących działalność ubezpieczeniową.²³⁵ Do najważniejszych zmian jakie wprowadzono na podstawie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej większość autorów zalicza:²³⁶

- zniesienie ubezpieczeń ustawowych (zastąpione one zostały ubezpieczeniami obowiązkowymi),
- utworzenie Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego,

²³⁴ Dz. U. nr 59, poz. 344.

²³⁵ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 43.

²³⁶ J. Monkiewicz : *Ubezpieczenia w Unii Europejskiej*. Poltext, Warszawa 2002r., s. 106-107.

- zakaz jednoczesnego prowadzenia przez ten sam zakład ubezpieczeń działalności w zakresie ubezpieczeń na życie i pozostałych ubezpieczeń osobowych i majątkowych,
- ustalenie warunków podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej przez krajowe zakłady ubezpieczeń, spółki z udziałem kapitału zagranicznego oraz zagraniczne zakłady ubezpieczeń,
- ograniczenie działalności gospodarczej zakładu ubezpieczeń do działalności ubezpieczeniowej i z nią związanej,
- określenie zasad lokowania funduszu ubezpieczeniowego,
- przywrócenie instytucji towarzystw ubezpieczeń wzajemnych,
- ograniczenie form organizacji zakładów ubezpieczeń do spółek akcyjnych i towarzystw ubezpieczeń wzajemnych.

Na uwagę zasługuje fakt, iż Polska jako pierwsza spośród krajów postkomunistycznych dokonała radykalnej reformy w dziedzinie ubezpieczeń, a wprowadzona w 1990 roku ustawa była wzorowana na zasadach funkcjonowania rynku ubezpieczeń w krajach Europy Zachodniej.

Ustawa o działalności ubezpieczeniowej określa między innymi ogólne zasady oraz wymogi, które muszą być zachowane przy prowadzeniu działalności ubezpieczeniowej. Szczególne uprawnienia nadzoru ustawa nadała ministrowi finansów oraz dokonała podziału organizacyjnego na ubezpieczenia majątkowe i ubezpieczenia osobowe. Decyzja o takim podziale ubezpieczeń była zgodna z dyrektywą Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i przyjętymi w tym zakresie zasadami we wszystkich krajach europejskich i pozaeuropejskich.²³⁷

W celu zapewnienia stabilności rynku ubezpieczeniowego powołano do życia szereg instytucji, a wśród nich między innymi: Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, Fundusz Ochrony Ubezpieczonych i Polską Izbę Ubezpieczeń.

Tempo i zakres przemian jakie nastąpiły na polskim rynku ubezpieczeń w ciągu ostatnich kilkunastu lat spowodowały, że sektor ubezpieczeniowy stał się jednym z najszybciej przekształcających i dostosowujących się do nowych warunków gospodarczych. Jest to sektor, który odgrywa bardzo duże znaczenie w gospodarce narodowej, jak i międzynarodowej. Szczegółowe zasady jego funkcjonowania zostaną dokładnie omówione w kolejnym podpunkcie.

²³⁷ M. Capik: *Ubezpieczenia bez...*, op. cit., s. 13.

2.1.3. Struktura organizacyjna, obszar i zasady funkcjonowania rynku ubezpieczeń.

Podstawy prawne i zasady funkcjonowania rynku ubezpieczeniowego

Polski rynek ubezpieczeniowy jest rynkiem młodym w stosunku do innych rynków europejskich. W zasadzie do 1990 roku funkcjonowały na nim dwa zakłady ubezpieczeń, a mianowicie PZU oraz WARTA. Sytuacja zmieniła się dopiero, tak jak już zaznaczono w poprzednim podrozdziale, po wprowadzeniu w życie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej, która to ustawa weszła w życie 28 lipca 1990 roku.²³⁸ Ustawa ta wprowadziła przełomowe zmiany na polskim rynku ubezpieczeniowym.

Stosunkowo szybko okazało się, że ustawa miała wiele błędów i mankamentów, zarówno z punktu widzenia negocjacji prowadzonych przez Polskę z Unią Europejską o przystąpieniu naszego kraju do Unii (konieczność zharmonizowania polskich przepisów z przepisami unijnymi), jak i z punktu widzenia polskich uwarunkowań społeczno-gospodarczych.²³⁹ Z tych względów ustawa była już kilkakrotnie nowelizowana.²⁴⁰ Sytuację na polskim rynku ubezpieczeniowym zmienił fakt podpisania aktu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej.

Układ Europejski zobowiązał Polskę do stworzenia właściwych ram dla stopniowej integracji Polski ze Wspólnotą Europejską, przy czym warunkiem integracji gospodarczej ze Wspólnotą było zbliżenie istniejącego i przyszłego ustawodawstwa Polski do ustawodawstwa Unii. Dotychczasowa ustawa o działalności ubezpieczeniowej z 1990 roku, mimo iż była kilkakrotnie nowelizowana, nie spełniała już wymogów dostosowania prawa do szybko zmieniającej się rzeczywistości gospodarczej. Zmiana prawa była konieczna również ze względu na dostosowywanie naszego ustawodawstwa do regulacji obowiązujących w Unii Europejskiej. W dniu 22 maja 2003 roku uchwalony został pakiet czterech ustaw ubezpieczeniowych, które zaczęły obowiązywać z dniem 1

²³⁸ Dz. U. z 1990, nr 59, poz. 344.

²³⁹ T. Sangowski: *Vademecum...*, op. cit. s. 43.

²⁴⁰ w 1993 r. – Dz. U. nr 44, poz. 201,
w 1994r. – Dz. U. nr 4, poz. 17; Dz. U. nr 121, poz. 591,
w 1995r. – Dz. U. nr 96, poz. 478,
w 1998r. – Dz. U. nr 155, poz. 1015,
w 2001r. – Dz. U. nr 70, poz. 819.

stycznia 2004 roku (część przepisów zawartych w ustawach zaczęła obowiązywać po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej). Pakiet ten obejmuje następujące ustawy:

- o działalności ubezpieczeniowej.²⁴¹
- o pośrednictwie ubezpieczeniowym,
- o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych,
- o nadzorze ubezpieczeniowym, emerytalnym i Rzeczniku Ubezpieczonych.

Ustawa o działalności ubezpieczeniowej określa między innymi ogólne zasady oraz wymogi, które muszą być zachowane przy prowadzeniu działalności ubezpieczeniowej. Szczególne uprawnienia nadzoru ustawa nadała ministrowi finansów oraz dokonała podziału organizacyjnego na ubezpieczenia majątkowe i ubezpieczenia osobowe. Decyzja o takim podziale ubezpieczeń była zgodna z dyrektywą Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i przyjętymi w tym zakresie zasadami we wszystkich krajach europejskich i pozaeuropejskich.²⁴²

Obszar i struktura rynku

Obszar i funkcjonowanie rynku ubezpieczeń w Polsce ukształtowany został na podstawie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej. Głównymi składowymi elementami rynku ubezpieczeń, tak jak już wspomniano w poprzednim podrozdziale, są:

- zakłady ubezpieczeniowe prowadzące działalność ubezpieczeniową i odszkodowawczą, agenci i brokerzy – sprzedający,
- klienci zakładów ubezpieczeniowych (osoby fizyczne, przedsiębiorstwa) – kupujący,
- organy nadzorcze.

Główny element rynku ubezpieczeń stanowią **zakłady ubezpieczeń**, które na mocy ustawy o działalności ubezpieczeniowej prowadzą działalność w jednym z dwóch działów:

1. Dział I – ubezpieczenia na życie.
2. Dział II – ubezpieczenia majątkowe i pozostałe osobowe.

²⁴¹Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, Dz. U. z 2003 , nr 124 poz.1151.

²⁴² M. Capik: *Ubezpieczenia ...*, op. cit. s. 13.

Zakłady ubezpieczeń w Polsce mogą prowadzić działalność ubezpieczeniową wyłącznie za zezwoleniem Ministra Finansów. Zezwolenie takie wydawane jest po spełnieniu przez ubiegający się zakład ubezpieczeń określonych warunków formalnych. Ponadto działalność ubezpieczeniową na rynku mogą prowadzić wyłącznie zakłady ubezpieczeń posiadające formę prawną spółki akcyjnej lub towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych.²⁴³ W przypadku współpracy polskiego zakładu ubezpieczeń z zagranicznym firma ubezpieczeniowa może prowadzić działalność w formie spółki akcyjnej z udziałem kapitału zagranicznego.²⁴⁴ Zakład ubezpieczeń nie może zajmować się bezpośrednio inną działalnością gospodarczą poza działalnością ubezpieczeniową i z nią związaną (np. lokacyjną).

Klienci zakładów ubezpieczeniowych, czyli nabywcy polis to zarówno osoby fizyczne, jak i przedsiębiorstwa czy inne jednostki organizacyjne. Stanowią one stronę popytowa rynku ubezpieczeniowego. Popyt na usługę ubezpieczeniową stanowi rezultat działania wielu czynników o charakterze społecznym i ekonomicznym. Z jednej strony jest uwarunkowany ogólną sytuacją ekonomiczną kraju, która wpływa na siłę nabywczą ludności i kondycję ekonomiczną podmiotów gospodarczych, z drugiej zaś poziomem świadomości ubezpieczeniowej społeczeństwa i jakości oferty produktowej ubezpieczycieli.

Sektor ubezpieczeniowy tworzą również **państwowe organy nadzoru** nad działalnością ubezpieczeniową, a wśród nich:

- Minister Finansów,
- Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych,
- Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny,
- Rzecznik Ubezpieczonych,
- Polskie Biuro Ubezpieczeń Komunikacyjnych,
- Polska Izba Ubezpieczeń.

Minister Finansów jest jednostką nadrzędną nad Komisją Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych. Do jego kompetencji należy: wydawanie zezwoleń na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wydawanie zezwoleń na zmianę rzeczowego lub terytorialnego zakresu działań zakładu

²⁴³ Podobne zasady funkcjonują w większości państw zachodnich.

²⁴⁴ K. Kruczałak: *Forma organizacyjno-prawna działalności ubezpieczeniowej*. „Prawo Asekuracyjne” nr 2, 1997, s. 8.

ubezpieczeń, zatwierdzanie statutow firm ubezpieczeniowych i ich zmian, cofania wydanych zezwoleń oraz zarządzania likwidacji przymusowej na wniosek KNUiFE.²⁴⁵

Kolejną instytucją nadzoru nad działalnością ubezpieczeniową jest **Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych (KNUiFE)**. Jest to instytucja, która została utworzona w 2002 roku z połączenia dwóch działających na rynku ubezpieczeniowym instytucji nadzoru ubezpieczeniowego, a mianowicie Państwowego Urzędu Nadzoru Ubezpieczeń i Urzędu Nadzoru nad Funduszami Emerytalnymi. Z dniem 1 kwietnia 2002 roku przejęła dotychczasowe zadania i uprawnienia wyżej wymienionych instytucji, a z dniem 1 stycznia 2004 roku przejęła również zadania należące dotychczas do Urzędu Nadzoru Ubezpieczeń Zdrowotnych. Jest to centralny organ administracji państwowej, nad którym nadzór sprawuje Minister Finansów. KNUiFE przejęła również część kompetencji ministra finansów w zakresie nadzoru ubezpieczeniowego, jak również w zakresie wydawania zezwoleń na prowadzenie na terenie Rzeczypospolitej działalności ubezpieczeniowej. Głównym celem działalności KNUiFE jest ochrona interesów osób ubezpieczających, ubezpieczonych, uposażonych lub uprawnionych z umów ubezpieczenia oraz zapobieganie sytuacji, w której zakład ubezpieczeniowy nie będzie w stanie wypłacać należnych świadczeń.²⁴⁶ Organ nadzoru ubezpieczeniowego sprawuje nadzór nad wykonywaniem działalności ubezpieczeniowej przez krajowe zakłady ubezpieczeń oraz zagraniczne zakłady ubezpieczeń mające siedzibę w państwie nie będącym członkiem UE, a które uzyskały zezwolenie na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej w Polsce.²⁴⁷ Do głównych zadań KNUiFE należy:

- ochrona interesów ubezpieczających, ubezpieczonych, uposażonych lub uprawnionych z tytułu umów ubezpieczenia, przez zapobieganie sytuacji, w której zakład ubezpieczeniowy nie będzie w stanie wypłacać tym osobom należnego świadczenia,
- wydawanie zezwoleń na wykonywanie działalności ubezpieczeniowej,
- podejmowanie innych działań określonych w ustawie.

Ponadto do zadań i kompetencji tej instytucji zalicza się również:²⁴⁸

²⁴⁵ K. Kalicki, E. Wanat-Poleć: *Rola ubezpieczeń w systemie finansowym państwa*. „Prawo Asekuracyjne” 1996, nr 2, s. 6.

²⁴⁶ art. 3 Ustawy o Nadzorze Ubezpieczeniowym ..., op. cit.

²⁴⁷ F. Małysz: *Nadzór ubezpieczeniowy*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2005, s. 14.

²⁴⁸ J. Monkiewicz : „*Ubezpieczenia...*”, op. cit. s. 122-123.

- przeprowadzanie w każdym czasie kontroli zakładu ubezpieczeń,
- możliwość nakładania kar pieniężnych na zakłady ubezpieczeń oraz członków zarządu w przypadku niewypełnienia zaleceń KNUiFE,
- możliwość występowania z wnioskiem o zawieszenie lub odwołanie członków zarządu zakładu ubezpieczeń,
- zakazanie zakładowi ubezpieczeń prowadzenia reklamy niezgodnej ze stanem faktycznym lub mylącej oraz nakazania dokonania sprostowania na koszt zakładu ubezpieczeń,
- zatwierdzanie umowy o przeniesienie portfela między zakładami ubezpieczeń,
- ustanowienie zarządu komisarycznego w zakładzie ubezpieczeń,
- wnioskowanie do ministra finansów o cofnięcie zezwolenia na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej,
- wnioskowanie do ministra finansów o przymusową likwidację zakładu ubezpieczeń,
- możliwość zgłoszenia do sądu wniosku o ogłoszenie upadłości zakładu ubezpieczeń oraz wydawanie opinii w tej kwestii na żądanie sądu.

KNUiFE sprawuje również nadzór nad pośrednikami ubezpieczeniowymi. Nadzór nad działalnością agentów ubezpieczeniowych wykonywany jest pośrednio, poprzez nadzór nad działalnością zakładów ubezpieczeń. Zgodnie bowiem z ustawą zakład ubezpieczeń odpowiada za działalność agenta, który w jego imieniu wykonuje czynności. Nadzór nad działalnością brokerów ubezpieczeniowych i reasekuracyjnych sprawowany jest bezpośrednio poprzez:

- organizację egzaminów,
- wydawanie i cofanie zezwoleń,
- kontrole działalności.

Ponadto KNUiFE prowadzi jawny i dostępny dla osób trzecich rejestr pośredników ubezpieczeniowych.²⁴⁹

Koszty nadzoru ubezpieczeniowego ponoszą firmy ubezpieczeniowe do wysokości 0,14% zebranych składek brutto. Szczegółowe zasady naliczania wpłat i terminów ich uiszczania określa rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 grudnia 2003 roku w sprawie wpłat na pokrycie kosztów nadzoru nad działalnością ubezpieczeniową.

²⁴⁹ www.knuife.gov.pl - [data wejścia 10.11.2004]

działalnością z zakresu pośrednictwa ubezpieczeniowego, funduszy emerytalnych i pracowniczych programów emerytalnych.²⁵⁰

Państwową instytucją nadzoru nad działalnością ubezpieczeniową jest również **Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny**. Instytucja ta posiada osobowość prawną a jej członkami są zakłady ubezpieczeń, które prowadzą działalność w zakresie ubezpieczeń obowiązkowych odpowiedzialności cywilnej (OC) oraz zakłady ubezpieczeń prowadzące działalność w zakresie ubezpieczeń na życie. Do zadań Funduszu należy:

1. Wypłacanie odszkodowań i świadczeń z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia OC od rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego w następujących przypadkach:
 - za szkodę na osobie w przypadku nie ustalenia sprawcy szkody,
 - za szkodę na mieniu i osobie, gdy posiadacz pojazdu bądź rolnik nie posiadał ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej.
2. Wypłata roszczeń z tytułu umów ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej pojazdów mechanicznych i odpowiedzialności cywilnej rolników w przypadku upadłości zakładu ubezpieczeń.
3. Zaspokojenie roszczeń z tytułu umów ubezpieczenia na życie (w wysokości 50% wierzytelności).²⁵¹

Osoby poszkodowane mogą dochodzić swoich roszczeń bezpośrednio od Funduszu, natomiast po wypłacie odszkodowania Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny dochodzi od sprawcy zwrotu kwot, które zostały wypłacone poszkodowanemu.

Instytucja Rzecznika Ubezpieczonych jest nową instytucją na polskim rynku ubezpieczeniowym. Rzecznik reprezentuje interesy ubezpieczonych, członków funduszy emerytalnych oraz pracowników programów emerytalnych (jest to jego podstawowe zadanie). Powoływany jest przez ministra finansów na okres czterech lat. Uprawniony jest do uczestniczenia w posiedzeniach Komisji Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych. Do głównych zadań Rzecznika Ubezpieczonych należy:

- 1) ochrona i reprezentowanie konsumenckich interesów ubezpieczonych,

²⁵⁰ F. Małysz: *Nadzór* op. cit. , s. 14.

²⁵¹ T. Sangowski: *Vademecum*..., op. cit. s. 136.

- 2) reprezentowanie i ochrona interesów członków otwartych funduszy emerytalnych oraz uczestników pracowniczych programów emerytalnych,
- 3) opiniowanie projektów aktów prawnych dotyczących ubezpieczeń funduszy emerytalnych i pracowniczych programów emerytalnych,
- 4) prowadzenie działalności edukacyjno-informacyjnej w zakresie ubezpieczeń funduszy emerytalnych i pracowniczych programów emerytalnych,
- 5) porównywanie ofert zakładów ubezpieczeniowych i udostępnianie wyników tych porównań opinii publicznej,
- 6) informowanie KNUiFE o dostrzeżonych nieprawidłowościach w działalności zakładów ubezpieczeń.

Polskie Biuro Ubezpieczeń Komunikacyjnych zostało utworzone na podstawie przepisów znowelizowanej w 1995 roku ustawy o działalności ubezpieczeniowej. Jest to instytucja, która zrzesza firmy ubezpieczeniowe prowadzące działalność w zakresie obowiązkowych ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów poza granicami kraju. Przynależność zakładów ubezpieczeń, które prowadzą takie ubezpieczenia do PBUK jest obowiązkowa. Do głównych zadań tej instytucji należy przede wszystkim:

- 1) wystawianie dokumentów ubezpieczeniowych ważnych w innych krajach,
- 2) zawieranie umów z zagranicznymi biurami ubezpieczeń komunikacyjnych o wzajemnym uznawaniu dokumentów ubezpieczeniowych,
- 3) ograniczenie likwidacji lub bezpośrednia likwidacja szkód spowodowanych na terytorium Polski przez pojazdy z rejestracją zagraniczną, które posiadają ważne dokumenty ubezpieczeniowe wystawione przez zagraniczne biuro ubezpieczeń komunikacyjnych.

Kolejną instytucją polskiego sektora ubezpieczeniowego, która powstała po wprowadzeniu w życie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej jest **Polska Izba Ubezpieczeń**. Podobnie jak w przypadku powyżej opisanego PBUK również przynależność do PIU zakładów ubezpieczeń działających na polskim rynku ubezpieczeniowym jest obowiązkowa i obowiązek ten powstaje z chwilą podjęcia przez zakład ubezpieczeń działalności ubezpieczeniowej. Instytucja ta została założona w 1990 roku przez dziewięciu członków założycieli, a o jej randze może świadczyć fakt, iż

otrzymała ona status członka stowarzyszonego Europejskiej Komisji Ubezpieczeń z siedzibą w Paryżu.²⁵² Do jej zadań należy:

- 1) reprezentowanie zakładów ubezpieczeń wobec organów władzy i administracji państwowej,
- 2) podejmowanie działań w celu ochrony interesów zakładów ubezpieczeń,
- 3) wyrażanie opinii o projektach aktów prawnych dotyczących działalności ubezpieczeniowej oraz współdziałanie na wniosek właściwych podmiotów przy ich opracowywaniu,
- 4) współdziałanie z organizacjami i stowarzyszeniami krajowymi oraz zagranicznymi w zakresie ubezpieczeń,
- 5) stwarzanie możliwości polubownego i pojednawczego rozstrzygnięcia sporów między członkami Izby.

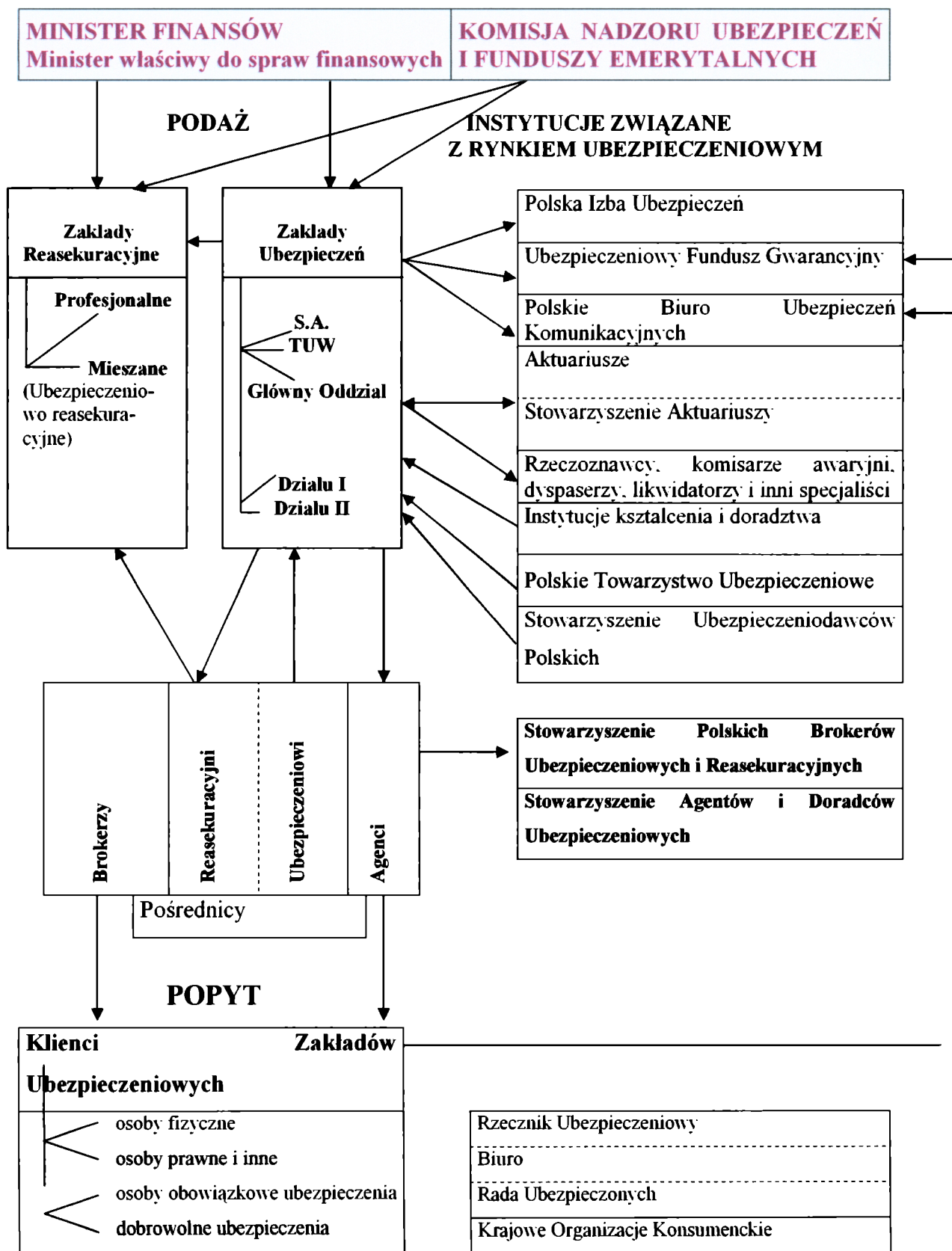
Poza wymienionymi powyżej instytucjami na ubezpieczeniowym rynku działa jeszcze wiele innych instytucji, różnego rodzaju organizacji i zrzeszeń, a wśród nich między innymi: Stowarzyszenie Agentów i Doradców Ubezpieczeniowych, Stowarzyszenie Polskich Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych, przedsiębiorstwa i podmioty prowadzące działalność w zakresie likwidacji szkód. Szczegółowy schemat instytucji sektora ubezpieczeń przedstawia rysunek 2.3.

2.1.4. Analiza sektora ubezpieczeń

Celem niniejszego podrozdziału jest dokonanie krótkiej analizy sektora ubezpieczeń w Polsce, aby następnie w rozdziale czwartym można było określić czy na polskim rynku ubezpieczeń istnieje możliwość wprowadzenia systemu ubezpieczeń środowiskowych (czy działające na nim firmy są do tego przygotowane). Analiza ta została dokonana przy uwzględnieniu pewnej grupy kryteriów, których wykaz przedstawia rysunek 2.4.

²⁵²M. Szczeńsiak: *Historia ubezpieczeń na ziemiach polskich. U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*. Powszechny Zakład Ubezpieczeń S.A., Warszawa 1993, s. 67.

Rysunek 2.3. Sektor ubezpieczeniowy w Polsce

Źródło: T. Sangowski: *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*. Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz – Poznań 2000, s. 182.

Rysunek 2.4. Kryteria analizy sektora ubezpieczeń

Źródło: Opracowanie własne.

Liczba wydanych licencji

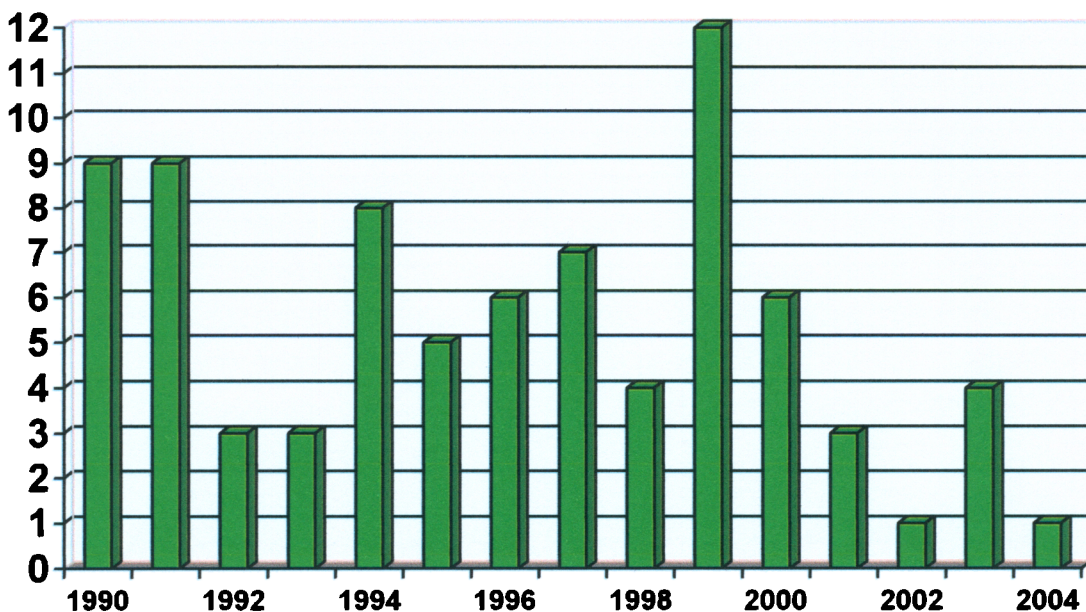
Rynek ubezpieczeń w Polsce jest rynkiem, który cały czas się rozwija. Co roku pojawiają się na nim nowe zakłady ubezpieczeń, poszerzana jest stale oferta firm ubezpieczeniowych. Jeszcze w 1987 roku funkcjonowały na nim dwa monopolistyczne zakłady ubezpieczeniowe, a mianowicie: Państwowy Zakład Ubezpieczeń (PZU) i Towarzystwo Ubezpieczeniowe WARTA. Dopiero wprowadzenie w życie ustawy o działalności ubezpieczeniowej spowodowało, że na polskim rynku ubezpieczeniowym zaczęły pojawiać się nowe firmy i powoli przełamywać monopol PZU. Już na koniec 1991 roku na polskim rynku ubezpieczeniowym funkcjonowało 20 zakładów

ubezpieczeń, a według stanu na 31 grudnia 2005 roku zezwolenie Ministra Finansów na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej w Polsce posiadały 72 krajowe zakłady ubezpieczeń i 1 główny oddział zagranicznego zakładu ubezpieczeń. Łącznie do 2002 roku Minister Finansów wydał 84 zezwolenia na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej, a różnica pomiędzy liczbą wydanych zezwoleń a liczbą działających na rynku zakładów wynika z dwóch powodów, a mianowicie z:

- ogłoszenia upadłości przez kilka zakładów (m.in. Westa, Polisa),
- cofnięcia zezwolenia na prowadzenie działalności z uwagi na jej prowadzenie z naruszeniem przepisów prawa.

Najwięcej licencji na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej Minister Finansów wydał w latach 1990-1991 oraz w roku 1999 (przy czym duża liczba licencji wydana w 1999 roku wynikała głównie z reformy systemu emerytalnego w Polsce). Liczbę wydawanych licencji w latach 1990-2004 przedstawia rysunek 2.5. (w 2005 roku Minister Finansów nie wydał żadnego zezwolenia).

Rysunek 2.5. Licencje wydawane przez Ministra Finansów na działalność ubezpieczeniową w latach 1990-2004

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Biuletynów PUNU za lata 1995-2001 oraz Roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2004.

Jak wynika z przedstawionych na rysunku danych rynek ubezpieczeniowy w Polsce w latach 1990-2005 wykazywał dużą dynamikę wzrostu liczby działających na nim zakładów ubezpieczeń. Potwierdza to dokonane wcześniej spostrzeżenie, iż jest to rynek młody, rozwijający się. Ponadto należy dodatkowo zaznaczyć, że znaczna dynamika wzrostu liczby zakładów ubezpieczeń przypada na lata 1996-2002, w których to latach nastąpił przyrost liczby zakładów o 27, podczas gdy w latach 1991-1995 liczba zakładów wzrosła o 18.

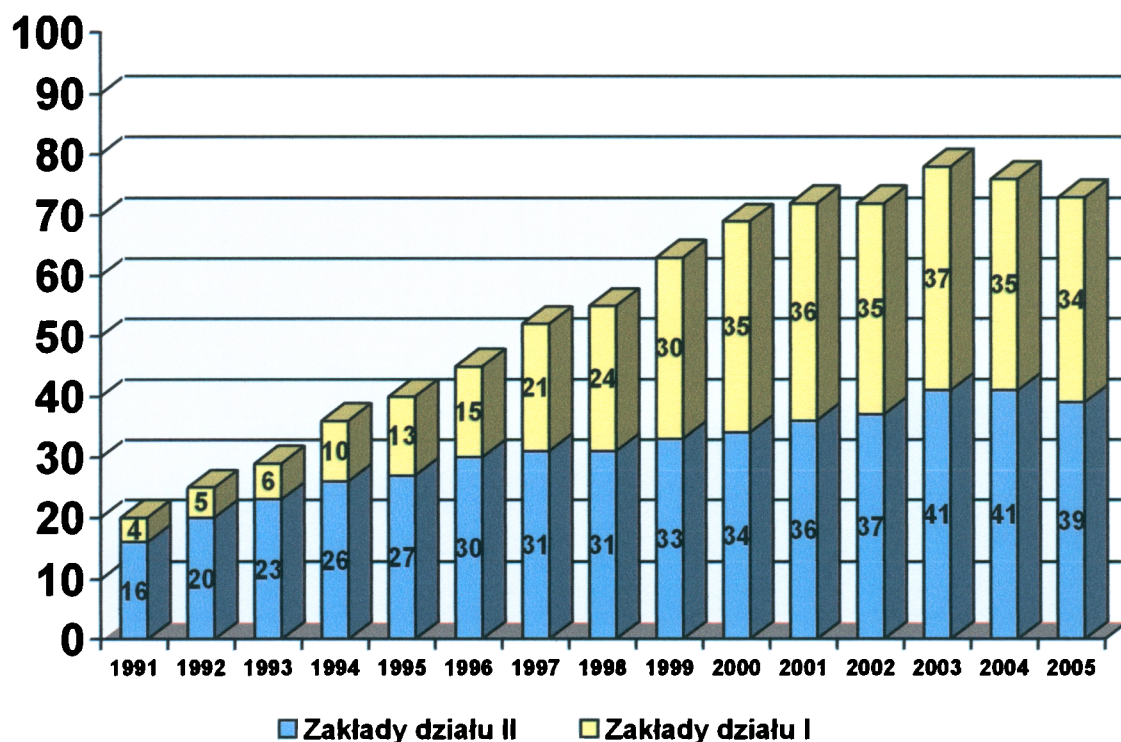
Data wydania zezwolenia przez Ministra Finansów na prowadzenie działalności i data sprzedaż pierwszej polisy

Istotny wpływ na rozwój rynku ubezpieczeń i pojawianie się na nim nowych zakładów ubezpieczeniowych miało wyodrębnienie na mocy ustawy o działalności ubezpieczeniowej dwóch działów ubezpieczeń, a mianowicie działu I, który obejmuje ubezpieczenia na życie oraz działu II, obejmującego ubezpieczenia majątkowe i pozostałe osobowe. Podział ten spowodował rozdzielenie działalności zakładów na zakłady zajmujące się ubezpieczeniami w dziale I i zakłady działu II. Według stanu na 31 grudnia 2005 roku zezwolenie Ministra Finansów na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej posiadało 34 firm w dziale ubezpieczeń na życie i 39 w dziale majątkowych i innych osobowych (w tym jeden zakład będący głównym oddziałem firmy zagranicznej). Rysunek 2.6. przedstawia zestawienie liczby zakładów ubezpieczeń posiadających zezwolenie Ministra Finansów na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej w latach 1991-2005 z podziałem na dział I i II.

Jak wynika z rysunku 2.6. w pierwszych latach po wprowadzeniu w życie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej, tzn. w latach 1991-1996 większą dynamiką powstawania nowych zakładów odznaczał się dział II. W 1996 roku zakłady prowadzące działalność w zakresie ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych 2-krotnie przewyższały liczbę zakładów prowadzących działalność w dziale I. W kolejnych latach na rynku zaczęło pojawiać się coraz więcej firm ubezpieczeniowych działających w dziale I, stąd też lata 1997-2001 to lata, w których większą dynamiką powstawania nowych zakładów odznaczał się dział I. W latach tych liczba zakładów „życiowych” wzrosła o 21 zakładów. W 2001 roku stan liczbowy zakładów działających

w poszczególnych działach wyrównał. Według stanu na dzień 31.12. 2005 roku ponownie nieznaczną przewagę pod względem liczby działających na rynku zakładów uzyskały zakłady działu II, których liczba wynosiła 39.

Rysunek 2.6. Liczba zakładów ubezpieczeń prowadzących działalność w latach 1991-2005

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1999-2001 oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2002-2004.

Tabele 2.1. oraz 2.2. przedstawiają opracowany przez autorkę pracy wykaz zakładów ubezpieczeń prowadzących działalność ubezpieczeniową w poszczególnych działach ubezpieczeń na rynku polskim na koniec 2005 roku.

Tabela 2.1. Zakłady prowadzące działalność ubezpieczeniową na koniec 2005 roku według daty uzyskania zezwolenia oraz daty sprzedaży pierwszej polisy w dziale I

Lp	Wyszczególnienie	Data wydania zezwolenia	Wyszczególnienie	Data sprzedaży pierwszej polisy
1	PAPTUnŻiR Amplico Live S.A.	30.10.1990	PAPTUnŻiR Amplico Live S.A.	01.11.1991
2	Commercial Union Polska – TU na Życie S.A.	06.09.1991	PZU Życie S.A.	01.01.1992
3	PZU Życie S.A.	20.12.1991	Commercial Union Polska	08.09.1992
4	Winterthut Życie TU S.A.	23.06.1993	UNIQA TUnŻ S.A.	29.06.1994
5	BENEFIA TUnŻ S.A.	04.02.1994	Nordea Polska TU na Życie S.A.	01.07.1994
6	Nordea Polska TU na Życie S.A.	04.03.1994	Winterthut Życie TU S.A.	12.07.1994
7	UNIQA TUnŻ S.A.	23.03.1994	BENEFIA TUnŻ S.A.	18.11.1994
8	TU na Życie ING Nationale Nederlanden Polska S.A.	02.08.1994	TU na Życie ING Nationale Nederlanden Polska S.A.	01.01.1995
9	TUW Rejent Life	27.04.1995	TU na Życie Polisa-Życie S.A.	01.07.1995
10	TU na Życie Warta Vita S.A.	16.05.1995	TU na Życie Warta Vita S.A.	01.09.1995
11	TU na Życie Polisa-Życie S.A.	26.06.1995	TUW Rejent Life	19.10.1995
12	TU na Życie Royal PBK S.A.	22.02.1996	TU na Życie Royal PBK S.A.	01.02.1997
13	FinLife TU na Życie S.A.	18.10.1996	FinLife TU na Życie S.A.	01.03.1997
14	Gerling Polska TU na Życie S.A.	21.01.1997	Gerling Polska TU na Życie S.A.	10.07.1997
15	STU na Życie Ergo Hestia S.A.	28.01.1997	STU na Życie Ergo Hestia S.A.	01.08.1997
16	TU Alianz Życie Polska	28.02.1997	TU na Życie Inter-Życie Polska S.A.	01.11.1997
17	TU na Życie Inter-Życie Polska S.A.	29.04.1997	TUnŻ Compensa S.A.	01.12.1997
18	Garda Life S.A. w likwidacji	18.07.2000	TU Alianz Życie Polska	05.12.1997
19	TUnŻ Compensa S.A.	30.09.1997	TU na Życie Cardif Polska S.A.	01.05.1998
20	Generali Życie TU S.A.	06.01.1998	Generali Życie TU S.A.	18.09.1998
21	TU na Życie Cardif Polska S.A.	22.01.1998	Universum – Życie S.A.	01.07.1999
22	Pramerica TU na Życie S.A.	29.10.1998	Skandia Życie S.A.	24.09.1999
23	Universum – Życie S.A.	30.03.1999	Pramerica TU na Życie S.A.	29.10.1999
24	Skandia Życie S.A.	16.04.1999	Sampo Tu na Życie S.A.	27.01.2000
25	Sampo Tu na Życie S.A.	12.10.1999	ASPECTA Życie TU SA	02.05.2000
26	AEGON TU na Życie S.A.	21.12.1999	AEGON TU na Życie S.A.	10.05.2000
27	ASPECTA Życie TU SA	24.12.1999	TUnŻ SKOK S.A.	02.10.2000
28	TUnŻ SKOK S.A.	24.12.1999	Wüstenrot Życie TU S.A. w likwidacji	01.12.2000
29	Wüstenrot Życie TU S.A. w likwidacji	31.07.2000	WTUŻiR Concordia Capital S.A.	18.05.2001
30	WTUŻiR Concordia Capital S.A.	09.08.2000	Garda Life S.A. w likwidacji	01.06.2001
31	MetLife TUnŻ S.A.	29.09.2000	MetLife TUnŻ S.A.	27.09.2001
32	Signal Induna Życie Polska TU S.A.	03.08.2001	Signal Induna Życie Polska TU S.A.	25.10.2001
33	TUnŻ EUROPA SA	17.01.2002	TUnŻ EUROPA SA	01.07.2002
34	MACIF Życie TUW	30.12.2003	MACIF Życie TUW	17.12.2004

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2005 rok.

Tabela 2.2. Zakłady prowadzące działalność ubezpieczeniową na koniec 2005 roku według daty uzyskania zezwolenia oraz daty sprzedaży pierwszej polisy w dziale II

Lp	Wyszczególnienie	Data wydania zezwolenia	Wyszczególnienie	Data sprzedaży pierwszej polisy
1	TU i R Warta S.A.	01.09.1920	TU i R Warta S.A.	01.09.1920
2	PZU S.A.	03.01.1947	PZU S.A.	03.01.1947
3	Gerling Polska TU SA	13.11.1989	Gerling Polska TU SA	01.02.1990
4	PTU S.A.	31.01.1990	HDI Samopomoc SA	01.07.1990
5	TU Compensa S.A.	12.02.1990	UNIQA TU S.A.	01.09.1990
6	UNIQA TU S.A.	12.02.1990	PTU S.A.	01.10.1990
7	HDI Samopomoc SA	28.03.1990	TU Compensa S.A.	22.11.1990
8	AIG Polska TU S.A.	30.10.1990	AIG Polska TU S.A.	05.02.1991
9	STU Ergo Hestia S.A.	29.12.1990	KUKE SA	01.06.1991
10	KUKE SA	05.04.1991	STU Ergo Hestia S.A.	01.07.1991
11	Commercial Union Polska – TU ogólnych S.A.	06.09.1991	Commercial Union Polska – TU ogólnych S.A.	10.11.1991
12	TUW TUW	10.10.1991	TUW TUW	16.03.1992
13	TU Inter Polska SA	17.12.1991	TU Filar S.A.	16.11.1992
14	TU Filar S.A.	31.07.1992	TU Inter Polska SA	01.12.1992
15	TUiR Cigna STU S.A.	05.11.1993	TUiR Cigna STU S.A.	01.09.1994
16	TUW Cuprum	07.05.1994	TUW Cuprum	09.12.1994
17	Winterthur TU S.A.	02.07.1994	HDI Asekuracja TU S.A.	30.12.1994
18	HDI Asekuracja TU S.A.	30.09.1994	Winterthur TU S.A.	01.01.1995
19	TU Europa S.A.	07.11.1994	TU Europa S.A.	04.04.1995
20	TUW SKOK	27.02.1995	MTU Moje Towarzystwo Ubezpieczeniowe SA	01.12.1995
21	MTU Moje Towarzystwo Ubezpieczeniowe SA	21.04.1995	TUW SKOK	24.02.1996
22	TUiR Partner S.A.	26.04.1996	PTR S.A.	10.08.1996
23	PTR S.A.	20.06.1996	TUiR Partner S.A.	05.09.1996
24	TU Alianz Polska S.A.	14.11.1996	TUW Concordia Wielkopolska	10.02.1997
25	TUW Concordia Wielkopolska	20.12.1996	TU Alianz Polska S.A.	01.03.1997
26	TUwRiGŻ Agropolisa S.A.	24.01.1997	TUwRiGŻ Agropolisa S.A.	27.05.1997
27	TUW Florian w likwidacji	15.05.1999	Generali TU S.A.	01.10.1999
28	Generali TU S.A.	05.07.1999	IF TU S.A. w likwidacji	02.10.1999
29	IF TU S.A. w likwidacji	27.08.1999	TUW Florian w likwidacji	24.04.2000
30	BENEFIA TU Majątkowych SA	24.12.1999	TU PZM S.A.	27.06.2000
31	TU PZM S.A.	29.12.1999	BENEFIA TU Majątkowych SA	03.07.2000
32	D.A.S. TU Ochrony Prawnej S.A.	18.09.2000	D.A.S. TU Ochrony Prawnej S.A.	01.12.2000
33	Signal Induna Polska TU SA	03.08.2001	Signal Induna Polska TU SA	10.02.2002
34	Link 4 TU S.A.	28.11.2002	Link 4 TU S.A.	14.01.2003
35	Pocztowe TUW	23.12.2002	Pocztowe TUW	03.02.2003
36	TU Euler Hermes S.A.	10.02.2003	TUW TUZ	01.09.2003
37	TUW TUZ	25.07.2003	TU Euler Hermes S.A.	01.12.2003
38	Elvia Ravel Insurance Company	30.12.2003	Elvia Ravel Insurance Company	25.02.2004
39	TUW Bezpieczny Dom	24.11.2004	TUW Bezpieczny Dom	29.06.2005

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2005 rok.

W przypadku zakładów działających w dziale drugim pierwszymi zakładami, które rozpoczęły działalność były zakłady, które funkcjonowały na polskim rynku ubezpieczeniowym jeszcze przed wejściem w życie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, a mianowicie Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracja Warta oraz PZU S.A.. Z nowo wchodzących na polski rynek ubezpieczeniowy firm pierwszą, która uzyskała zezwolenie Ministra Finansów na prowadzenie działalności była firma Gerling Polska TU S.A. W przypadku firm prowadzących działalność w dziale ubezpieczeń życiowych pierwszą firmą, która uzyskała zezwolenie była firma PAPTUnŻiR Amplico Live S.A., która uzyskała zezwolenie w 1990 roku. Kolejne firmy uzyskały zezwolenie w 1991 roku i były to w kolejności Commercial Union Polska TU na Życie S.A. oraz wyodrębnione z PZU S.A. PZU Życie S.A.

Struktura własności

Nowo powstające firmy to głównie firmy prywatne. Udział sektora publicznego z roku na rok się zmniejsza. Jeszcze w 1995 roku działało sześć zakładów o bezpośrednim, dominującym udziale kapitału Skarbu Państwa. W 2002 roku działały na rynku już tylko dwa takie zakłady, a mianowicie PZU S.A. oraz KUKA S.A. Powstające na rynku zakłady ubezpieczeniowe to zakłady zarówno z kapitałem krajowym, jak i zagranicznym. W ostatnich latach zanotowano znaczny wzrost liczby zakładów ubezpieczeń z kapitałem zagranicznym. W 1991 roku na polskim rynku ubezpieczeniowym działało jedynie sześć zakładów z przeważającym kapitałem zagranicznym (w tym trzy w dziale I i tyle samo w dziale II), na koniec 1996 roku było ich już 14, a na koniec 2005 roku były już 45 zakładów z przewagą kapitału zagranicznego (w tym jeden główny oddział zagranicznego zakładu ubezpieczeń). Liczbę zakładów ubezpieczeniowych posiadających zezwolenie na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej pod według źródła pochodzenia kapitału przedstawia tabela 2.3.

Na podstawie tabeli 2.3. można stwierdzić, że w ostatnich latach większym zainteresowaniem kapitału zagranicznego cieszyły się zakłady prowadzące działalność w dziale I. Na koniec 2005 roku 79 % firm działających w dziale I były to firmy z przeważającym kapitałem zagranicznym, natomiast w przypadku działu II 59 % firm posiadało przeważający kapitał zagraniczny.

Tabela 2.3. Zakłady ubezpieczeń działu I i II według źródła pochodzenia kapitału w latach 1991-2004

Lata	Liczba zakładów ubezpieczeń							
	Dział I				Dział II			
	Z przeważającym kapitałem krajowym		Z przeważającym kapitałem zagranicznym		Z przeważającym kapitałem krajowym		Z przeważającym kapitałem zagranicznym	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1991	2	40	3	60	16	84	3	16
1992	2	40	3	60	17	85	3	15
1993	2	29	5	71	20	87	3	13
1994	4	40	6	60	22	85	4	15
1995	7	54	6	46	22	81	5	19
1996	9	60	6	40	24	75	8	25
1997	10	48	11	52	21	68	10	32
1998	11	46	13	54	19	61	12	39
1999	10	33	20	67	16	48	17	52
2000	11	31	24	69	15	44	19	56
2001	9	25	27	75	13	36	23	64
2002	7	20	28	80	13	35	24	65
2003	8	22	29	78	15	37	26	63
2004	8	23	27	77	16	39	25	61
2005	7	27	21	79	16	41	23	59

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1995-2001 i roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2005.

Szczegółowe zestawienie firm ubezpieczeniowych działu I i II pod względem struktury kapitału przedstawia tabele nr 2.4. - 2.5.

Jak wynika z powyższych tabel na rynku pod względem liczebności dominują firmy z przeważającym kapitałem zagranicznym. Spośród 73 firm działających na koniec 2005 roku w 34 firmach nie był zainwestowany kapitał pochodzenia polskiego (spośród nich 20 to firmy działu I pozostałe 14 to firmy działu II), natomiast w 15 firmach polskiego rynku ubezpieczeniowego kapitał zagraniczny był wyższy niż 50% (w tym 7 to firmy działu I, 8 to firmy działu II). W 16 firmach nie było zainwestowanego kapitału

Tabela 2.4. Struktura kapitału zakładów ubezpieczeń działu I według stanu na 31.12.2005 roku.

lp	Wyszczególnienie	Kraj pochodzenia kapitału zagranicznego	Udział w kapitale podstawowym (%)
KAPITAŁ JEDNORODNY			
Zagraniczny			
1	AEREGON TU na Życie S.A.	NL	100
2	PAPTUnŻiR Amplico-Life S.A.	US	100
3	ASPECTA ŻYCIE TU S.A.	DE	100
4	BENEFIA TUnŻ S.A.	AT	100
5	TunŻ Cardif Polska S.A.	FR	100
6	FinLife TUnŻ S.A.	FI	100
7	Generali S.A.	AT	100
8	Gerling Polska TUnŻ S.A.	GE	100
9	TunŻ ING Nationale-Nederlanden Polska S.A.	NL	100
10	MACIF Życie TUW	FR	100
11	MetLife TUnŻ S.A.	US	100
12	Nordea Polska TUnŻ S.A.	DK	100
13	Pramerica Życie TUiR S.A.	US	100
14	Sampo TUiŻ S.A.	DK	100
15	Signal Iduna Życie Polska TU S.A.	DE	100
16	Garda Life S.A. w likwidacji	GB	100
Krajowy			
1	TUnŻ EUROPA S.A.	PL	100
2	PZU Życie S.A.	PL	100
3	TUW Rejent S.A.	PL	100
4	TUnŻ SKOK S.A.	PL	100
5	Universum-Życie TU S.A.	PL	100
6	TUnŻ WARTA S.A.	PL	100
KAPITAŁ MIESZANY			
Zagraniczny			
1	TUnŻ Compensa S.A.	AT	62,89
		DE	37,11
2	Skandia Życie S.A.	DE	99,00
		SE	1,00
3	Winterthur Życie TU S.A.	CH	65,00
		GB	35,00
4	Wusrenrot Życie TU S.A. w likwidacji	AT	50,00
		DE	50,00
Krajowo-zagraniczne			
1	TU Allianz Życie Polska S.A.	DE	92,93
		PL	7,07
2	Commercial Union Polska – TUnŻ S.A.	GB	90,00
		PL	10,00
3	WTUŻiR Concordia Capital S.A.	DE	94,87
		PL	5,13
4	STUnŻ Ergo Hestia S.A.	DE	93,04
		PL	6,96
5	TU INTER-Życie Polska S.A.	DE	84,58
		PL	15,42
6	TUnŻ Polisa-Życie S.A.	NL	17,16
		DL	0,05
		PL	82,79
7	UNIQA TU na Życie S.A.	AT	69,60
		GB	30,00
		PL	0,04
8	Royal Polska TUnŻ S.A.	AT	95,00
		PL	5,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2005 rok.

Tabela 2.5. Struktura kapitału zakładów ubezpieczeń działu II według stanu na 31.12.2005 roku.

Lp	Nazwa zakładu	Kraj pochodzenia kapitału zagranicznego	Udział inwestycji zagranicznych w kapitale podstawowym
KAPITAŁ JEDNORODNY			
Zagraniczny			
1	AIG Polska TU S.A.	US	100
2	TU Allianz Polska S.A.	DE	100
3	BENEFIA TU Majątkowych S.A.	AT	100
4	D.A.S. TU Ochrony Prawnej S.A	DE	100
5	STU Ergo Hestia S.A.	DE	100
6	TU Euler Hermes S.A	DE	100
7	Generali TU S.A.	AT	100
8	Gerling Polska TU S.A.	DE	100
9	HDI Asekuracja TU S.A.	DE	100
10	HDI SAMOPOMOC TU S.A.	DE	100
11	TUiR Partner S.A	CH	100
12	Winterthur TU S.A.CH	CH	100
13	IF TU S.A. w likwidacji	SE	100
14	Elvia Travel Insurance Company	Główny oddział szwajcarskiego zakładu ubezpieczeń	
Krajowy			
1	TU w R i GŻ Agropolisa S.A.	PL	100
2	TUW Bezpieczny Dom	PL	100
3	TUW CUPRUM	PL	100
4	KUKE S.A.	PL	100
5	MTU Moje Towarzystwo Ubezpieczeń S.A.	PL	100
6	Pocztowe TUW	PL	100
7	PTU S.A.	PL	100
8	TU PZM S.A.	PL	100
9	TUW SKOK	PL	100
10	TUW TUZ	PL	100
11	TUW Florian w likwidacji	PL	100
KAPITAŁ MIESZANY			
Zagraniczny			
1	Link4 TU S.A.	NL IL	99,999998 0,000002
Krajowo-zagraniczny			
1	TUiR CIGNA STU S.A.	PL US	92,97 7,03
2	Commercial Union Polska-TU Ogólnych S.A.	PL GB	10,00 90,00
3	TU Compensa S.A.	PL AT DE	0,14 57,36 42,49
4	Concordia Polska TUW	PL DE	1,95 98,05
5	TU EUROPA S.A.	PL NL	25,67 74,33
6	TU Filar S.A.	PL DE	99,997 0,003
7	TU INTER Polska S.A.	PL DE	0,03 99,97
8	PTR S.A.	PL GB	95,25 4,75
9	PZU S.A.	PL NL US	63,35 32,66 3,99
10	SIGNAL IDUNA Polska TU S.A.	PL DE	0,001 99,999
11	TUW TUW	PL FR BE	51,91 38,47 9,62
12	UNIQA TU S.A.	PL AT GB	0,07 69,93 30,00
13	TUiR WARTA S.A.	PL BE NL	24,87 56,68 18,45

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2005 rok.

zagranicznego (w 10 firmach działu II i 6 działu I). Jak wynika z tabel, większym zainteresowaniem kapitału zagranicznego cieszą się firmy prowadzące działalność w dziale ubezpieczeń na życie.

Na koniec 2005 roku na polskim rynku ubezpieczeniowym obecni byli inwestorzy z takich państw jak Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Holandia, Niemcy, Szwajcaria, Włochy oraz Stany Zjednoczone. Spośród wyżej wymienionych krajów dominującą pozycję zajmował w obu działach ubezpieczeń kapitał pochodzący z Niemiec, który był zainwestowany w 21 zakładach ubezpieczeń działających w Polsce (w 12 firmach działu II oraz 9 działu I). Na drugim miejscu znalazł się kapitał austriacki, który zainwestowany był w 10 firmach (4 działających w dziale II oraz 6 działu I). Szczegółowe zestawienie inwestycji zagranicznych na Polskim rynku ubezpieczeniowym przedstawia tabela 2.6.

Jak wynika z tabeli 2.6. zainteresowanie zagranicznych inwestorów polskim rynkiem ubezpieczeń jest duże. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w zakładach działających na polskim rynku wynosiły na koniec 2005 roku 3.651,1 mln. zł i kwota ta była wyższa w stosunku do 2004 roku o 298,5 mln. złotych, czyli o prawie 9 %. W porównaniu z 2002 rokiem nastąpił wzrost wielkości bezpośrednich inwestycji zagranicznych o 678,5 mln. zł czyli o prawie 23 %. Tak jak już wspomniano największym inwestorem są Niemcy (taka tendencja utrzymuje się już od 1997r.). Jest to szczególnie widoczne w firmach działu II, gdzie zaangażowanie kapitału niemieckiego osiąga blisko 1/2 udziału ogólnej kwoty inwestycji w firmach działających w tym dziale. Na drugim miejscu w ogólnej kwocie inwestycji znajduje się kapitał austriacki, który zanotował wzrost inwestycji zarówno w dziale ubezpieczeń majątkowych jak i osobowych łącznie o blisko 7 % w porównaniu z 2004 rokiem i dzięki temu ugruntował swoją pozycję na drugim miejscu. Na trzecim miejscu znalazł się kapitał z Holandii, który wzrósł 234,3 mln. zł.

Wskaźnikowa ocena rozwoju rynku ubezpieczeniowego

Ocena rozwoju rynku ubezpieczeniowego wymaga posłużenia się odpowiednimi miernikami. Spośród takich mierników najczęściej wykorzystywane są.²⁵³

- wartość składki ubezpieczeniowej,

²⁵³ W. Ronki-Chmielowiec: *Zarządzanie ryzykiem...*, op. cit., s. 234-235.

Tabela 2.6. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w zakładach ubezpieczeń

Kraj pochodzenia kapitału	WARTOŚĆ (w tys. złotych) wg stanu na 31 grudnia				UDZIAŁ W WARTOŚCI OGÓŁEM (w %) wg stanu na 31 grudnia			
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
OGÓŁEM ZAKŁADY DZIAŁU I i II								
Niemcy	1.206.316	1.341.857	1.294.003	1.315.786	40,58	42,40	38,60	36,04
Austria	325.012	321.692	597.434	901.168	10,93	10,17	17,82	24,68
Holandia	197.341	262.135	193.419	427.776	6,64	8,82	5,77	11,72
Dania	151.774	153.644	155.000	243.489	5,11	4,86	4,62	6,67
Wielka Brytania	164.250	166.540	211.268	211.268	5,53	5,26	6,30	5,79
USA	339.500	305.531	359.750	199.948	11,42	9,66	10,73	5,48
Finlandia	240.956	258.956	270.482	147.000	8,11	8,18	8,07	4,03
Szwajcaria	129.500	127.750	75.100	100.600	4,36	4,04	2,24	2,76
Francja	40.989	53.589	53.589	49.071	1,38	1,69	1,60	1,34
Belgia	51.577	47.334	47.687	47.687	1,74	1,50	1,42	1,31
Szwecja	37.848	37.910	7.306	7.306	1,27	1,20	0,22	0,22
Włochy	87.499	87.499	87.514	-	2,94	2,77	2,61	x
OGÓŁEM	2.972.562	3.164.437	3.352.552	3.651.100	100,00	100,00	100,00	100,00
ZAKŁADY DZIAŁU I								
Austria	150.692	134.500	197.471	363.816	10,02	8,51	13,00	21,11
Niemcy	334.657	386.270	386.290	361.608	22,25	24,43	25,42	20,98
Holandia	122.203	169.203	53.910	286.910	8,12	10,70	3,55	16,65
Dania	100.000	100.000	100.000	243.489	6,65	6,32	6,58	14,13
Finlandia	240.956	258.956	270.482	147.000	16,02	16,38	17,80	8,54
Wielka Brytania	141.250	143.000	121.636	121.636	9,39	9,04	8,01	7,06
USA	264.000	228.000	281.000	121.000	17,55	14,42	18,49	7,02
Francja	34.518	47.118	47.118	42.600	2,29	2,98	3,10	2,47
Szwajcaria	89.500	87.750	35.100	35.100	5,95	5,55	2,31	2,04
Szwecja	350	410	460	460	0,02	0,03	0,03	0,03
Włochy	25.999	25.999	26.214	-	1,73	1,64	1,71	x
OGÓŁEM	1.504.124	1.581.205	1.519.481	1.723.620	100,00	100,00	100,00	100,00
ZAKŁADY DZIAŁU II								
Niemcy	871.658	955.578	907.713	954.178	59,36	60,36	49,52	49,50
Austria	174.321	187.192	399.963	537.353	11,87	11,82	21,82	27,88
Holandia	75.139	92.933	139.509	140.866	5,12	5,87	7,61	7,31
Wielka Brytania	23.000	23.540	89.632	89.632	1,57	1,49	4,89	4,65
USA	75.500	77.531	78.750	78.948	5,14	4,90	4,30	4,10
Szwajcaria	40.000	40.000	40.000	65.500	2,72	2,53	2,18	3,40
Belgia	51.577	47.334	47.687	47.687	3,51	2,99	2,60	2,47
Szwecja	37.498	37.500	6.846	6.846	2,55	2,37	0,37	0,36
Francja	6.471	6.471	6.471	6.471	0,44	0,41	0,35	0,34
Włochy	61.500	61.500	61.500	-	4,19	3,88	3,36	X
Dania	51.774	53.644	55.000	-	3,35	3,39	3,00	x
OGÓŁEM	1.468.438	1.583.233	1.833.071	1.927.480	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2005.

- udział składki w produkcie krajowym brutto (PKB),
- składka ubezpieczeniowa przypadająca na jednego mieszkańca.

Pod względem wszystkich trzech mierników Polska w porównaniu z innymi krajami wypada niestety niekorzystnie. Informacje o składce ubezpieczeniowej w Polsce w latach 1991-2005 przedstawia tabela 2.7.

Tabela 2.7. Składka ubezpieczeniowa w Polsce w latach 1991-2005

LATA	Nominalny przypis składki brutto (w mld zł)	Dynamika		Udział składki brutto w PBK (%)	Wartość składki przypisanej brutto na 1-go mieszkańca	
		1991 = 100	Rok poprz. = 100		zł	USD
1991	1,48	100	-	1,8	39	37
1992	2,09	141	141	1,8	54	40
1993	3,09	208	148	2,0	80	44
1994	4,14	280	134	2,0	107	47
1995	5,58	377	135	1,9	145	60
1996	8,21	554	147	2,3	212	79
1997	12,31	831	150	2,8	318	97
1998	15,59	1052	127	2,8	403	115
1999	18,49	1241	119	3,0	479	121
2000	20,83	1407	113	3,0	539	124
2001	22,38	1512	107	2,99	579	140
2002	23,14	1563	103	2,97	606	149
2003	24,77	1673	107	3,04	648	167
2004	27,63	1866	112	3,0	724	198
2005	30,99	2094	112	3,16	812	251

Źródło: Opracowanie własne na podstawie T. Sangowski: *Ubezpieczenia w gospodarce...*, op. cit. oraz biuletynu PUNU za 2001r. oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2003-2005.

Badane lata charakteryzowały się stosunkowo wysoką dynamiką *składki przypisanej brutto*. Pomimo tego polski rynek ubezpieczeniowy ma nadal nieduży udział zarówno w rynku światowym jak i europejskim. W 2000 roku polski rynek osiągnął

tylko 0,2% udziału na rynku światowym (32 miejsce) oraz około 1 % udziału w rynku europejskim (18 miejsce).²⁵⁴

Również pod względem dwóch pozostałych wskaźników Polska prezentuje się nie najlepiej na tle ubezpieczeniowego rynku światowego i europejskiego. Wraz ze wzrostem PKB w Polsce rośnie **udział składki przypisanej brutto w PKB**, jednak wzrost ten jest wolniejszy niż samego PKB. W 2001 roku udział składki przypisanej brutto w PKB w Polsce wynosił 2,99 % podczas gdy na świecie przekroczył 7,8 % . Jeżeli chodzi o kraje członkowskie Unii Europejskiej to w 2001 roku pod względem udziału składki przypisanej brutto na pierwszym miejscu znalazła się Wielka Brytania z udziałem 14,2 % PBK, na drugim Holandia z udziałem 9,8 % PBK, natomiast na trzecim miejscu znalazła się Irlandia z udziałem 9,1%.

Trzecim miernikiem pozwalającym na ocenę rozwoju, stanu rynku ubezpieczeniowego jest **składka przypadająca na jednego mieszkańca**. Od 1991 roku do 2005 roku zanotowano znaczny wzrost wielkości składki przypadającej na jednego mieszkańca (z 39 zł do 812 zł). Jednak w porównaniu z innymi krajami również w przypadku tego miernika Polska wypada niekorzystnie – 45 miejsce na świecie. Spośród państw Europy Środkowej Polskę wyprzedziły Czechy (38 miejsce) oraz Węgry (43 miejsce). Pod względem składki przypadającej na jednego mieszkańca w 2001 roku w krajach członkowskich Unii Europejskiej największa składka przypadała w Wielkiej Brytanii i wynosiła 3.394 USD, na drugim miejscu znalazła się Irlandia ze składką w wysokości 2.466 USD a na trzecim Holandia ze składką 2.324 USD. W Polsce w 2001 roku na jednego mieszkańca przypadła składka w wysokości 140 USD, a w 2005 roku wzrosła do 251 USD, czyli była znacznie niższa niż w wymienionych krajach UE.

Koncentracja rynku

Cechą charakterystyczną polskiego rynku ubezpieczeń jest jego duża **koncentracja*** Wynika ona głównie z tego, że w zasadzie do 1990 roku na rynku działały dwa zakłady ubezpieczeń (PZU i WARTA). Dopiero wprowadzenie w życie

²⁵⁴ T. Sangowski: *Ubezpieczenia w gospodarce*op. cit., s. 198.

* Koncentracja rynku określa stopień dominacji jednego przedsiębiorstwa na danym rynku.

przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej w 1990 roku otworzyło nasz rynek na nowopowstające zakłady krajowe i kapitał zagraniczny. Pozwoliło to na podjęcie próby dekoncentracji rynku. Jednak proces ten następuje bardzo powoli. Nadal dominującą pozycję na rynku posiadają firmy, które prowadziły na nim działalność jeszcze przed 1990 rokiem. Udział w rynku poszczególnych zakładów działających na rynku polskim prezentują tabele 2.8. i 2.9.

Tabela 2.8. Udział w rynku zakładów działu I pod względem składki przypisanej brutto w latach 1995-2005

NAZWA ZAKŁADU	Udział w rynku w %									
	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
PZU Życie	87,23	68,98	64,64	56,29	52,79	50,88	49,47	45,52	43,02	39,75
Commercial Un.	6,45	15,88	17,95	20,04	19,43	18,84	17,72	15,10	13,81	12,37
Amplifico Life	4,63	8,98	9,27	10,24	10,10	10,42	10,38	9,38	8,14	7,98
AEGON TU n Ż	-	-	-	-	-				5,04	6,62
Nationale Neder.	0,68	4,59	6,69	8,84	10,06	10,27	9,36	8,12	7,13	6,55
Allianz Życie	0,46	0,40	0,51	0,69	1,14	1,53	1,74	2,60	2,68	2,87
Pozostale	0,56	1,17	0,94	3,90	6,48	8,06	11,33	82,44	20,18	23,86

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1995-2001 oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2005.

Tabela 2.9. Udział w rynku zakładów działu II pod względem składki przypisanej brutto w latach 1992-2005

Nazwa zakładu	Udział w rynku (w %)											
	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2003	2004	2005
PZU SA	64,30	60,80	60,24	65,08	62,68	58,88	55,24	57,08	57,32	53,09	50,26	48,91
Warta SA	15,70	19,20	17,55	13,99	12,67	13,17	13,28	11,71	12,99	12,83	11,64	11,45
STU ERGO HESTIA S.A.	-	-	3,30	3,68	4,00	4,10	4,60	4,63	5,55	6,90	6,43	6,69
TU Alianz Polska S.A.	-	-	2,93	3,28	2,88	3,81	3,08	3,73	3,84	5,11	5,86	6,26
TU Samopomoc SA	0,90	0,50	2,60	2,93	2,95	2,67	2,76	3,37	2,38	2,79	3,61	3,62
Pozostale	19,10	19,50	13,38	11,04	14,82	17,37	21,04	19,48	17,97	19,28	22,20	23,07

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1995-2001 i roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2005.

Prezentowane powyżej dane, zdaniem autorki rozprawy, potwierdzają fakt dużej koncentracji polskiego rynku ubezpieczeń. Tak jak już wspomniano nadal dominująca

pozycję zarówno wśród firm działu I jak i działu II, utrzymują firmy, które wydzieliły się z działającej na rynku przed wejściem w życie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej firmy PZU, a mianowicie PZU Życie i PZU S.A. Jednak należy zaznaczyć, że z roku na rok udział w rynku tych dwóch firm maleje. Utrzymują one jednak nadal znaczną przewagę nad firmami konkurencyjnymi.

W dziale I udział PZU Życie w rynku na koniec 2005 roku wynosił blisko 40 % i w porównaniu z rokiem 1995 zmniejszył się o 47,48 %. Na kolejnych miejscach znalazły się firmy ubezpieczeniowe, które swoją działalność rozpoczęły po 1990 roku i są to zakłady ubezpieczeniowe z przeważającym kapitałem zagranicznym. I tak na drugim miejscu znalazło się Commercial Union S.A. z udziałem na koniec 2005 r. w wysokości 12,37 %, na trzecim miejscu Amplico Life z udziałem 7,98 % . Na czwartym miejscu znalazła się firma Aegon TU nŻ z udziałem 6,62 %, która wyprzedziła w 2005 r. Nationale Nederlanden, które spadło na piąte miejsce w porównaniu z 2004 r. z udziałem 6,55,%. Na szóstym miejscu znalazła się firma Allianz Życie z udziałem 2,87 %. Udział pozostałych firm prowadzących działalność w tym dziale jest niewielki (w przeważającej części zakładów mniejszy od 1%) i wynosi łącznie 23,86 %.

Podobnie przedstawia się sytuacja wśród firm działu II ubezpieczeń. Na pierwszym miejscu pod względem udziału w rynku znajduje się PZU S.A. z udziałem na koniec 2005 roku w wysokości 48,91% i spadł on w porównaniu z 1992 rokiem o 15,39 % (wynika z tego, że PZU S.A. straciło znacznie mniejszy udział w rynku ubezpieczeń niż PZU Życie). Na drugim znalazła się firma WARTA (czyli również firma prowadząca działalność przed rokiem 1990) z udziałem w rynku 11,45% na koniec 2005 roku. Łączny udział w rynku obu firm na koniec 2005 roku wyniósł 60,36% i spadł w porównaniu do roku poprzedniego o 1,54 %, natomiast w porównaniu z 1992 rokiem o 19,64 %. Pomimo tego spadku proces dekoncentracji rynku ubezpieczeń majątkowych jest niewielki. Udział pozostałych firm jest niski. Na trzecim miejscu znajduje się Ergo Hestia z udziałem na koniec 2005 roku wynoszącym 6,69 %, na czwartym miejscu znalazła się firma TU Alianz Polska z udziałem 6,26 % a na piątym firma TU Samopomoc S.A. z udziałem 3,62 %. Podobnie jak wśród firm prowadzących działalność w dziale I również w dziale II udział pozostałych firm jest niewielki, łącznie wynosił on na koniec 2005 r. 23,07 %.

Działowa struktura rynku ubezpieczeń*

Również pod względem struktury poszczególnych działów ubezpieczeń sytuacja na polskim rynku nie wygląda najlepiej. Rozwój rynku ubezpieczeń na życie (Dział I) nastąpił dopiero po 1990 roku, czyli po wprowadzeniu w życie przepisów ustawy o działalności ubezpieczeniowej. Ustawa ta nałożyła obowiązek rozdzielenia działalności pomiędzy zakłady zajmujące się ubezpieczeniami na życie oraz ubezpieczeniami majątkowymi i pozostałymi osobowymi. Pierwszym zakładem, który rozpoczął działalność ubezpieczeniową w tym dziale było AMPLICO LIFE. Do 1995 roku na polskim rynku ubezpieczeniowym działało już 12 firm świadczących usługi w dziale I ubezpieczeń, a według stanu na 31.12.2002 roku było ich już 35 oraz jedno główne przedstawicielstwo zagranicznego zakładu ubezpieczeń na życie.

Struktura rynku ubezpieczeń na życie nie jest najlepsza. Wynika to nie tylko z omówionej wyżej dużej jego koncentracji, ale również ze złej struktury pod względem grup ubezpieczeń. Strukturę tę przedstawia tabela 2.10. oraz rysunek 2.7.

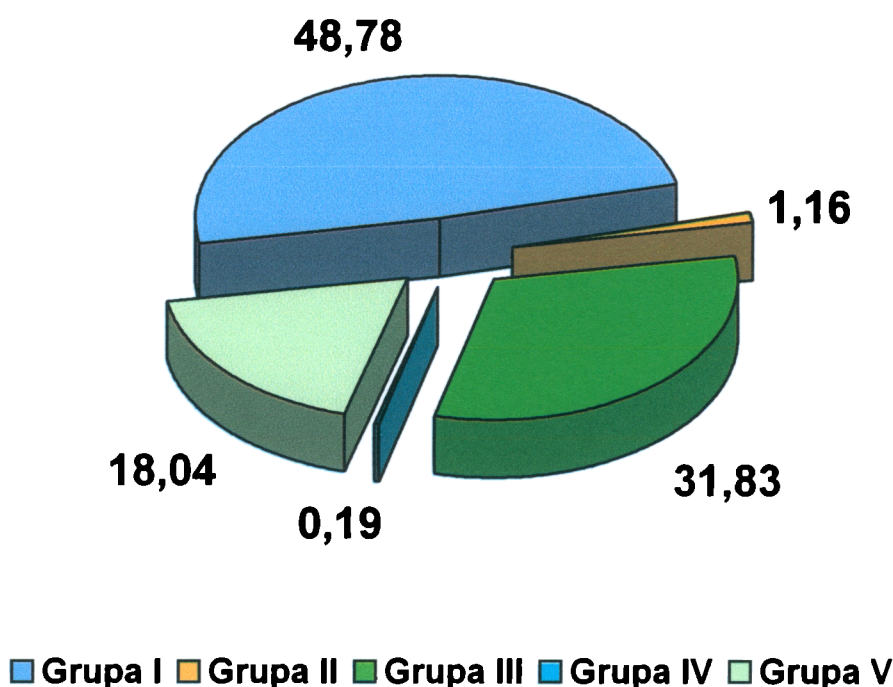
Tabela 2.10. Struktura rynku ubezpieczeń na życie według grup ubezpieczeń w latach 1995, 1999, 2000, 2001, 2003 i 2004.

Grupa	Rodzaj ubezpieczenia	Udział procentowy w składce przypisanej brutto					
		1995	1999	2000	2001	2003	2004
1	Ubezpieczenia na życie	75,31	54,75	52,28	49,70	48,19	48,78
2	Ubezpieczenia posagowe	0,56	0,89	0,96	1,07	1,34	1,16
3	Ubezpieczenia na życie, jeśli są związane z funduszem inwestycyjnym	6,49	28,98	30,45	32,23	31,99	31,83
4	Ubezpieczenia rentowe	0,67	0,18	0,22	0,18	0,18	0,19
5	Ubezpieczenia wypadkowe i chorobowe, jeśli są uzupełnieniem ubezpieczeń wymienionych w grupach od 1 do 4	16,97	15,20	16,03	16,82	18,30	18,03

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1995-2001 oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUIFE za lata 2002 –2004.

* z uwagi na brak danych za 2005 rok analiza została przeprowadzona do 2004 r.

Rysunek 2.7. Struktura rynku ubezpieczeń na życie według grup ubezpieczeń w roku 2004

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych KNUiFE za 2004 rok.

Jak wynika z powyższych zestawień dominującą pozycję w rynku tego działu stanowią ubezpieczenia życiowe, czyli grupa 1. Jej udział w portfelach zakładów ubezpieczeń na koniec 2004 roku wynosił 48,78%. Jednak należy zaznaczyć, że udział grupy 1 z roku na rok maleje, od 1995 roku do końca 2004 roku spadł on o blisko 27%. Spadek ten nastąpił przede wszystkim na rzecz ubezpieczeń z grupy 3 (czyli ubezpieczeń na życie jeśli związane są z funduszem inwestycyjnym), której udział na koniec 2004 roku wynosił 31,83%. Ich udział od 1995 roku wzrósł o ponad 25%. Na trzecim miejscu znalazły się ubezpieczenia z grupy 5, których udział w portfelach zakładów na koniec 2004 roku wyniósł 18,03%. Udział pozostałych dwóch grup (drugiej i czwartej) jest bardzo mały i nie przekroczył na koniec 2004 roku 1,5%.

Ubezpieczenia na życie mogą być zawierane w formie grupowej lub indywidualnej. Jeszcze w 1996 roku w strukturze rynku dominowały ubezpieczenia grupowe. Jednak ich udział stale spada na rzecz ubezpieczeń indywidualnych. W roku 2004 ich udział wynosił 49,38 % i w porównaniu z 1991 spadł o 49,42 %. Tabela 2.11 przedstawia strukturę ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w wybranych latach, natomiast w tabeli 2.12.

przedstawiono strukturę ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w poszczególnych firmach ubezpieczeniowych.

Tabela 2.11. Struktura ubezpieczeń grupowych i jednostkowych w latach 1991 - 2004

Rodzaj ubezpieczeń	Udział procentowy produktu w rynku								
	1991	1993	1996	1999	2000	2001	2003	2004	2005
Ubezpieczenia grupowe	98,80	97,40	88,70	53,92	52,15	51,57	48,47	49,38	51,93
Ubezpieczenia Indywidualne	1,20	2,60	11,30	46,08	47,85	48,43	51,53	50,62	48,97

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1995-2001 oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2005.

Jak wynika z tabeli 2.11 struktura składki przypisanej brutto z ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w latach 1991-2005 uległa bardzo dużej zmianie. W początkach rozwoju polskiego rynku ubezpieczeniowego dominowały ubezpieczenia zawierane w formie grupowej (w 1991 roku stanowiły one 98,80% składki przypisanej brutto). Jednak w kolejnych latach następował stopniowy spadek tej formy ubezpieczeń i już w 1999 roku nastąpiło zrównanie się udziału obu form ubezpieczeń (ubezpieczenia grupowe w 1999 roku stanowiły 53,92 % składki natomiast indywidualne 46,08% składki). W 2005 r. ubezpieczenia grupowe stanowiły blisko 52 % składki, ubezpieczenia indywidualne 48 % składki. Jeżeli natomiast chodzi o strukturę składki przypisanej brutto z ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w poszczególnych zakładach ubezpieczeń działu I to również jest ona zróżnicowana. Są na rynku zakłady, w których 100% składki przypisanej brutto pochodzi z ubezpieczeń indywidualnych (np. MACIF Życie TUW, Skandia Życie S.A.). W przypadku firmy z największym udziałem w rynku pod względem składki przypisanej brutto, czyli PZU Życie, to w jej portfolio dominują ubezpieczenia grupowe, które stanowią nieznacznie ponad 89 % składki przypisanej brutto w 2005 roku.

Tabela 2.12. Struktura składki przypisanej brutto z ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w poszczególnych zakładach ubezpieczeń działu I w latach 2004 -2005

Lp	WYSZCZEGÓLNIENIE	2004		2005	
		grupowe	indywidualne	grupowe	indywidual.
1	AEGON TU na Życie S.A.	-	-	0,45	99,55
2	TU Allianz Życie Polska SA	27,45	72,55	33,08	66,92
3	PAPTUnŻiR Amplico-Life SA	12,98	87,02	19,48	80,52
4	ASPECTA ŻYCIE TU SA	82,60	17,40	54,96	45,04
5	BENEFIA TUnŻ SA	74,09	25,91	77,45	22,55
6	TUnŻ Cardif Polska SA	95,61	4,39	96,06	3,94
7	Commercial Union Polska – TUnŻ SA	9,34	90,66	12,24	87,76
8	TUnŻ Compensa Sa	19,53	80,47	18,96	81,04
9	WTUŻiR Concordia Capital SA	36,60	63,40	54,12	45,88
10	STUnŻ Ergo Hestia SA	51,10	48,90	55,46	44,54
11	TUnŻ EUROPA SA	15,73	84,27	67,43	32,57
12	FinLife SA	56,91	43,09	47,55	52,45
13	Generali Życie TU SA	44,27	55,73	73,83	26,17
14	Gerling Polska TUnŻ SA	86,17	13,83	73,25	26,75
15	TUnŻ ING Nationale-Nederlanden Polska SA	2,93	97,07	8,86	91,14
16	TUnŻ INTER-ŻYCIE Polska SA	72,40	27,60	70,25	29,75
17	MACIF Życie TUW	-	100,00	-	100
18	Nordea Polska TUnŻ SA	5,17	94,83	3,79	96,21
19	TUnŻ Polisa-Życie SA	78,01	21,99	80,28	19,72
20	Pramerica Życie TUiR SA	-	100,00	-	100
21	PZU Życie SA	89,76	10,24	89,07	10,93
22	TUW Rejent Life	78,63	21,37	78,50	21,50
23	Royal Polska TUnŻ SA	40,09	59,91	53,20	46,80
24	Sampo TUnŻ SA	-	100,00	-	100
25	SIGNAL INDUNA Życie Polska TU SA	67,00	33,00	76,68	23,32
26	Skandia Życie SA	-	100,00	-	100
27	TUnŻ SKOK SA	47,85	52,15	56,47	41,53
28	UNIQA TUnŻ SA	13,23	86,77	5,85	94,15
29	Universum – Życie TU SA	97,50	2,50	95,73	4,27
30	TUnŻ WARTA VITA SA	29,47	70,53	29,73	70,27
31	Winterthut Życie TU S.A.	-	-	10,06	89,94
32	KU Filar-Życie SA	-	-	-	-
33	Garda Life SA w likwidacji	-	-	-	-
34	Wüstenrot Życie TU S.A. w likwidacji	-	-	-	-
RAZEM		49,38	50,62	51,03	48,97

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2002-2005.

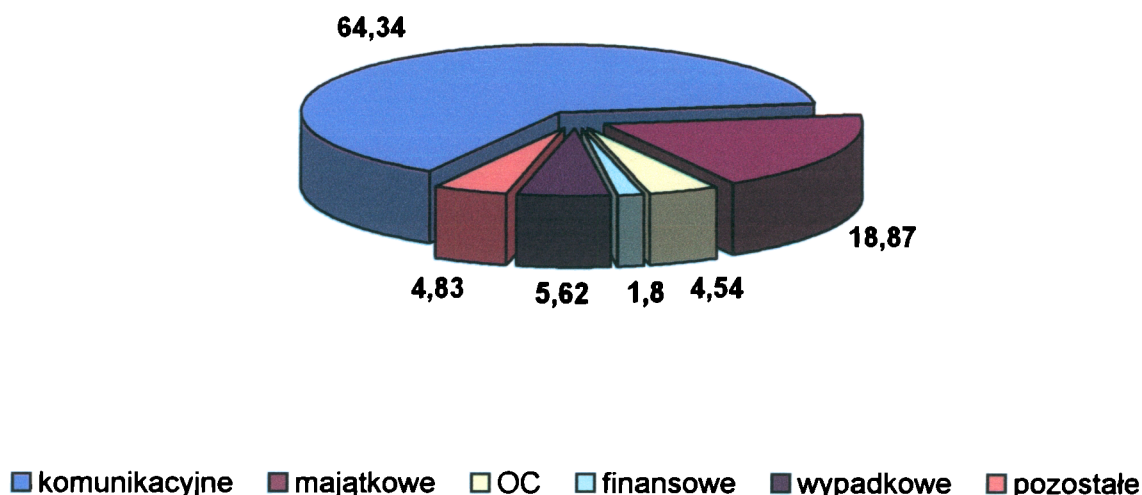
Podobna sytuacja pod względem struktury poszczególnych grup ubezpieczeń w portfelach zakładów ubezpieczeń występuje w drugim dziale, czyli w dziale ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych. Strukturę tę przedstawia tabela 2.13. oraz rysunek 2.8.

Tabela 2.13. Struktura składki przypisanej brutto z działalności bezpośredniej w dziale II ubezpieczeń według grup ubezpieczeń w latach 1999-2001 i 2003-2004

Grupa	Rodzaj ubezpieczenia	Udział w składce brutto				
		1999	2000	2001	2003	2004
1	Ubezpieczenie wypadku	4,28	4,31	4,44	4,72	4,63
2	Ubezpieczenie choroby	1,00	1,07	1,02	1,09	0,99
3	Ubezpieczenie casco pojazdów lądowych	32,33	31,19	31,14	30,28	30,40
4	Ubezpieczenie casco pojazdów szynowych	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
5	Ubezpieczenie casco statków powietrznych	0,10	0,11	0,10	0,10	0,11
6	Ubezpieczenie żeglugi morskiej i śródlądowej	0,47	0,45	0,47	0,58	0,57
7	Ubezpieczenie przedmiotów w transporcie	0,88	0,80	0,87	0,79	0,82
8	Ubezpieczenie szkód spowodowanych żywiołami	9,52	9,85	10,38	11,71	11,54
9	Ubezpieczenie pozostałych szkód rzeczowych	7,04	7,26	7,63	7,53	7,33
10	Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej z posiadania i użytkowania pojazdów lądowych	38,18	38,15	36,67	34,34	33,94
11	Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej z posiadania i użytkowania pojazdów powietrznych	0,08	0,07	0,19	0,28	0,14
12	Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej za żeglugę morską i śródlądową	0,33	0,28	0,24	0,15	0,13
13	Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej nie ujęte w grupach od 10 do 12	2,72	3,01	3,22	3,90	4,28
14	Ubezpieczenie kredytu	0,49	0,76	1,01	1,53	1,79
15	Gwarancja ubezpieczeniowa	1,21	1,19	1,04	0,84	0,81
16	Ubezpieczenie różnych ryzyk finansowych	0,71	0,81	0,96	1,42	1,80
17	Ubezpieczenie ochrony prawnej	0,00	0,00	0,01	0,05	0,06
18	Ubezpieczenie świadczenia pomocy na korzyść osób, które popadły w trudności w czasie podróży	0,65	0,68	0,60	0,65	0,65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU za lata 1999-2001 oraz roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych za lata 2002-2004.

Rysunek 2.8. Struktura składki przypisanej brutto w dziale II ubezpieczeń według grup ubezpieczeń w 2004 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za 2004 r.

Jak wynika z tabeli 2.13. i rysunku 2.8. struktura zebranej składki pod względem poszczególnych grup ubezpieczeń nie jest najlepsza. W sprzedaży zakładów ubezpieczeń (przez cały badany okres) dominującą pozycję miały ubezpieczenia komunikacyjne (grupa 3 – ubezpieczenia autocasco oraz grupa 10 – obowiązkowe ubezpieczenia OC posiadaczy pojazdów mechanicznych). W 2004 roku ich udział w portfelach zakładów ubezpieczeń wyniósł 64,34 % i w stosunku do 1999 roku zmniejszył się o 6,17 %. Spadek ten wynikał głównie z mniejszej liczby zawieranych ubezpieczeń autocasco. Drugą kategorią ubezpieczeń działu II były ubezpieczenia majątkowe, a mianowicie grupa 8 (ubezpieczenia szkód spowodowanych żywiołami) i grupa 9 (ubezpieczenia pozostałych szkód rzeczowych). Ich udział na koniec 2004 r. roku wyniósł łącznie 18,87 % i w porównaniu do roku 1999 zanotował nieznaczny wzrost o 2,31%. Na trzecim miejscu znalazły się ubezpieczenia wypadkowe i chorobowe (grupa 1 i 2) z udziałem 5,62% na koniec 2004 roku i w stosunku do 1999 roku ich udział wzrósł o 0,34 %. Udział pozostałych grup ubezpieczeń tego działu jest niewielki. Na szczególną uwagę zasługują ubezpieczenia finansowe (grupa 16), z których rozwojem w ostatnich latach wiąże się duże nadzieje. Ich udział z roku na rok nieznacznie się zwiększa i na koniec 2004 roku wynosił 1,80%. Dominującą pozycję zajmują ubezpieczenia komunikacyjne.

O ich szczególnym znaczeniu świadczy udział w portfelach poszczególnych zakładów co przedstawia tabela 2.14.

Tabela 2.14. Ubezpieczenia komunikacyjne w portfelach towarzystw ubezpieczeniowych

Lp	WYSZCZEGÓLNIENIE	UDZIAŁ W SKŁADCE BRUTTO W %					
		Polisy AC		Polisy OC		Ogółem polisy komunikacyjne	
		2002	2004	2002	2004	2002	2004
1	TuwRiGŻ Agropolisa S.A.	15,61	6,12	48,59	62,56	64,20	68,68
2	AIG Polska TU S.A.	1,29	0,68	-	1,36	1,29	2,04
3	TU Allianz Polska S.A.	31,71	31,07	11,31	15,81	43,02	46,88
4	BENEFIA TU Majątkowych S.A.	58,60	58,57	23,47	25,98	82,07	84,55
5	TuiR CIGNA STU S.A.	19,41	16,36	19,27	17,60	38,68	33,96
6	Commercial Union Polska-TU Ogólnych SA	-	0,004	0,07	0,001	0,07	0,005
7	TU Compensa S.A.	39,99	30,51	33,54	45,48	73,53	75,99
8	TUW Concordia Wielkopolska	15,00	16,47	23,37	26,93	38,37	43,40
9	Credit Suisse Life & Pensions TU S.A.	-	0,006	-	-	-	0,006
10	STU Ergo Hestia S.A.	28,93	32,38	18,23	14,51	47,16	46,89
11	TU EUROPA S.A.	-	0,002	30,56	3,05	30,56	3,052
12	TU Filar S.A.	13,68	13,19	15,62	15,88	29,30	29,07
13	TUW Florian	5,65	52,68	65,98	31,85	71,63	84,53
14	Generali TU S.A.	27,82	8,72	29,29	47,64	57,11	56,36
15	Gerling Polska TU S.A.	1,80	1,49	2,11	1,88	3,91	3,37
16	HDI SAMOPOMOC TU S.A.	9,15	10,88	78,17	75,50	87,31	86,38
17	TU INTER Polska S.A.	7,36	7,85	8,92	0,99	16,29	8,84
18	Link4 TU S.A.	-	29,33	-	65,87	-	95,20
19	MTU Moje Towarzystwo Ubezpieczeń SA	-	18,03	-	73,80	-	91,83
20	TuiR Partner S.A.	11,37	3,49	35,68	24,75	47,05	28,24
21	Pocztowe TUW	-	26,16	-	6,93	-	33,09
22	PTU S.A.	27,57	30,60	63,19	53,81	90,76	84,41
23	PZU S.A.	32,87	35,92	41,90	37,07	74,77	72,99
24	SIGNAL INDUNA Polska Tu S.A.	X	0,22	X	0,07	X	0,29
25	Tryg Polska TU S.A.	25,07	24,64	50,11	48,15	75,18	72,79
26	TUW TUW	7,66	10,96	35,61	40,88	43,27	51,84
27	TUW TUZ	-	36,93	-	25,22	-	62,15
28	UNIQA TU S.A.	22,65	27,57	55,63	45,69	78,28	73,26
29	TuiR WARTA SA	28,35	28,97	27,47	27,27	55,83	56,24

Źródło : Opracowanie własne na podstawie roczników ubezpieczeń i funduszy emerytalnych KNUiFE za lata 2002, 2004 i 2005.

Spśród zakładów ubezpieczeń działających w dziale II największy udział w ubezpieczeniach komunikacyjnych miał PZU S.A. i wynosił on na koniec 2004 roku 72,99%. W porównaniu z 2002 rokiem firma zanotowała niewielki spadek o 1,78%. Na drugim miejscu znalazła się WARTA z udziałem wynoszącym 54,3 % (wzrost w stosunku do 2002 roku o 0,41%).

Zakłady ubezpieczeniowe działające w dziale ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych mogą zawierać ubezpieczenia dobrowolne i obowiązkowe. Ubezpieczenia dobrowolne mają znacznie większy udział w rynku ubezpieczeń, jednak ich udział z roku na rok maleje. Zgodnie z przepisami za ubezpieczenia obowiązkowe uznaje się m.in. ubezpieczenia:

- odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem tych pojazdów,
- budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych,
- odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego,
- odpowiedzialności cywilnej doradców podatkowych,
- odpowiedzialności cywilnej podmiotu przyjmującego zamówienia na świadczenia zdrowotne za szkody związane z ich udzielaniem,
- odpowiedzialności cywilnej adwokatów,
- odpowiedzialności cywilnej notariuszy,
- odpowiedzialności cywilnej radców prawnych.

Strukturę składki przypisanej brutto z ubezpieczeń obowiązkowych* przedstawia tabela 2.15.

W strukturze ubezpieczeń obowiązkowych dominującym typem ubezpieczeń jest OC posiadaczy pojazdów mechanicznych, przy czym ich udział spadł w 2001 r.o 0,85% w porównaniu do 2000 roku. Wzrost natomiast nastąpił w ubezpieczeniach OC doradców podatkowych (wzrost o 0,38%) oraz w pozostałych ubezpieczeniach (wzrost o 0,16%).

* dane dostępne tylko do 2001 roku.

Tabela 2.15. Struktura składki przypisanej brutto z ubezpieczeń obowiązkowych w latach 2000-2001

Typ ubezpieczenia	Składka przypisana brutto			Udział w % w składce przypisanej brutto		
	2000	2001	zmiana	2000	2001	zmiana
OC posiadaczy pojazdów mechanicznych	4027,12	4201,62	4,33	92,95	92,10	-0,85
Ubezpieczenie budynków	253,11	281,52	11,23	5,84	6,17	0,33
OC rolników	29,25	31,37	7,23	0,67	0,69	0,02
OC doradców podatkowych	4,89	32,15	353,10	0,11	0,49	0,38
OC na świadczenia zdrowotne	12,40	11,30	-8,87	0,29	0,25	-0,04
Pozostałe ub. obowiązkowe	6,01	13,88	130,87	0,14	0,30	0,16
RAZEM	4.332,78	4.561,84	5,29	100,00	100,00	x

Źródło: Biuletyn PUNU za 2001 rok.

Analiza sytuacji finansowej

Jednym z istotnych elementów analizy sektora ubezpieczeń jest analiza jego sytuacji finansowej.* W zasadzie można stwierdzić, iż z roku na rok sytuacja ta ulega poprawie. Sytuację finansową sektora ubezpieczeń przedstawia tabela 2.16.

Sytuacja finansowa sektora ubezpieczeń z roku na rok poprawia się. Zadawałający systematyczny wzrost kapitałów własnych i podstawowych. Wzmacnia to bezpieczeństwo rynku ubezpieczeniowego. W stosunku do 1995 roku wartość kapitałów własnych zakładów ubezpieczeń w 2004 roku była wyższa o 175,65 %. Poprawie ulega również relacja pomiędzy wielkością kapitałów własnych a wielkością kapitałów podstawowych. Do 1999 roku kapitał podstawowy stanowił największą pozycję w kapitałach własnych zakładów ubezpieczeń (najwyższą osiągnął w 1997 roku ponad 95 % udziału). Od 1999 roku sytuacja zaczęła się poprawiać, gdyż nastąpił spadek udziału kapitału podstawowego w kapitałach własnych na rzecz kapitału zapasowego do 49,1 % w 2000 roku i 38,10 % w 2002 roku. Sytuacja, gdy udział kapitału podstawowego w kapitale własnym jest taki duży stwarza duże niebezpieczeństwo dla zakładów ubezpieczeń, ponieważ w pierwszej kolejności na pokrycie strat z działalności

*z uwagi na brak części danych niezbędnych do dokonania analizy za 2005 rok analiza zakończona jest na 2004 roku.

Tabela 2.16. Sytuacja finansowa sektora ubezpieczeń w latach 1995-2004

WYSZCZEGÓLNIENIE	LATA					
	1995	1997	1999	2000	2003	2004
Suma bilansowa w mln zł	5305,80	13 182,80	28 935,10	37 926,86	65 662,24	77 497,61
Wzrost nominalny sumy bilansowej w % (rok poprzedni = 100%)	139,30	163,50	139,50	131,08	-	118,02
Wzrost nominalny sumy bilansowej w % (rok 1995 = 100%)	100,00	248,50	545,50	714,82	1237,56	1460,62
Kapitały własne w mln zł	617,80	1094,30	4247,10	6 540,28	12 455,24	17 740,50
Kapitały własne w % (rok poprzedni = 100%)	-	126,80	206,00	153,99	-	142,43
Kapitały własne w % (rok 1995 = 100%)	100,00	177,10	687,40	11058,64	2016,06	2871,56
Kapitały podstawowe w mln zł	476,90	1044,60	2428,90	3 077,99	4399,31	4651,03
Udział kapitału zagranicznego w kapitałach podstawowych w %	14,60	25,20	50,10	59,07	71,93	72,08
Udział Skarbu Państwa w kapitałach podstawowych w %	11,20	15,70	6,60	4,64	3,29	2,95
Udział sektora bankowego w kapitałach podstawowych w %	6,01	13,62	8,42	4,95	1,11	1,22
Wynik finansowy netto w mln zł	46,7	-41,5	497,1	483,57	1 945 495	2 807 264

Źródło: Opracowanie własne na podstawie biuletynów PUNU i KNUiFE za lata 1995,1997,1999,2000,2003,2004 oraz *Bariery rozwoju polskiego rynku ubezpieczeniowego*, pod red. W. Sułkowska, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, Kraków 2000r.

ubezpieczeniowej służy kapitał zapasowy, a następnie kapitał podstawowy. Taka sytuacja jest charakterystyczna dla rynków młodych, rozwijających się. Odnotować także należy wzrost udziału kapitału zagranicznego w firmach działających na rynku polskim z 14,60 % w 1995 roku do 72,08% na koniec 2004 roku.

Polski rynek ubezpieczeniowy jest zatem rynkiem stale rozwijającym się. Ma on nadal duże możliwości rozwoju. Jest to rynek na którym co roku pojawiają się nowe firmy, co powoduje wzrost konkurencji. Obserwuje się na nim stałe wzmacnianie kapitałowe zakładów ubezpieczeń, poprawę jakości zarządzania. Szczególną szansą dla polskiego rynku ubezpieczeniowego jest poszerzanie oferty produktowej. Chodzi tu głównie o ofertę w zakresie ubezpieczeń dla biznesu jak również rozwój ubezpieczeń środowiskowych.

Dokonana analiza sektora ubezpieczeniowego stwarza dobry kontekst merytoryczny dla rozważań o stanie i perspektywach rozwoju w ramach tego sektora szczególnego produktu jakim jest niewątpliwie ubezpieczenie środowiskowe.

2.2. Istota i znaczenie ubezpieczeń środowiskowych.

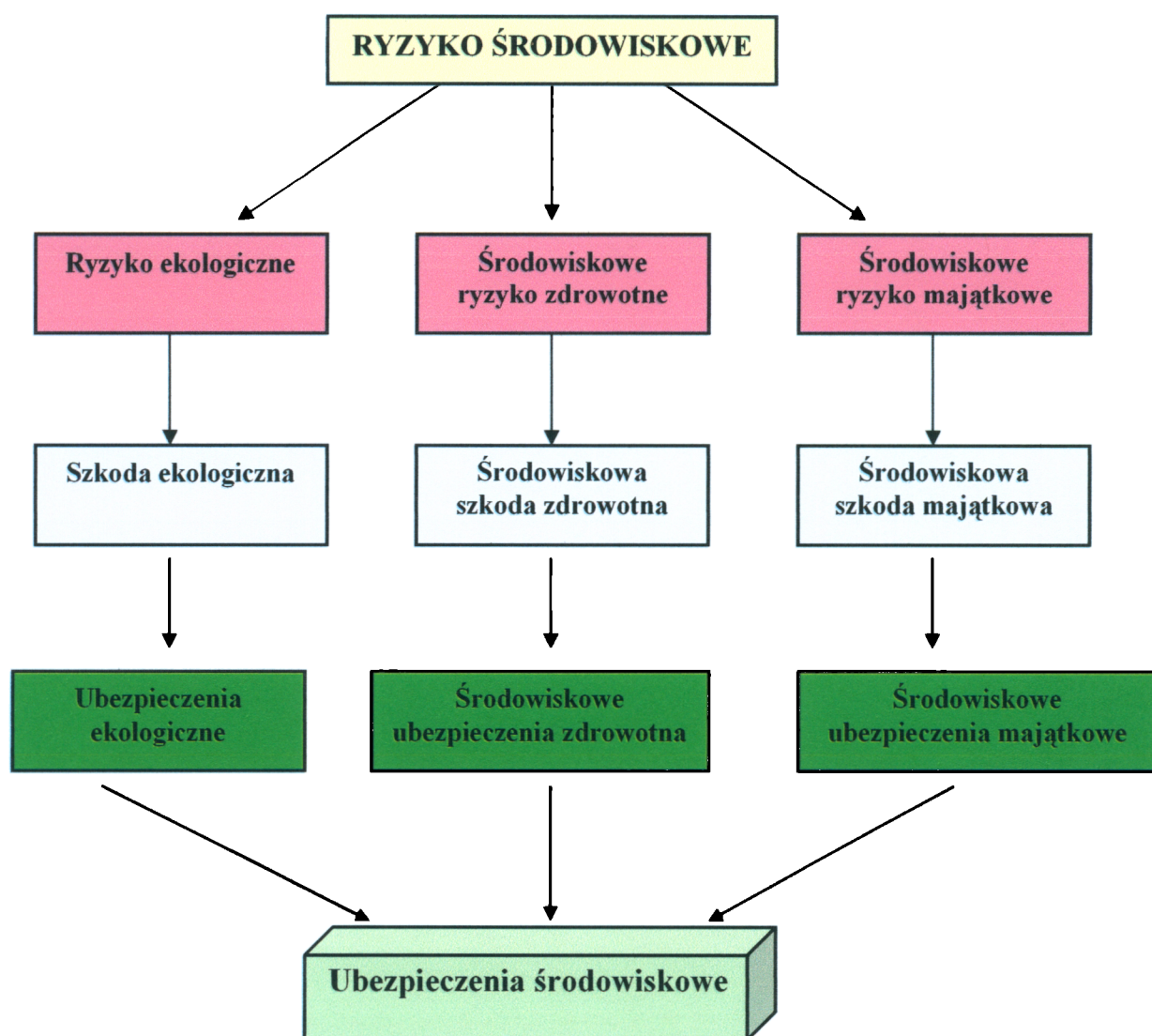
2.2.1. Pojęcie ubezpieczeń środowiskowych

Pogarszający się stan środowiska naturalnego, spowodowany głównie działalnością prowadzoną przez człowieka, niekorzystnie wpływa na jego zdrowie, prowadzoną przez niego działalność gospodarczą i całe jego życie. Wzrost zanieczyszczenia środowiska (jego poszczególnych komponentów) powoduje stale pogarszający się poziom życia człowieka, a to z kolei wymusza stale rosnące zainteresowanie problematyką ekologiczną. Na całym świecie podejmowane są działania na rzecz zdrowego środowiska. Do walki o zdrowe i czyste otoczenie człowieka włącza się również sektor ubezpieczeniowy. Jedną z form takiej walki są **ubezpieczenia środowiskowe**, które określa się również mianem „zielonych” polis.²⁵⁵

W literaturze przedmiotu ubezpieczenia te są z reguły określane jako ubezpieczenia ekologiczne. Jest to jednak, zdaniem autorki rozprawy, niedostatecznie uzasadnione, ponieważ tego rodzaju ubezpieczenia pokrywają ryzyko wyrządzenia szkód środowiskowych, czyli szkód, które jak to zostało przedstawione w punkcie 1.2.2. – obejmują zarówno szkody ekologiczne jak i środowiskowe szkody zdrowotne i środowiskowe szkody majątkowe. Biorąc to pod uwagę zdaniem autorki pracy trafniejszym określeniem tego rodzaju ubezpieczeń jest określenie ich jako ubezpieczenia środowiskowe. Jest to jeden z ważniejszych postulatów tej pracy. Wśród ubezpieczeń środowiskowych należy natomiast wyróżnić trzy grupy ubezpieczeń, a mianowicie: ubezpieczenia ekologiczne, środowiskowe ubezpieczenia zdrowotne oraz środowiskowe ubezpieczenia majątkowe. W związku z powyższym ubezpieczenia ekologiczne należy traktować jako jeden z rodzajów ubezpieczeń środowiskowych. Podział ubezpieczeń środowiskowych oraz ich miejsce w proponowanej konwencji szkody i ryzyka środowiskowego przedstawia rysunek 2.9.

²⁵⁵ A. Panasiewicz: *Ubezpieczenia ekologiczne jako narzędzie zapewniania lepszej jakości życia człowieka*. (w:) „Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii”, red. J. Tomczyk – Tołkacz, AE Wrocław - Jelenia Góra 2003, s. 300 – 311.

Rysunek 2.9. Miejsce ubezpieczeń środowiskowych w proponowanej konwencji szkody i ryzyka środowiskowego

Źródło: Opracowanie własne

Jeżeli chodzi o spotykane definicje **ubezpieczeń środowiskowych** to w literaturze przedmiotu jest ich niewiele. Jedną z zaproponowanych definicji jest definicja B. Fiedora, który ubezpieczenia środowiskowe* określił jako „...przeniesienie (w zamian za odpowiednią opłatę) na instytucję ubezpieczeniową odpowiedzialności cywilnej za ekologicznie niekorzystne skutki oddziaływań ekologicznych podmiotów te skutki powodujących.²⁵⁶ Zdaniem autorki pracy, „zielone” polisy można zdefiniować jako

* w opracowaniu określone są one jako ubezpieczenia ekologiczne

umowę między zakładem ubezpieczeń, a ubezpieczającym, w której ubezpieczyciel zobowiązuje się do przekazania określonej sumy pieniężnej, renty lub innego świadczenia w razie wystąpienia szkody środowiskowej. Krócej ubezpieczenia te można zdefiniować również jako ubezpieczenie ryzyka wyrządzenia szkody środowiskowej. Ubezpieczenia środowiskowe są to ubezpieczenia, odpowiedzialności cywilnej od niekorzystnych następstw powodowanych w środowisku przez działalność gospodarczą.²⁵⁷

Tak jak już wspomniano i jak to wynika z rysunku 2.9. ubezpieczenia środowiskowe proponuje się podzielić na:

- *ubezpieczenia ekologiczne*, czyli ubezpieczenia ryzyka wyrządzenia szkody ekologicznej lub dokładniej umowa między zakładem ubezpieczeń, a ubezpieczającym, w której ubezpieczyciel zobowiązuje się do przekazania określonej sumy pieniężnej lub innego świadczenia w razie wystąpienia szkody ekologicznej,
- *środowiskowe ubezpieczenia zdrowotne*, czyli ubezpieczenia ryzyka spowodowania w skutek zanieczyszczenia środowiska negatywnych skutków zdrowotnych u człowieka lub dokładniej umowa między zakładem ubezpieczeń, a ubezpieczającym, w której ubezpieczyciel zobowiązuje się do przekazania określonej sumy pieniężnej, renty lub innego świadczenia w razie wystąpienia środowiskowej szkody zdrowotnej,
- *środowiskowe ubezpieczenia majątkowe* – ubezpieczenie ryzyka spowodowania strat majątkowych wskutek zanieczyszczenia środowiska lub dokładniej umowa między zakładem ubezpieczeń, a ubezpieczającym, w której ubezpieczyciel zobowiązuje się do przekazania określonej sumy pieniężnej lub innego świadczenia w razie wystąpienia środowiskowej szkody majątkowej.

Przedstawione definicje są wstępnymi – dla potrzeb tej pracy – propozycjami określeń, które z pewnością wymagają dalszych dyskusji i być może modyfikacji.

²⁵⁶ B. Fiedor, S. Czaja, A. Graczyk, Z. Jakubczyk: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*. Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 323.

²⁵⁷ *Koncepcja modyfikacji systemu instrumentów ekonomicznych dla ochrony środowiska*. Raport końcowy. B. Fiedor kierownik projektu. Wrocław 2003, s. 109.

2.2.2. Konstrukcja ubezpieczeń środowiskowych

Historia rozwoju ubezpieczeń środowiskowych jest stosunkowo krótka. Do końca lat 60-tych system tego rodzaju ubezpieczeń praktycznie nie istniał, a wszelkie roszczenia odszkodowawcze za szkody wynikające z zanieczyszczenia były zaspokajane z polis ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej (OC). Przyczyną tego był brak zainteresowania tego rodzaju polisami zarówno ze strony przedsiębiorstw, jak i firm ubezpieczeniowych. Brak zainteresowania ze strony firm ubezpieczeniowych wynikał głównie z braku roszczeń odszkodowawczych za szkody spowodowane zanieczyszczeniem środowiska. Ze strony przedsiębiorstw wynikało to głównie z braku zainteresowania tego rodzaju ochroną ubezpieczeniową. Kary z tytułu zanieczyszczeń środowiska nie były wówczas wysokie i z tego powodu przedsiębiorstwom bardziej opłacało się je płacić niż szukać ochrony ubezpieczeniowej. Sytuacja uległa zmianie dopiero pod koniec lat 60-tych i w latach 70-tych. Przyczyniła się do tego seria katastrof ekologicznych, jaka miała miejsce na świecie w tych latach w przemyśle i transporcie. Szczególnie istotne znaczenie miały awarie przemysłowe w zakładach chemicznych we Włoszech w Seveso (1976 r.) i Indiach w Bhopalu (1986 r.) oraz wycieki ropy naftowej z tankowców Torrey Canyon (1967r.) i Santa Barbara (1969r.). Katastrofy te spowodowały bardzo duże szkody w środowisku naturalnym, a jednocześnie wywołały olbrzymią falę roszczeń odszkodowawczych za szkody spowodowane skażeniem środowiska (głównie w Stanach Zjednoczonych). Roszczenia te musiały być zaspakajane z ogólnych polis ubezpieczeniowych odpowiedzialności cywilnej. Doprowadziło to w konsekwencji do bankructwa wiele firm ubezpieczeniowych, ponieważ kompensata tego rodzaju ryzyka nie była skalkulowana w składce ogólnego ubezpieczenia. Skłoniło to firmy ubezpieczeniowe do rozszerzenia swojej oferty o ubezpieczenia, które chroniłyby podmioty gospodarcze przed ryzykiem wyrządzenia szkody w środowisku, czyli ubezpieczenia ekologiczne.²⁵⁸

Jednocześnie dostrzeżono fakt, iż „zielone” polisy mogą stać się skutecznym instrumentem zahamowania zanieczyszczeń środowiska. Stąd też próby rozwiązania problemu odpowiedzialności odszkodowawczej za szkody w środowisku podjęto również na szczeblu międzynarodowym. W latach 60-tych i 90-tych podpisano szereg

²⁵⁸ por. *Ubezpieczenia ekologiczne w Polsce. Propozycje rozwiązań prawnych i organizacyjnych*. Praca zbiorowa pod kierunkiem W. Michna, WSUiB Warszawa 1995, s. 17-20 - materiał powielony.

międzynarodowych konwencji i umów, które również w pewien sposób przyczyniły się do rozwoju systemu ubezpieczeń środowiskowychna świecie. Na szczególną uwagę zasługują²⁵⁹:

1. Konwencja o odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii nuklearnej (Konwencja Paryska – 1960),
2. Konwencja Wiedeńska (1963),
3. Konwencja o odpowiedzialności za szkody spowodowane zanieczyszczeniami morza olejami (Konwencja Brukselska – 1969),
4. Konwencja o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska (1993).

Pierwszą konwencją, która przyczyniła się do rozwoju ubezpieczeń środowiskowych jest **Konwencja o odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii nuklearnej (zwana Konwencją Paryską)**. Konwencja ta została podpisana 29 lipca 1960 roku w Paryżu. Konwencja Paryska została podpisana przez państwa należące do OECD²⁶⁰ (Austria, Belgia, Dania, Hiszpania, Holandia, Luksemburg, Norwegia, Niemcy, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja, Turcja, Włochy, Wielka Brytania i Finlandia). Impulsem do podpisania tej konwencji była obawa przed powstaniem znacznych szkód jakie może spowodować działalność związana z wykorzystaniem energii jądrowej. Na mocy przepisów powyższej konwencji wprowadzony został obowiązek posiadania ochrony ubezpieczeniowej przez operatorów instalacji jądrowych na wypadek awarii i katastrof. Do konwencji paryskiej nie przystąpiły Stany Zjednoczone, które uznały limity odpowiedzialności przyjęte tą konwencją za zbyt niskie.²⁶¹

Drugą konwencją, która również przyczyniła się do rozwoju ubezpieczeń środowiskowych jest **Konwencja Wiedeńska**. Konwencja ta została podpisana w 1963 roku w Wiedniu i dotyczy ona również odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii jądrowej. Jej przepisy weszły w życie dopiero w 1977 roku. Postanowienia Konwencji zobowiązują państwa, które przystąpiły do niej, do wprowadzenia ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej za szkody jądrowe. Do Konwencji Wiedeńskiej przystąpiły: Argentyna, Boliwia, Kuba, Egipt, Nigeria, Peru, Filipiny, Trynidad i Tobago oraz w latach 90-tych państwa Europy Środkowo-Wschodniej. W 1997 roku podpisana została nowa konwencja wiedeńska.

²⁵⁹ D. Maśniak: *Ubezpieczenia.....*, op. cit. 102-108.

²⁶⁰ OECD – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju.

²⁶¹ D. Maśniak: *Ubezpieczenia.....*, op. cit. s. 103.

Kolejną konwencją, której podpisanie przyczyniło się do rozwoju systemu ubezpieczeń środowiskowych jest podpisana 29 listopada 1969 roku w Brukseli **Konwencja o odpowiedzialności za szkody spowodowane zanieczyszczeniami morza olejami** (Konwencja Brukselska). Jest to najbardziej rozbudowany system odszkodowań ekologicznych na świecie. Konwencja Brukselska ratyfikowana została przez 103 państwa (m. in. Wielka Brytanię, Niemcy, Francję, państwa skandynawskie, Holandię, Portugalie). Impulsem do jej podpisania była katastrofa u wybrzeży Kornwalii zbiornikowca Torrey Canyon w 1967 roku. Konwencja ta nałożyła odpowiedzialność na właścicieli statków za zanieczyszczenia spowodowane przez zanieczyszczenie olejami, które wyciekły lub w inny sposób wydostały się ze zbiornika przewożącego oleje (z odpowiedzialności wyłączono zanieczyszczenia, które zostały spowodowane w wyniku działania sił wyższych, w wyniku działań wojennych, szkody spowodowane umyślnym działaniem osób trzecich).²⁶² Jednocześnie nałożono na właściciela statku przewożącego oleje obowiązek posiadania ubezpieczenia OC od zanieczyszczeń olejowych morskimi. Ponadto Konwencja ta powołała do życia Międzynarodowy Fundusz Odszkodowań za szkody spowodowane olejami, z którego funduszu wypłacane są odszkodowania w przypadku, gdy²⁶³:

- właściciel statku lub jego gwarant nie są w stanie wypłacić całości zobowiązania,
- wysokość szkody przekracza granice odpowiedzialności właściciela statku,
- szkoda powstała w wyniku siły wyższej (ubezpieczenie w takim przypadku nie pokrywa szkód).

Podobnie jak w przypadku konwencji paryskiej, również i konwencji brukselskiej nie ratyfikowały (z uwagi na zbyt niskie limity) Stany Zjednoczone, które kwestie zanieczyszczeń morza olejami uregulowały w swoich wewnętrznych przepisach.

W 1993 roku podjęto pierwszą próbę rozwiązania problemu odpowiedzialności za szkody w środowisku na szczeblu europejskim. 21 czerwca 1993 roku w Lugano podpisano **Konwencję o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska** (Konwencja nr 150 podpisana przez Radę Europy). Podstawową przesłanką uchwalenia powyższej konwencji była konieczność podjęcia dodatkowych środków w celu zapobiegania poważnym szkodom spowodowanym przez działalność niebezpieczną oraz w celu łatwiejszego dochodzenia odszkodowań przez

²⁶² Ibidem, s. 104.

²⁶³ Ibidem.

osoby poszkodowane, jak również zaostrenie odpowiedzialności w przypadku szkód powodowanych tego rodzaju działalnością. Zgodnie z postanowieniami tej Konwencji sposobem realizacji powyższych celów jest wprowadzenie obowiązkowego zabezpieczenia finansowego dla jednostek prowadzących działalność niebezpieczną dla środowiska. Mówi o tym art. 12 konwencji: „Każda umawiająca się Strona zapewni, że tam, gdzie to jest uzasadnione, uwzględniając szczególne ryzyko działalności, użytkownicy prowadzący niebezpieczną działalność na jej terytorium, będą zobowiązani do uczestniczenia w obowiązkowym systemie zabezpieczenia finansowego, albo do utrzymania zabezpieczenia finansowego do określonej wysokości, na warunkach określonych przez prawo wewnętrzne, w celu zapewnienia skutecznej odpowiedzialności przewidzianej w niniejszej Konwencji”.²⁶⁴ Jednocześnie konwencja ta nie narzuciła rodzaju wymaganego zabezpieczenia. Z dotychczasowej praktyki wynika, że do najczęściej stosowanych zabezpieczeń należą gwarancje bankowe i obowiązkowe ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej na wypadek szkód.

Wymienione powyżej międzynarodowe konwencje wprowadziły więc na światowym rynku ubezpieczeniowym pewne formy obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych. Przedstawia to rysunek 2.10.

Rysunek 2.10. Ubezpieczenia środowiskowe wprowadzone na mocy międzynarodowych konwencji

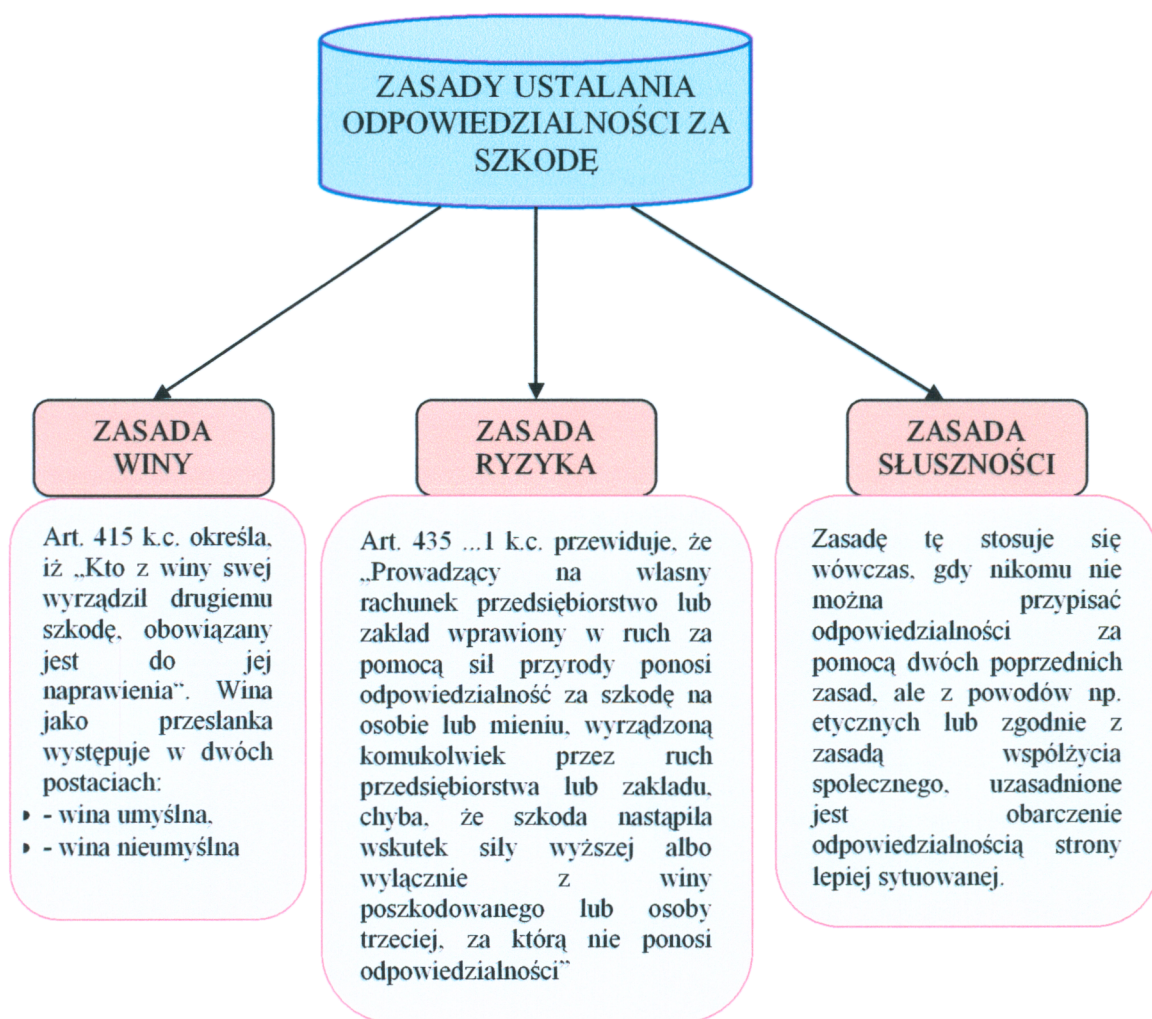

Źródło: Opracowanie własne

²⁶⁴ B. Fiedor, A. Graczyk : *Ogólne podstawy ubezpieczalności odpowiedzialności cywilnej za straty ekologiczne*. (w:) „Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska”, pod. red. S. Czai, Biblioteka „Ekonomia i środowisko” nr 29, Jugowice - Wrocław 2002, s.89.

Ubezpieczenia środowiskowe stanowią metodę niwelowania materialnych skutków zanieczyszczeń poprzez zapewnienie środków finansowych na kompensatę szkód i pokrycie kosztów usunięcia powstałych zanieczyszczeń. Są to ubezpieczenia, które wiążą się z odpowiedzialnością cywilną z tytułu ryzyka środowiskowego. Z reguły (w poszczególnych państwach) tego typu odpowiedzialność (jej rodzaj i zakres) regulują przepisy kodeksu cywilnego. Odpowiedzialność za szkodę ustala się według zasad, które przedstawia rysunek 2.11.

Rysunek 2.11. Zasady ustalania odpowiedzialności za szkodę

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kodeksu Cywilnego oraz G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne dotyczące ochrony środowiska w Unii Europejskiej*, Związek Rzemiosła Polskiego, Warszawa 2004, s. 87.

W przypadku „zielonych” polis wyróżnia się następujące rodzaje odpowiedzialności:

- odpowiedzialność za winę udowodnioną,
- odpowiedzialność na zasadzie ryzyka (jest to odpowiedzialność za potencjalne ryzyko, czyli stworzenie samego ryzyka wyrządzenia szkody czyni już podmiot odpowiedzialnym i zobowiązuje do działań prewencyjnych, stąd określana jest ona często odpowiedzialnością zapobiegawczą).²⁶⁵

Ryzyko zanieczyszczeń można rozumieć jako ryzyko:

- 1) wyrządzenia szkody w środowisku (ryzyko sprawców zanieczyszczeń),
- 2) doznania szkód (osobowych bądź majątkowych) wynikających z zanieczyszczeń (ryzyko poszkodowanych).

Stąd też można wyróżnić dwa rodzaje ubezpieczeń środowiskowych:

1. Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej (OC) potencjalnych sprawców zanieczyszczeń, czyli ubezpieczenia zabezpieczające przed finansowymi skutkami zanieczyszczeń sprawców szkód. W wyniku zawarcia umowy ubezpieczenia tego rodzaju firma ubezpieczeniowa w razie wystąpienia szkody zobowiązana jest do przekazania środków finansowych na pokrycie szkód i kosztów restytucji środowiska.
2. Ubezpieczenia potencjalnych poszkodowanych i ich mienia od ryzyka szkód wynikających z zanieczyszczenia środowiska, czyli ubezpieczenia dotyczące podmiotów narażonych na szkody spowodowane zanieczyszczeniem środowiska.²⁶⁶

Szczególne nadzieje wiąże się z pierwszym rodzajem ubezpieczeń, ponieważ służą one pośrednio ochronie samego środowiska, a tym samym są kolejnym instrumentem w ochronie środowiska naturalnego. Ponadto w większości krajów obecnie funkcjonuje tylko ten rodzaj ubezpieczeń środowiskowych.

Ubezpieczenia środowiskowe znacznie różnią się od tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych. Podstawowa różnica polega na tym, iż tradycyjne ubezpieczenia kompensują ryzyko, które ma swoje źródło w środowisku przyrodniczym (huragany,

²⁶⁵ B. Karlikowska: *Ubezpieczenia – jeden ze sposobów ochrony środowiska*, „Prawo. Ubezpieczenia. Reasekuracja” czerwiec – lipiec 2002, s. 45.

²⁶⁶ P. Wójcik: *Ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody w środowisku*. „Prawo Ubezpieczenia Reasekuracja” nr 5, 1998, s. 45.

powodzie, trzęsienia ziemi) a realizuje się w środowisku człowieka. W przypadku ubezpieczeń środowiskowych są to ubezpieczenia, które służą do kompensaty szkód mających swoje źródła w środowisku człowieka, np. awarie i katastrofy przemysłowe, emisje gazów i innych szkodliwych substancji, a realizują się w środowisku przyrodniczym, powodując jego zanieczyszczenie (zanieczyszczenie wody, gleby bądź powietrza – szkody ekologiczne), a w konsekwencji również i szkody w środowisku człowieka (środowiskowe szkody majątkowe i środowiskowe szkody zdrowotne). Przy tak rozumianych ubezpieczeniach środowiskowych nieuzasadnione wydaje się, zdaniem autorki, zaliczanie do „zielonych” polis ubezpieczeń dotyczących klęsk żywiołowych (jak np. ubezpieczeń powodziowych) co czynią niektórzy autorzy zajmujący się problematyką związaną z ubezpieczeniami środowiskowymi. Ubezpieczenia dotyczące klęsk żywiołowych należy raczej zaliczyć do tradycyjnych ubezpieczeń. Z reguły więc z zakresu ubezpieczeń środowiskowych wyłączone są szkody spowodowane w wyniku klęsk żywiołowych (przykładem może być ubezpieczenie OC od zanieczyszczeń olejowych mórz wprowadzone na mocy Konwencji Brukselskiej).

Jak już zaznaczono „zielone” polisy różnią się od tradycyjnych ubezpieczeń majątkowych, stąd też inaczej należy podejść do podstawowych pojęć z zakresu ubezpieczeń, a w szczególności do:

- pojęcia szkody,
- poszkodowanego,
- wypadku ubezpieczeniowego.

W przypadku ubezpieczeń mamy do czynienia ze **szkodą środowiskową**, której pojęcie i specyfika zostały omówione w rozdziale pierwszym rozprawy. Należy jeszcze raz podkreślić, iż szkoda środowiskowa to zarówno zdarzenia losowe, jak i zdarzenia powolne (zanieczyszczenia spowodowane długoletnią niczym nie zakłóconą działalnością przedsiębiorstwa). Szkoda ta może podlegać ubezpieczeniu w przypadku możliwości dokładnego określenia jej sprawcy. Stąd też ubezpieczeniu podlegają z reguły zdarzenia o charakterze losowym. W przypadku zdarzeń powolnych, w przypadku kiedy na określonym terenie funkcjonuje wiele podmiotów, których działalność powoduje stopniowe zanieczyszczenia, pojawiają się często trudności w precyzyjnego określenia jej sprawcy.²⁶⁷

²⁶⁷ Por. D. Masniak: *Wybrane aspekty prawne nowego modelu ubezpieczeń ekologicznych*. „Prawo Asekuracyjne” 2000 nr 4 (25).

Istotnym problemem w zakresie ubezpieczeń środowiskowych jest ustalenie **poszkodowanego**. W tradycyjnych ubezpieczeniach majątkowych poszkodowanym jest osoba, która w wyniku wypadku poniesie szkodę i dla której szkoda oznaczać będzie naruszenie jej interesu ubezpieczeniowego.²⁶⁸ W przypadku szkód środowiskowych szkodami tymi może być zagrożonych bardzo wiele osób. Mogą to być nie tylko bezpośredni sąsiedzi sprawcy szkody, ale również społeczność całego miasta, państwa na którego terytorium funkcjonuje, jak również społeczność międzynarodowa. Stąd też może pojawić się problem w dokładnym określeniu podmiotu uprawnionego do wystąpienia z roszczeniem odszkodowawczym (a każda umowa ubezpieczenia stawia wymóg dokładnego określenia takiego podmiotu). Dodatkowo powstaje pytanie, kto jest uprawniony do wystąpienia z roszczeniem odszkodowawczym w przypadku wyrządzenia szkody w dobrach przyrody (np. zanieczyszczenia wody, powietrza).

Również do pojęcia **wypadku ubezpieczeniowego** należy podejść nieco odmiennie niż w przypadku tradycyjnych ubezpieczeń. W przypadku szkody środowiskowej źródłem ryzyka jest głównie działalność człowieka (awarie, katastrofy przemysłowe).

Tak jak już wspomniano ubezpieczenia środowiskowe są ubezpieczeniami, które powinno dzielić się na trzy grupy ubezpieczeń: ubezpieczenia ekologiczne, środowiskowe ubezpieczenia zdrowotne oraz środowiskowe ubezpieczenia majątkowe. Jednak w krajach, w których zostały one już wprowadzone oferowane są z reguły ubezpieczenia, które można określić jako „miksy”, ponieważ jedno ubezpieczenie z reguły łączy w sobie dwie lub trzy grupy wyodrębnionych przez autorkę rodzajów ubezpieczeń środowiskowych.

Ubezpieczenia środowiskowe oferowane są w dwóch formach(typach):

- w ramach ogólnej polisy OC jako dodatkowa opcja do wykupienia (comprehensive general liability – CGL),
- specjalne umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone w środowisku (environmental impairment liability – EIL)²⁶⁹.

Jeżeli chodzi o pierwszą formę ubezpieczeń ekologicznych to jest to ubezpieczenie o ograniczonym zakresie. Zabezpiecza ono przed odpowiedzialnością cywilną jaką ubezpieczający może ponosić w związku ze szkodą na osobie lub majątku wyrządzoną osobie trzeciej wskutek zanieczyszczenia środowiska (czyli są to ubezpieczenia osobowe

²⁶⁸ Ibidem, s. 43.

²⁶⁹ B. Fiedor, A. Graczyk: *Ogólne podstawy.....*op.cit. s.89.

i majątkowe). Rzadkością jest objęcie ubezpieczeniem w ramach polisy CGL szkody wyrządzonej w środowisku (wyjątek stanowią ubezpieczenia w Holandii, Finlandii i Szwajcarii). Ubezpieczeniem takim objęte są nagłe i awaryjne zanieczyszczenia (*sudden and accidental*), czyli ochronie ubezpieczeniowej nie podlegają zanieczyszczenia stopniowe, spowodowane długoletnią działalnością przedsiębiorstwa, jego niezakłóconą działalnością oraz szkody wyrządzone umyślnie.²⁷⁰ Na przykład w Niemczech w świetle ogólnych warunków ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ubezpieczeniem objęta jest odpowiedzialność cywilna z tytułu szkód w środowisku naturalnym, które to szkody są wynikiem działalności człowieka, z wyłączeniem szkód spowodowanych emisją gazów i dymu, działaniem temperatury, spowodowanych przez ścieki, promieniowanie, radiację itp. w przypadku gdy oddziaływanie miało charakter stopniowy.²⁷¹ Z ochrony ubezpieczeniowej wyłączone są w związku z powyższym szkody stanowiące istotny procent szkód środowiskowych. Z polisy tej pokrywane są następujące szkody i koszty:

- a) szkody osobowe (utrata zdrowia, uszkodzenie ciała, śmierć, następstwa majątkowe),
- b) szkody rzeczowe (uszkodzenie, zniszczenie mienia),
- c) szkody finansowe określane jako czysta strata finansowa (czyli strata finansowa niezwiązana ze szkodą osobową lub majątkową),
- d) koszty poniesione w celu przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody (np. koszty rekultywacji gleby),
- e) koszty poniesione przez ubezpieczonego na zapobieganie zwiększeniu się szkody, jeżeli takie ryzyko istnieje,
- f) koszty procesowe (wynagrodzenia adwokatów, biegłych oraz koszty procesowe)²⁷².

Specjalne umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone w środowisku są to umowy o znacznie szerszym zakresie niż poprzednie. Oprócz szkód osobowych i majątkowych osób trzecich pokrywają one również szkody spowodowane w samym środowisku. Ponadto oprócz nagłych i awaryjnych zanieczyszczeń obejmują również zanieczyszczenia stopniowe, z wyjątkiem szkód, które wydarzyły się przed zawarciem tej umowy. Dlatego też zawarcie umowy ubezpieczenia uzależnione jest od przeprowadzenia przeglądu ekologicznego (na koszt podmiotu

²⁷⁰ M. Borsuk: *Ubezpieczenia ekologiczne*. (w): "Wiadomości Ubezpieczeniowe" nr 7-8, 1998, s.76.

²⁷¹ W. Pfennigstorf: *Environment Damages and Comensation*, "Research Journal", 1979, nr 2, s. 436.

²⁷² P. Wójcik: *Ubezpieczenia odpowiedzialności* op. cit. , s. 45.

ubezpieczającego się, co dodatkowo zwiększa koszt i tak drogiego ubezpieczenia)²⁷³. Ten rodzaj ubezpieczeń nie cieszył się jednak dużym zainteresowaniem zarówno ze strony firm ubezpieczeniowych (objęcie ubezpieczeniem zanieczyszczeń stopniowych stwarza duże ryzyko wystąpienia szkody) oraz ze strony przedsiębiorstw (ubezpieczenia bardzo drogie, wysokie wymagania postawione ze strony firm ubezpieczeniowych). Stąd też w obecnej chwili zawierane są w zasadzie ubezpieczenia w ramach ogólnej polisy OC. Specjalne polisy ubezpieczeń ekologicznych oferowane są w niewielkim zakresie między innymi w takich krajach jak Niemcy, Francja i Wielka Brytania.

Zarówno w przypadku „zielonych” polis oferowanych w ramach ogólnego ubezpieczenia OC jak i specjalnych umów ubezpieczenia z ochrony ubezpieczeniowej wyłączone są szkody wyrządzone wskutek świadomego działania ubezpieczonych oraz wynikające z niedbalstwa podmiotów ubezpieczonych.

Z „zielonymi” polisami związanych jest wiele problemów, które firmy ubezpieczeniowe i podmioty ubezpieczające musiały rozwiązać przy ich konstruowaniu. Szczególnie istotne (zarówno dla ubezpieczycieli jak i ubezpieczających się) były następujące kwestie:

- określenie poszkodowanego,
- określenie odpowiedzialności ubezpieczyciela w czasie,
- problem seryjności szkód,
- transgraniczny charakter szkód ekologicznych.

Bardzo istotnym problemem (zarówno dla firmy ubezpieczeniowej jak i ubezpieczającego się podmiotu) w przypadku „zielonych” polis jest precyzyjne określenie odpowiedzialności ubezpieczyciela w czasie. W przypadku szkód wynikających z zanieczyszczenia środowiska mamy do czynienia ze złożonymi procesami, trwającymi przez długi czas, w trakcie którego ubezpieczający się może zmienić firmę ubezpieczeniową. Ponadto mamy w tym przypadku do czynienia z tzw. seryjnością roszczeń (szkoda dotyka wiele osób w różnych odstępach czasu). Dlatego też ważnym elementem umowy jest precyzyjne określenie, który ubezpieczyciel ponosi odpowiedzialność w danym momencie. W umowie ubezpieczenia powinno być określone, które zdarzenie (np. powstanie szkody, ujawnienie się szkody) musi nastąpić

²⁷³ por. B. Fiedor, A. Graczyk: *Ogólne podstawy.....op.cit.* s.89.

w okresie objętym umową. Stosowanych jest wiele rozwiązań. Umowy ubezpieczenia odwołują się do:

- daty zdarzenia powodującego szkody (odpowiedzialność ponosi ubezpieczyciel, który w dniu wystąpienia takiego zdarzenia miał zawartą umowę ubezpieczenia ze sprawcą szkody),
- daty wystąpienia szkody,
- daty odkrycia szkody,
- daty zgłoszenia roszczenia,
- stosowane są różnorodne kombinacje.²⁷⁴

W poszczególnych krajach stosowane są przez firmy ubezpieczeniowe różne rozwiązania. W Szwecji przyjmuje się, że odpowiedzialność ponosi ubezpieczyciel, który miał zawartą polisę ubezpieczeniową ze sprawcą szkody w chwili ujawnienia się szkody, straty lub uszkodzenia ciała. Podobnie jest w Niemczech, gdzie zdefiniowano wypadek ubezpieczeniowy jako „sprawdzone pierwsze ujawnienie” szkody na osobie lub mieniu przez poszkodowanego lub osobę trzecią. Pozwala to na dokładne czasowe określenie odpowiedzialności ubezpieczyciela. We Francji umowy ubezpieczenia odwołują się do momentu, gdy czynnik zanieczyszczający zaczyna oddziaływać na osobę lub rzecz (data wystąpienia zdarzenia), bądź do momentu ujawnienia szkody (moment ujawnienia szkody to moment, w którym strata na osobie lub majątku została po raz pierwszy dowiedziona).²⁷⁵

Specyficzne dla szkód środowiskowych jest także to, że ta sama przyczyna powoduje kilka niezależnych szkód, które mogą wystąpić w różnych odstępach czasu (seryjność szkód). I jest to kolejny problem w ubezpieczeniach środowiskowych. Zazwyczaj umowa ubezpieczenia przewiduje możliwość jej wygaśnięcia po wypłaceniu pierwszego odszkodowania. Z drugiej strony należy się spodziewać, że inna firma ubezpieczeniowa będzie się broniła przed podjęciem ryzyka ubezpieczenia takiego podmiotu, gdyż można się spodziewać, że mogą wystąpić w późniejszym czasie kolejne szkody spowodowane przyczyną, która spowodowała pierwszą szkodę. W związku z tym może się okazać, że kolejne szkody nie będą już podlegały ubezpieczeniu.

²⁷⁴ P. Wójcik: *Ubezpieczenia*, op. cit. s. 45.

²⁷⁵ W. Pfennigstorf: *National Report – Jaques Deprimoz (w:) AIDA Studies in Pollution Liability and Insurance*, ed. by W. Pfennigstorf, AIDA Working Party on pollution and Insurance, Budapest 1986, s. 17-19.

W celu uniknięcia takiej sytuacji stosuje się tzw. klauzulę szkód seryjnych. Klauzula ta każe traktować kolejne szkody spowodowane przyczyną, która spowodowała pierwszą szkodę jako zdarzenia mające miejsce w tym samym momencie, czyli w dniu wystąpienia pierwszej szkody. Tak więc mimo że umowa ubezpieczenia wygaśnie po pierwszej szkodzie (po wypłaceniu odszkodowania) to z tej umowy będą musiały być pokryte i kolejne szkody. Zatem za wszystkie kolejne szkody odpowiada ubezpieczyciel, który zapłacił za pierwszą z nich²⁷⁶.

Kolejną specyficzną cechą zanieczyszczeń jest także to, że mogą one spowodować szkody poza granicami kraju. Jednak ubezpieczenie szkody, która może wydarzyć się za granicą lub która spowodowana jest przez zanieczyszczenia transgraniczne praktycznie, nie jest możliwe i należy do rzadkości. W zasadzie jedynie w Niemczech możliwe jest ubezpieczenie takich szkód. W Norwegii takie ubezpieczenie ograniczone jest do państw skandynawskich, w pozostałych krajach ubezpieczenie ograniczone jest do działań na terytorium danego państwa. Do niezwykle trudnych należy zawarcie umowy ubezpieczenia z firmami europejskimi na wypadek szkody spowodowanej w Stanach Zjednoczonych. Wynika to między innymi z tego, że w momencie wystąpienia szkody w USA poniosły by one z tego tytułu bardzo duże straty wynikające z konieczności wypłacenia odszkodowań. Społeczeństwo amerykańskie jest świadome możliwości żądania odszkodowań za szkody spowodowane zanieczyszczeniem środowiska. Na przestrzeni lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych amerykańskie firmy ubezpieczeniowe doznały wielu strat w związku wypłatą odszkodowań osobom poszkodowanym w wyniku zanieczyszczenia środowiska. Przykładowo tzw. odszkodowania „azbestowe” z tytułu utraty zdrowia kosztowały je około 5 miliardów dolarów, a jeszcze część spraw jest w toku.

Odpowiedzialność ubezpieczyciela z reguły ograniczona jest kwotowo poprzez wprowadzenie sumy gwarancyjnej, która (o ile strony nie uzgodnią inaczej) jest górną granicą odpowiedzialności firmy ubezpieczeniowej za wszystkie szkody wynikające z jednego zdarzenia. Ustalanie sumy gwarancyjnej jest spowodowane przede wszystkim tym, iż w przypadku ubezpieczeń środowiskowych istnieje duża niepewność przy określaniu poszczególnych rodzajów szkód, ich wysokości, wysokości roszczeń.²⁷⁷ W ostatnich latach coraz więcej firm ubezpieczeniowych ustala dla ryzyka środowiskowego

²⁷⁶ P. Wójcik: *Ubezpieczenia...* op. cit. s. 46.

²⁷⁷ B. Fiedor, A. Graczyk: *Ogólne...*, op. cit. s. 90.

tw. sumę gwarancyjną wyczerpywalną. Dotyczy ona wszystkich zdarzeń zaistniałych w czasie trwania okresu ubezpieczenia i jest każdorazowo zmniejszana o kwotę wypłaconego odszkodowania²⁷⁸. Zazwyczaj pułap odpowiedzialności kompensacyjnej (zyli limit odpowiedzialności) jest przedmiotem pertraktacji między stronami umowy.

Ustalając sumę gwarancyjną z ubezpieczycielem ubezpieczający się powinien wziąć pod uwagę kilka czynników, a mianowicie :

- możliwą wysokość szkód, która wynika z charakteru prowadzonej działalności oraz otoczenia w którym działa,
- możliwość dużej ilości roszczeń odszkodowawczych,
- powinien uwzględnić, że roszczenia mogą być zgłoszone nawet po wielu latach od daty wyrządzenia szkody, a upływ czasu powoduje, że wskutek procesów inflacyjnych suma gwarancyjna może okazać się niewystarczająca.

Nieograniczona odpowiedzialność cywilna w zasadzie w żadnym kraju nie jest przedmiotem ubezpieczenia. Wyjątek stanowią tu Francja i Belgia, gdzie przewiduje się nieograniczoną wysokość świadczeń kompensacyjnych, ale tylko za środowiskowe szkody zdrowotne. W przypadku pozostałych szkód objętych ubezpieczeniem wysokość świadczeń kompensacyjnych jest ograniczona. W Niemczech suma gwarancyjna ubezpieczenia OC za szkody w środowisku bądź ustalana jest łącznie dla wszystkich szkód (szkód majątkowych i osobowych) lub też odrębnie dla szkód osobowych i odrębnie szkód na mieniu. Wysokość proponowanej sumy gwarancyjnej przez zakłady ubezpieczeniowe uzależniona jest od wielkości zakładu oraz rodzaju prowadzonej działalności. Zalecane są sumy gwarancyjne powyżej 5 milionów marek (dane sprzed 2002 r.). Dla bardzo dużych zakładów prowadzących działalność szczególnie niebezpieczną dla środowiska (np. zakłady chemiczne) ustalane są sumy gwarancyjne w wysokości kilkuset milionów marek.²⁷⁹

Ubezpieczenia środowiskowe mogą mieć charakter *ubezpieczeń dobrowolnych* lub *obowiązkowych*. Z reguły jednak dominują ubezpieczenia dobrowolne, wyjątek stanowią obowiązkowe ubezpieczenia wynikające z międzynarodowych klauzul (podlega nim działalność związana z wykorzystywaniem energii jądrowej, działalność związana z transportem morskim olei, działalność szczególnie niebezpieczna dla środowiska).

²⁷⁸ D. Maśniak: *Ubezpieczenia.....* op. cit. s. 177.

²⁷⁹ A. Henneboehl: *Regulacja prawna odpowiedzialności za szkody wyrządzone w środowisku i jej ubezpieczenie w Niemczech*. „Prawo Asekuracyjne” nr 1, 1998, s. 49.

Ponadto w niektórych krajach obowiązkowym ubezpieczeniem środowiskowym objęto i inne działalności, a w szczególności:

- w Belgii wprowadzono obowiązkowe ubezpieczenie ryzyka związanego z odpadami,
- w Szwajcarii obowiązkowym ubezpieczeniem środowiskowym objęto naftociągi,
- w Szwecji wprowadzono obowiązkowe ubezpieczenie niebezpiecznych zanieczyszczeń.²⁸⁰

Należy jednocześnie zaznaczyć, że firmom ubezpieczeniowym przysługuje prawo odmówienia zawarcia umowy ubezpieczenia. Może to nastąpić na przykład w przypadku zbyt dużego ryzyka lub też niezastosowania się przedsiębiorcy do wymagań postawionych przez firmę ubezpieczeniową (np. niespełnieniu warunku zastosowania bardziej bezpiecznej technologii).

2.2.3. Funkcje ubezpieczeń środowiskowych.

Ubezpieczenia środowiskowe traktowane są jako kolejny ważny instrument w ochronie środowiska. Podobnie jak inne ubezpieczenia pełnią one trzy podstawowe funkcje, a mianowicie:*

- 1) funkcję ochrony ubezpieczeniowej
- 2) funkcję prewencyjną
- 3) funkcję kompensacyjną.

Pierwszą funkcją jest *funkcja ochrony ubezpieczeniowej*. Przez większość autorów ta funkcja uważana jest za nadrzędną wobec innych. Ochrona ubezpieczeniowa oznacza gotowość przejęcia przez zakład ubezpieczeniowy skutków realizacji ryzyk, które są przedmiotem zawartej umowy ubezpieczenia, na warunkach i w wysokości określonej w tej umowie.²⁸¹ Polega więc ona na finansowym kompensowaniu powstałych szkód, czyli na wyrównywaniu skutków zdarzeń losowych poprzez wypłatę określonej kwoty odszkodowania lub świadczenia. Zakład ubezpieczeń roztacza nad ubezpieczonymi ochronę w sensie finansowym, oferując usługę, która polega na stałej gotowości do

²⁸⁰ porównaj D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op. cit.

* w sensie ogólnym funkcje te były omawiane w pkt. 1.2.1.

²⁸¹ P. Różycki: *Funkcja prewencyjna ubezpieczeń a Risk Management*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 9-10, 2004, s. 45.

wypłacenia środków pieniężnych swojemu klientowi (gwarancja finansowa pokrycia skutków przyjętych do ubezpieczenia ryzyk) z jednej strony a z drugiej polega na wypłaceniu przez zakład ubezpieczeń zobowiązania finansowego w razie realizacji ubezpieczonego ryzyka.²⁸² Funkcja ochrony ubezpieczeniowej jest bardzo często utożsamiana z funkcją kompensacyjną. Jest to błędne, ponieważ ma ona znacznie większy zakres od funkcji kompensacyjnej, która związana jest z wyłącznie z fazą wypłaty odszkodowań. Niezbędnym warunkiem do realizacji tej funkcji, czyli świadczenia ochrony ubezpieczeniowej jest posiadanie środków finansowych przez zakład ubezpieczeń. Środki te pochodzą ze składek ubezpieczeniowych, z angażowanych w działalność ubezpieczeniową kapitałów oraz z dochodów z inwestowania przez firmę ubezpieczeniową tych środków.²⁸³

Drugą funkcją „zielonych” polis jest *funkcja prewencyjna*. Jest to bardzo ważna funkcja wszystkich ubezpieczeń, ponieważ całkowite uniknięcie niekorzystnych zdarzeń jest niemożliwe, a prewencja to działania zmierzające do zmniejszenia szkód losowych poprzez ograniczenie ich rozmiarów, intensywności oraz prawdopodobieństwa realizacji ryzyka.²⁸⁴ Ubezpieczenia pozwalają na stworzenie możliwości ograniczenia częstości i wielkości szkód wywoływanych przez zdarzenia losowe, w tym szkody środowiskowe.²⁸⁵ Ubezpieczenia środowiskowe stwarzają korzystne warunki dla oddziaływania prewencyjnego w zakresie skutecznego zapobiegania powstawaniu szkód. Są one tak konstrukcyjnie przygotowane aby nie czekać biernie na powstanie szkody, ale podejmować wcześniej działania, które pozwolą na zmniejszenie ryzyka jej powstania. Działalność prewencyjna podobnie jak w tradycyjnych ubezpieczeniach również w przypadku ubezpieczeń środowiskowych może przyjąć dwie formy:

- materialną,
- niematerialną.

Forma materialna funkcji prewencyjnej jest inaczej określana jako prewencja bezpośrednia lub też gospodarcza. Polega na tym, że firma ubezpieczeniowa organizuje i finansuje różnego rodzaju przedsięwzięcia prewencyjne (np. zakup i montaż urządzeń alarmowych, urządzeń wczesnego wykrywania itp.). Środki na ten cel gromadzone są na

²⁸² E. Wierzbicka: *Rola sektora ubezpieczeń w systemie finansowym państwa. Polityka finansowa, budżet, stopa procentowa, ubezpieczenia*. Praca zbiorowa pod red. A. Wernika, Warszawa 1998, s. 97.

²⁸³ P. Różycki: *Funkcja prewencyjna*..., op. cit. s. 45.

²⁸⁴ Ibidem s. 44.

²⁸⁵ A. Banasiński: *Ubezpieczenia*..., op. cit. s. 78.

specjalnie tworzonym przez firmy ubezpieczeniowe funduszu prewencyjnym z odpisów od składek ubezpieczeniowych.

Drugą formą działalności prewencyjnej jest *postać niematerialna*, która inaczej określana jest jako prewencja pośrednia lub też normatywna. Polega ona na oddziaływaniu prewencyjnym za pomocą norm prawnych i środków techniczno-ubezpieczeniowych zawartych w warunkach ubezpieczenia. Przy tej formie działalności prewencyjnej zakład ubezpieczeniowy wykorzystuje wiele instrumentów, do których można zaliczyć między innymi:

- postanowienia ogólnych warunków ubezpieczeń,
- udział własny,
- zróżnicowanie składki ubezpieczeniowej.

Ubezpieczenia te są konstrukcyjnie przygotowane do ograniczania ryzyka wypadku losowego, stąd w umowach ubezpieczenia zamieszczane są szczegółowe klauzule mające stymulować samych ubezpieczających się do zapobiegania powstawaniu szkód. Przykładem tego jest zapis określający możliwość zastosowania dodatków lub obniżek przy opłacie składek w zależności od przebiegu szkodowości w ubezpieczeniu. I tak w przypadku bezszkodowego przebiegu okresu ubezpieczenia stawka ubezpieczenia zostaje obniżona, a z chwilą wystąpienia szkody jest ona podnoszona. Jest to bardzo istotny zapis z uwagi na to, iż ubezpieczenia środowiskowe są bardzo drogimi ubezpieczeniami dla podmiotów ubezpieczających się, stąd też istotna jest możliwość obniżenia składki. W dążeniu do zmniejszenia wysokości składki w interesie przedsiębiorstwa będzie zminimalizowanie ryzyka szkód, jakie może spowodować prowadzona przez nie działalność. Działalność prewencyjna zakładów ubezpieczeń polega również na przeprowadzaniu przez specjalistów zatrudnionych w firmie ubezpieczeniowej dokładnej i wszechstronnej oceny ryzyka środowiskowego. Może to zostać zrealizowane pod warunkiem bliskiej współpracy pomiędzy stronami ubezpieczenia. Głównym celem tej współpracy jest identyfikacja ryzyka powstania szkody środowiskowej i w wyniku jego identyfikacji zmniejszenie ryzyka lub jego eliminacja. W tym celu przedsiębiorstwo jest zobowiązane do udzielenia wszelkich informacji i przedstawienia danych potrzebnych firmie ubezpieczeniowej (informacji o sytuacjach, które miały lub też mogą mieć miejsce i mogących powodować zanieczyszczenie środowiska naturalnego), natomiast zatrudnieni w firmie ubezpieczeniowej specjaliści zobowiązani są do dokonania wszechstronnej analizy uzyskanych informacji aby określić jakie działania i środki

należy podjąć w celu uniknięcia wszelkich sytuacji powodujących zanieczyszczenie środowiska. Kolejnym zapisem w treści ogólnych warunków ubezpieczeń o charakterze prewencyjnym jest zapis zobowiązujący podmiot ubezpieczony do zawiadomienia firmy ubezpieczeniowej o wystąpieniu wypadku ubezpieczeniowego w określonym terminie oraz udzielenia pomocy i wyjaśnień w ustalaniu przyczyn i okoliczności powstania wypadku i jego skutków.

Mechanizm oddziaływania prewencyjnego ubezpieczeń polega na uzależnieniu zawarcia ubezpieczenia oraz skutecznej ochrony ubezpieczeniowej od postępowania ubezpieczającego się zgodnego z wymogami ustalonymi w ogólnych warunkach ubezpieczenia oraz sprecyzowanymi w samej umowie ubezpieczenia. Dzięki temu ubezpieczyciel może oddziaływać na postępowanie ubezpieczonego między innymi poprzez:

- nakładanie na ubezpieczonych dodatkowych obowiązków umownych (np. firma ubezpieczeniowa zgodzi się na zawarcie umowy ubezpieczenia pod warunkiem, że klient zobowiąże się dokonać modernizacji parku maszynowego - pozwoli to na zmniejszenie ryzyka wystąpienia szkody środowiskowej; czy też np. będzie dokonywał kwartalnych przeglądów stanu technicznego maszyn produkcyjnych itp.),
- żądanie dodatkowych zabezpieczeń (np. założenie dodatkowych filtrów na kominy - zmniejszy to emisję pyłów do atmosfery),
- stymulowanie ubezpieczonych do podejmowania akcji ratowniczych.

Kolejnym instrumentem prewencji niematerialnej jest *udział własny*. Polega to na tym, że podmiot ubezpieczony partycypuje w części powstałej szkody. W umowie ubezpieczenia ustalony jest procent szkody (bądź kwotowa), którą pokrywał będzie poszkodowany. Charakter prewencyjny udziału własnego polega na tym, że uczestniczenie w pokrywaniu szkody zmusza ubezpieczonego do większej dbałości o ubezpieczone mienie²⁸⁶ oraz do podejmowania działań zmniejszających ryzyko wystąpienia szkody środowiskowej.

Duże znaczenie funkcji prewencyjnej wynika z tego, że bardziej opłaca się podjąć wszelkie niezbędne działania, które pozwolą na uniknięcie lub minimalizację możliwych do przewidzenia niekorzystnych zdarzeń niż wypłacić wysokie odszkodowania i ponosić wysokie koszty ich usunięcia. Ponadto w przypadku szkód środowiskowych mamy z reguły do czynienia ze szkodami, których skutków do końca nie da się już nigdy

²⁸⁶ P. Różycki: *Funkcja prewencyjna*....., op. cit. s. 47.

naprawić. Z tego też względu tak ważne są wszelkiego rodzaju działania prewencyjne. Działania prewencyjne są korzystne zarówno dla podmiotów ubezpieczonych jak i samych firm ubezpieczeniowych.

Poza dwoma omówionymi ubezpieczeniami środowiskowe pełnią jeszcze inne funkcje. Jedną z nich jest *funkcja kompensacyjna*. Jest to oczywiście bezsporna funkcja wszystkich ubezpieczeń i jest ona również bardzo ważna. W wyniku wystąpienia szkody (zanieczyszczenia środowiska) ubezpieczyciel jest zobowiązany do zapewnienia środków finansowych na pokrycie szkód oraz kosztów ich usunięcia i przywrócenia w miarę możliwości stanu sprzed wystąpienia szkody. Jest to również ważna funkcja ubezpieczeń m.in. z uwagi na to, że rozmiar szkód środowiskowych jest z reguły bardzo duży i sam sprawca szkody nie byłby w stanie pokryć jej rozmiarów.

Szczególne nadzieje wiąże się z rozwojem „zielonych” polis odpowiedzialności cywilnej potencjalnych sprawców zanieczyszczeń. Wynika to przede wszystkim z tego, iż to właśnie one są traktowane jako ważny instrument w ochronie środowiska naturalnego oraz z tego, iż mogą one spełniać (oprócz wyżej wymienionych funkcji) dodatkowo następujące funkcje:

- służą ochronie finansowej sprawcy szkody przed zobowiązaniami, jakie mogą mu zagrażać w związku ze spowodowaniem szkody środowiskowej, a często mogą przewyższać jego zdolności płatnicze,
- zapewniają świadczenia osobom (podmiotom) poszkodowanym,
- służą ochronie równowagi gospodarczej innych podmiotów, które nie są ani sprawcami szkody ani poszkodowanymi, lecz są związane działalnością z ubezpieczonym lub poszkodowanym. Ubezpieczenie to eliminuje bądź ogranicza tzw. efekt domino. Zagrożenie bytu sprawcy szkody (np. wskutek konieczności wypłaty bardzo wysokich odszkodowań) może spowodować zagrożenie bytu jego dostawców, kontrahentów itp. Dzięki temu ubezpieczeniu nie tylko sprawca szkody ma zapewnioną równowagę gospodarczą, ale i otoczenie w którym funkcjonuje.²⁸⁷

Ubezpieczenia środowiskowe pełnią więc wszystkie podstawowe funkcje ubezpieczeń. Dzięki pełnionym funkcjom pozwalają one na skuteczną walkę z

²⁸⁷ G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne...*, op. cit. s. 86.

zagrożeniami dla środowiska naturalnego. Są one – co już wielokrotnie powtarzano w tej pracy – istotnym instrumentem w ochronie środowiska naturalnego.

ROZDZIAŁ III

MIEJSCE UBEZPIECZEŃ ŚRODOWISKOWYCH W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU

3.1. Zarządzanie ryzykiem środowiskowym a zrównoważony rozwój

3.1.1. Istota ryzyka środowiskowego

Ryzyko jest nierozzerwalnie związane z każdą działalnością prowadzoną przez człowieka, każdym podejmowanym przez niego przedsięwzięciem. Jednym z rodzajów ryzyka, na które narażone jest przedsiębiorstwo jest ryzyko środowiskowe. Jest ono integralną częścią każdego przedsięwzięcia i może zrealizować się na każdym etapie przebiegu jego wykonania.

Tak jak już wspomniano wstępnie w rozdziale pierwszym, ryzyko środowiskowe (environmental risk) jest w różny sposób definiowane. Większość autorów utożsamia ryzyko środowiskowe z ryzykiem ekologicznym co wydaje się - zdaniem autorki rozprawy - niedostatecznie uzasadnione. Zgodnie z definicją EPA²⁸⁸ ryzyko środowiskowe oznacza prawdopodobieństwo, że dane zdarzenie lub działanie spowoduje szkody dla zdrowia lub/i środowiska.²⁸⁹ Zdaniem autorki, ryzyko środowiskowe można zdefiniować opierając się na definicji ryzyka zaproponowanej M. Hallera.*

Korzystając z tej definicji ryzyka M. Hallera *ryzyko środowiskowe* można zdefiniować jako *możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania, że określony czynnik antropogeniczny (obiekt, zjawisko, działania) nie spowoduje negatywnych skutków dla środowiska przyrodniczego (jego ekosystemów) lub/i negatywnych skutków zdrowotnych dla człowieka lub jego majątku się nie spełnią.*

* definicja ta została omówiona w pkt. 1.3.1.

²⁸⁸ Environmental Protection Agency.

²⁸⁹ EPA : *Risk Assessment*. EPA/600/M-91/034. United States Environmental Protection Agency, Washington 1992.

Człowiek oczekuje, że będzie otaczało go czyste środowisko (wolne od zanieczyszczeń) jak również, że zanieczyszczenie środowiska nie będzie miało negatywnego wpływu na jego zdrowie i majątek. Jednak w wyniku nieprzewidzianych zdarzeń może dojść do skażenia środowiska a wskutek tego do pogorszenia zdrowia człowieka oraz strat w jego majątku. Wówczas istnieje określona możliwość, że jego pozytywne oczekiwania się nie spełnią. Jak wynika z przytoczonej definicji ryzyko środowiskowe jest ryzykiem na które składają się:

- środowiskowe ryzyko zdrowotne, którego istotą jest fakt, że zanieczyszczenie będzie miało wpływ na zdrowie ludzkie,
- ryzyko ekologiczne, którego istotą jest fakt, iż zanieczyszczenie będzie miało wpływ na środowisko naturalne
- środowiskowe ryzyko majątkowe.²⁹⁰

Te trzy rodzaje ryzyka można zdefiniować korzystając z definicji ryzyka środowiskowego.

Środowiskowe ryzyko zdrowotne można zdefiniować jako możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania, że określony czynnik degradacji środowiska nie spowoduje negatywnych skutków zdrowotnych dla człowieka się nie spełnią.

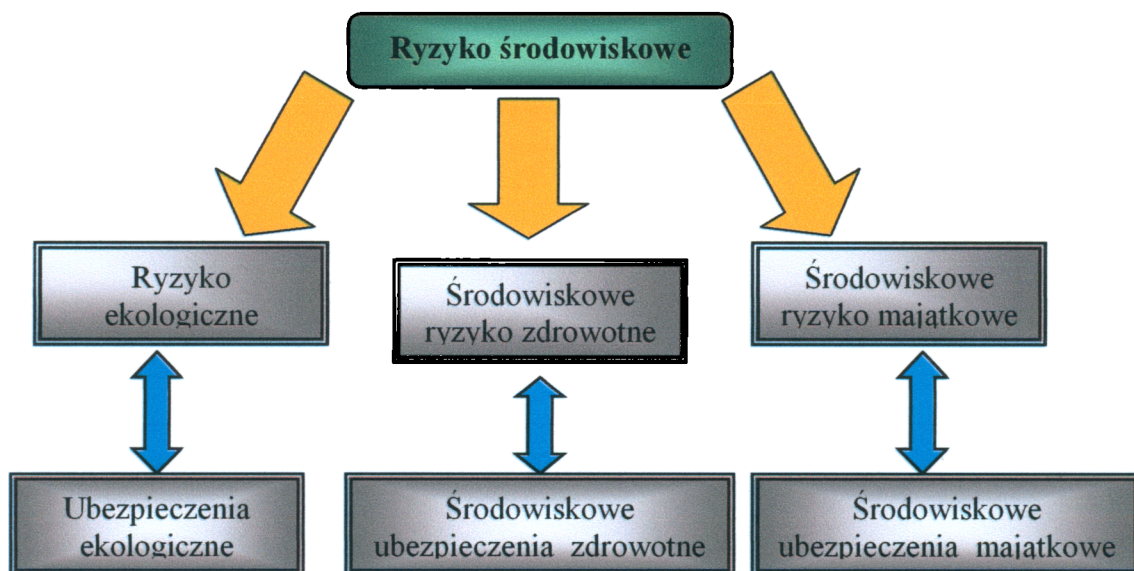
Z kolei **ryzyko ekologiczne** to możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania, że określony czynnik (obiekt, zjawisko, działania) nie spowoduje negatywnych skutków dla środowiska przyrodniczego (jego ekosystemów) się nie spełnią.

I wreszcie **środowiskowe ryzyko majątkowe** to możliwość, że nasze pozytywne oczekiwania, że określony czynnik degradacji środowiska nie spowoduje negatywnych skutków dla majątku człowieka się nie spełnią

W związku z powyższym nie można utożsamiać ryzyka środowiskowego z ryzykiem ekologicznym, ponieważ to drugie ryzyko jest elementem składowym ryzyka środowiskowego. Przyjęty podział ryzyka środowiskowego jest zbieżny z dokonany przez autorkę podziałem ubezpieczeń środowiskowych. Przedstawia to rysunek 3.1.

²⁹⁰ por. T. Borys, A. Panasiewicz: *Metodyka*, op.cit. s. 168-169.

Rysunek 3.1. Klasyfikacji ryzyka środowiskowego z uwzględnieniem ubezpieczeń środowiskowych

Źródło: Opracowanie własne.

Elementami ryzyka środowiskowego są:²⁹¹

- *źródła* – działania, aktywność ludzka, która powoduje wprowadzenie do środowiska substancji chemicznych oraz innych uciążliwości (jak np.. hałas),
- *ścieżki* – szkodliwe związki migrują przez poszczególne komponenty środowiska (np. fizyczne chemiczne i biologiczne związki przez wody gruntowe, wody powierzchniowe, przy pomocy prądów powietrznych, związki biologiczne przez krople deszczu, związki chemiczne przez sieć pokarmową) i docierają przez ścieżki narażenia do receptorów,
- *receptory* – populacje ludzkie i wybrane populacje zwierzęce i/lub roślinne.

Czynniki wpływające na ryzyko środowiskowe można podzielić na trzy kategorie. Przedstawia to rysunek nr 3.2.

²⁹¹ R. Janikowski: *Zarządzanie i nadzór nad ryzykiem*. (w:) „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego, zarządzanie i nadzór nad ryzykiem oraz komunikacja o ryzyku” – materiały szkoleniowe, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11 – 12 grudnia 2000, s. 50.

Rysunek 3.2. Czynniki wpływające na ryzyko środowiskowe

Źródło: Opracowanie własne.

Jak widać na rys. 3.2. na ryzyko środowiskowe wpływają trzy kategorie czynników:

- 1) *czynnik ludzki* – stopień powstania szkody w środowisku zależy od świadomości i stanu wiedzy pracowników o możliwości powstania zagrożenia na ich stanowisku pracy,
- 2) *czynnik organizacji* – rozpoczynając działalność każdy podmiot gospodarczy powinien uwzględnić istniejące wymagania prawne w zakresie ochrony środowiska, opracować plan na wypadek wystąpienia awarii bądź katastrofy,
- 3) *czynnik techniki* – czyli ogół urządzeń mających za zadanie ochronę środowiska przed zanieczyszczeniem.²⁹²

Ryzyko środowiskowe jest ryzykiem, które może być spowodowane:

- awarią instalacji produkcyjnej, środków transportu, rurociągów,
- awarią urządzeń, które służą ochronie środowiska,
- niewłaściwym składowaniem,
- katastrofą spowodowaną w wyniku pożaru, powodzi i innych żywiołów,
- oddziaływaniem ścieków i odpadów,
- stopniową degradacją środowiska w wyniku wadliwego działania instalacji produkcyjnej bądź zabezpieczającej,
- wypadkami drogowymi lub kolejowymi.²⁹³

²⁹² B. Karlikowska: *Finansowa kontrola ryzyk środowiska jako element zarządzania przedsiębiorstwem*. (w:) „Integracja problemów środowiskowych i teorii zrównoważonego rozwoju w systemie zarządzania przedsiębiorstwem”. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Naukowe, Białystok 17-18 stycznia 2005, s. 122.

²⁹³ Ibidem s.122.

Podobnie jak każde ryzyko również ryzyko środowiskowe można sklasyfikować biorąc pod uwagę różne kryteria. Jedną z klasyfikacji ryzyka środowiskowego jest jego podział na z punktu widzenia świadomości decyzji o podjęciu ryzyka na:

- *ryzyko dobrowolne* – czyli ryzyko, którego można uniknąć, człowiek świadomie podejmuje decyzje o jego podjęciu,
- – w przypadku tego ryzyka nie ma możliwości podjęcia świadomej decyzji o jego podjęciu bądź nie.

Z reguły ryzyko środowiskowe jest ryzykiem przymusowym.

Drugiego podziału ryzyka środowiskowego można dokonywać ze względu na **rozmiar, masowość jego oddziaływania**. Skutki realizacji szkody środowiskowej mogą obejmować wiele osób, na przykład pracowników, bezpośrednich sąsiadów, ludność całego miasta, kraju, a nawet społeczność międzynarodową. Mogą one dotyczyć również majątku produkcyjnego, także poszczególnych ekosystemów. W kryterium tym wyróżnia się:

- *ryzyko indywidualne* (partykularne)– ryzyko to jest z reguły stosowane przy analizie danych związanych z zachorowalnością bądź śmiertelnością. Ryzyko indywidualne jest prawdopodobieństwem wystąpienia skutków śmiertelnych w wyniku wystąpienia określonego zdarzenia awaryjnego, dla indywidualnego człowieka, znajdującego się w strefie zagrożenia.²⁹⁴ Ryzyko to określa się na podstawie wskaźników, które pokazują stosunek przewidywanej ilości osób dotkniętych negatywnym oddziaływaniem do liczby osób narażonych w danej populacji na określony rodzaj ryzyka,
- *ryzyko społeczne*, które inaczej określane jest jako grupowe (fundamentalne). Jest ono prawdopodobieństwem powstania określonych skutków, na które narażona jest grupa osób wskutek wystąpienia określonego scenariusza danego zdarzenia awaryjnego.²⁹⁵ Pokazuje ono relacje pomiędzy wielkością negatywnych skutków a częstością ich występowania, poprzez określenie prawdopodobieństwa zaistnienia różnych scenariuszy zdarzeń w stosunku do skutków tych zdarzeń.²⁹⁶

²⁹⁴ M. Borysiewicz: *Kryteria akceptowalności ryzyka poważnych awarii przemysłowych*. Warszawa 2002, s.8, http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/Awarie_przemyslowne/ryzyko.html - [data wejścia 25.04.2003].

²⁹⁵ Ibidem, s. 9.

²⁹⁶ R. Turnbull: *Environmental and Health Impact Assessment of Development Projects. A handbook for Practitioners*, WHO Regional Office for Europe and Centre for Environmental Management and Planning, London and New York 1992, s. 76-77.

Ryzyko środowiskowe może być spowodowane przez dwie grupy czynników, a mianowicie:

- czynniki nagłe (nadzwyczajne),
- czynniki zwyczajne (nienagłe, normalne).

Stąd też z punktu widzenia *czynnika, które powoduje* można je podzielić na dwa rodzaje ryzyka, a mianowicie:

- *ryzyko nadzwyczajne*, które powstaje w wyniku zjawisk incydentalnych powodowanych przez katastrofy, zdarzenia nadzwyczajne (np. powódzie, trzęsienia ziemi – jest to zarazem ryzyko nieprzewidywalne, czyste),
- *ryzyko normalne*, które jest powodowane przez czynniki nie mające charakteru nagłego i katastrofalnego (ryzyko przewidywalne).²⁹⁷

Szczególnie niebezpieczne jest ryzyko nadzwyczajne. Wynika to z tego, iż powstaje ono w wyniku wystąpienia zdarzeń nagłych, których z reguły nie można było przewidzieć. Jest to więc ryzyko nieprzewidywalne przed którym w zasadzie bardzo trudno się jest zabezpieczyć. Ponadto powoduje ono z reguły bardzo wysokie szkody w przedsiębiorstwie jak i w jego otoczeniu.

Ryzyko środowiskowe wyodrębnione w klasyfikacji rodzajowej można sklasyfikować również ze względu na *skutki strat środowiskowych* (również inne ryzyka wyodrębnione w klasyfikacji rodzajowej mogą być dalej klasyfikowane). Wyróżnia się w tej klasyfikacji następujące rodzaje ryzyka:

- *ryzyko prawne* – szkody środowiskowe są spowodowane naruszeniem przepisów prawnych lub niezastosowaniem się do zaleceń czy nakazów,
- *ryzyko kredytowe* – trudności powstałe w realizacji zapisów umów kredytowych,
- *ryzyko polityczne* – możliwość ustanowienia przepisów prawnych zabraniających czy ograniczających działalność określonego rodzaju,
- *ryzyko technologiczne* – wprowadzenie wyższych standardów,
- *ryzyko osłabienia aktywów* – szkody w środowisku naturalnym mogą obniżyć wartość aktywów.²⁹⁸

²⁹⁷ Ibidem, s.51.

²⁹⁸ *Risk the Environment and the Role of the Insurance Industry*, UNEP Financial Initiatives, Australasian Advisory Committee on Insurance, Victoria, January 2003, s. 5-7, za: A. Ciechelska: „Ocena ryzyka ekologicznego jako nowy kierunek rozwoju ocen oddziaływania na środowisko”. „Ekonomia i Środowisko” nr 2 (24), 2003, s. 32.

W ostatnich latach zauważalny jest wzrost zainteresowania ryzykiem środowiskowym, metodami jego kontroli, zarządzania. Wynika to głównie z tego, iż coraz częściej dochodzi do poważnych awarii (katastrof). Ponadto szkody ekologiczne (będące konsekwencją negatywnych zdarzeń dla środowiska naturalnego) pociągają za sobą różnego rodzaju niekorzystne konsekwencje dla ich sprawcy (np. konieczność zapłaty kar bądź odszkodowań, negatywną ocenę społeczności lokalnej itp.). Wszystko to powoduje wzrost zainteresowania kwestiami bezpieczeństwa rozmaitych przedsięwzięć, a tym samym zarządzaniem ryzykiem środowiskowym. W związku z tym obserwuje się rozwój narzędzi tego procesu (np. różnego rodzaju metody formalne wykorzystywane w ocenie i zarządzaniu ryzykiem środowiskowym) oraz stałe doskonalenie jego metodologii.

3.1.2. Etapy procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym.

Wzrost zainteresowania procesem zarządzania ryzykiem środowiskowym wynika w głównej mierze z tego, iż coraz częściej pojawiające się katastrofy ekologiczne powodują dużych rozmiarów szkody środowiskowe. Degradacja środowiska przyrodniczego niekorzystnie odbija się również na zdrowiu człowieka. Proces zarządzania ryzykiem jest działaniem, które ma na celu zapewnić bezpieczeństwo realizowanych przedsięwzięć, czyli zapobiec lub zminimalizować ryzyko powstania awarii czy katastrofy ekologicznej.

Proces zarządzania ryzykiem początkowo nie obejmował sfery środowiska naturalnego, skupiał się wyłącznie na sferze ekonomicznej przedsiębiorstwa. Jednak z uwagi na stały wzrost zanieczyszczenia środowiska, który wpływa niekorzystnie nie tylko na środowisko, ale również na zdrowie człowieka, jego mienie oraz prowadzoną przez niego działalność gospodarczą, dostrzeżono konieczność zastosowania tego procesu również w ochronie środowiska. Stąd też obecnie na coraz większą skalę proces zarządzania ryzykiem przenosi się również na środowisko naturalne, które jest nierozdzielnie związane z przedsiębiorstwem.

Zarządzanie ryzykiem środowiskowym można określić jako działania, których celem jest wyeliminowanie lub obniżenie ryzyka do wielkości akceptowanej.²⁹⁹ Zgodnie z definicją zarządzania ryzykiem przyjętą w podpunkcie 1.3.2. zarządzanie ryzykiem środowiskowym można zdefiniować jako zarządzanie, którego przedmiotem jest ryzyko środowiskowe, czyli działanie związane z przepływem informacji i podejmowaniem decyzji w procesach:

- diagnozowania (analizy ryzyka środowiskowego),
- planowania (selekcja ryzyka środowiskowego),
- realizacji („manipulowanie” ryzykiem środowiskowym),
- kontroli ryzyka (wybór i wdrożenie metod oraz ocena ich efektywności).

Podobnie jak w przypadku zarządzania ryzykiem stosowanego w sferze ekonomicznej przedsiębiorstwa proces zarządzania ryzykiem środowiskowym jest połączeniem oszacowania ryzyka i kontroli ryzyka, stąd też, zdaniem autorki rozprawy, powinien składać się z dwóch następujących faz:

- 1) analizy ryzyka (oszacowania ryzyka).
- 2) kontroli ryzyka.

Analiza ryzyka jest procesem, w którym bada się dwa główne składniki ryzyka, a mianowicie narażenie i skutki oraz relacje zachodzące pomiędzy nimi.³⁰⁰ Jej podstawowym celem jest zebranie informacji i danych, które pozwolą następnie na określenie reakcji środowiskowych na czynnik stresogenny. W analizie tej stosuje się metody ilościowe i jakościowe, w celu scharakteryzowania ryzyka narażenia na określoną substancję zanieczyszczającą (ocenę narażenia i prawdopodobieństwa wystąpienia negatywnych skutków). Wykorzystuje się w tym procesie wiedzę z różnych dziedzin naukowych, jak na przykład toksykologii, medycyny, nauk środowiskowych. Analiza ryzyka środowiskowego jest znacznie bardziej złożona niż analogiczne czynności dla innych zdarzeń. Jest to proces naukowy bardzo skomplikowany, trudny i interdyscyplinarny. Z tego też powodu powinni zajmować się nim specjaliści będący przedstawicielami różnych dziedzin naukowych (lekarze, toksykolodzy, ekolodzy,

²⁹⁹ W. Mniszek: *Narażenie na substancje chemiczne w kontekście zarządzania i nadzoru nad ryzykiem*. (w:) „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego, zarządzanie i nadzór nad ryzykiem oraz komunikacja o ryzyku” – materiały szkoleniowe, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11 – 12 grudnia 2000, s. 30.

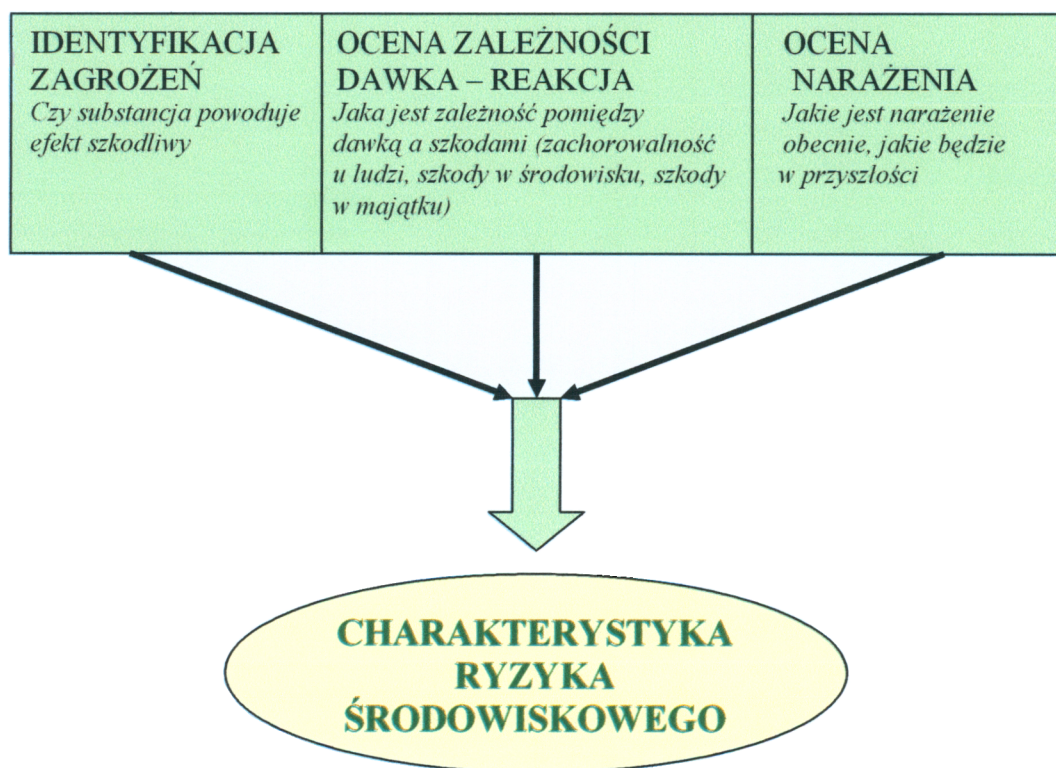
³⁰⁰ M. Borysiewicz, W. Kacprzyk, S. Potemski, J. Żurek: *Wytoczne oceny ryzyka środowiskowego*, Instytut Ochrony Środowiska http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/final/wyt_oceny_ryz.htm - [data wejścia 25.12.2005].

statystycy). Zgodnie z rekomendacją Amerykańskiej Agencji Ochrony Środowiska (US EPA) proces analizy ryzyka powinien składać się z następujących etapów:

- identyfikacji zagrożenia,
- oceny zależności dawka- reakcja,
- oceny narażenia,
- charakterystyki ryzyka.³⁰¹

Taki sam podział procesu analizy ryzyka zaakceptowany został w krajach Unii Europejskiej, co znalazło wyraz w dyrektywach Unii.³⁰² Etapy procesu analizy ryzyka środowiskowego przedstawia rysunek 3.3.

Rysunek 3.3. Etapy analizy ryzyka środowiskowego

Źródło: Materiały szkoleniowe „Zasady szacowania ryzyka zdrowotnego u ludzi w następstwie środowiskowego narażenia na substancje chemiczne.” Instytut Medycyny Pracy w Łodzi, Łódź 1993, s. A.II – 2, materiał powielony.

³⁰¹ M. Biesiada, A. Bubak: *Podstawy oceny środowiskowego ryzyka zdrowotnego*. (w): „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego, zarządzanie i nadzór nad ryzykiem oraz komunikacja o ryzyku” – materiały szkoleniowe, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11 – 12 grudnia 2000, s. 29.

³⁰² Dyrektywa Komisji 93/67/EWG z dnia 20 lipca 1993 roku, ustanawiająca zasady oceny ryzyka dla człowieka i środowiska naturalnego ze strony substancji notyfikowanych zgodnie z dyrektywą Rady 67/548/EWG.

Dla określonego terenu oraz podmiotu prowadzącego działalność dokonuje się dwa rodzaje analizy, a mianowicie:

- analizę środowiskowego ryzyka zdrowotnego (dla zdrowia ludzkiego) (human and health risk assessment), w przypadku której tworzy się dwa typy informacji: oszacowanie ryzyka powodującego choroby nowotworowe i oszacowanie ryzyka, które nie powoduje chorób nowotworowych,
- analizę ryzyka związanego ze środowiskiem naturalnym (ecological risk assessment), czyli ryzyka ekologicznego
- analizę środowiskowego ryzyka majątkowego.

Analiza ryzyka środowiskowego ma również za zadanie określenie poziomu ryzyka akceptowalnego. Ryzyko to może być bowiem:

- ryzykiem akceptowalnym,
- ryzykiem nieakceptowalnym.

Ryzyko akceptowalne jest to ryzyko, którego prawdopodobieństwo wystąpienia jest małe lub skutki jakie powoduje są nieistotne lub też korzyści są tak duże, że jednostka, społeczeństwo są skłonne zaakceptować ryzyko.³⁰³ Poziom tego ryzyka wyznacza się przy zastosowaniu technik doświadczalnych (analizując zależność między wielkością narażenia a skutkiem) lub poprzez analizę kosztów i zysków.³⁰⁴ Poziom ryzyka akceptowalnego jest zwykle przedmiotem dokładnej analizy w każdym zakładzie, w którym powinno podejmować działania mające na celu obniżanie ryzyka do wielkości akceptowalnej. Jest to jednak w przypadku ryzyka środowiskowego niezwykle trudne, ponieważ w większości przypadków podmioty nie dysponują instrumentami bezpośredniego oddziaływania na źródło zagrożenia i w związku z tym nie może też kontrolować jego poziomu.³⁰⁵ Trudność ta wynika również z tego, że w celu ustalenia kryteriów akceptowalności ryzyka należy przede wszystkim ustalić wskaźniki ryzyka dla normalnego życia każdego człowieka, a następnie porównać je z dodatkowym poziomem

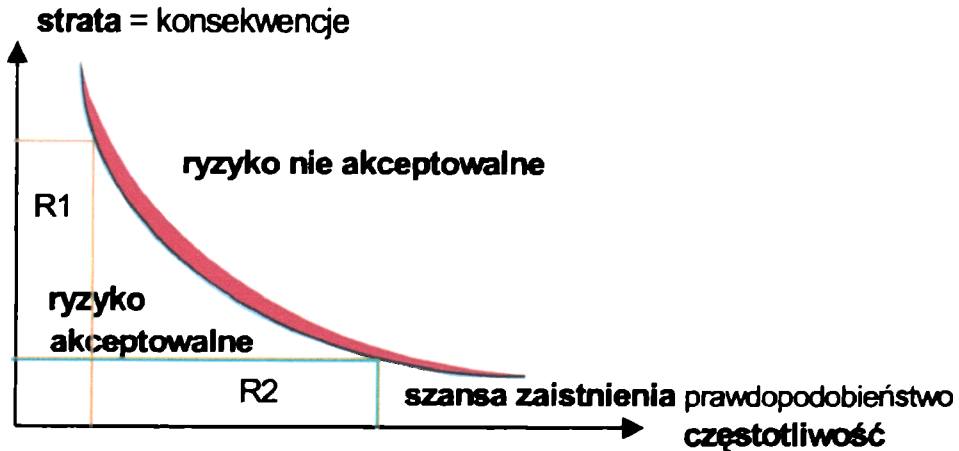
³⁰³ A. Ciechelska: *Ocena ryzyka ekologicznego jako nowy kierunek rozwoju ocen oddziaływania na środowisko*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2 (24), 2003, s. 38-39.

³⁰⁴ A. Lulewicz: *Ryzyko ekologiczne w działalności przedsiębiorstwa*. „Ekonomia i Środowisko” nr 1 (25), 2004, s. 151.

³⁰⁵ R. Przygocki: *Ryzyko środowiskowe w aspekcie rachunkowym w branży turystycznej*. (w): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie – ryzyka uniwersalne i specyficzne”. Pod red. J. Bizon-Góreckiej, TNOiK, Bydgoszcz 2003.

ryzyka wynikającym z działalności przedsiębiorstwa produkcyjnego.³⁰⁶ Rysunek 3.4. przedstawia poziom akceptowanego ryzyka środowiskowego.

Rysunek 3.4. Poziom akceptowanego ryzyka środowiskowego

$$\text{RYZYKO} = (\text{szansa zaistnienia}) \times (\text{konsekwencje})$$

Źródło: F. Wołowski: *Wprowadzenie do problematyki analizy ryzyka dla wspólnej sieci bankowości elektronicznej*, Rada Bankowości Elektronicznej przy Związku Banków Polskich, kwiecień 2000, materiał powielony, s.5

Pierwszym etapem analizy ryzyka jest **identyfikacja niebezpieczeństwa** (zagrożeń), czyli źródeł (czynników) ryzyka. Jest to proces, którego przeprowadzenie ma pozwolić na uzyskanie informacji o możliwościach wystąpienia szkodliwych skutków w wyniku działania substancji zanieczyszczającej. Jej podstawowym celem jest wskazanie rodzaju szkodliwego działania na zdrowie człowieka, jego majątek lub stan środowiska naturalnego oraz na podstawie dostępnych danych dokonanie jej klasyfikacji. Polega ona na zbieraniu i ocenie danych na temat zagrożeń, a przede wszystkim:

- *stanu środowiska przyrodniczego* terenu mogącego znaleźć się w obszarze oddziaływania czynników niebezpiecznych emitowanych przez przedsiębiorstwo (określenie istniejących ekosystemów, identyfikacja warunków środowiskowych, które mogą wpływać na wielkość narażenia, czyli klimat, roślinność, rodzaj gleby itp.),
- *potencjalnych i istniejących źródeł emisji zanieczyszczeń* (określenie czynników szkodliwych dla środowiska, wielkość emisji, możliwości przemian substancji w

³⁰⁶ M. Borysiewicz: *Kryteria akceptowalności...*, op. cit. s. 1.

środowisku i ich przemieszczania się, gdyż zanieczyszczenie, które dostaje się do środowiska może przemieszczać się do powietrza, gleby, pobliskich rzek i wód gruntowych lub też dostać się do łańcucha pokarmowego),³⁰⁷

- informacji czy dany czynnik chemiczny, fizyczny powoduje szkodliwe działanie, a jeśli tak to jakiego rodzaju szkody powoduje.

Szkodliwe skutki mogą pojawiać się okresowo lub też występować w sposób ciągły. Ponadto mogą one powodować szkody w środowisku (szkody ekologiczne) jak również stanowić zagrożenie dla zdrowia i życia człowieka (środowiskowe szkody zdrowotne) oraz jego majątku (środowiskowe szkody majątkowe). W celu identyfikacji podstawowych oddziaływań środowiskowych najczęściej wykorzystuje się jako narzędzie listę kontrolną. W celu zidentyfikowania niebezpieczeństw należy poddać dogłębnej analizie całą organizację (np. zakład produkcyjny). W przypadku ryzyk środowiskowych analizie podlegają przede wszystkim:

- warunki produkcji,
- materiały stosowane do produkcji (ilość, właściwości),
- substancje wydzielające się w czasie produkcji,
- wyroby gotowe,
- stosowane technologie,
- urządzenia produkcyjne,
- instalacje zabezpieczające środowisko,
- sposób składowania surowców, wyrobów oraz odpadów,
- kwalifikacje personelu,
- posiadane plany na wypadek wystąpienia katastrofy ekologicznej,
- położenie zakładu (bardzo istotne jest czy znajduje się on w pobliżu czy w większej odległości od osiedli mieszkaniowych, czy w pobliżu znajdują się obszary specjalnie chronione, rodzaj podłoża itp.),
- wielkość i charakter zakładu.³⁰⁸

Zebrane na tym etapie informacje i dane stanowią podstawę do dokonania wstępnej oceny sytuacji.³⁰⁹ Zdaniem autorki, jest to bardzo ważny etap analizy, ponieważ wyniki

³⁰⁷ Ibidem s. 147.

³⁰⁸ B. Karlikowska: *Finansowa kontrola...* op. cit. s. 123.

³⁰⁹ E. Kulka, D. Rzychoń: *Podstawy oceny ryzyka zdrowotnego spowodowanego zanieczyszczeniem środowiska*, (w): R. Janikowski (red.): „Środowisko a zdrowie. Polityka, Zarządzanie, Komunikowanie”. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2004, s. 89.

w nim uzyskane wykorzystywane są w pozostałych etapach. Ponadto wpływają one na ich dokładność.

Drugim etapem analizy ryzyka środowiskowego jest **ocena zależności dawka (stężenie)-reakcja (skutki)**. Głównym celem tego etapu jest określenie związku pomiędzy poziomem narażenia a zasięgiem i rozmiarem skutków jakie powoduje dane zagrożenie. Sposób przeprowadzania oceny zależności dawka- reakcja jest uzależniony od rodzaju receptora dla którego jest ona dokonywana. Występują tu istotne różnice przy ocenie dokonywanej dla ryzyka ekologicznego, środowiskowego ryzyka majątkowego a środowiskowego ryzyka zdrowotnego.

Przy **ryzyku zdrowotnym** ocena zależności dawka-reakcja określa relacje pomiędzy dawką danej substancji a reakcją na nią badanej grupy osób.³¹⁰ Ocena ta ma więc za zadanie określenie relacji między dawką czynnika toksycznego (pobraną lub wchłoniętą) i występowaniem ujemnych efektów zdrowotnych w narażonych grupach populacji ludzkiej oraz oszacowaniu tych efektów, jako funkcji narażenia.³¹¹ Ponadto przy tej ocenie istotne jest podział badanych substancji na:

- substancje kancerogenne – czyli substancje powodujące raka (rakotwórcze),
- substancje niekancerogenne - czyli substancje toksyczne, które nie powodują raka (substancje nierakotwórcze).

Przy substancjach niekancerogennych zakłada się pewien próg stężenia określany jako poziom bez obserwowanego działania szkodliwego (najwyższy poziom zanieczyszczenia, przy którym nie obserwuje się skutków szkodliwych). Proóg ten określa się jako *dawkę o niewidocznych skutkach zatrucia* a ilościowo oznacza się jako NOAEL (*no observed adverse effect level*). Nie można jednak w sposób precyzyjny określić takiego progu stężenia. Z reguły podawany jest poziom przybliżony, który określony jest na podstawie badań epidemiologicznych i doświadczeń na zwierzętach. Po określeniu poziomu NOAEL jest on dzielony przez współczynnik niepewności, aby otrzymać dawkę referencyjną. *Dawka referencyjna* jest to dawka przy wysokości której efekt toksyczny nie powinien wystąpić nawet u najbardziej narażonych populacji.³¹² Nie zawsze jednak istnieje możliwość określenia NOAEL. W takim przypadku określa się

³¹⁰ R. Janikowski: *Zarządzanie*, op. cit. s. 52.

³¹¹ E. Kulka, D. Rzychoń: *Podstawy oceny.....*, op. cit. s. 89.

³¹² *Zasady zarządzania ryzykiem na terenach zanieczyszczonych substancjami toksycznymi* – materiały szkoleniowe United States Environmental protection Agency Region III, Philadelphia, PA, Katowice listopad 1998.

najniższą dawkę (stężenie) obserwowanego działania szkodliwego, którą oznacza się jako LOAEL.

W przypadku substancji rakotwórczych (kancerogennych) nie jest możliwe określenie bezpiecznego poziomu oddziaływania tych substancji (nie ma możliwości określenia NOAEL lub LOAEL). Oznacza to, że przy każdym (nawet najmniejszym) narażeniu istnieje możliwość wystąpienia nowotworu, nie ma więc dawki progowej, przy której efekt kancerogeny nie występuje. W takim przypadku szacuje się ryzyko przy niskiej dawce na podstawie wyników badań efektów kancerogennych prowadzonych dla wysokich dawek.³¹³ Czyli na podstawie wyników uzyskanych dla wysokich dawek stężenia szkodliwych substancji określa się ryzyko, jakie może wystąpić przy niskiej dawce. Do dalszej oceny efektów kancerogennych wykorzystuje się miary toksyczności określane jako współczynnik nachylenia. Współczynniki te określają kancerogeny charakter substancji zanieczyszczającej i określają szansę wystąpienia nowotworu w populacji.

Inaczej postępuje się przy określaniu zależności dawka-reakcja przeprowadzanej dla środowiska naturalnego (*ryzyko ekologiczne*). W tym przypadku celem jest przewidzenie stężenia substancji, poniżej którego nie powoduje ona wystąpienia szkodliwych skutków w środowisku naturalnym (w poszczególnych jego komponentach). Stężenie takie oznacza się jako PNEC i określa się je jako przewidywane stężenie nie wywołujące skutków w środowisku. Wartość PNEC oblicza się poprzez wprowadzenie odpowiedniego współczynnika szacowania do wyników badań przeprowadzonych na organizmach żywych. Przykładem takiego współczynnika są następujące wskaźniki toksyczności:

- medialna dawka śmiertelna oznaczana jako DL_{50} - jest to uzyskana statystycznie w badaniach na zwierzętach pojedyncza dawka związku, która może powodować śmierć 50 % narażonych zwierząt,
- medialne stężenie śmiertelne CL_{50} , które jest uzyskanym w analizie statystycznej stężeniem związku, które może spowodować w czasie narażenia lub w ustalonym czasie po narażeniu śmierć 50% narażonych organizmów w populacji,
- CI_{50} określane jako medialne stężenie powodujące 50% zahamowanie danego parametru (np. wzrostu),

³¹³ Ibidem.

- LC_0 czyli stężenie tolerowane najwyższe, jest to najwyższe stężenie danego związku w medium środowiskowym, które nie wywołuje śmierci organizmów w badanej populacji,
- LC_{100} określane jako stężenie śmiertelne bezwzględne, które jest najniższym stężeniem związku w medium środowiskowym, które powoduje śmierć 100% organizmów populacji w określonych warunkach.³¹⁴

Współczynnik szacowania uwzględnia stopień niepewności w procesie ekstrapolacji wyników badań przeprowadzonych na ograniczonej liczbie gatunków zwierząt do rzeczywistych warunków panujących w środowisku. Im dłuższy był czas narażenia na substancję oraz im większa liczba przeprowadzonych badań tym mniejszy przyjmuje się współczynnik szacowania.

W przypadku *środowiskowego ryzyka majątkowego* celem tego etapu jest określenie stężenia substancji, które nie powoduje wystąpienia szkodliwych skutków w majątku (mieniu) człowieka (np. jakie stężenie związku siarki w powietrzu nie wywoła korozji rynien w budynku, konstrukcji mostowych itp.).

Trzecim etapem procesu analizy ryzyka jest **ocena narażenia**. Narażenie można zdefiniować jako proces, w wyniku którego dochodzi do kontaktu organizmu, majątku i środowiska z substancją zanieczyszczającą.³¹⁵ Ocena narażenia obejmuje określenie jakościowe i ilościowe wielkości, częstości, czasu trwania, drogi narażenia oraz receptora narażonego na zagrożenia. Jest to ocena ilościowa i jakościowa, która powinna obejmować następujące zagadnienia:

- kto (lub co) jest narażony na zanieczyszczenia,
- przez jaki okres czasu jest narażony,
- jak często i w jakim stopniu.³¹⁶

W przypadku określania narażenia dla *zdrowia ludzkiego* podstawowym celem oceny jest oszacowanie dawki substancji, na działanie której populacja jest lub może być narażona. W przypadku charakteryzowania narażenia dla organizmów żywych należy uwzględnić w jaki sposób zostały one pobrane do organizmu. Wynika to z tego, że inne

³¹⁴ G. Płaza, K. Ulfig: *Testy toksykologiczne w ocenie ryzyka ekologicznego*. (w): R. Janikowski (red.) „Środowisko a zdrowie. Polityka, zarządzanie, komunikowanie”. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2004, s. 137.

³¹⁵ por. M. Biesiada, A. Bubak: *Podstawy oceny*.....op. cit. s. 30.

³¹⁶ *Zasady zarządzania ryzykiem*..., op. cit.

będzie zagrożenie w przypadku pobrania tej samej substancji drogą pokarmową, oddechową, a jeszcze inne na skutek jej kontaktu ze skórą.³¹⁷

Proces oceny narażenia dla zdrowia ludzkiego można podzielić na następujące etapy:

- wybór i charakterystyka narażonej populacji,
- ocena środowiskowych nośników zanieczyszczeń (powietrze, woda, gleba, żywność), które są bezpośrednimi źródłami czynników szkodliwych dla wybranej populacji,
- identyfikacja i ocena szlaków narażenia (układ oddechowy, skóra),
- ilościowe określenie wielkości narażenia w danym szlaku,
- oszacowanie wielkości ogólnego narażenia.³¹⁸

Dokonując tej oceny dla zdrowia ludzkiego należy uwzględnić w szczególności następujące zagadnienia:

- wyniki pomiarów narażenia,
- wielkość obrotu substancją,
- informacje na temat stosowanych procesów wytwarzania,
- właściwości fizykochemiczne,
- drogi narażenia,
- częstość i czas trwania narażenia,
- rodzaj i wielkość narażonej populacji.

W celu oceny narażenia określa się tzw. **dawkę pobraną**. Oblicza się ją zgodnie z ogólnym wzorem, który może być modyfikowany w zależności od przyjętego scenariusza narażenia.³¹⁹ Jej istotą jest oznaczenie ilości substancji szkodliwej, z którą styka się organizm na drodze narażenia w ciągu doby w przeliczeniu na 1 kg masy ciała. Przy jej obliczaniu uwzględnia się częstotliwość i czas trwania kontaktu z danym medium środowiskowym. Ponadto zakłada się również tzw. okres uśredniania (scenariusz całozyciowego przewlekłego narażenia) i przyjmuje się dla niego okres 70 lat. Dawkę tę przelicza się według wzoru:³²⁰

³¹⁷ A. Lulewicz : *Ryzyko ekologiczne ...*, op. cit. s. 150.

³¹⁸ E. Kulka, D. Rzychoń: *Podstawy oceny.....*, op. cit. s. 91.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ M. Biesiada, A. Bubak: *Podstawy oceny środowiskowego.....*, op. cit. s. 32.

$$I = C * FI * (K * CK) / (MC * T) \quad (3.1)$$

gdzie:

I – dawka pobrana [mg/(kg d)]

C – średnie stężenie substancji w danym medium środowiskowym [mg/l], [mg/m³], [mg/kg]

FI – liczba niemianowana z przedziału od 0 do 1, która określa jaka część faktycznego pobrania pochodzi ze skażonego źródła

K – wielkość dobowego kontaktu (np. spożycia wody pitnej)

CK – częstotliwość i czas trwania kontaktu (np. ile godzin na dobę, ile dni w roku, ile lat)

MC – średnia masa ciała [kg]

T – okres uśrednienia (dla całodziennego narażenia przyjmuje się 70 lat).

Jeżeli natomiast chodzi o szacowanie narażenia dla *środowiska naturalnego* (dla ekosystemów), to jej celem jest określenie stężenia substancji, które występują lub mogą wystąpić w środowisku naturalnym. Stężenie to określa się jako przewidywalne stężenie w środowisku i oznacza jako PEC. Przy określaniu wartości PEC należy uwzględnić następujące elementy:

- wyniki dokonanych pomiarów zanieczyszczenia środowiska,
- wielkość obrotu substancją,
- postać w jakiej substancja jest wprowadzana do obrotu lub stosowana,
- informacje o procesach wytwarzania i stosowania,
- właściwości fizykochemiczne substancji (np. temperatura wrzenia, rozpuszczalność w wodzie itp.),
- prawdopodobne szlaki narażenia (przedstawiania się substancji do poszczególnych komponentów środowiska),
- zdolność rozkładu w środowisku,
- częstotliwość występowania i czas trwania zanieczyszczeń.

Nie zawsze jednak można określić w.w. elementy i wówczas przeprowadza się jakościowe oszacowanie narażenia (wielkości zanieczyszczenia środowiska).

W przypadku szacowania narażenia dla *ryzyka majątkowego* sposób postępowania jest zbliżony do szacowania narażenia dla środowiska naturalnego.

Ostatnim, końcowym etapem analizy ryzyka jest jego **charakterystyka**, która jest etapem podsumowującym wcześniejsze etapy. Jest to etap, który jest podstawą do podjęcia dalszych działań w procesie zarządzania ryzykiem. Wyniki uzyskane w poprzednich etapach analizy ryzyka wykorzystuje się do oceny ryzyka (z reguły

ilościowej). Charakterystyka ryzyka polega na zestawieniu wszystkich uzyskanych wcześniej danych na temat ryzyka i na ich podstawie dokonuje się ilościowej oceny ryzyka i oceny niepewności.³²¹ W tym celu obliczone dawki substancji pobranych porównuje się z określonymi miarami.

Podobnie jak w przypadku poprzednich etapów sposób postępowania przy charakterystyce ryzyka uzależniony jest od rodzaju receptora dla którego dokonuje się szacowania. W pracy opisana została procedura charakterystyki ryzyka dla środowiska naturalnego oraz zdrowia, w przypadku ryzyka majątkowego sposób postępowania jest zbliżony do postępowania przy ryzyku ekologicznym.*

W przypadku charakteryzowania ryzyka dla środowiska naturalnego (*ryzyko ekologiczne*) polega to na porównaniu wskaźnika PEC ze wskaźnikiem PNEC. Celem tego porównania jest ustalenie wartości stosunku PEC/PNEC. Jeżeli stosunek ten będzie mniejszy bądź równy jedności nie są potrzebne dalsze badania lub dodatkowe informacje na ten temat, a dotychczas podejmowane działania ograniczające ryzyka są wystarczające. W przypadku, gdy wartość tego stosunku jest większa od jedności bada się, czy potrzebne są dodatkowe informacje i badania oraz czy należy rozpocząć działania mające na celu redukcję, ograniczenie ryzyka.

Jeżeli ocena ta dotyczy zdrowia ludzkiego (*środowiskowe ryzyko zdrowotne*) to sposób postępowania jest uzależniony od rodzaju substancji, dla których dokonuje się charakterystyki. Dla substancji niekancerogennych na podstawie określonych w poprzednich etapach wskaźników NOAEL lub LOAEL wyznacza się tzw. dawkę referencyjną (oznaczaną jako RfD). Dawka referencyjna jest szacunkową wielkością dziennego narażenia populacji, która prawdopodobnie nie spowoduje zauważalnego ryzyka wystąpienia szkodliwych efektów działania w okresie całego życia. Dawkę tę wyznacza się uwzględniając niepewność związaną z różnicą podatności wewnątrz populacji, konieczność ekstrapolacji międzygatunkowej oraz przeniesienia wyników badań na całożyciowe narażenie.³²² Wyznacza się ją ze wzoru:³²³

³²¹ E. Kulka, D. Rzychoń: *Podstawy oceny ryzyka...*, op. cit., s. 93.

* również porównuje się wielkość substancji nie powodującej szkodliwych skutków dla majątku z wielkością substancji występującej i na tej podstawie dokonuje się ilościowej oceny ryzyka.

³²² M. Biesiada, A. Bubak: *Podstawy oceny środowiskowego...*, op. cit., s. 37.

³²³ Ibidem

$$\text{RfD} = \text{NOAEL}/\text{UF} \cdot \text{MF} \quad (3.2.)$$

gdzie:

RfD – dawka referencyjna

NOAEL – poziom nie wywołujący szkodliwego działania

UF – współczynnik niepewności

MF – współczynnik modyfikujący

Dysponując dla danej substancji dawką referencyjną dokonuje się jej porównania z wielkością rzeczywistej dawki poprzez obliczenie tzw. ilorazu narażenia (określany również jako niekancerogeny iloraz narażenia). Iloraz ten liczy się dzieląc dawkę pobraną z terenu zanieczyszczonego przez dawkę referencyjną, co można wyrazić wzorem:³²⁴

$$\text{HQ} = \text{DAWKA POBRANA}/\text{RfD} \quad (3.3.)$$

W dalszej analizie punktem odniesienia jest iloraz zagrożenia równy 1. Jeżeli iloraz narażenia HQ jest większe lub równe wartości 1, istnieje możliwość wystąpienia negatywnych skutków zdrowotnych w wyniku długotrwałego narażenia na określoną substancję, a obliczona dawka pobrana jest większa od dawki bezpiecznej. W przypadku gdy policzony iloraz jest mniejszy od 1 niekancerogenne efekty zdrowotne nie powinny wystąpić (dawka pobrana jest niższa od dawki bezpiecznej).³²⁵

W przypadku oceny ryzyka zdrowotnego dla substancji rakotwórczych liczy się kancerogeny współczynnik nachylenia. Współczynnik ten pokazuje prawdopodobieństwo wystąpienia nowotworu w zależności od dawki i jest mnożony przez wielkość obliczonej dawki. Dokonując charakterystyki ryzyka dla substancji kancerogennych, należy uwzględnić ryzyko indywidualne i grupowe (społeczne). Ryzyko indywidualne to ryzyko ponoszone przez przedstawiciela badanej populacji. Dokonując charakterystyki ryzyka zdrowotnego dla substancji rakotwórczych należy pamiętać, że są to substancje, które działają bezprogowo (nie ma wyznaczonego progu szkodliwości). Jednak w praktyce dąży się do wyznaczenia wartości referencyjnych

³²⁴ M. Biesiada: *Zasady ogólne oceny ryzyka zdrowotnego*. (w): „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego, zarządzanie i nadzór nad ryzykiem oraz komunikacja o ryzyku”. Materiały szkoleniowe, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11 – 12 grudnia 2000, s. 27.

³²⁵ Ibidem.

poprzez przyjęcie tzw. ryzyka akceptowalnego. O poziomie ryzyka akceptowalnego w głównej mierze decydują warunki społeczno-ekonomiczne. W większości krajów zachodnich za wartość wymagającą interwencji przyjmuje się ryzyko 10^{-3} , natomiast za akceptowalne przyjmuje się ryzyko niższe niż 1 na milion (czyli 10^{-6}).

Charakterystyka ryzyka jest podstawą podjęcia dalszych działań w zakresie procesu zarządzania ryzykiem. Na podstawie jej wyników określa się dalsze sposoby działania w zakresie kontroli ryzyka (np. o podjęciu odpowiedniej akcji oczyszczania, która będzie chroniła zdrowie ludzkie i stan środowiska naturalnego).

Drugą fazą procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym jest **faza kontroli**, czyli rzeczywista faza zarządzania tym ryzykiem. Składa się ona z dwóch etapów:

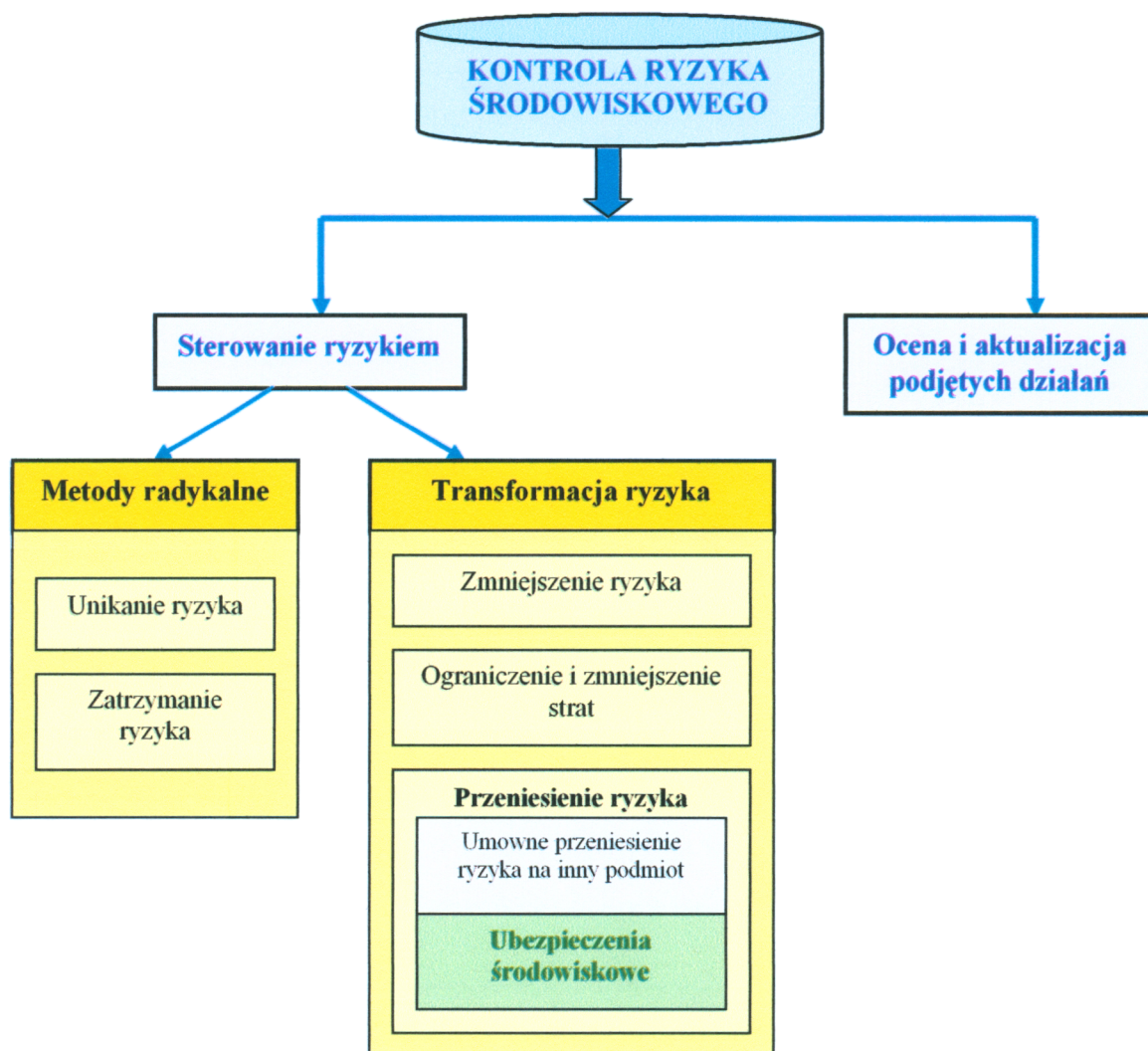
- sterowania ryzykiem środowiskowym,
- oceny i aktualizacji podjętych działań.

W ramach etapów tej fazy wykorzystywane są różne metody zarządzania ryzykiem opisane szczegółowo w podrozdziale 1.3. Jedną z metod, którą można wykorzystać w fazie kontroli ryzyka, zdaniem autorki rozprawy, jest przeniesienie ryzyka środowiskowego na firmę ubezpieczeniową, które określa się jako ubezpieczenie środowiskowe. Miejsce ubezpieczeń środowiskowych w fazie kontroli ryzyka środowiskowego przedstawia rysunek 3.5.

Faza kontroli ryzyka polega na określeniu dalszych sposobów obchodzenia się ze zidentyfikowanym ryzykiem. Na tym etapie podejmuje się działania, które mają zabezpieczyć daną organizację przed ryzykiem.

Pierwszym etapem kontroli ryzyka jest jego **sterowanie**. Zdaniem autorki rozprawy, tak jak to już opisano w podrozdziale 1.3, etap ten powinien być dzielony na dwie grupy metod, a mianowicie metody radykalne oraz manipulowanie ryzykiem. Jedną z radykalnych metod sterowania ryzykiem jest jego **unikanie**, czyli podjęcie takich działań, które doprowadzą do całkowitego wyeliminowania istniejących zagrożeń bądź do podjęcia decyzji o prowadzeniu działalności w takim zakresie, aby nie przekroczyć ryzyka akceptowalnego. Unikanie ryzyka polega na eliminowaniu zagrożeń poprzez usuwanie ich przyczyn. Proces ten zaliczany jest do tzw. negatywnych metod manipulowania ryzykiem i jest bardzo trudny oraz kosztowny. Przy zastosowaniu tej metody kontroli ryzyka przedsiębiorstwo nie podejmuje żadnych działań, które mają na celu zminimalizowanie rozmiarów strat. Może on polegać na przykład na całkowitej zmianie stosowanej technologii produkcji (co jest bardzo kosztowne).

Rysunek 3.5. Miejsce ubezpieczeń środowiskowych w procesie kontroli ryzyka środowiskowego

Źródło: Opracowanie własne.

Drugą z radykalnych metod sterowania ryzykiem jest **zatrzymanie ryzyka**. Jest to podjęcie decyzji o samodzielnym jego finansowaniu. Działanie to może być podjęte celowo lub wynikać z pomyłki. Zatrzymanie ryzyka polega na pokryciu powstałych strat przez dochody pochodzące z wypracowanych funduszy w firmie. Zadaniem ich jest pokrycie:

- kosztów napraw bieżących,
- niepokrytych strat,
- funduszy rezerwowych,

- kredytów na pokrycie ewentualnych strat.³²⁶

Ryzyko środowiskowe jest ryzykiem, które niesie za sobą (w większości przypadków) konieczność pokrycia dużych kosztów (odszkodowania, koszty restytucji środowiska). Stąd też podmioty bardzo rzadko korzystają z tej formy sterowania ryzykiem.

Drugą grupą metod sterowania ryzykiem są metody określone przez autorkę jako **transformacja ryzyka**. Pierwszą z nich jest **zmniejszenie ryzyka**, czyli podjęcie takich działań, które pozwolą na ograniczenie jego rozmiarów lub strat, jakie powoduje. To narzędzie stwarza dużo większe możliwości działania niż w przypadku podjęcia decyzji o unikaniu ryzyka. Bardzo często dzięki zastosowaniu prostych i tanich środków można doprowadzić do zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia lub zmniejszyć jego rozmiary. W celu zmniejszenia ryzyka można na przykład zastosować różnego rodzaju systemy wczesnego ostrzegania, zastosować urządzenia, które pozwolą na zmniejszenie emisji zanieczyszczeń, zastosować rozwiązania technologiczne o odpowiednich standardach.

Inną metoda transformacji ryzyka jest **ograniczenie i zmniejszenie strat**. Z tego narzędzia korzysta się wówczas, gdy pomimo podjęcia poprzednich działań wystąpiły zdarzenia powodujące określone szkody. W takim przypadku należy podjąć działania, które pozwolą na ograniczenie (zmniejszenie) rozmiarów szkody. W tym celu każdy podmiot prowadzący działalność, narażony na ryzyko powstania sytuacji powodujących straty, powinien mieć opracowany plan postępowania w sytuacjach alarmowych (np. w przypadku pożaru) w celu podjęcia w odpowiednim czasie działań, które pozwolą na ograniczenie powstałej szkody. Dodatkowo w przedsiębiorstwie można zastosować dodatkowe (oprócz planu) środki pozwalające na zmniejszanie rozmiarów zdarzeń niekorzystnych, co jest szczególnie ważne w przypadku szkód środowiskowych. Do takich środków należą między innymi: instalacje wczesnego wykrywania pożaru, systemy zraszaczy, drogi ewakuacyjne.

Trzecią metodą zaliczaną do transformacji ryzyka jest jego **przeniesienia**. Może ono występować w dwóch formach, a mianowicie jako:

- umowne przeniesienie ryzyka na inny (lub inne) podmiot,
- przeniesienie ryzyka na firmę ubezpieczeniową poprzez zawarcie umowy ubezpieczenia na wypadek ryzyka „uszkodzenia” środowiska.

³²⁶ B. Karlikowska: *Zarządzanie ryzykiem środowiska (na przykładzie Stanów Zjednoczonych)*, „Prawo Ubezpieczenia Reasekuracja” nr 9, 2001, s. 42.

Ubezpieczenie jest formą manipulowania ryzykiem, która zalicza się do metod finansowania ryzyka. Jest to najczęściej stosowana forma finansowania i w przypadku zarządzania ryzykiem środowiskowym mamy do czynienia z ubezpieczeniami środowiskowymi.

Ostatnim etapem procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym jest **ocena i aktualizacja podjętych działań**. Jest to proces, w którym dokonuje się oceny skuteczności podjętych działań mających na celu minimalizację ryzyka i ewentualnie podejmuje się decyzję o zmianie stosowanych metod bądź ich dalszym stosowaniu.

3.1.3. Przesłanki prawne zarządzania ryzykiem środowiskowym

Rozwój gospodarczy i cywilizacyjny stwarza coraz to nowe zagrożenia. Tak jak już niejednokrotnie wspomniano stanowią one ryzyko nie tylko dla człowieka, jego zdrowia, majątku i prowadzonej przez niego działalności, ale również dla otaczającego go środowiska naturalnego. Szczególnie niebezpieczne są nagłe zagrożenia jak np. awarie i katastrofy przemysłowe.

Awaria przemysłowa to nieplanowane działanie, którego następstwem jest zagrożenie życia i zdrowia ludzi, zagrożenie majątku, w tym zniszczenia obiektu budowlanego, jak również zagrożenie zanieczyszczenia środowiska.³²⁷ Wraz z rozwojem techniki i pojawianiem się coraz to bardziej złożonych procesów technologicznych rośnie niestety prawdopodobieństwo wystąpienia awarii (katastrofy) przemysłowej. W ostatnich latach do tego rodzaju zdarzeń dochodzi coraz częściej, co jednocześnie stwarza niebezpieczeństwo negatywnego wpływu na zdrowie ludzkie, majątek oraz środowisko naturalne. Do największych katastrof ekologicznych jakie miały miejsce na świecie na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat można zaliczyć:³²⁸

- uwolnienie dioksyn w Seveso we Włoszech w 1976 roku,
- awarie w Bhopalu w Indiach w 1984 roku,
- eksplozja propanu w Meksyku w 1984 roku,

³²⁷ M. Urbaniak: *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Dyfin, Warszawa 2004, s. 242.

³²⁸ J. Gibaszewska: *Obowiązki przedsiębiorców w zakresie zapobiegania poważnym awariom przemysłowym z udziałem substancji niebezpiecznych w świetle aktualnych uregulowań prawnych*. (w): M. Czyż (red): „Wybrane aspekty równoważenia rozwoju”. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005, s. 61.

- pożar magazynu chemicznego w Bazylei i skażenie wód Renu w 1986 roku,
- awaria reaktora jądrowego w Czernobylu w Rosji w 1988 roku.

Również w Polsce co roku dochodzi do różnego rodzaju awarii przemysłowych, katastrof (w latach 1991 – 2001 głównie w przemyśle chemicznym zanotowano około 30 katastrof), które powodują zanieczyszczenie środowiska i co za tym idzie także inne szkody (np. osobowe, majątkowe).³²⁹

Reakcją na wypadki z lat 70-tych i 80-tych było ukierunkowanie prawodawstwa światowego na kwestię zapobiegania podobnym wypadkom i ograniczania ich konsekwencji dla człowieka, jego majątku oraz środowiska. Szczególnie duży wpływ na zmianę podejścia do problemu nadzwyczajnych zagrożeń środowiska miała katastrofa w Bhopalu, gdzie doszło do uwolnienia 50 000 funtów matyloizocyjanianu, który w bardzo szybkim czasie rozprzestrzenił się na dużym obszarze i doprowadził do śmierci około 2000 osób i zachorowań kolejnych około 200 000 osób. Stale rosnąca liczba awarii przemysłowych, a co za tym idzie rosnąca skala negatywnych skutków spowodowała, że na całym świecie zaczęto poszukiwać rozwiązań, które pozwoliłyby zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia katastrofy przemysłowej. W sferze ochrony środowiska naturalnego wprowadza się coraz to nowe instrumenty służące jego ochronie, które jednocześnie mają się również przyczynić do obniżenia prawdopodobieństwa realizacji ryzyka wyrządzenia szkody w środowisku naturalnym. W działaniach obniżających prawdopodobieństwo wystąpienia katastrofy ekologicznej szczególnie duże znaczenie ma wczesne wykrycie ryzyka wystąpienia awarii, przewidzenie jego skutków oraz opracowanie programu obchodzenia się z tym ryzykiem. Dużą rolę w tym zakresie odgrywa proces zarządzania ryzykiem środowiskowym. Stąd też zaczęto w poszczególnych krajach opracowywać regulacje prawne, które zobowiązują określone podmioty gospodarcze i jednostki rządowe do przeprowadzania analizy ryzyka oraz opracowywania planów zapobiegania lub minimalizowania jego skutków, przeprowadzania procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym.³³⁰

Opracowaniem takich regulacji prawnych najszybciej zajęto się w Stanach Zjednoczonych. Po katastrofie w Bhopalu zagadnienia dotyczące zapobiegania zagrożeniom awariami i katastrofami ekologicznymi stały się w USA przedmiotem zwiększonego zainteresowania. Bardzo szybko przystąpiono do prac mających na celu

³²⁹ B. Karlikowska: *Finansowa kontrola ryzyk ...*, op. cit., s.121.

³³⁰ A. Panasiewicz: *Przesłanki prawne zarządzania ryzykiem środowiskowym*. (w): T. Borys (red.): „Gospodarka a Środowisko” nr 6, w druku

opracowanie regulacji prawnych dotyczących zapobiegania katastrofom chemicznym i ograniczania ich skutków. Kongres Stanów Zjednoczonych w przyjął tym celu następujące regulacje prawne:³³¹

- w 1995 roku ustawę o ochronie środowiska (*Environment Protection Act*),
- w 1986 roku ustawę o tworzeniu planów przeciwdziałania awariom oraz o prawie społeczności lokalnej do informacji (*Emergency Planning and Community right-to-know Act*). Ustawa ta wprowadziła wiele zmian w zakresie przeciwdziałania awariom przemysłowym, a w szczególności:
 - 1) powołana została Państwowa Komisja Przeciwdziałania Awariom oraz utworzone jej lokalne komitety,
 - 2) najniższym szczeblom władzy włączono do obowiązków przeprowadzanie identyfikacji ryzyka awarii oraz opracowywanie działań zmierzających do jego ograniczenia,
 - 3) władze lokalne zobowiązane zostały do opracowania planów zapobiegania awariom oraz do przeprowadzania akcji uświadamiających lokalną ludność o istniejących zagrożeniach,
- w 1990 roku nowelizacja ustawy o ochronie powietrza (*Clean Air Act Amendments - CAAA*), zmieniona ustawa o ochronie powietrza zobowiązała Amerykańską Agencję Ochrony Środowiska (EPA) do wydania przepisów regulujących zasady i procedury przeciwdziałania awaryjnym uwolnieniom do otoczenia niebezpiecznych substancji chemicznych. Celem wprowadzenia tych przepisów była ochrona przed skutkami awarii chemicznych ludności poza zakładem oraz środowiska naturalnego. W związku z tym w latach 1990-1993 zostały przygotowane i opublikowane w styczniu 1994 roku przepisy zawierające postanowienia dotyczące zapobiegania awariom chemicznym. Weszły one w życie 2 marca 1994 roku. Określiły między innymi następujące kwestie:
 - zakres obowiązywania,
 - zasady określania wartości progowych substancji i mieszanin.

Jednocześnie w rozporządzeniu tym zapowiedziano wprowadzenie przepisów dotyczących wymagań odnośnie zarządzania ryzykiem. Przepisy te zostały wprowadzone w 1996 roku.

³³¹ www.mos.gov.pl/1materiały_informacyjne/raporty_opracowania/apell/początek... - [data wejścia 11.07.2004].

Podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, również i w krajach Unii Europejskiej podjęto działania mające na celu rozpowszechnienie procedur, które pozwoliłyby na zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia awarii przemysłowej. Zagadnieniom związanym z problematyką ochrony środowiska i zapobieganiu jego degradacji poświęca się bardzo dużo uwagi w prawie Unii Europejskiej. Tworzenie polityki ekologicznej Unii rozpoczęto na początku lat siedemdziesiątych. Jej podstawę stanowią trzy zagadnienia:

- *etyczne*, które opierają się na przekonaniu, że przyroda ma wewnętrzną wartość i jako taka powinna być chroniona,
- *ekonomiczne*, których podstawą jest zasada, że najważniejszym elementem wspólnego rynku powinny być równe warunki konkurencji. W związku z tym wszystkie podmioty gospodarujące w krajach Unii Europejskiej powinny obowiązywać jednakowe standardy ochrony środowiska,
- *dobra ogółu*, które opiera się na powiązaniu stanu środowiska ze zdrowiem człowieka.³³²

Jednocześnie w Unii Europejskiej zostały przyjęte zasady prowadzenia polityki środowiskowej do których należą następujące postulaty:

1. *Lepiej zapobiegać niż leczyć.*
2. *Należy uwzględniać skutki oddziaływania na środowisko w możliwie najwcześniejszym stadium podejmowania decyzji.*
3. *Trzeba unikać eksploatacji przyrody powodującego znaczne naruszenie równowagi ekologicznej*
4. *Należy podnieść poziom wiedzy naukowej, by umożliwić podejmowanie właściwych działań.*
5. *Koszty zapobiegania i usuwania szkód ekologicznych powinien ponosić sprawca zanieczyszczenia.*
6. *Działania w jednym państwie członkowskim nie powinny powodować pogorszenia stanu środowiska w innym.*
7. *Polityka ekologiczna państw członkowskich w zakresie ochrony środowiska musi uwzględniać interesy państw rozwijających się.*

³³² www.ukie.gov.pl - Ochrona środowiska w przedsiębiorstwach po wejściu Polski do Unii Europejskiej, s.2. – [data wejścia 15.10.2005].

8. Państwa Unii Europejskiej powinny wspierać ochronę środowiska w skali międzynarodowej i globalnej.
9. Ochrona środowiska jest obowiązkiem każdego, zatem konieczna jest edukacja w tym zakresie.
10. Środki ochrony środowiska powinny być stosowane odpowiednio do rodzaju zanieczyszczenia, potrzebnego działania oraz obszaru geograficznego, który mają chronić. Zasada ta to zasada subsydiarności.
11. Krajowe programy dotyczące środowiska powinny być koordynowane na podstawie wspólnych długoterminowych programów, a krajowa polityka ekologiczna – harmonizowana w ramach Wspólnot Europejskich.³³³

W UE podjęto też szereg działań, które mają na celu rozpowszechnienie procedur pozwalających na zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia awarii przemysłowej. Jednym z takich działań jest stworzenia ram prawnych do przeprowadzania procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym oraz opracowywania planów na wypadek awarii. Problematyce zarządzania ryzykiem środowiskowym, ocenie ryzyka poświęca się bardzo dużo miejsca w unijnych przepisach. Przykładem mogą tu być Programy Działań Środowiskowych. Jak już wspomniano, obecnie realizowany jest VI Program Działań Środowiskowych na lata 2001-2010, który nosi tytuł „*Środowisko 2010: nasza przyszłość, nasz wybór*”, jednak szczególne znaczenie dla rozwoju zarządzania ryzykiem środowiskowym miał Program V. W Programie tym za jedno z najważniejszych zadań uznano usprawnienie oceny i zarządzania ryzykiem, podkreślając, że jest to zadanie o dużym społecznym znaczeniu.³³⁴

Nadanie tak dużego znaczenia procesowi zarządzania ryzykiem wynika głównie z tego, iż proces ten pozwala na minimalizowanie szkód spowodowanych działalnością człowieka (głównie tą szczególnie niebezpieczną dla środowiska). Duże zainteresowanie procesem zarządzania ryzykiem, potwierdza dodatkowo fakt, iż Komisja Europejska w ostatnich latach wydała dwa raporty dotyczące analizy ryzyka, a mianowicie:

1. „*Pierwszy raport na temat harmonizacji procedur analizy ryzyka*”³³⁵ wydany 20 grudnia 2000 roku. Jest to bardzo obszerny dokument, w którym stwierdzono między innymi, iż potrzebna jest standaryzacja procedur analizy ryzyka,

³³³ www.cie.gov.pl. - Unia Europejska. Informator o ochronie środowiska. – [data wejścia 17.09.2005].

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ First report on the Harmonisation of Risk Assessment Procedures; European Commission, Health & Consumer Protection Directorate – General.

ujednoczenie terminologii w tym zakresie, jak również niezbędne jest tworzenie baz danych dla analizy ryzyka. Zwraca się w nim również uwagę na konieczność badania różnych zagrożeń dla środowiska i człowieka, a w związku z tym na konieczność budowy zaplecza naukowego i analitycznego dla analizy ryzyka.

2., „Przyszłość analizy ryzyka w Unii Europejskiej”³³⁶ z 10-11 kwietnia 2003 roku.

Raport ten stwierdza potrzebę prowadzenia analizy ryzyka dla zagrożeń środowiskowych i zdrowotnych ze strony czynników szkodliwych, których liczba z roku na rok wzrasta. Głównymi postulatami tego raportu są:

- utworzenie baz danych dotyczących zagrożeń mikrobiologicznych i ekotoksykologicznych,
- stworzenie wspólnego programu do prowadzenia analizy ryzyka,
- oceny ryzyka powinny mieć bardziej charakter ilościowy (wymierny).³³⁷

Kolejnym potwierdzeniem dużego zainteresowania procesem zarządzania ryzykiem środowiskowym jest fakt, iż w Unii Europejskiej podpisano wiele dyrektyw, których głównym celem jest kontrola i zapobieganie emisji przemysłowych i odpadów a jednocześnie wpływające na konieczność dokonywania kontroli ryzyka oraz oceny ryzyka środowiskowego. Dyrektywy dotyczące ryzyka środowiskowego (które w pewien sposób wpływają na konieczność dokonywania oceny oraz kontroli ryzyka środowiskowego) przedstawia rysunek 3.6.

Na mocy podpisanych dyrektyw i konwencji międzynarodowych określone podmioty zobowiązane są do przeprowadzania analizy ryzyka i opracowywania planów na wypadek awarii bądź katastrof ekologicznych. Dyrektywy te są jedynie zaleceniami dla państw członkowskich. Na ich mocy państwa te muszą wprowadzić odpowiednie zmiany

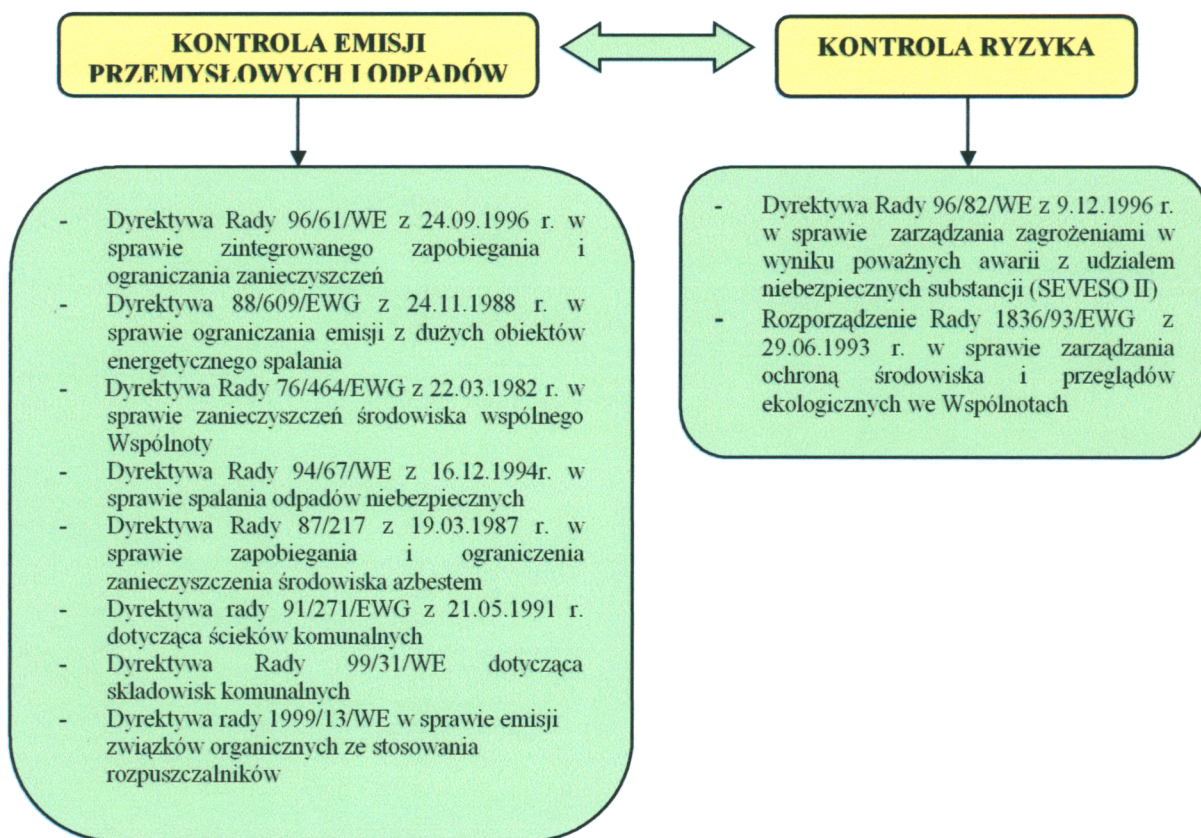
w ustawodawstwie krajowym. Szczególne znaczenie dla rozwoju procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym, zdaniem autorki pracy, miały następujące dyrektywy i konwencje:

- Dyrektywa „Seveso” (Dyrektywa Rady 82/501/EWG) z 24 czerwca 1982 roku o zagrożeniach poważnymi wypadkami spowodowanymi działalnością przemysłu.

³³⁶ The Future of Risk Assessment in the European Union; European Commission, Health & Consumer Protection Directorate – General.

³³⁷ Program Wieloletni „Środowisko a zdrowie”, kierownik projektu: A. Worsztynowicz: *Wdrażanie metod analizy środowiskowego ryzyka zdrowotnego do ustalania i kontroli przestrzegania normatywów środowiskowych*, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, Katowice – www.ietu.katowice.pl/wpr/Projekty/RYZYKO.htm - [data wejścia 17.12.2005].

Rysunek 3.6. Dyrektywy Unii Europejskiej dotyczące ryzyka środowiskowego

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Zapobieganie i ograniczanie zanieczyszczeń Tom II Dyrektywa IPPC i Pozwolenia zintegrowane*, Publikacja sfinansowana ze środków Unii Europejskiej, kierownik projektu Jacek Piechocki, Simpex Sp. z o.o., Warszawa 2003, s. 3.

- Dyrektywa „Seveso II” (Dyrektywa Rady 96/82/WE) z 9 grudnia 1996 roku w sprawie zarządzania zagrożeniami w wyniku poważnych awarii z udziałem niebezpiecznych substancji. Dyrektywa ta określana jest również jako COMAH.
- Dyrektywy ATEX: dyrektywa 1999/92/EC (ATEX 137) z 16 grudnia 1999 roku oraz 94/9/EC (ATEX 95) z 23 marca 1994 roku w sprawie ujednolicenia przepisów prawnych państw członkowskich dotyczących urządzeń i systemów ochronnych przeznaczonych do użytku w przestrzeniach zagrożonych wybuchem.
- Dyrektywa Rady w sprawie zintegrowanego zapobiegania i kontroli zanieczyszczeń z 24 września 1996 roku (Dyrektywa 96/61/WE) – IPPC.
- Dyrektywa Rady 67/548/EEC z dnia 27 czerwca 1967 roku w sprawie unifikacji przepisów prawnych i administracyjnych w zakresie klasyfikacji, opakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych.
- Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym z 25 lutego 1991 roku.

- Konwencja o Dostępie do Informacji, udziale społeczeństwa w Podejmowaniu Decyzji oraz Dostępie do Sprawiedliwości w Sprawach Dotyczących Środowiska z dnia 25 czerwca 1998 roku (określana w skrócie jako Konwencja z Aarhus)
- Dyrektywa 85/337/EWG w sprawie oceny skutków niektórych publicznych i prywatnych przedsięwzięć dla środowiska z dnia 27 czerwca 1985 roku.
- Konwencja EWG z 17 marca 1992 roku w sprawie transgranicznych skutków awarii przemysłowych podpisana w Helsinkach.
- Konwencja MOP nr 170 z 1990 roku dotycząca bezpieczeństwa w sprawie używania substancji chemicznych.
- Konwencja MOP nr 174 z 22 czerwca 1993 roku w sprawie zapobiegania nadzwyczajnym zagrożeniom środowiska podpisana w Lugano.

Szczególnie ważne znaczenie dla rozwoju i stosowania procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym miały dyrektywy „Seveso” i „Seveso II”. Pierwsza z dyrektyw „Seveso” została podpisana w 1982 roku w odpowiedzi na awarię jaka miała miejsce w 1976 roku w zakładach chemicznych w miejscowości Seveso we Włoszech.³³⁸ Na mocy powyższej dyrektywy operatorzy zakładów przemysłowych i władze krajowe zostały zobowiązane do przeprowadzania identyfikacji i kontroli ryzyka poważnych awarii przemysłowych. W kolejnych latach w celu rozszerzenia zakresu uregulowań była ona dwukrotnie uzupełniana i poprawiana. W 1995 roku Rada Unii Europejskiej podjęła decyzję o całkowitej modyfikacji Dyrektywy „Seveso”. Stąd też w 1996 roku przyjęto nową, o znacznie rozszerzonym zakresie, dyrektywę „Seveso II”. Jej zapisy obowiązywać zaczęły w krajach członkowskich od 1999 roku i obejmują one zarówno działalność przemysłu jak i składowisk niebezpiecznych substancji chemicznych. Dyrektywa ta wprowadza zalecenia, które mają przyczynić się do:

- 1) zapobiegania zagrożeniom poważnymi wypadkami z udziałem substancji niebezpiecznych,
- 2) w przypadku wystąpienia awarii, mają ograniczyć jej skutki.

Dla realizacji powyższych celów nałożony został obowiązek na operatorów instalacji przemysłowych, którzy podlegają jej przepisom, konieczności opracowywania planów zapobiegania awariom i posiadania wewnętrznych planów ratowniczych na wypadek jej wystąpienia. Podobne zadania nakłada ona na określone organy władzy państwowej.

³³⁸ J. Gibaszewska: *Obowiązki przedsiębiorców w zakresie...*, op.cit. s. 61.

Na mocy przepisów Dyrektywy wprowadzono dwie kategorie obiektów niebezpiecznych, a mianowicie:

- *obiekty stwarzające zagrożenie awarią o rozległych skutkach* - są to obiekty, które ze względu na dużą ilość niebezpiecznych substancji w razie katastrofy czy awarii mogą spowodować duże niekorzystne skutki jeśli chodzi o zdrowie i życie ludzi w zakładzie i jego otoczeniu, poważne uszkodzenia środowiska naturalnego oraz duże straty materialne. Stąd też zapisy Dyrektywy Seveso II wymagają odnośnie tych obiektów opracowywania wewnętrznych i zewnętrznych planów awaryjnych oraz innych procedur przeciwdziałania takim sytuacjom;
- *obiekty stwarzające zagrożenie awarią o mniejszych skutkach (lokalnych)* – stwarzają one pewne zagrożenia dla zdrowia i życia ludzi, mogą spowodować straty materialne (w majątku, dobytku ludzi) oraz w środowisku naturalnym, jednak nie na tak dużą skalę jak pierwsza grupa obiektów. Przepisy Unii Europejskiej wobec tych obiektów wymagają opracowania i zastosowania w zakładzie polityki zapobiegania awariom.³³⁹

Bardzo istotnym zapisem dyrektywy jest to, że podmioty gospodarcze podlegające jej zapisom i zlokalizowane blisko siebie zobowiązane są do współpracy w zakresie identyfikacji i oceny ryzyka oraz opracowywania sposobów obchodzenia się ze zidentyfikowanym ryzykiem. Współpraca ta ma na celu uniknięcie „efektu domina”, czyli sytuacji, w której jedno zdarzenie powoduje ciąg innych.

W 2003 roku dokonano zmian w dyrektywie Seveso, które zostały wprowadzone dyrektywą parlamentu Europejskiego i Rady 2003/105/WE z dnia 16 grudnia 2003 roku.³⁴⁰ Zgodnie z nową dyrektywą został rozszerzony zakres obowiązywania dyrektywy Seveso II o niektóre rodzaje obiektów dotychczas nie objętych dyrektywą, jak również uległy zmianie zasady zaliczania zakładów do ZZR i ZDR.

Polska przystąpiła do realizacji zapisów dyrektywy Seveso II w 2001 roku. Podstawowym dokumentem, który określa wymogi dotyczące zapobiegania poważnym awariom przemysłowym jest ustawa Prawo ochrony środowiska³⁴¹. Szczegółowo sprawy te zostały ujęte w IV rozdziale, zatytułowanym „Poważne awarie”. Dodatkowo przepisy dyrektywy Seveso II znalazły swoje odzwierciedlenie w ustawie z dnia 27 lipca 2001

³³⁹ A. Panasiewicz: *Przesłanki prawne* ..., op.cit., w druku.

³⁴⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2003/105/WE z 16 grudnia 2003 roku zmieniająca dyrektywę rady 96/82/WE dotyczącą zarządzania zagrożeniami poważnymi awariami z udziałem substancji niebezpiecznych.

³⁴¹ Dz.U. nr 62, poz.627.

roku o wprowadzeniu ustawy Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz zmianie niektórych ustaw.³⁴²

Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami ustawowymi dokonano klasyfikacji zakładów ze względu na rodzaj i ilość substancji niebezpiecznych, które znajdują się na terenie zakładu lub mogą powstać w przypadku wystąpienia awarii. Zakłady podzielono na dwie grupy:

- zakłady zwiększonego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej (ZZR) – w przypadku wystąpienia awarii spodziewane są skutki o lokalnym zasięgu,
- zakłady dużego ryzyka wystąpienia poważnej awarii przemysłowej (ZDR) – powstanie zdarzenia awaryjnego w tego typu zakładach skutkuje rozległymi zanieczyszczeniami i konsekwencjami dla ludzi.

Ustawa Prawo ochrony środowiska nakłada na każdego przedsiębiorcę, którego zakład zaliczony jest do ZZR bądź ZDR szereg obowiązków, wśród których na szczególną uwagę zasługują:

- zapewnienie, iż zakład będzie zaprojektowany, wykonany, prowadzony i likwidowany w sposób, który pozwoli na uniknięcie niebezpiecznego zdarzenia,
- wprowadzenie systemu przeciwdziałania poważnym awariom, w którym powinna być zawarta gwarancja jak najlepszej ochrony człowieka i środowiska, która powinna być realizowana za pomocą różnego rodzaju środków, w tym również metodami zarządzania ryzykiem
- zakłady ZDR zobowiązane są do opracowania i wdrożenia systemu bezpieczeństwa, który powinien być elementem systemu zarządzania przedsiębiorstwem,
- ZDR zobowiązane są również do opracowania raportu o bezpieczeństwie i przekazania go do komendanta wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej.

Obecnie na terenie Polski działa 348 zakładów, które obejmują zapisy dyrektywy Seveso II. Wśród tej liczby zakładów jest 179 zakładów zwiększonego ryzyka oraz 149 zakładów dużego ryzyka.³⁴³

³⁴² Dz.U. nr 100, poz.1085.

³⁴³ K. Lebecki: *Scenariusze, przyczyny i skutki poważnych awarii przemysłowych*, (w:) „Człowiek, Środowisko, Antyterroryzm” – Ochrona przed skażeniami. Materiały konferencyjne, wyd. Wojskowy Instytut Chemii i Radiometrii, Warszawa czerwiec 2005, cytowane za: J. Gibaszewska: *Obowiązki przedsiębiorców w zakresie*, op. cit., s.64.

Istotny wpływ na rozwój procesu zarządzania ryzykiem miało przyjęcie dyrektyw ATEX.³⁴⁴ Są to dwie dyrektywy: 1999/92/EU (ATEX 137) oraz 94/9/EU (ATEX 95). Dotyczą one tzw. atmosfer wybuchowych i obejmują zarówno producentów sprzętu i urządzeń ochronnych przeznaczonych do pracy w atmosferach wybuchowych (ATEX 95), jak i zapewnienia minimalnych warunków bhp dla pracowników zatrudnionych na stanowiskach pracy na których może wystąpić atmosfera wybuchowa (ATEX 137). Określają one minimum bezpieczeństwa dla przestrzeni zagrożonych wybuchem.

Dyrektywa ATEX 95 dotyczy urządzeń elektrycznych używanych w przestrzeniach zagrożonych wybuchem. Wprowadziła ona do ustawodawstwa UE korzystne zmiany w zabezpieczeniach przeciwwybuchowych w zakresie konstrukcji odnośnych urządzeń. Załącznik I do dyrektywy ATEX 95 klasyfikuje urządzenia na grupy i kategorie. W przypadku urządzeń mogą one zostać zakwalifikowane do jednej z dwóch grup. Kryterium przynależności urządzenia do grupy I lub II jest miejsce i rodzaj zagrożenia wybuchowego. Podział ten przedstawia tabela 3.1.

Tabela 3.1. Klasyfikacja urządzeń elektrycznych wg Dyrektywy ATEX 95

GRUPA	KRYTERIUM PRZYNALEŻNOŚCI DO GRUPY
I	Urządzenia, które są przeznaczone do stosowania w podziemiach kopalń oraz w tych częściach na powierzchni, które mogą być zagrożone wybuchem metanu lub pyłu węglowego
II	Urządzenia przeznaczone do stosowania w innych miejscach, które mogą być zagrożone atmosferą wybuchową

Źródło: <http://www.komag.gliwice.pl/index.php?artykul=cmg-ate-ocezg3> - [data wejścia 19.10.2005].

W przypadku dyrektywy ATEX 137 nakłada ona obowiązki w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa ludziom. Celem dyrektywy jest zapewnienie bezpieczeństwa ludziom (głównie pracownikom), jak również środowisku. Wymaga to wprowadzenia technik zarządzania ryzykiem, których podstawą jest wykonanie oceny ryzyka. Dodatkowo dyrektywa ATEX 137 zobowiązuje do sporządzenia dokumentu określającego zabezpieczenia przed wybuchem. Dokument ten powinien zawierać:

- informacje o identyfikacji atmosfer wybuchowych oraz ocenę ryzyka wystąpienia wybuchu,

³⁴⁴ skrót od Atmosphere Explosible

- informacje o podjętych środkach zapobiegających wystąpieniu zagrożeń wybuchem,
- wykaz miejsc pracy zagrożonych wybuchem i ich klasyfikację,
- deklarację, że stanowiska pracy, narzędzia pracy, urządzenia zabezpieczające i alarmujące są zaprojektowane, używane i konserwowane zgodnie z zasadami bezpieczeństwa.³⁴⁵

Ocena ryzyka dokonywana w ramach wymogów stawianych przez Dyrektywę ATEX powinna pozwolić na:

- ustalenie możliwości wystąpienia atmosfery wybuchowej i jej obszaru,
- ustalenie prawdopodobieństwa wystąpienia efektywnych źródeł zapłonu, które mogą zapalić atmosferę wybuchową,
- ustalenie możliwych skutków wybuchu.³⁴⁶

Polska przystąpiła również do realizacji zapisów dyrektyw ATEX. Polskimi odpowiednikami tych dyrektyw są następujące rozporządzenia:

- Rozporządzenie Ministra gospodarki, pracy i polityki społecznej z dnia 29 maja 2003 roku w sprawie minimalnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy pracowników zatrudnionych na stanowiskach pracy, na których może wystąpić atmosfera wybuchowa³⁴⁷ – odpowiednik dyrektywy ATEX 137.
- Rozporządzenie Ministra gospodarki, pracy i polityki społecznej z dnia 28 lipca 2003 roku w sprawie zasadniczych wymagań dla urządzeń i systemów ochronnych przeznaczonych do użytku w przestrzeniach zagrożonych wybuchem³⁴⁸ – odpowiednik dyrektywy ATEX 95.

Dyrektywą, która wpływa na konieczność przeprowadzania procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym jest również Dyrektywa Rady 96/61/WE³⁴⁹ z 24 września 1996 roku w sprawie zintegrowanego zapobiegania i kontroli zanieczyszczeń (zintegrowane podejście do spraw ochrony środowiska). Jej postanowienia weszły w życie 30 października 1996 roku, natomiast państwa członkowskie zobowiązane zostały do dostosowania wewnętrznych regulacji prawnych w okresie trzech lat, czyli do 30

³⁴⁵ A.S. Markowski: *Zarządzanie ryzykiem w przemyśle chemicznym w świetle dyrektyw Seveso i ATEX*. Warsztaty MANHAZ, listopad 2004 r. www.manhaz.cyf.gov.pl – [data wejścia 12.07.2005].

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ Dz.U. nr 107, poz. 1004.

³⁴⁸ Dz.U. nr 143, poz. 1393.

³⁴⁹ Council Directive 96/61/WE concerning integrated pollution prevention and control – IPPC – OJ L 257 z 10 października 1996 r.

października 1999 roku. Jej wdrażanie w niektórych państwach członkowskich Unii Europejskiej okazało się bardzo trudne. Najszybciej nowy system wdrożyły Holandia i Dania. W innych krajach napotkano wiele trudności przy jej wprowadzaniu. Niektóre kraje członkowskie nie transponowały wymagań tej dyrektywy do swoich przepisów w wymaganym terminie, wśród których można wymienić Hiszpanię, Grecję i Luksemburg.

Podstawowe cele dyrektywy obejmują:

- zapobieżenie ujemnym konsekwencjom podejścia do ochrony przed zanieczyszczeniami, poprzez indywidualne regulacje dla poszczególnych komponentów środowiska,
- zapewnienie zintegrowanego zapobiegania i ograniczania zanieczyszczeń wprowadzanych do powietrza, wody i ziemi tak, aby zapewnić wysoki stopień ochrony środowiska jako całości,
- stosowanie środków zapobiegających emisjom do powietrza, wody i ziemi (lub zmniejszające te emisje, gdy zapobieganie nie jest możliwe), włączając w to środki dotyczące odpadów; termin “zapobieganie” oznacza, że emisje powinny być redukowane u źródła, co stanowi przesunięcie akcentu działań z “końca rury” na działania likwidujące ich przyczyny.³⁵⁰

Dyrektywa ta jest unijną regulacją, która zmierza do zapobiegania i ograniczenia wszelkich zanieczyszczeń, które są wprowadzane do poszczególnych komponentów środowiska. Wymaga, aby właściwe władze nakładały i egzekwowały od określonych podmiotów obowiązki, służące realizacji określonych wymagań (jednym z nich jest podejmowanie wszelkich niezbędnych działań i stosowania koniecznych środków zaradczych zapobiegającym wypadkom oraz służących ograniczaniu i usuwaniu ich skutków, a także podejmowanie środków, które pozwolą na uniknięcie zanieczyszczeń). Dyrektywa ta nałożyła na Państwa Członkowskie pewne obowiązki (np. uzyskiwania pozwoleń zintegrowanych na instalowanie pewnych urządzeń, wydawanie informatorów BAT, sporządzania rejestrów substancji zanieczyszczających) co przedstawia rysunek 3.7.

Wymogi dyrektywy odnoszą się do 6 generalnych kategorii działalności przemysłowej, a mianowicie:

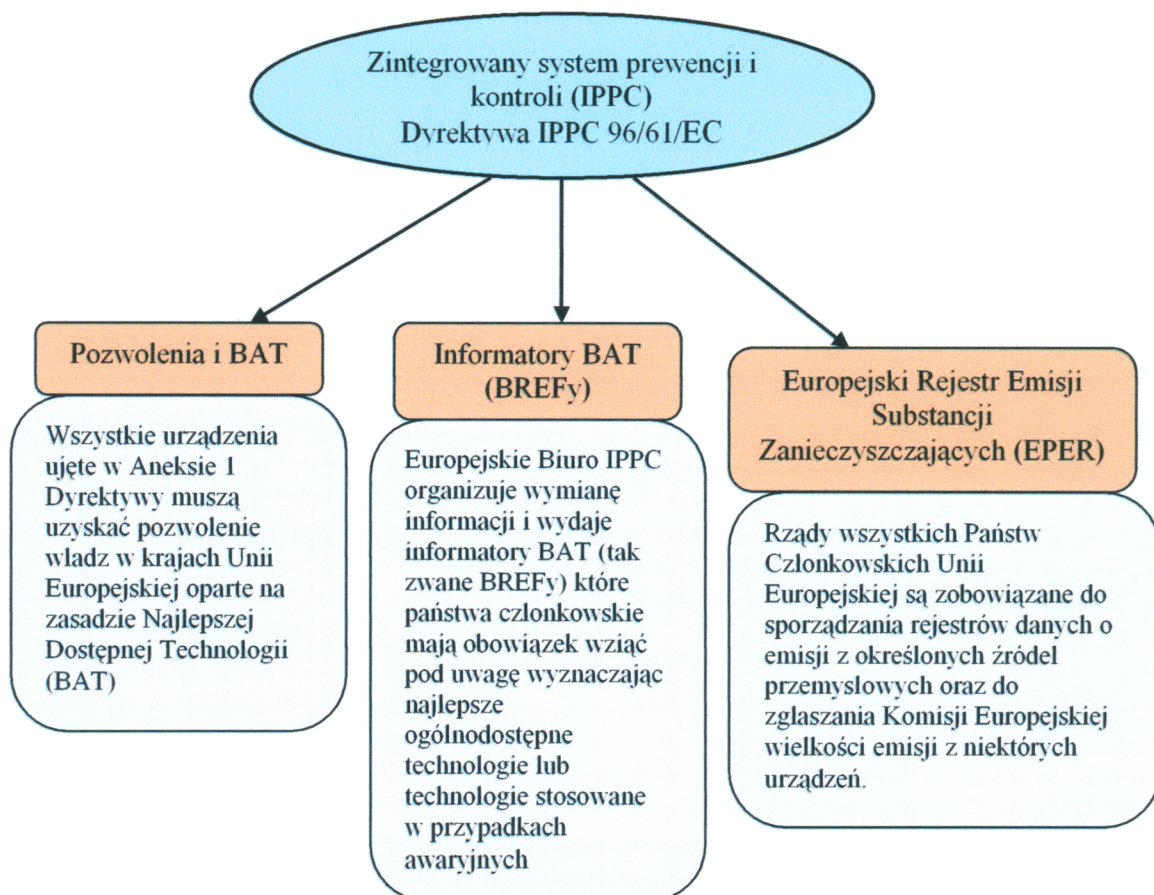
- przemysłu energetycznego,

³⁵⁰ *Zapobieganie i ograniczanie zanieczyszczeń Tom II Dyrektywa..... op. cit., s. 2.*

- produkcji i obróbki metali,
- przemysłu mineralnego,
- przemysłu chemicznego,
- obiektów utylizacji i unieszkodliwiania odpadów,
- innych rodzajów działalności określonych w aneksie do dyrektywy.

Firmy, których działalność jest szczególnie uciążliwa dla środowiska muszą na mocy tej dyrektywy w celu uzyskania zintegrowanego pozwolenia, dokonywać analizy ich negatywnego oddziaływania na środowisko i ustalić, jak tym szkodliwym oddziaływaniom zapobiec lub je zminimalizować. Zatem zobowiązane są one do realizacji procesu zarządzania ryzykiem. Zintegrowane pozwolenie wydawane jest przez odpowiedni organ państwa. W pozwoleniu musi być uwzględniony łączny wpływ zanieczyszczeń na wszystkie elementy środowiska oraz wskazane ogólne obowiązki operatora.

Rysunek 3.7. Obowiązki państw członkowskich wynikające z Dyrektywy IPPC

Źródło: G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne...*, op. cit., s.39-40.

Dyrektywa szczegółowo określa obowiązki podmiotów, w stosunku do których mają zastosowanie jej przepisy Dyrektywy. Należą do nich między innymi:

- podejmowanie wszystkich stosownych środków zapobiegających zanieczyszczeniom, zwłaszcza przez zastosowanie Najlepszych Dostępnych Technik (*best available techniques – BAT*),
- nie powodowanie żadnych istotnych zanieczyszczeń,
- unikanie wytwarzania odpadów lub - jeżeli jest to ze względów technicznych czy ekonomicznych niemożliwe - unieszkodliwianie ich w taki sposób, by ograniczyć ich wpływ na środowisko,
- zapobieganie awariom przemysłowym i ograniczanie ich konsekwencji,
- po ostatecznym zaprzestaniu działalności - podejmowanie środków w celu uniknięcia zanieczyszczenia i pozostawienia miejsca, w którym prowadzono działalność w zadowalającym stanie,
- regularne informowanie właściwych organów o wynikach monitoringu emisji,
- niezwłoczne informowanie o każdym zakłóceniu czy awarii, które w sposób istotny wpływają na środowisko,
- udzielanie pomocy przy przeprowadzaniu inspekcji w obrębie instalacji,
- informowanie właściwych organów o każdej planowanej zmianie w eksploatacji instalacji.³⁵¹

Polska wprowadziła IPPC do swojego prawodawstwa cytowaną już ustawą Prawo ochrony środowiska³⁵² oraz ustawą z 27 lipca 2001 roku o wprowadzeniu ustawy Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw.³⁵³ Rodzaje instalacji, które podlegają obowiązkowi uzyskania pozwoleń zintegrowanych wymienione zostały w załączniku do rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie rodzajów instalacji, mogących powodować znaczne zanieczyszczenia poszczególnych elementów przyrodniczych albo środowiska jako całości.³⁵⁴ Zgodnie z ustawą termin

³⁵¹ *Zapobieganie i ograniczanie zanieczyszczeń Tom II Dyrektywa..... op. cit., s. 5.*

³⁵² Dz. U. nr 62, poz. 627 z późn. zm.

³⁵³ Dz. U. nr 100, poz. 1085 z późn. zm.

³⁵⁴ Dz. U. nr 122, poz. 1055.

uzyskania pozwolenia upłynął 31.12.2003 roku, i tylko niektóre branże uzyskały zgodę na jego przesunięcie. Zgoda ta udzielana była przez Ministra Środowiska.

Na rozwój procesu zarządzania ryzykiem istotny wpływ miała także Dyrektywa Rady 67/548/EEC w sprawie unifikacji przepisów prawnych i administracyjnych w zakresie klasyfikacji, opakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych z 27 czerwca 1967 roku. Głównym powodem wprowadzenia tej dyrektywy była konieczność ujednolicenia przepisów krajów członkowskich Unii Europejskiej w zakresie:

- dopuszczania do obrotu substancji chemicznych,
- wymiany informacji o substancjach dopuszczonych do obrotu,
- oceny ryzyka stwarzanego przez te substancje dla środowiska naturalnego oraz człowieka i jego zdrowia,
- klasyfikacji, pakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych.³⁵⁵

Przewiduje ona szerokie wykorzystanie metod oceny ryzyka zdrowotnego i środowiskowego w procesie ograniczania zagrożeń związanych z substancjami chemicznymi. W myśl zaleceń Dyrektywy przed wprowadzeniem „substancji nowych” na rynek w ilości większej niż 10 kilogramów należy przeprowadzić badania oraz dokonać oceny ich wpływu na zdrowie ludzkie oraz środowisko naturalne. W przypadku wprowadzania na rynek większych ilości podmiot zobowiązany jest do dokonania bardziej szczegółowych analiz, które pozwoliłyby określić skutki, jakie mogłyby wystąpić w wyniku długotrwałego narażenia na ich działanie. Dyrektywa ta była już wielokrotnie nowelizowana, a poszczególne zmiany przedstawia rysunek 3.8.

Głównym powodem tak dużej liczby zmian zapisów tej dyrektywy oraz jej uzupełnień było wprowadzanie do obrotu nowych substancji oraz postęp techniczny w produkcji i badaniach substancji niebezpiecznych.³⁵⁶

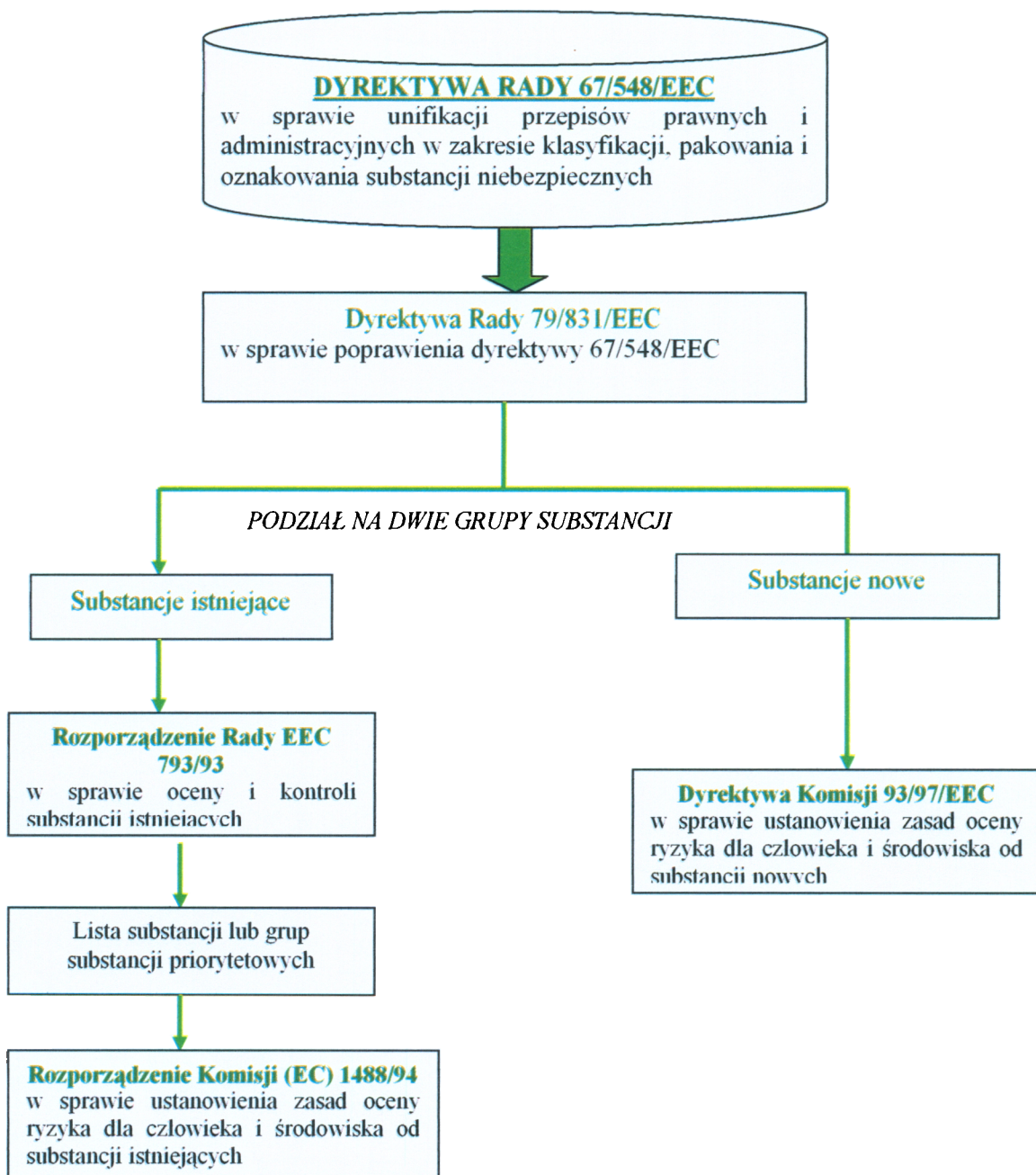
Bardzo istotne zmiany w zapisach dyrektywy wprowadzone zostały w 1979 roku. Dyrektywą 79/931/EEC³⁵⁷ wprowadzono zmiany, które dotyczyły zasad ochrony środowiska przed skutkami działania substancji chemicznych oraz zasad podawania do wiadomości publicznej informacji o substancjach chemicznych, które są wprowadzane

³⁵⁵ „Zasady oceny ryzyka środowiskowego pochodzącego od substancji i preparatów chemicznych w prawodawstwie Unii Europejskiej i Polskim - www.manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/final/ZASADY_OCENY_RYZYKA_SRODOWISKOWEGO - [data wejścia 25.06.2004].

³⁵⁶ Ibidem.

³⁵⁷ Dyrektywa Rady z 18 września 1979 r. w sprawie szóstej poprawki do Dyrektywy 67/548/EEC w sprawie unifikacji przepisów prawnych i administracyjnych w zakresie klasyfikacji, opakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych (OJ L 259, 15.10.1979, p.10).

Rysunek 3. 8. Istota zmian dyrektywy 67/548/EEC

Źródło: Zasady oceny ryzyka środowiskowego pochodzącego....., op.cit.

do obrotu. Na mocy Dyrektywy dokonano podziału substancji chemicznych na dwie grupy:

- substancje, które znajdują się w obrocie w krajach UE – określone jako substancje istniejące i zamieszczone w wykazie substancji istniejących w obrocie na zamkniętej liście EINECS czyli Europejskim Wykazie Istniejących

Komercyjnie Substancji Chemicznych³⁵⁸. Na liście tej znajduje się 100 106 substancji chemicznych, do których zastosowanie mają postanowienia Rozporządzenia Rady 793/93 w sprawie oceny i kontroli ryzyka wywołanego istniejącymi substancjami;

- substancje wprowadzane do obrotu po dacie 18 września 1981 roku, które zostały określone jako nowe i są one wprowadzane do wykazu substancji nowych dopuszczonych do obrotu na Europejskiej Liście Notyfikowanych Substancji Chemicznych (ELINCS)³⁵⁹, która to lista ulega ciągłym zmianom (rozszerzeniom).

Pełną listę substancji niebezpiecznych dopuszczanych do obrotu na terenie UE zawiera załącznik do Dyrektywy 67/548/EEC, który jest okresowo weryfikowany.

Kolejne zmiany wprowadzone do Dyrektywy 67/548/EEC dotyczyły określenia zasad przeprowadzania oceny ryzyka dla środowiska naturalnego i zdrowia stwarzanego przez substancje chemiczne. Zostały one wprowadzone w 1993 roku. Pierwsze zmiany zostały wprowadzone Dyrektywą 93/67/EEC³⁶⁰. Określa ona zasady przeprowadzania oceny ryzyka dla środowiska naturalnego i zdrowia stwarzanego przez substancje nowe. Postanowienia dyrektywy przewidują, że producenci, dystrybutorzy i importerzy są zobowiązani do zgłaszania każdej nowej substancji chemicznej, która jest wprowadzana do obrotu na rynkach państw członkowskich właściwym organom. Organy te zobowiązane są do przeprowadzania oceny ryzyka, związanego z wykorzystywaniem zgłaszanej substancji. Ocena ryzyka przeprowadzana jest zarówno w aspekcie ryzyka środowiskowego jak i zdrowotnego. W przypadku substancji istniejących zasady oceny ryzyka określono w rozporządzeniu Rady (EEC) 793/93.³⁶¹ Wymaga ono, aby ryzyko dla środowiska powodowane przez substancje istniejące było oceniane na podstawie zasad określonych w rozporządzeniu Komisji 1488/94³⁶². Ocena ta przeprowadzana jest przez określone organy władzy.

³⁵⁸ European Inventory of Existing Commercial Chemical Substances – EINECS.

³⁵⁹ European List of Notified Chemical Substances – ELINCS.

³⁶⁰ Dyrektywa Komisji Europejskiej z 20 lipca 1993 r. w sprawie ustanowienia zasad oceny ryzyka dla człowieka i środowiska od substancji zgłoszonych zgodnie z Dyrektywą Rady 67/548/EEC (OJ L 227, 8.9.1993, p.9).

³⁶¹ OJ L 84, 5.4.1993, p. 1

³⁶² Rozporządzenie Komisji (EC) 1488/94 z 28 czerwca 1994 r. w sprawie ustanawiania zasad oceny ryzyka dla człowieka i środowiska od substancji istniejących zgodnie z rozporządzeniem Rady (EEC) 793/93 (OJ L 161, 29.06.1994, p. 3).

Polska również zobowiązana jest do stosowania przepisów Dyrektywy 67/548/EEC. Zasady postępowania z substancjami chemicznymi zostały określone w ustawie z 11 stycznia 2001 roku o substancjach i preparatach chemicznych.³⁶³ Ustawa ta (zgodnie z zapisami dyrektywy 67/548/EEC) dokonała podziału substancji chemicznych na dwie grupy:

- substancje istniejące, których lista została ogłoszona w Monitorze Polskim,
- substancje nowe.

Istotny wpływ na rozwój procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym miały także dwie konwencje dotyczące ocen oddziaływania na środowisko, a mianowicie:

- Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym, określana częściej jako Konwencja z Espoo,³⁶⁴
- Konwencja o Dostępie do Informacji, udziale społeczeństwa w Podejmowaniu Decyzji oraz Dostępie do Sprawiedliwości w Sprawach Dotyczących Środowiska.³⁶⁵

Pierwsza z wymienionych powyżej konwencji została podpisana w Finlandii 25 lutego 1991 roku. Strona polska dokonała ratyfikację tej konwencji 12 czerwca 1997 roku i z tą chwilą stała się jej sygnatariuszem. Konwencja ta została przygotowana w ramach Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ i jest to międzynarodowy dokument, który stwarza prawno-międzynarodowe ramy proceduralne dla wykonywania oceny oddziaływania na środowisko (OOS), w przypadku gdy przedsięwzięcie może powodować negatywne skutki dla środowiska na terytorium innego państwa.³⁶⁶ Konwencja ta jest pierwszym dokumentem prawa międzynarodowego o charakterze wiążącym, w całości poświęconym instytucji ocen oddziaływania na środowisko.³⁶⁷ Proces ten polega na:

- określeniu potencjalnych, znaczących konsekwencji planowanych przedsięwzięć dla środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz zdrowia ludzkiego,
- określeniu walorów społeczno-ekonomicznych,

³⁶³ DZ.U. z 2001, nr 11, poz. 84.

³⁶⁴ Tekst Konwencji z Espoo: Dz. U. z 1999 r. nr 96, poz. 1110.

³⁶⁵ Tekst Konwencji z Aarhus: Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 706.

³⁶⁶ Departament Współpracy z Zagranicą: *Przegląd realizacji przez Polskę Konwencji Międzynarodowych oraz umów i porozumień wielostronnych i dwustronnych w zakresie ochrony środowiska*, Warszawa 2002, s. 63. www.mos.gov.pl/.../MS_DWZ_042002_przegląd_realizacji_przez_Polskę_Konwencji_oraz_umów_porozumień.pdf, - [data wejścia 25.11.2004]

³⁶⁷ J. Jendrośka: *Wciąż kontrowersyjny projekt*. Prawo i środowisko 1(21)/2000, s.105.

- efektywnym wykorzystaniu zgromadzonych w jego trakcie informacji podczas podejmowania decyzji.³⁶⁸

Zapisy tej konwencji określają między innymi rodzaje planowanych działalności, dla których wymagane jest przeprowadzenie oceny oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym. Zostały w niej sformułowane podstawowe zasady procedury OOS, wprowadzające obowiązki:

- informowania o podjęciu działalności, która może stwarzać ryzyko dla środowiska naturalnego,
- wykonania raportu OOS,
- udostępniania zainteresowanym stronom (państwom) sporządzonego raportu OOS,
- zapewnienie możliwości udziału w postępowaniu przedstawicieli społeczności lokalnych z krajów zagrożonych w wyniku podjęcia działalności podlegającej ocenie na prawach równych tym, jakie przysługują społeczeństwu w kraju, w którym ma być podjęta ta inwestycja.³⁶⁹

Informacje o zamiarze podjęcia działalności powinny być przekazane innym państwom zagrożonym oddziaływaniem. Powiadomienie to, oprócz spełnienia określonych wymogów co do treści i formy, musi nastąpić nie później, niż zawiadomienie własnych obywateli (art. 3 Konwencji). Zakończenie przygotowania oceny stanowi punkt wyjścia do konsultacji podejmowanych z zainteresowanymi państwami. Konwencja przewiduje tu następujące możliwości:³⁷⁰

- rozważanie rozwiązań alternatywnych, w tym zaniechanie przedsięwzięcia (unikanie ryzyka),
- wybór sposobów łagodzenia skutków podejmowanej działalności,
- uzgodnienie środków prewencyjnych.

Strony zobowiązane są do dostarczenia zainteresowanym ostatecznych decyzji, które powinny uwzględniać wyniki podjętych konsultacji. Istnieje ponadto możliwość żądania do przeprowadzenia oceny porealizacyjnej. Jej celem byłoby określenie rzeczywistych skutków oddziaływania powstałego obiektu na środowisko.

³⁶⁸ Departament Współpracy z Zagranicą: *Przegląd realizacji...*, op. cit., s. 64-65.

³⁶⁹ http://www.mos.gov.pl/materialy_informacyjne/inne/espoo/index.shtml - [data wejścia 11.05.2005].

³⁷⁰ J. Jendrośka: *Wciąż...*, op. cit., s. 106

Kluczową rolę dla realizacji Konwencji odgrywają dwie kwestie: zakres obowiązywania oraz zakres oceny. Zakres jej obowiązywania wynika z załącznika nr 1, w którym zamieszczona jest lista rodzajów działalności, które mogą mieć transgraniczne skutki i wymagającej przeprowadzania OOS. Załącznik nr 2 określa minimalny zakres dokonywanej oceny. Obejmuje on następujące elementy³⁷¹:

- opis planowanej działalności,
- alternatywy lokalizacyjne,
- opis środowiska narażonego na oddziaływanie inwestycji,
- przedstawienie spodziewanych oddziaływań i ich skutków,
- opis środków prewencyjnych,
- charakterystykę informacji i metod użytych dla analizy,
- informacje o lukach informacyjnych,
- zarys programu monitoringu,
- ocenę konieczności wykonania oceny porealizacyjnej,
- streszczenie w języku nietechnicznym, w tym materiał ilustracyjny.

Trzeba tu podkreślić, że Konwencja formułuje tylko minimalny standard postępowania, zachęcając strony do rozwijania tych postanowień w drodze porozumień dwustronnych. Konwencja, w art. 8 zezwala stronom na pewne modyfikacje owego modelowego rozwiązania stanowiąc, iż strony mogą rozwijać istniejące umowy dwu- i wielostronne lub zawierać nowe umowy albo porozumienia. Umowy takie lub inne porozumienia oparte mogą być na elementach wskazanych w Załączniku VI. Załącznik ten wymienia szereg zagadnień, które mogą podlegać modyfikacji w porozumieniach uzupełniających postanowienia Konwencji Espoo. Wśród nich wymienić można:

- tworzenie instytucjonalnych form współpracy,
- uwzględnianie dodatkowych wymagań wynikających ze szczególnych warunków miejscowych,
- modyfikację procedur na zasadzie wzajemności,
- harmonizację polityki ochrony środowiska,
- współpracę techniczno-organizacyjną (metody pomiarów, normy, kryteria ocen itp.),
- rozwój wspólnych działań włączając w to przeprowadzanie OOS.

³⁷¹ Ibidem, s.107.

Drugą konwencją jest Konwencja z Aarhus podpisana 25 czerwca 1998 roku w Aarhus w Danii. Celem Konwencji jest sprecyzowanie i przełożenie na język wiążących postanowień traktatowych deklaracji politycznych zawartych w przyjętych w 1995 roku przez Ministrów na III Paneuropejskiej Konferencji w Sofii Wytycznych w Sprawie Dostępu do Informacji Dotyczących Środowiska i Udziału w Podejmowaniu Decyzji Dotyczących Środowiska. Konwencję, powstałą w ramach Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ, podpisało w Aarhus 35 krajów (w tym Polska) oraz Wspólnota Europejska, natomiast Węgry, Białoruś, Malta i Niemcy podpisały Konwencję w terminie późniejszym. W gronie państw podpisujących Konwencję z Aarhus zabrakło USA, Kanady, Rosji i Turcji.³⁷² Konwencja zakłada wejście w życie po ratyfikowaniu jej, przez co najmniej 16 państw, przy czym większość państw złożyło zobowiązanie do szybkiej ratyfikacji. Dotrzymanie tego terminu wydaje się jednak trudne gdyż w dużej mierze zależeć to będzie od woli politycznej i zdolności rządów do przygotowania oraz przeprowadzenia w parlamentach niezbędnych rozwiązań legislacyjnych. Zakres tych zmian zależy zaś od istniejącego stanu regulacji prawnej w zakresie objętym Konwencją.³⁷³ Konwencja reguluje trzy podstawowe kwestie, a mianowicie:

- dostęp do informacji,
- udział w procesach decyzyjnych,
- dostęp do wymiaru sprawiedliwości, czyli możliwość egzekwowania przez społeczeństwo przepisów.

W postanowieniach ogólnych Konwencja nakazuje Stronom m.in. zapewnienie niezbędnej spójności między poszczególnymi regulacjami wydanymi dla jej realizacji (dotyczy to np. potrzeby zgodności terminów w jakich można uzyskać informacje z terminem przedstawienia swoich uwag lub zastrzeżeń w jakiejś sprawie). Konwencja, precyzując definicję "społeczeństwa" zakazuje też w postanowieniach ogólnych jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na narodowość, obywatelstwo lub miejsce zamieszkania (innymi słowy: np. prawo do informacji przysługiwać musi "każdemu" a nie tylko "obywatelom").³⁷⁴

³⁷² J. Jendrośka: *Konwencja z Aarhus, geneza, statut i kierunki rozwoju*, Centrum Prawa Ekologicznego, Wrocław 2002, s.3.

³⁷³ Ibidem.

³⁷⁴ J. Jendrośka: *Konwencja z Aarhus*. <http://www.most.oeg.pl/inne/uczestni/jendroska.htm>, s. 2-3 - [data wejścia 05.06.2006].

OOŚ można uznać za kolejne narzędzie zrównoważonego rozwoju. W ramach rozwoju społeczno-gospodarczego celami zrównoważonego rozwoju są takie działania, które zapewniają:

- bezpieczne środowisko dla zdrowia ludzkiego,
- równowagę ekologiczną w podstawowych ekosystemach,
- niezbędne warunki odnowy biologicznej sił człowieka,
- możliwości dalszego rozwoju gospodarczego.

OOŚ jest narzędziem służącym realizacji powyższych celów. Jego istotą jest określenie wpływu na środowisko każdej inwestycji z uwzględnieniem mierzalnych i niemierzalnych skutków środowiskowych. Oceny te mają następnie służyć znalezieniu rozwiązań, które minimalizują konflikty społeczno-gospodarczo-polityczne, powodowane istniejącą lub projektowaną inwestycją.³⁷⁵

Proces OOŚ jest procesem trzyetapowym, na który składają się:³⁷⁶

- identyfikacja – polegająca na wskazaniu możliwego wpływu inwestycji na otoczenie (jest to ocena wstępna),
- prognoza – opierająca się na metodach prognostyczno - modelowych, czyli na symulacji przebiegu skutku w środowisku
- ocena informacji uzyskanej z dwóch poprzednich etapów.

W wyniku powyższych działań podejmuje się następnie decyzje jak można dotyczące wybór sposobów łagodzenia skutków podejmowanej działalności oraz uzgadnia się jakie środki prewencyjne należy zastosować. Proces ten wykorzystuje więc pewne elementy (etapy) zarządzania ryzykiem środowiskowym.

W 1990 roku wydane zostało Zarządzenie Ministra Finansów w sprawie inwestycji szkodliwych dla środowiska i zdrowia ludzi oraz warunków, jakim powinna odpowiadać sporządzona przez rzeczoznawcę ocena oddziaływania inwestycji i obiektów budowlanych na środowisko. Był to pierwszy akt prawny, w którym podjęto próbę szczegółowego unormowania problematyki OOŚ. Ponadto w Polsce wykonywanie OOŚ reguluje uchwalona 9 listopada 2000 roku Ustawa o dostępie do informacji o środowisku

³⁷⁵ M. Grabowska: *Ocena oddziaływania na środowisko narzędziem procesu inwestycyjnego*. (w): M. Czyż (red.): „Wybrane aspekty równoważenia rozwoju”. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005, s. 82.

³⁷⁶ Ibidem, s.82.

i jego ochronie oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.³⁷⁷ Ustawa zawiera regulacje dotyczące następujących grup zagadnień:

- dostępu do informacji o środowisku i jego ochronie;
- udziału społeczeństwa w postępowaniach dotyczących środowiska;
- strategicznych ocen oddziaływania na środowisko (prognoz) w odniesieniu do projektów dokumentów związanych z programowaniem i planowaniem rozwoju oraz zagospodarowaniem przestrzennym;
- ocen oddziaływania na środowisko przedsięwzięć, podzielonych na dwie grupy, ze względu na kryterium potencjalnej uciążliwości środowiskowej;
- postępowań w sprawie transgranicznych oddziaływań na środowisko;
- zasad funkcjonowania i zadań komisji ds. ocen oddziaływania na środowisko na szczeblu krajowym i wojewódzkim.

Wymóg stosowania oceny ryzyka w Unii Europejskiej został wprowadzony do uregulowań prawnych związanych z ochroną wszystkich elementów środowiska. I tak na przykład:

1. W ochronie jakości wód :

- wodna dyrektywa ramowa, uwzględniająca *aspekt ryzyka* w procedurze ustalania standardów jakości środowiska wodnego dla określonych zanieczyszczeń w celu ochrony fauny i flory wodnej,
- dyrektywa 98/83/EC mająca na celu ochronę zdrowia ludzi, zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia, że jakość wody przeznaczonej do picia gwarantuje *wykluczenie potencjalnego ryzyka dla zdrowia ludzi*.

2. W gospodarce odpadami:

- zgodnie z zapisami Decyzji 2003/33/EC, która jest uzupełnieniem Dyrektywy 1999/31/EC w sprawie składowisk odpadów, niektóre jednostki zobowiązane są do dokonywania *analizy ryzyka* (np. w przypadku wydawania pozwolenia na umieszczanie odpadów pod ziemią).

3. W zakresie ograniczania emisji przemysłowych:

- Dyrektywa 96/61/EC (IPPC), która została już omówiona,

³⁷⁷ Dz.U.nr109, poz.1157

- Dyrektywa 96/82/EC dotycząca zapobiegania i likwidacji skutków awarii przemysłowych z udziałem substancji niebezpiecznych. W dyrektywie tej istnieje zapis, który zobowiązuje określoną grupę podmiotów do opracowywania systemów bezpieczeństwa, które muszą zawierać m. in. *ocenę ryzyka dla scenariuszy przebiegu awarii*.³⁷⁸

Polska stopniowo dostosowuje wewnętrzne przepisy do dyrektyw UE oraz międzynarodowych konwencji, a także do wymogów regulacji prawnych OECD. Szczególne znaczenie w tym zakresie mają:

- nowa ustawa o ochronie środowiska wraz z rozporządzeniami wykonawczymi, które określają między innymi zasady analizy ryzyka i zasady planowania na wypadek poważnych awarii przemysłowych,
- ustawa o ochronie przeciwpożarowej,
- ustawa o substancjach chemicznych.

Ponadto same przedsiębiorstwa wprowadzają rozwiązania, które mają zapewnić spełnienie wymogów stawianych przez dyrektywy i konwencje, a przede wszystkim pozwolić na skutecznie zapobieganie poważnym awariom przemysłowym.

Wprowadzane rozwiązania prawne nakładają dodatkowe obowiązki na zakłady (głównie te, których działalność związana jest z niebezpiecznymi substancjami) w aspekcie zapobiegania i reagowania na poważne awarie. Przedsiębiorstwa są zobowiązane między innymi do:

- opracowania i wdrożenia zakładowego programu zarządzania ryzykiem poważnych awarii przemysłowych,
- opracowania raportów bezpieczeństwa,
- przygotowania zakładowych planów awaryjnych,
- informowania społeczeństwa o zagrożeniach i zasadach zachowania się w sytuacji awarii.³⁷⁹

³⁷⁸ Program Wieloletni „Środowisko a zdrowie”, kierownik projektu: A. Worsztynowicz: *Wdrażanie metod* ..., op. cit. www.ietu.katowice.pl/wpr/Projekty/RYZYKO.htm

³⁷⁹ *Poradnik metod ocen ryzyka związanego z niebezpiecznymi instalacjami procesowymi*. <http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/przewodnik/Wprowadzenie.htm> -[data wejścia 17.08.2005].

3.1.4. Ubezpieczenia środowiskowe jako metoda kontroli ryzyka środowiskowego

Jak już wspomniano, bardzo ważnym etapem fazy kontroli ryzyka jest sterowanie ryzykiem. Wśród metod sterowania ryzykiem autorka rozprawy wyodrębniła metody radykalne oraz metody polegające na transformacji ryzyka. Jedną z metod transformacji ryzyka jest jego *przeniesienie*. Jest to, zdaniem autorki rozprawy, w przypadku ryzyka środowiskowego bardzo ważna metoda kontroli tego ryzyka, która zaliczana jest to finansowych metod kontroli ryzyka. Jest to najczęściej stosowana, a zarazem najbezpieczniejszą formą finansowania ryzyka środowiskowego. Jest to najprostsza metoda finansowania ryzyka i może on występować w dwóch formach, a mianowicie:

- umowne przeniesienie ryzyka na inny (lub inne) podmiot,
- przeniesienie ryzyka na firmę ubezpieczeniową poprzez zawarcie umowy ubezpieczenia określonego ryzyka, na mocy której to umowy firma ubezpieczeniowa wyraża zgodę na przyjęcie finansowego ciężaru powstałych szkód (oczywiście w zamian za odpowiednia opłatę).

Spośród wymienionych powyżej metod finansowania ryzyka najczęściej stosowaną formą jest jego ubezpieczenie. Wynika to głównie z łatwości dostępu do tej formy jego finansowania, a firmy ubezpieczeniowe powstały właśnie po to, by przejmować ryzyka innych podmiotów. W przypadku ryzyka środowiskowego mamy do czynienia z ubezpieczeniami środowiskowymi, które w Polsce są w początkowej fazie rozwoju.*

Ubezpieczenia środowiskowe są, zdaniem autorki pracy, bardzo ważną metodą kontroli ryzyka środowiskowego. Pozwalają one na przerzucenie ciężaru finansowego ryzyka na firmę ubezpieczeniową. Dzięki temu podmiot prowadzący działalność gospodarczą, która stwarza ryzyko wystąpienia szkody środowiskowej ma zapewnione środki finansowe na pokrycie ewentualnych odszkodowań (za środowiskowe szkody zdrowotne oraz środowiskowe szkody majątkowe oraz szkody ekologiczne), przywrócenie (w miarę możliwości) stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody oraz na pokrycie innych kosztów (np. kar za wyrządzone w środowisku szkody, poniesionych kosztów na przeciwdziałanie rozszerzeniu się zanieczyszczenia, powołania biegłych itp.). „Zielone” polisy stały się metodą finansowania ryzyka środowiskowego dzięki pełnionym funkcjom, głównie funkcji kompensacyjnej. Funkcja kompensacyjna

* będzie o tym mowa w rozdziale IV.

sprawia, iż zapewnione są środki finansowe na pokrycie i naprawienie wyrządzonych w środowisku szkód.

Jako forma finansowania ryzyka ubezpieczenia mają wiele zalet. Do podstawowymi należy zaliczyć:

- łatwość dostępu (jest główną zaletą tej formy finansowania ryzyka),
- możliwość ich zastosowania dla ryzyk, które nie mogą być chronione w inny sposób,
- firma ubezpieczeniowa dysponuje dużo większą ilością danych o zidentyfikowanym ryzyku i łatwiej jej jest określić działania zmierzające do ograniczenia ryzyka bądź jego rozmiarów,
- firmy ubezpieczeniowe dysponują fachowcami z zakresu szacowania ryzyka środowiskowego,
- posiadają duże większe doświadczenie w tym zakresie.

Pomimo tych wszystkich zalet ubezpieczeń, jako metody finansowej kontroli ryzyka można również spotkać się z krytyką ubezpieczeń jako metody finansowania ryzyka. Krytyka ta opiera się na tym, iż ubezpieczenie kompensuje jedynie szkody, natomiast nie zapobiega ich wystąpieniu.³⁸⁰ Czyli chronią one nie przed zagrożeniami, a jedynie przed finansowymi ich skutkami. Zdaniem autorki pracy, nie jest to w pełni uzasadnione, gdyż wiele nowoczesnych ubezpieczeń poprzez pełnioną *funkcję prewencyjną* pozwala na podjęcie przez ubezpieczonego działań, które mają spowodować zminimalizowanie ryzyka powstania szkody oraz działań, które pozwolą na zminimalizowanie jej rozmiarów. Do wad tej formy finansowania ryzyka należy natomiast to, iż z reguły ubezpieczenie nie pokrywa szkody w pełnym zakresie (z góry ustalone są limity odpowiedzialności ubezpieczyciela) oraz nie każde ryzyko może być przedmiotem ubezpieczenia (nieubezpieczalność pewnych ryzyk). Ponadto sceptycy tej formy finansowania ryzyka zarzucają jej jeszcze³⁸¹:

- z reguły wysoką cenę udzielanej ochrony,

³⁸⁰ M. Broda: *Ubezpieczenia jako jedna z metod ochrony organizacji przed ryzykiem*. (w:) „Nowe Ubezpieczenia” 1999, nr 2, s. 44.

³⁸¹ Ibidem, s. 45.

- poważne wyłączenia z warunków ubezpieczeń oferowanych przez firmy ubezpieczeniowe.

Jeżeli chodzi o pierwszy z wymienionych powyżej zarzutów wysuwanych wobec ubezpieczeń jako metody finansowania ryzyka, a mianowicie wysoką cenę, to zdaniem autora rozprawy nie jest to zarzut do końca słuszny. Prawdą jest, iż są to ubezpieczenia drogie (zarówno dla podmiotów ubezpieczających się jak i firm ubezpieczeniowych), ale również inne metody manipulowania ryzykiem nie są tanie, a bardzo często są znacznie droższe niż ubezpieczenia (np. zmiana technologii w przypadku zastosowania metody unikania ryzyka). Jeżeli chodzi o drugi zarzut to rzeczywiście z reguły większość firm ubezpieczeniowych stosuje pewne wyłączenia, które są określane w warunkach umowy i mogą w niektórych sytuacjach pozbawić podmiot ubezpieczający się ochrony. Jednak należy tu zaznaczyć, iż wyłączenia są z reguły negocjowalne lub możliwe do objęcia na podstawie innych warunków ubezpieczenia.

Pomimo wymienionych powyżej wad ubezpieczenia środowiskowe wielu państwach wysokorozwiniętych należą do podstawowej formy finansowania ryzyka poważnych awarii przemysłowych. Jest to metoda bardzo ważna ze względu między innymi na to, iż można ją zastosować dla ryzyk, które nie mogą być w inny sposób chronione (takim ryzykiem jest ryzyko katastrofy ekologicznej). Ponadto wszystkie sposoby podjęcia ryzyka mają swoje wady. Nie ma metody idealnej. Stąd też tego rodzaju ubezpieczenia powinny być podstawowym narzędziem wykorzystywanym w finansowaniu ryzyka środowiskowego.

3.2. Ubezpieczenia środowiskowe jako przejaw realizacji zasad zrównoważonego rozwoju

Jak już podkreślano w podrozdziale 1.1.3., w Polsce zrównoważony rozwój, stanowiący podstawę przepisów Unii Europejskiej, od 1997 roku jest obowiązkiem konstytucyjnym. Również ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów z uwzględnieniem wymagań i zasad zrównoważonego rozwoju. Ponadto dużo uwagi nowemu paradygmatowi rozwoju poświęcono w kolejnych politykach ekologicznych

państwa. Stąd też w sferze ochrony środowiska wprowadzane są coraz to nowe instrumenty, które mają zapewnić realizację zasad zrównoważonego rozwoju. Jednym z takich instrumentów są ubezpieczenia środowiskowe, których zastosowanie pozwala na zwiększenie odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę. „Zielone” polisy dzięki pełnionym funkcjom są ważnym instrumentem w ochronie środowiska, a tym samym narzędziem realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, a w szczególności:

- zasady odpowiedzialności zanieczyszczającego za szkodę, która bardziej znana jest pod nazwą „zanieczyszczający płaci”,
- zasady prewencji,
- zasady przezorności.

Jedną z podstawowych zasad zrównoważonego rozwoju, która jest podstawową zasadą polityki w zakresie ochrony środowiska Wspólnoty Europejskiej jest „**zanieczyszczający płaci**”.³⁸² Stosowanie tej zasady reguluje Zalecenie Rady 75/436/EURATOM, EWWS, EWG z dnia 3 marca 1975 roku w sprawie nakładów i działań podejmowanych przez administrację publiczną w kwestiach związanych ze środowiskiem. W polskim ustawodawstwie poświęca się jej wiele miejsca. W ustawie Prawo ochrony środowiska poświęcony jej jest art.7, który określa:

1. Kto powoduje zanieczyszczenie środowiska, ponosi koszty usunięcia skutków tego zanieczyszczenia.
2. Kto może spowodować zanieczyszczenie środowiska, ponosi koszty zapobiegania temu zanieczyszczeniu.³⁸³

Zasada ta nakłada na podmioty będące sprawcami szkód w środowisku naturalnym pełną odpowiedzialność za skutki zanieczyszczenia oraz skutki innych zagrożeń dla środowiska. Przewiduje ona, iż ktokolwiek powoduje szkody i zagrożenia dla środowiska naturalnego odpowiedzialny jest za ich unikanie, ograniczanie i zwalczanie.³⁸⁴ Nakłada ona również na te podmioty obowiązek pokrycia wszelkich kosztów spowodowanego zanieczyszczenia. Jest to bardzo sprawiedliwa zasada, gdyż obciąża kosztami zanieczyszczeń jej sprawców. Przez wiele lat sprawcy szkód w środowisku nie byli zobowiązani do płacenia za nie. Prowadziło to do stałego wzrostu zanieczyszczenia środowiska. Koszty zanieczyszczeń ponosiły ich ofiary oraz społeczność terenów zanieczyszczanych (np. zwolnienia lekarskie, renty chorobowe, usuwanie

³⁸² polluter pays principle

³⁸³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ..., op. cit.

³⁸⁴ G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne*, op.cit. , s.14.

zanieczyszczeń). Obciążanie sprawców zanieczyszczenia środowiska kosztami działań podejmowanych w celu zwalczania spowodowanego przez nich zanieczyszczenia, skłania tych sprawców do zmniejszenia zanieczyszczeń drogą znalezienia technologii lub wytwarzania produktów powodujących mniejsze zanieczyszczenie, jak również do szukania zabezpieczenia na wypadek finansowych i ekonomicznych konsekwencji wyrządzonych szkód.

Poszukiwanie zabezpieczenia finansowego na wypadek zanieczyszczenia środowiska wynika w głównej mierze ze specyfiki szkód środowiskowych. Powszechnie przyjęty jest pogląd³⁸⁵, że mogą one narazić jej sprawcę na bardzo wysokie koszty (odszkodowań, działań zmierzających do przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody itp.). Bardzo często koszty te przekraczają możliwości płatnicze sprawcy szkody. Ponadto specyfiką szkód środowiskowych jest także to, iż są one bardzo trudne do przewidzenia oraz z reguły należy się liczyć z dużą różnorodnością skutków. Te czynniki powodują, że podmioty, których działalność stwarza szczególne zagrożenie dla środowiska korzystają z gwarancji innych podmiotów na wypadek powstania szkody środowiskowej.³⁸⁶ Jedną z form takiej gwarancji jest gwarancja udzielana przez firmy ubezpieczeniowe. Polega ona na zawarciu umowy ubezpieczenia ryzyka wyrządzenia szkody środowiskowej. W ten sposób na towarzystwo ubezpieczeniowe zostają przerzucone wszelkie obciążenia za powstałe szkody, a jednocześnie realizowana jest zasada „zanieczyszczający płaci”, ponieważ sprawca szkody w razie jej wystąpienia dysponuje środkami finansowymi na pokrycie roszczeń i wszelkich koniecznych kosztów. Stąd też ubezpieczenia środowiskowe są przejawem realizacji zasady odpowiedzialności zanieczyszczającego za szkodę, a stosowanie „zasady zanieczyszczający płaci” jest bardzo ważnym instrumentem w realizacji polityki ekologicznej. Zasada „zanieczyszczający płaci” coraz częściej traktowana jest jako uniwersalna zasada w sferze ochrony środowiska.³⁸⁷ O dużej wadze tej zasady w realizacji polityki ekologicznej państwa może świadczyć fakt, iż jest ona ujęta zarówno

³⁸⁵ por. *Ubezpieczenia ekologiczne w Polsce. Propozycje rozwiązań prawnych i organizacyjnych*. Praca zbiorowa pod kierunkiem W. Michna, WSUiB Warszawa 1995, s. 20, materiał powielony.

³⁸⁶ T. Żebrowska: *Ubezpieczenia ekologiczne a ochrona środowiska naturalnego*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1997, nr 3-4, s. 12.

³⁸⁷ S. Czaja: *Wybrane problemy integracji Polski z Unią Europejską w sferze ochrony środowiska przyrodniczego*. (w:) S. Czaja, B. Fiedor (red): „Polityka ekologiczna w gospodarce rynkowej”, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” – nr 25, Karpacz – Wrocław 1999, s. 22.

w Pierwszej jak i Drugiej Polityce ekologicznej państwa (III PEP, która obecnie obowiązuje przejęła zbiór zasad ujętych w II Polityce).³⁸⁸

Ważną zasadą zrównoważonego rozwoju jest **zasada prewencji**. Jest ona określana również jako zasada zapobiegania bądź likwidacji zanieczyszczeń u źródła. Zasada ta pojawiła się w polityce UE pod koniec lat siedemdziesiątych. Zgodnie z zapisami Traktatu z Maastricht jest ona podstawową zasadą europejskiego prawa ekologicznego i odgrywa coraz większą rolę w kreowaniu właściwej strategii ochrony środowiska. Zasada ta została zapisana w wielu porozumieniach międzynarodowych, w szczególności w Umowie Sanitarnej i Fitosanitarnej (SPS) zawartej w kompetencjach Światowej Organizacji Handlu (WTO). Jej głównym celem jest zapewnienie wysokiego poziomu ochrony środowiska, zapewnienie wysokiego poziomu zdrowia ludzi, zwierząt i roślin tam, gdzie dostępne metody naukowe nie pozwalają na całkowite oszacowanie ryzyka.³⁸⁹

Realizacji tej zasady sprzyjają również „zielone” polisy, a głównie pełniona przez nie *funkcja prewencyjna*. Konstrukcja ubezpieczeń środowiskowych powoduje, że przenoszą one obowiązek zapłaty odszkodowań, pokrycia kosztów przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody na zakład ubezpieczeń. Jednocześnie umowy ubezpieczenia tego rodzaju nakładają na podmiot ubezpieczający się obowiązek podejmowania działań, które pozwolą na uniknięcie bądź minimalizację ryzyka powstania szkody środowiskowej. Może to polegać na:³⁹⁰

- wprowadzaniu ostrych reżimów technologicznych w zakresie stosowanych przez ubezpieczającego się urządzeń,
- przeprowadzaniu tzw. przeglądów ekologicznych przed zawarciem umowy ubezpieczenia,
- okresowym przeprowadzaniu kontroli sprawności stosowanych urządzeń,
- wprowadzaniu i kontroli systemów alarmowych i ochronnych,
- konieczności (przed zawarciem umowy ubezpieczenia) zmiany technologii na mniej szkodliwą, jeśli zachodzi taka potrzeba.

W celu realizacji wyżej wymienionych działań prewencyjnych firmy ubezpieczeniowe są w stanie udzielić ubezpieczającemu się podmiotowi pomocy

³⁸⁸ T. Borys: *Wskaźniki zrównoważonego...*, op. cit., s. 80.

³⁸⁹ G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne*, op.cit., s.13.

³⁹⁰ por. *Ubezpieczenia ekologiczne ...*, op.cit. s. 23.

finansowej. Dysponują one w tym celu funduszami na działalność prewencyjną.³⁹¹ Do umów ubezpieczeń środowiskowych w celu realizacji zasady prewencji wprowadzane są różnego rodzaju klauzule, które mają stymulować ubezpieczającego się do podejmowania działań zapobiegających szkodzie. Wszystko to wpływa na zmniejszenie ryzyka wystąpienia szkody środowiskowej, a tym samym stanowi przejaw realizacji zasady prewencji.

Jest to zasada, której w międzynarodowych przepisach i dokumentach poświęca się bardzo dużo miejsca. Zasada ta została zapisana w wielu porozumieniach międzynarodowych, w szczególności w Umowie Sanitarnej i Fitosanitarnej (SPS) zawartej w kompetencjach Światowej Organizacji Handlu (WTO). Komunikat Komisji Europejskiej z 2 lutego 2000 roku zawierał wytyczne stosowania zasady prewencji w politykach Unii Europejskiej. Jej celem jest zapewnienie wysokiego poziomu ochrony środowiska oraz zdrowia ludzi, zwierząt i roślin tam, gdzie dostępne metody naukowe nie pozwalają na całkowite oszacowanie ryzyka.³⁹² Również i w polskich przepisach zasadzie prewencji poświęcono dużo miejsca. Poświęcony jej jest m.in. art. 6.ust.1 ustawy Prawo ochrony środowiska, który określa, że „*kto podejmuje działalność mogąca negatywnie oddziaływać na środowisko, jest obowiązany do zapobiegania temu oddziaływaniu*”.³⁹³ Ponadto, podobnie jak zasada „zanieczyszczający płaci” również i zasada prewencji znalazła się w zbiorze zasad ujętych w I i II Polityce ekologicznej państwa.

Kolejną istotną zasadą zrównoważonego rozwoju jest **zasada przezorności** (ostrożności). Zasada ta określa, iż działania mające na celu zapobieganie powstawaniu zanieczyszczenia środowiska powinny być podejmowane już w momencie, gdy pojawia się uzasadnione prawdopodobieństwo, że określony problem wymaga rozwiązania, a nie dopiero wtedy, gdy istnieje tego naukowe potwierdzenie.³⁹⁴ Podjęcie działań zapobiegawczych jest wymagane zawsze, o ile nie jest dowiedziony brak negatywnych oddziaływań na środowisko. Jest to strategia minimalizująca najgorszy możliwy wynik. Może ona polegać m. in. na ustanawianiu minimalnych standardów bezpieczeństwa lub stosowaniu zastawów ekologicznych.³⁹⁵ Zgodnie z tą zasadą należy podejmować środki,

³⁹¹ A. Cmiel: *A może by tak ubezpieczyć środowisko naturalne?* „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 2001 rok, s.

³⁹² G. Dębicka-Fobke, M. Jankowska: *Zagadnienia i wytyczne*, op.cit., s.14.

³⁹³ *Ustawa Prawo ochrony środowiska.....*, op.cit.

³⁹⁴ *Program Ochrony Środowiska dla gminy Raczki*, Raczki wrzesień 2004, s. 5.

³⁹⁵ S. Kozłowski: *Ekorozwój. Wyzwanie* op. cit., s. 129.

które mają na celu zapewnić podjęcie trafnych decyzji dotyczących środowiska naturalnego i zdrowia ludzkiego. Dzięki pełnionym funkcjom ubezpieczenia środowiskowe pozwalają na realizację również i tej zasady zrównoważonego rozwoju. W umowach ubezpieczenia zawartych jest szereg klauzul, których celem jest zachęcanie ubezpieczonego do podejmowania działań, które zapobiegą powstaniu szkody. Podmiot ubezpieczający zachęcany jest do podjęcia wszystkich możliwych środków zapobiegawczych, co odzwierciedla ideę zasady przezorności.

W przypadku zasady przezorności znalazła się ona w zapisach dopiero II Polityki ekologicznej państwa (w I Polityce ekologicznej państwa nie było zasady przezorności).

Z omówionymi powyżej zasadami łączy się jeszcze **ogólna zasada wysokiego poziomu ochrony środowiska**. Jest to zasada, która podobnie jak poprzednio omówiona znalazła się w zbiorze zasad ujętych w II Polityce ekologicznej państwa. Zakłada ona, że stosowanie zasad prewencji i przezorności powinno być ukierunkowane na wysoki i bezpieczny dla zdrowia ludzkiego poziom ochrony środowiska. Stąd też „zielone” polisy zapewniając realizację zasad prewencji i przezorności pośrednio przyczyniają się do realizacji i tej zasady zrównoważonego rozwoju.

Ubezpieczenia środowiskowe – jako metoda zarządzania ryzykiem środowiskowym – są zatem ważnym instrumentem zapewniającym bezpośrednią realizację co najmniej czterech zasad zrównoważonego rozwoju, a mianowicie: zasady „zanieczyszczający płaci”, prewencji, przezorności oraz pośrednio zasady wysokiego poziomu ochrony środowiska. Ich zastosowanie pozwala na zwiększenie odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę jak również może przyczynić się do zmniejszenia ryzyka spowodowania szkody. Ubezpieczenia te są istotnym czynnikiem stymulującym podmioty gospodarcze do podejmowania działań, których celem jest minimalizacja ryzyka powstania szkody w środowisku. Dzięki temu pozwalają one na zapewnianie równości dostępu do środowiska nie tylko dla obecnych, ale i przyszłych pokoleń, co jest istotą rozwoju zrównoważonego.

ROZDZIAŁ IV

Perspektywy rozwoju ubezpieczeń środowiskowych

4.1. Rozwój ubezpieczeń środowiskowych na świecie

Ubezpieczenia środowiskowe zostały wprowadzone już w większości krajów Unii Europejskiej oraz w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Japonii. W Polsce jak na razie można mówić jedynie o „zaczątkach” rynku „zielonych” polis. Celem niniejszego rozdziału jest określenie możliwości rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych w Polsce w kontekście doświadczeń wybranych krajów, w których ubezpieczenia te już funkcjonują. Do analizy wybrano cztery kraje (Stany Zjednoczone, Niemcy, Szwecję i Wielką Brytanię), które wprowadziły, zdaniem autorki rozprawy, bardzo ciekawe systemy ubezpieczeń środowiskowych. Ponadto, w przypadku Stanów Zjednoczonych powodem uwzględnienia tego kraju w analizie doświadczeń był fakt, iż jest to kraj, w którym system ubezpieczeń środowiskowych rozwinął się najszybciej. Dla rozszerzenia pola porównawczego przeanalizowano również zasady funkcjonowania stowarzyszeń ubezpieczeniowych (*Poole ubezpieczeniowe*), które zakładane były w celu świadczenia usług ubezpieczeniowych właśnie w zakresie ubezpieczeń środowiskowych. Działalność stowarzyszeń omówiona została na podstawie stowarzyszenia działającego we Francji, które jest jednym z najstarszych stowarzyszeń o bardzo bogatym doświadczeniu w zakresie tego typu ubezpieczeń.

4.1.1. Doświadczenia wybranych krajów

Stany Zjednoczone

Jednym z pierwszych krajów, które wprowadziły system ubezpieczeń środowiskowych były Stany Zjednoczone.

Do połowy lat sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych ubezpieczenia środowiskowe w zasadzie nie istniały. W przypadku pojawienia się roszczeń odszkodowawczych z tytułu szkód spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska były one zaspokajane z ogólnych polis ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Jednak pojawianie się tego rodzaju roszczeń odszkodowawczych należało do rzadkości, były to bardzo sporadyczne przypadki. Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, kiedy to po serii katastrof ekologicznych nieoczekiwanie dla firm ubezpieczeniowych nastąpiła wysoka fala roszczeń odszkodowawczych z tytułu zanieczyszczenia środowiska i spowodowanych w związku z tym szkód. Roszczenia te musiały być zaspokojone przez firmy ubezpieczeniowe z ogólnych polis ubezpieczenia OC (odpowiedzialności cywilnej) i było to przyczyną upadłości wielu firm na amerykańskim rynku ubezpieczeniowym, natomiast pozostałe skłoniło do rozszerzenia swojej oferty o „zielone” polisy.³⁹⁶

Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych praktyka i doktryna ubezpieczeniowa Stanów Zjednoczonych zaczęły zmierzać do zwiększenia ubezpieczeniowej ochrony środowiska. Zaczęto obejmować ubezpieczeniem szkody środowiskowe. Było to głównie spowodowane rosnącą ilością katastrof ekologicznych.³⁹⁷ Początkowo ubezpieczeniem takim obejmowano wyłącznie zdarzenia o charakterze nagłym, jednak sytuacja szybko uległa zmianie i ubezpieczeniem tym objęto również zanieczyszczenia stopniowe.³⁹⁸ Jednak wzrastająca liczba świadczeń kompensacyjnych z tytułu stopniowego zanieczyszczenia zmusiła firmy ubezpieczeniowe do zwiększenia dystansu do tej postaci ubezpieczenia ryzyka środowiskowego. W 1970 roku Biuro Usług Asekuracyjnych³⁹⁹ podjęło decyzję o wyłączeniu z ogólnych warunków ubezpieczenia wszelkich form ryzyka związanego z zanieczyszczeniem z wyjątkiem „awaryjnych zrzutów i wycieków”. Najistotniejszym elementem tego pojęcia była „nagłość” zdarzenia. Do końca lat siedemdziesiątych panowała w zasadzie zgodność co do rozumienia powyższych terminów. Kryzys nastąpił dopiero na początku lat osiemdziesiątych, kiedy to sądy amerykańskie zaczęły rozszerzając, zdaniem przedstawicieli firm ubezpieczeniowych, interpretować zawierane w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych umowy

³⁹⁶ *Ubezpieczenia ekologiczne*..., op. cit. s.13-14.

³⁹⁷ Por. E. Biamante: *Controlling the Risks From Liquefied Natural Gas*. "The Geneva Papers on Risks and In dustrance", April 1982, s.72.

³⁹⁸ *Ubezpieczenia ekologiczne*..., op. cit. s.23.

³⁹⁹ Insurance Services Office.

ubezpieczenia.⁴⁰⁰ Orzecznictwo sądowe zaczęło ignorować coraz częściej pojęcie „nagłości” dla oceny stanu faktycznego, wracając stopniowo w ten sposób do koncepcji stopniowego zanieczyszczenia. Zakres znaczeniowy „zdarzenia” w powyższym rozumieniu stał się przedmiotem wielu przewodów sądowych, a orzecznictwo sądowe w razie wątpliwości opowiadało się najczęściej po stronie ubezpieczonego. Z tego powodu doszło do sytuacji, w której zakłady ubezpieczeniowe były zmuszone do wypłaty roszczeń odszkodowawczych za szkody, które nie były uwzględnione w momencie zawierania umowy ubezpieczenia. Na zaostrenie orzecznictwa sądowego decydujący wpływ miały zmiany w amerykańskim ustawodawstwie z zakresu ochrony środowiska.⁴⁰¹

Do rozwoju rynku ubezpieczeń ekologicznych w Stanach Zjednoczonych przyczyniło się również zwiększanie odpowiedzialności podmiotów gospodarczych za negatywne skutki środowiskowe prowadzonej przez nich działalności (wzrost kar, zaostrenie przepisów).

Można określić trzy podstawowe przyczyny pociągnięcia do odpowiedzialności za szkody środowiskowe w Stanach Zjednoczonych (por. rysunek 4.1.), a mianowicie:

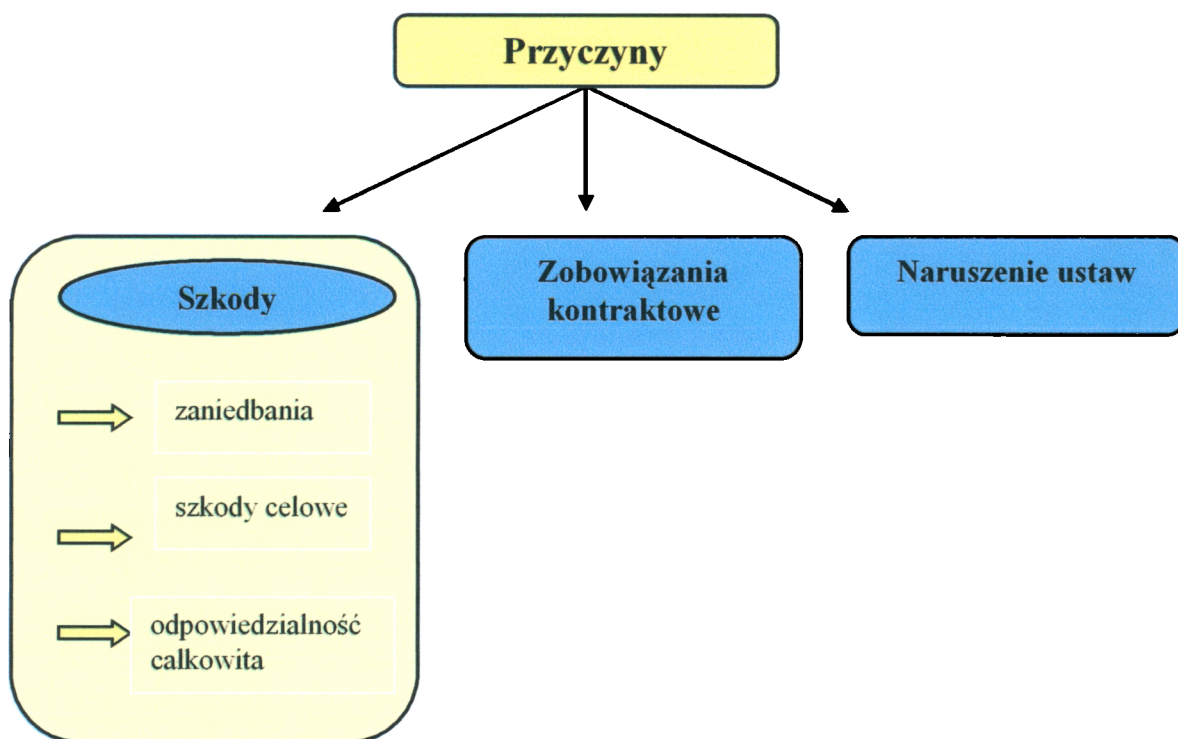
1. **Szkody**, w przypadku których podstawą do dochodzenia roszczeń są:

- zaniedbania, czyli nieprawidłowe zabezpieczenie przed powstaniem szkody (występują one najczęściej w przypadku skażeń chemicznych – plamy oleju, zatrucia toksyczne, nieprawidłowe składowanie odpadów),
- celowe szkody, wśród których najczęściej można wyróżnić zakłócenia i naruszenie własności. Jeżeli chodzi o zakłócenie to do najczęściej rozpowszechnionych należą głośne dźwięki, wyziewy oraz oddziaływanie pól elektro-magnetycznych. Naruszenie własności następuje najczęściej przy transporcie substancji szkodliwych,
- odpowiedzialność całkowita – tym mianem określa się działania producenckie, które powodują na szeroką skalę zatrucia środowiska. W takim przypadku najczęściej zostaje naruszony szereg praw z różnych jego dziedzin.

⁴⁰⁰ L. Schnaph: *Environmental Liability Law and Strategy for Business and Corporations*, Butterworth Legal Publishers 1990, s. 14-24.

⁴⁰¹ *Ubezpieczenia* op.cit. s.23.

Rysunek 4.1. Podstawowe przyczyny pociągnięcia do odpowiedzialności za szkody środowiskowe

Źródło: Opracowanie własne.

2. **Zobowiązania kontraktowe**, przy których odpowiedzialność może pojawić się jedynie w przypadku zatrudnienia pośrednika w celu wykonania określonych działań. Jednak prawo amerykańskie przewiduje, że odpowiedzialność za szkody środowiskowe spowodowane przez pośrednika odpowiedzialny jest zlecający. Z tego też względu działania pośrednika podlegają z reguły dokładnym kontrolom zleceńodawcy.
3. **Naruszenie ustaw** – jest to chyba najtrudniejszy czynnik do określenia. Ustawy z zakresu ochrony środowiska zawierają regulacje, pozwalające wystąpić o nakazy sądowe, określić grzywny i kary za niedostosowanie się do wymogów. Współczesną erę ustawodawstwa środowiskowego w Stanach Zjednoczonych rozpoczęła ustawa z 1969 roku „*O narodowej polityce środowiskowej*” (National Environmental Policy Act – NEPA). Z czasem nastąpiło rozszerzenie ustawodawstwa i podział na poszczególne komponenty środowiska. Obecnie w Stanach Zjednoczonych istnieje 17 różnych ustaw dotyczących ochrony środowiska, które dotyczą poszczególnych komponentów środowiska.

Rozwój amerykańskiego ustawodawstwa w zakresie ochrony środowiska spowodował zaostrzenie kar za zanieczyszczanie środowiska. Ponadto niektóre z ustaw wprowadzały konieczność posiadania ochrony ubezpieczeniowej na wypadek zanieczyszczenia środowiska. To wszystko spowodowało, iż przedsiębiorstwa zaczęły szukać ochrony na wypadek szkód środowiskowych. Szczególnie istotny wpływ na rozwój ubezpieczeń środowiskowych miały dwie ustawy, a mianowicie:⁴⁰²

1. Ustawa o ochronie i odbudowie zasobów naturalnych (Resources Conservation and Recovery Act – RCRA).
2. Kompleksowa ustawa w sprawie ratowania środowiska, kompensacji i odpowiedzialności (Comprehensive Enviromental Response, Compensation and Liability Act – CERCLA).

Obie ustawy są regulacjami prawnymi, które bezpośrednio dotyczą odpowiedzialności za straty i szkody środowiskowe poniesione przez osoby trzecie.

Pierwsza z wymienionych powyżej ustaw (RCRA) przyjęta została w 1976 roku i reguluje sprawy odpadów stałych i niebezpiecznych. Stanowi ona dla Agencji Ochrony Środowiska (EPA⁴⁰³) ustawową podstawę do utworzenia wszechstronnego programu regulującego niebezpieczne zanieczyszczenia aż do momentu ich całkowitego usunięcia ze środowiska. Daje ona amerykańskiej EPA prawo do kontroli niebezpiecznych odpadów w całym cyklu ich życia („od kołyski po grób”). Ustawa koncentruje się na:⁴⁰⁴

- działaniach producentów niebezpiecznych odpadów i ich transporcie,
- działalności prowadzonej przez właścicieli i operatorów obiektów przetwarzających i składowanych niebezpieczne odpady oraz przedsiębiorstw prowadzących działalność w zakresie pozbywania się niebezpiecznych odpadów.

Ustawa RCRA była do chwili obecnej nowelizowana dziewięć razy. Zmieniono ją między innymi w 1984 roku poprzez wydanie aktu o nazwie „Hazardous and Solid Waste Amendments”. Poprawki ustawy dotyczyły głównie uregulowania problemu podziemnych zbiorników z materiałami ropopochodnymi. W 1986 roku utworzony został specjalny fundusz powierniczy „Leaking Underground Storage Tank Trust Fund” (LUST), który ma realizować trzy cele, a mianowicie dostarczać środki finansowe.⁴⁰⁵

⁴⁰² Ibidem, s.20.

⁴⁰³ EPA – Environmental Protection Agency.

⁴⁰⁴ *Ubezpieczenia....*, op.cit. s. 24.

⁴⁰⁵ Ibidem.

- dla monitorowania i narzucania działań naprawczych na nieszczelne podziemne zbiorniki z materiałami ropopochodnymi
- dla niwelowania zanieczyszczeń pochodzących z podziemnych zbiorników z materiałami ropopochodnymi, w przypadku gdy właściciel lub operator jest nieznany lub niezdolny do wykonywania działań naprawczych,
- w przypadku zdarzeń awaryjnych.

Środki na tym funduszu gromadzone są ze stanowego podatku nałożonego na wszystkich kupujących benzynę (wynosi on 0,1 centa od każdego galonu).

Dodatkowo w celu sprostania wymogom stawianym przez ustawę RCRA prawo Stanów Zjednoczonych nakazuje posiadanie odpowiedniej umowy ubezpieczenia przez właścicieli lub operatorów składowiska zanieczyszczeń. Ponadto wymagane jest, aby właściciele terenu, na którym składowane są substancje zanieczyszczające, dostarczyli federalnej Agencji Ochrony Środowiska dowodów, że będą w stanie zamknąć i monitorować teren składowania zanieczyszczeń w okresie 30 lat.

Druga ustawa, która w znacznym stopniu wpłynęła na rozwój i obecny kształt ubezpieczeń środowiskowych w Stanach Zjednoczonych to kompleksowa ustawa w sprawie ratowania środowiska, kompensacji i odpowiedzialności (CERCLA), która to ustawa została przyjęta w 1980 roku. Dotyczy ona głównie wypadków z niebezpiecznymi odpadami i niekontrolowanych (dzikich) składowisk niebezpiecznych odpadów. Głównym powodem uchwalenia ustawy było uregulowanie sprawy wycieków paliw, olejów do środowiska i innych emisji niebezpiecznych substancji (głównie odpadów). Zakres przedmiotowy ustawy nakłada odpowiedzialność na cztery rodzaje podmiotów. Należą do nich:⁴⁰⁶

- właściciele i operatorzy czynnych instalacji pozbywania się odpadów,
- właściciele lub operatorzy instalacji odpadów w momencie pozbywania się odpadów,
- osoby zajmujące się transportem odpadów,
- osoby, które organizowały transport odpadów do instalacji.

Powodem uchwalenia tej ustawy było wprowadzenie w życie takich przepisów, które pozwoliłyby narzucić ścisłą odpowiedzialność środowiskową na miejsca, transport i dysponentów niebezpiecznych zanieczyszczeń, zawierając wszystkie konieczne koszty usunięcia szkód środowiskowych albo zaradczego działania. Ustawa ta nałożyła

⁴⁰⁶Ibidem, s. 24.

odpowiedzialność z tytułu ryzyka. Zwolnienie się z odpowiedzialności jest możliwe w przypadku działania siły wyższej, wojny, działania osoby trzeciej, pod warunkiem, że podmiot odpowiedzialny wykaże się zachowaniem należytej staranności mającej na celu zapobieganie działaniom osoby trzeciej.

Na mocy ustawy CERCLA utworzono specjalny fundusz określany powszechnie SUPERFUND, z którego środków pokrywane są koszty poniesione w celu usunięcia nielegalnych składowisk odpadów lub też finansowane są koszty poniesione w celu rekultywacji składowiska odpadów w przypadku gdy sprawca (przedsiębiorstwo lub ludzie odpowiedzialni za jego powstanie) nie są w stanie zapłacić za działania oczyszczające. Źródłem finansowania tego funduszu jest podatek nałożony na produkty przemysłu petrochemicznego oraz podatek uiszczany za składowanie odpadów niebezpiecznych. Dodatkowo Agencja Ochrony Środowiska sporządziła listę składowisk odpadów, na której w chwili obecnej znajduje się 1400 takich składowisk a 750 jest już zrehabilitowanych. Koszt rekultywacji (usunięcia zanieczyszczeń) szacuje się na kwotę od 700 do 1.000 miliardów dolarów.⁴⁰⁷

W 1986 roku nastąpiło rozszerzenie działalności tego funduszu. Wydano wówczas akt prawny rozszerzający ustawę CERCLA o nazwie SARA.⁴⁰⁸ Nowa ustawa kładzie większy nacisk na ocenę i oddziaływanie niebezpiecznych zanieczyszczeń na środowisko roślin i zwierząt. Na mocy nowej ustawy zwiększono również nacisk na działania prewencyjne i zapobiegawcze w ochronie środowiska. W tym celu przekazano więcej uprawnień dla władz stanowych i federalnych. Mają one za zadanie zapobiegać i chronić przed zanieczyszczeniami, a przede wszystkim „sprzątać” miejsca już zanieczyszczone. Rozszerzenie ustawy dotyczyło również wymogów nałożonych na producentów i podmioty składujące niebezpieczne substancje do przygotowania planów na sytuacje awaryjne i złożenie tak opracowanych procedur bezpieczeństwa do lokalnych agencji. W 1987 roku na mocy ustawy CERCLA wydano zarządzenie, które wymagało, iż od 198 roku podziemne zbiorniki z materiałami ropopochodnymi muszą spełniać określone standardy i wymagania ubezpieczenia lub innej finansowej gwarancji na wypadek szkody spowodowanej wyciekami z takiego zbiornika. Każdy kto zarządza podziemnymi zbiornikami na paliwo jest zobowiązany do posiadania zabezpieczenia w wysokości minimum 1.000.000 dolarów na każde możliwe zdarzenie. Czyli wprowadzone zostało

⁴⁰⁷ Ibidem.

⁴⁰⁸ SARA – The Superfund Amendments and Reauthorization.

obowiązkowe ubezpieczenie środowiskowe. Należy jednak zaznaczyć, iż utworzenie funduszu, z którego miały być pokryte koszty oczyszczenia skażonych terenów nie rozwiązało problemu i nie przyniosło większych rezultatów. Statystyki wskazują, iż 85% całkowitych kosztów funduszu stanowią koszty prawne, zaś po przeszło 20 latach jego funkcjonowania tylko 3.000 spośród 83.000 priorytetowych terenów zostało całkowicie oczyszczonych.⁴⁰⁹

Wszelkiego rodzaju obostrzenia prawne oraz zbyt szerokie interpretowanie przez sądownictwo amerykańskie warunków ubezpieczenia spowodowały, że firmy ubezpieczeniowe nie są zainteresowane „zielonymi” polisami. Traktują je jako źródło zagrożeń i kłopotów, a nie jako źródło korzyści. Jednak należy zaznaczyć, iż jest to rynek o dużym potencjale rozwoju. Obecnie, tak jak już wspomniano, w Stanach Zjednoczonych istnieje 17 różnych ustaw dotyczących ochrony środowiska (dotyczą one poszczególnych komponentów środowiska). W ciągu 20 lat od ich wprowadzenia na rynku amerykańskim powstało ponad 20 różnych ubezpieczeń, z których najważniejsze to ubezpieczenia dotyczące:

- miejsca zaistnienia szkody środowiskowej,
- stron kontraktu, niezależnie od miejsca zaistnienia szkody,
- błędów i zaniedbań, których rezultatem jest szkoda ekologiczna,
- skutków zawarcia umów z kontrahentami używającymi azbestu,
- kosztów naprawienia szkody,
- podziemnych i nadziemnych instalacji magazynowania ropy, benzyny itp.,
- terenów przemysłowych.

Spośród wyżej wymienionych typów ubezpieczeń środowiskowych bardzo istotne znaczenie mają **ubezpieczenia terenów przemysłowych**. Spełniają one istotną rolę w przywracaniu terenów przemysłowych do normalnego wykorzystania przez społeczeństwo, a ponadto cieszą się dużym zainteresowaniem wśród przedsiębiorstw. Wskazują na to dane raportu na temat ubezpieczeń terenów przemysłowych przeprowadzonego przez Northern Kentucky University w latach 1998-1999.⁴¹⁰ Analiza ta przeprowadzona była na podstawie danych pięciu towarzystw ubezpieczeniowych, a

⁴⁰⁹ D. Dunnett: *Dyrektywa Unii Europejskiej dotycząca odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym*. www.generali.pl/dat/rm/Nr3_1.txt s.1. – [data wejścia 05.01.2006].

⁴¹⁰ B. Karlikowska: *Zarządzanie ryzykiem środowiska naturalnego*. (w:) „Kwartalnik Zarządzanie Ryzykiem” nr 20, Instytut Zarządzania Ryzykiem Wyższej Szkoły Ubezpieczeń i Bankowości, Warszawa 2004, s. 57.

mianowicie: AIG Environmental, ESC Inc., Kemper Environmental, United Capital Insurance Company oraz Zurich – American Insurance Company oraz trzech dużych firm brokerskich. Opracowanie sporządzono dla dwóch typów ubezpieczeń⁴¹¹:

- **Cleanup Cost Cap** (CCC), która jest polisą pokrywającą koszty związane z przekroczeniem szacowanych kosztów oczyszczenia terenów przemysłowych, wynikających ze zmian wymagań lub też późniejszych skażeń, które nie były wcześniej objęte planem oczyszczania,
- **Pollution Liability** (PL)- są to polisy, z których pokrywane są koszty związane z roszczeniami osób trzecich wynikającymi ze szkód majątkowych i osobowych powstałych wskutek zanieczyszczenia powietrza itp.,

Spośród wymienionych typów polis najbardziej popularne są polisy Pollution Liability. Zakres tego typu ubezpieczeń przedstawia tabela 4.1.

Tabela 4.1. Zakres ubezpieczenia polisy *Pollution Liability* w obszarze objętym ubezpieczeniem

Zakres roszczenia osób trzecich	FIRMA UBEZPIECZENIOWA								
	AIG	ESC Inc.	KEMPER Env.	UCIC	ZURICH	AEIB	ERIC Comp.	MRC	WILLS Env.
Zapobieganie promieniowaniu skażeń	S	S	S	S	S	S	S	S	S
Odszkodowanie z tytułu uszkodzeń ciała spowodowanych emisją	S	S	S	S	S	S	S	S	S
Odszkodowanie za szkody rzeczowe spowodowane emisją zanieczyszczeń	S	S	S	S	S	S	S	S	S
Pokrycie strat związanych z obniżeniem wartości mienia	X	S	S	E	S	E	E	E	S
Pokrycie strat z tytułu utraconych zysków	E	S	E	S	S	SE	SE	E	S
Odszkodowanie z tytułu obow. ubezpieczenia OC	E	S	E	S	E	SE	SE	E	E
Szkody w środowisku naturalnym	S	S	S	E	S	E	E	SE	S
Szkody na osobie spowodowane zatruciem organizmu	S	S	E	S	S	S	SE	SE	S
Koszty sądowe, obrony w sądzie	S	S	S	S	S	S	S	SE	S
Procesy związane bezpośrednio z zanieczyszczeniem	S	S	S	S	S	S	S	S	S
Podwyższona emisja w związku ze zmianami norm dla skażeń objętych polisą	S	S	S	S	S	S	S	SE	E
Emisja skażeń nie rozpoznawanych wcześniej lub takich, dla których zostały zmienione normy i obecnie są przekroczone	S	S	S	S	D	SED	S	SE	E

gdzie:

S – oferowane w polisie standardowej,

E – oferowane jako aneks do polisy standardowej

D – oferowane jako oddzielna polisa

X – brak w ofercie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie B. Karlikowska: *Zarządzanie ryzykiem*....., op. cit. s. 60.

⁴¹¹ Ibidem.

Jak wynika z informacji zawartych w tabeli z tego rodzaju polisy pokrywane są zarówno szkody osobowe (np. odszkodowanie z tytułu uszkodzenia ciała) jak i majątkowe (np. odszkodowanie za szkody rzeczowe spowodowane emisją skażeń). Pokrycie tego rodzaju szkody jest z reguły oferowane w polisie standardowej. Bardzo istotne jest również to, iż pokryciu podlegają także szkody wyrządzone w samym środowisku naturalnym, przy czym tylko część firm oferuje tego rodzaju pokrycie w polisie standardowej, pozostałe oferują tę opcję w aneksie do umowy standardowej, czyli jako dodatkowa opcja do wykupienia.

Ubezpieczenia, dla których sporządzany był omawiany raport przez Northern Kentucky University są ubezpieczeniami, w których z góry określana jest *suma ubezpieczeniowa*. Wysokość sumy ubezpieczeniowej w przypadku polis Cleanup Cost Cap oraz polis Pollution Liability przedstawia tabela 4.2.

Tabela 4.2. Suma ubezpieczeniowa ubezpieczenia Cleanup Cost Cap (CCC) oraz Pollution Liability (PL) w milionach USD

Nazwa ubezpieczyciela	Suma ubezpieczenia – polisa CCC			Suma ubezpieczenia – polisa PL		
	minimalna	maksymalna	typowa	minimalna	maksymalna	typowa
AIG	-	-	-	-	-	-
ESC Inc.	1	100	40	1	100	50
Kemper Env.	1	60	5	1	60	5
UCIC	1	200	5	1	200	10
ZURICH	0,1	50	2	1	50	5
AVERBECK	1	200	50	1	50	5-10
ERIC Comp.	1	1.000	10-20	1	350	50
MRC	0,5	20	5-10	1	200	20-30
WILLS Env.	1	20	5	1	20	5

- w przypadku firmy AIG Environmental nie można było zestawzić danych z uwagi na zbyt dużą liczbę wariantów,

Źródło: Opracowanie własne na podstawie B. Karlikowska: *Zarządzanie ryzykiem*, op. cit. s. 61.

Jak wynika z tabeli 4.2. istnieje duża rozbieżność w wysokości sumy ubezpieczenia oferowanej przez poszczególne (badane) firmy ubezpieczeniowe. W przypadku polis PL minimalna suma ubezpieczenia we wszystkich badanych firmach wynosi 1 mln dolarów, a w przypadku maksymalnej sumy pojawiają się rozbieżności. Najwyższą górną sumę gwarancyjną w wysokości 350 mln dolarów oferuje Eric Companies (jest to duża firma brokerska). W przypadku ubezpieczeń CCC rozbieżności występują zarówno w przypadku minimalnej jak i maksymalnej sumy gwarancyjnej. Ustalana suma gwarancyjna waha się w granicach od 0,1 mln do 1 mld dolarów.

Początkowo polisy Cleanup Cost Cap oraz polis Pollution Liability zawierane były na okres roczny. Pozytywną tendencją, którą można było zaobserwować w ostatnich latach było wydłużenie okresu obowiązywania polis z okresów rocznych do okresów pięcioletnich, a w niektórych przypadkach nawet dziesięcio- czy piętnastoletnich.⁴¹² Okres trwania polis CCC i PL przedstawia tabela 4.3.

Tabela 4.3. Okres trwania polisy Cleanup Cost Cap (CCC) oraz Pollution Liability (PL) (w latach)

UBEZPIECZYCIEL	POLISA CCC			POLISA PL		
	minimum	maksimum	typowy	minimum	maksimum	typowy
AIG	X	X	X	-	-	1
ESC Inc.	1	20	10	1	20	5
Kemper Env.	-	10	2	1	10	3-5
UCIC	1	10	5	1	10	3
ZURICH	1 dzień	5	2	1	15	5
AVERBECK	-	X	X	1	20	3-5
ERIC Comp.	1	30-50	10	1	30-50	10-15
MRC	3 miesiące	30	1-4	1	20	7-10
WILLS Env.	-	10	3-5	1	15	5

gdzie: X – nie ma możliwości oszacowania z uwagi na zbyt dużą różnorodność stosowanych wariantów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Karlikowska B.: *Zarządzanie ryzykiem*, op. cit. s. 59

Bardzo istotną zmianą, którą również można było zaobserwować w ostatnich latach na amerykańskim rynku ubezpieczeń środowiskowych, to obniżenie cen polis dotyczących zanieczyszczeń środowiska. Było szczególnie ważne dla podmiotów gospodarczych z uwagi na bardzo duży koszt tego rodzaju polis.

Należy zwrócić uwagę, że na amerykańskim rynku oferowane są zarówno ubezpieczenia dobrowolne jak i obowiązkowe. Obowiązkowym ubezpieczeniem środowiskowym w Stanach Zjednoczonych objęta jest działalność związana z produkcją i transportem materiałów nuklearnych, wybuchowych, toksycznych chemikaliów, pestycydów oraz składowaniem niebezpiecznych odpadów i transportem ropy. W zasadzie jednak na rynku dominują dobrowolne ubezpieczenia środowiskowe (dosłownie *jednostronna umowa pokrycia za zanieczyszczenie na własności (majątku) zarówno przez zewnętrzne jak i miejscowe źródła*). Polisa ubezpieczenia środowiskowego chroni przed odpowiedzialnością wobec osób trzecich, powstałą w drodze zanieczyszczenia

⁴¹² Ibidem, s. 59.

powietrza, wody lub gleby, spowodowanego nagłym i przypadkowym uwolnieniem niebezpiecznych materiałów z miejsca, które podlega ubezpieczeniu. Jest to zatem ubezpieczenie obejmujące wyłącznie zdarzenia o charakterze losowym (z ubezpieczenia wyłączone są zanieczyszczenia stopniowe). Na potrzeby tego rodzaju ubezpieczeń zdefiniowane zostało pojęcie „zanieczyszczenia”. I tak przez *zanieczyszczenie* rozumie się emisję, wyladunek, uwolnienie lub wyciek ciała stałego, ciekłego, gazu lub cieplnych czynników skażających, czynników drażniących lub zanieczyszczających, pochodzących bezpośrednio z terenu ubezpieczonego i oddziałujących na powietrze lub wnętrze lądu, atmosferę, wszelkie ciekłe wodne lub florę i faunę, pod warunkiem, że taka emisja, wyladunek, uwolnienie lub wyciek nie jest ani oczekiwane, ani zamierzone przez ubezpieczonego, a czynniki zanieczyszczające, skażające lub drażniące nie były obecne na użytkowanym terenie przed terminem określonym w umowie ubezpieczenia.⁴¹³ Ponadto ubezpieczenie pokrywa koszty „sprzątania” i może zawierać pokrycie z tytułu utraconych korzyści.

Ubezpieczenie nie obejmuje szkód, które są wynikiem rozmyślnego, zamierzonego działania.⁴¹⁴ Generalnie stosowane w Stanach Zjednoczonych warunki ubezpieczenia zarówno w ramach polis ogólnego ubezpieczenia OC, jak i w ramach odrębnych polis ubezpieczenia środowiskowego nie przewidują pokrywania kosztów poniesionych w celu zapobiegania powstaniu szkody. Umożliwiają one jedynie zakładom ubezpieczeń zastosowanie opcji pokrycia takich kosztów, poniesionych w celu zapobieżenia wypadkowi na wniosek ubezpieczającego.⁴¹⁵ Z polisy pokrywane są natomiast koszty poniesione na przywrócenie stanu do stanu sprzed wystąpienia szkody. Koszty te są uważane za część straty i pokrywane w ramach należnego odszkodowania. Bardzo często dla takich kosztów w umowie ubezpieczenia ustalane są odrębne limity.

Środowiskowe ubezpieczenia w USA ograniczone są różnego rodzaju klauzulami zawartymi w umowach ubezpieczenia. Jedną z nich jest klauzula *claims made*. Klauzula ta określa, iż ubezpieczyciel ponosi ryzyko w przypadku gdy wobec podmiotu ubezpieczonego w okresie trwania umowy zostanie wniesione roszczenie. Klauzula *claims made* w Stanach Zjednoczonych ma różny zakres, na przykład:⁴¹⁶

⁴¹³ D. Maśniak: *Ubezpieczenia*, op. cit. s. 163.

⁴¹⁴ Za: Risk's Insurance & Risk Management Glossary, 2002, Wydawnictwo Nils Publishing. (w:) www.insurance.cch.com/rupps/pollution-insurance.html - [data wejścia 13. 04.2004]

⁴¹⁵ Por. W. Janusz: *General Report – Study XVII: Salvage obligations and salvage cost*. AIDA Working Party Pollution and Insurance, Sydney, August 1994, s.10.

⁴¹⁶ D. Maśniak: *Ubezpieczenia* ... op. cit. s. 203.

- określa się, iż umowa nie może działać wstecz, czyli nie obejmuje ona starych zanieczyszczeń,
- wprowadza się do umowy ubezpieczenia tzw. „ogon”, czyli przedłużenie terminu zgłaszania roszczeń (z reguły o jeden rok).

Rynek ubezpieczeń środowiskowych w Stanach Zjednoczonych jest wciąż rynkiem rozwijającym się, a przede wszystkim rynkiem bardzo zmiennym. Jednak, zdaniem autorki rozprawy, jest to rynek posiadający duży potencjał rozwoju. W zasadzie dominują na tym rynku ubezpieczenia środowiskowe o charakterze dobrowolnym i są one często zawierane przez podmioty gospodarcze. Wynika to głównie z tego, iż kary i grzywny za zanieczyszczenia są na tyle wysokie, że prawie każda firma ubezpiecza się na wypadek szkód środowiskowych we własnym zakresie. Przykładowo, kary za zanieczyszczenie wody pitnej wynoszą od 25.000 USD za dzień trwania zanieczyszczenia plus 1 rok więzienia w przypadku zaniedbania do 1.000.000 USD i 15 lat więzienia za świadome przyzwolenie na zanieczyszczenie mogące spowodować zagrożenie życia ludzkiego. Obecnie nawet banki wymagają od swoich kredytobiorców posiadania ubezpieczenia środowiskowego, aby nie być pociągniętym do odpowiedzialności za zanieczyszczenie powstałe na terenach zakupionych za pieniądze pochodzące z kredytu.

W 2001 roku 80 % zawartych w Stanach Zjednoczonych „zielonych” polis dotyczyła podziemnych magazynów na paliwa i pralni chemicznych. Większość podpisywanych polis to polisy długookresowe, które są podpisywane na okres od 3 do 10 lat. Średnia składka kształtuje się w granicach 3.500 do 7.500 USD za rok trwania ubezpieczenia.

Szczególnie szybki rozwój rynku ubezpieczeń ryzyka środowiskowego w Stanach Zjednoczonych jest zauważalny w ostatnich latach. W zasadzie do 1999 roku na amerykańskim rynku ubezpieczeń środowiskowych dominowały trzy firmy: AIG, Zurich i Reliance. Jednak składki ubezpieczeń oferowanych przez te firmy były bardzo wysokie. To z kolei powodowało, iż były to ubezpieczenia mało atrakcyjne. Sytuacja uległa zmianie z chwilą pojawienia się na amerykańskim rynku ubezpieczeniowym dwóch nowych firm, a mianowicie Kemper i United Capitol, które weszły na rynek również z produktem ubezpieczeń środowiskowych. Spowodowało to wzrost konkurencji jak również zmiany warunków umów na bardziej korzystne dla podmiotów gospodarczych. Firmy ubezpieczeniowe są coraz bardziej elastyczne, stale rozszerzają swoje polisy,

szacowaniem ryzyka zajmują się specjalnie wyszkoleni brokerzy znający zagadnienia środowiska, a jednocześnie zasady zarządzania ryzykiem.⁴¹⁷

W Europie to sposób wprowadzania ubezpieczeń środowiskowych na rynki ubezpieczeniowe różni się w poszczególnych krajach. Istnieją również istotne różnice w warunkach i zasadach oferowania tego rodzaju ubezpieczeń.

Niemcy

Bardzo ciekawy system ubezpieczeń środowiskowych został przyjęty w Niemczech. Na obecny kształt tych ubezpieczeń zasadniczy wpływ miały trzy akty prawne, a mianowicie:⁴¹⁸

1. Niemiecki kodeks cywilny,
2. Ustawa o gospodarce wodnej,
3. Ustawa o odpowiedzialności za szkody w środowisku.

Przepisy niemieckiego *kodeksu cywilnego* w zasadzie nie regulują ogólnej podstawy odpowiedzialności obiektywnej w przypadku szkód wyrządzonych przez działalność związaną ze zwiększonym ryzykiem dla środowiska naturalnego. Odpowiedzialność w tym zakresie regulowana jest przez odrębne ustawy, które zostały specjalnie w tym zakresie opracowane. Niemniej jednak odpowiednia interpretacja niektórych przepisów kodeksu cywilnego pozwala zastosować je również w sferze ochrony środowiska naturalnego. Chodzi tu głównie o zapisy paragrafu 823 kodeksu cywilnego (BGB). Odpowiednia interpretacja tego paragrafu pozwala na zastosowanie jego zapisu również w odniesieniu do komponentów środowiska naturalnego. Zgodnie z brzmieniem tego paragrafu naprawieniu podlegają szkody osobowe bądź szkody wynikające z naruszenia własności, które powstały w wyniku działania niezgodnego z prawem. Zakres normatywny obejmuje także wszelkie działania przedsiębiorstwa, które poprzez emisje naruszają obce dobra chronione prawem (ciało, zdrowie lub własność) i powodują szkody.⁴¹⁹

⁴¹⁷ B. Karlikowska: *Zarządzanie ryzykiem środowiska (na przykładzie Stanów Zjednoczonych)*. „Prawo Ubezpieczenia Reasekuracja” nr 9, 2001, s. 46.

⁴¹⁸ A. Henneboehl.: *Regulacja prawna odpowiedzialności za szkody wyrządzone w środowisku i jej ubezpieczenie w Niemczech*. „Prawo Asekuracyjne” nr 1, 1998, s. 43.

⁴¹⁹ A. Henneboehl.: *Regulacja prawna odpowiedzialności*, op. cit., s. 43.

Istotny wpływ na rozwój ubezpieczeń środowiskowych miało wprowadzenie w życie *ustawy o gospodarce wodnej*. Przepisy tej ustawy weszły w życie 1 marca 1960 roku i wprowadziły odpowiedzialność na zasadzie ryzyka:⁴²⁰

- 1) osób, które zmieniają właściwości chemiczne, fizyczne lub biologiczne wody poprzez wprowadzenie do niej substancji szkodliwych,
- 2) właściciela instalacji produkującej, przetwarzającej, transportującej, składującej, usuwającej, z której takie substancje przedostają się do wód powierzchniowych w sposób inny niż normalny.

Przepisy powyższej ustawy unormowały stan prawny w zakresie ochrony wód oraz wprowadziły odpowiedzialność na zasadzie ryzyka, która to odpowiedzialność obejmuje szkody osobowe, rzeczowe i majątkowe wywołane przez wodę. W reakcji na wejście w życie ww. ustawy rozwinął się w Niemczech specjalny typ polis środowiskowych, które dotyczyły zanieczyszczeń wody i powszechnie określane były jako „polisy wodne”.*

Kolejną ustawą, której wprowadzenie w życie przyczyniło się do rozwoju systemu ubezpieczeń środowiskowych w Niemczech była *ustawa o odpowiedzialności za szkody w środowisku*. Jest ona powszechnie określana mianem ustawy o odpowiedzialności ekologicznej, a jej przepisy weszły w życie 1 stycznia 1991 roku. Jest to ustawa, która w największym stopniu przyczyniła się do rozwoju rynku „zielonych” polis w Niemczech. Normuje ona odpowiedzialność na zasadzie ryzyka w zakresie szkód spowodowanych przez oddziaływanie na środowisko, przy czym odpowiedzialność ta ograniczona jest do właścicieli określonej grupy urządzeń. Grupa tych urządzeń wymieniona jest w załączniku nr 1 do tej ustawy. W załączniku tym wymieniono 96 typów urządzeń, co do których wymagane jest zezwolenie według niemieckiej ustawy federalnej o ochronie przed emisją (np. urządzenia do przemiany chemicznej).⁴²¹ Artykuł 19 ustawy o odpowiedzialności ekologicznej zobowiązuje osoby władające instalacjami wymienionymi w tym załączniku do zabezpieczenia wyrównania szkody spowodowanej przez prowadzoną przez nich działalność. Zgodnie z przepisami zabezpieczenie to może mieć postać:⁴²²

- umowy ubezpieczenia z firmą ubezpieczeniową, która uzyskała licencję świadczenia usług w obrębie ustawy,

⁴²⁰ *Ubezpieczenia ekologiczne...*, op.cit. s. 23.

* Polisy wodne zostaną szerzej omówione w dalszej części pracy.

⁴²¹ A. Henneboehl.: *Regulacja prawna...*, op.cit., s. 46.

⁴²² *Ubezpieczenia ekologiczne...*, op.cit., s. 24.

- gwarancji przejęcia wierzytelności przez rząd federalny lub związkowy,
- gwarancji przejęcia wierzytelności przez upoważnioną instytucję finansową lub ustanowienia przez nią zabezpieczenia finansowego, które w skutkach będzie podobne do umowy ubezpieczenia.

Jedną z form takiego zabezpieczenia są ubezpieczenia. Należy zwrócić uwagę, iż jest to zarazem zabezpieczenie najbardziej popularne głównie z uwagi na to, że jest najłatwiejsze do uzyskania. Ubezpieczenie od odpowiedzialności za szkody spowodowane zanieczyszczeniami są oferowane w Niemczech (podobnie jak i w innych krajach) w ramach:

- ogólnej polisy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, jako dodatkowa opcja do wykupienia,
- specjalnych polis ubezpieczenia ryzyka wyrządzenia szkody w środowisku.

W przypadku ubezpieczeń środowiskowych oferowanych w ramach ogólnej polisy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ogólne warunki ubezpieczenia zostały wspólnie uzgodnione przez firmy ubezpieczeniowe i ich klientów. Są to ubezpieczenia o ograniczonym zakresie. Zabezpieczają przed odpowiedzialnością cywilną jaką ubezpieczony podmiot może ponosić w związku ze szkodą osobową i majątkową. Są to więc ubezpieczenia wyłącznie o charakterze majątkowym oraz osobowym i nie pokrywają szkód wyrządzonych w samym środowisku naturalnym. Ponadto z kompensaty wyłączona jest szkoda majątkowa spowodowana przez stopniowe oddziaływanie temperatury, gazów, wilgoci, sadzy, pyłu, promieniowania, radiacji, jonizacji. Wyłączeniu podlegają również szkody zawinione przez ubezpieczonego.⁴²³ Umowa ubezpieczenia nie obejmuje szkód, które wystąpiły przed rozpoczęciem obowiązywania umowy, natomiast po rozwiązaniu umowy udzielana jest ochrona ubezpieczeniowa dla roszczeń zgłoszonych w okresie trzech lat od momentu rozwiązania umowy, ale pod warunkiem, że szkoda wystąpiła w okresie ubezpieczenia, ale nie ujawniła się do momentu rozwiązania umowy ubezpieczenia.

Znacznemu ograniczeniu podlegają koszty pokrywane z tego ubezpieczenia, a mianowicie:⁴²⁴

- 1) nie są pokrywane koszty sądowe,

⁴²³ G. Winter, J. Möhle: *The Situation until in Germany*, (w:) W. Pfennigstorf: *Pollution Insurance. International Survey of Coverages and Exclusions*. London-Dordrecht-Boston 1993, s. 59-60.

⁴²⁴ Ibidem.

- 2) koszty rekultywacji podlegają kompensacji tylko w takim zakresie, w jakim były konieczne dla uniknięcia lub zminimalizowania szkody.

Suma gwarancyjna ustalana jest z reguły dla szkód osobowych, majątkowych i rzeczowych łącznie. Istnieje również możliwość ustalenia odrębnej sumy gwarancyjnej dla szkód osobowych – z jednej strony i dla szkód majątkowych i rzeczowych z drugiej. Wysokość sumy gwarancyjnej uzależniona jest od rodzaju i wielkości przedsiębiorstwa ubezpieczającego się.⁴²⁵

Czasowy zakres ochrony początkowo dla potrzeb zielonych polis zdefiniowano przez pojęcie „szkodliwego zdarzenia”, przez które rozumiano moment, w którym po raz pierwszy ciało lub majątek osoby trzeciej stały się obiektem szkodliwego oddziaływania. Jednak w latach dziewięćdziesiątych definicję tę zastąpiono „wypadkiem ubezpieczeniowym”, który zdefiniowano jako sprawdzalne pierwsze ujawnienie szkody na osobie lub mieniu przez poszkodowanego, inną osobę trzecią lub ubezpieczającego.⁴²⁶ Przyczyną wprowadzenia zmian był fakt, że w przeszłości praktyka wykazała, iż definicja zdarzenia powodującego szkody staje się problematyczna, gdy szkoda zostanie zgłoszona po dłuższym czasie. Koncepcja „ujawnienia się szkody” umożliwia jednoznaczne czasowe przyporządkowanie wypadku ubezpieczeniowego.

Poza ubezpieczeniami środowiskowymi zawieranymi w ramach ogólnej polisy OC niemieckie firmy ubezpieczeniowe oferują również specjalne odrębne ubezpieczenia środowiskowe. Jak już wspomniano, jako pierwsze na rynku pojawiły się tzw. „polisy wodne”. Polisy te wprowadzone zostały przez firmy ubezpieczeniowe w odpowiedzi na wejście w życie przepisów ustawy o gospodarce wodnej, która znacznie zaostrzyła odpowiedzialność za zanieczyszczanie wód. Charakterystyczne cechy tych polis są następujące:⁴²⁷

- dotyczą one wyodrębnionego komponentu środowiska (wody),
- ubezpieczone ryzyko związane jest ze ściśle określoną instalacją,
- ubezpieczenie obejmuje szkodę wyrządzoną w majątku własnym podmiotu ubezpieczonego (nie dotyczy ubezpieczonej instalacji), przy zastosowaniu odpowiedniego potrącenia,

⁴²⁵ D. Masniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit. s. 179

⁴²⁶ por. BGH, Dec. 4, 1980 Vers. R. 1981, s. 173: „Für die zeitliche Abrenzung des Versicherungsschutzes kommt es darauf an, wann die Handlung oder Unterlassung begangen worden ist, für die der Versicherte von dem Dritten in Anspruch genommen wird“.

⁴²⁷ *Ubezpieczenia...*, op.cit. s.24

- szerokie pokrycie mają koszty rekultywacji (włączono do nich koszty odbudowy budynków),
- kompensacja nie wchodzi w grę w przypadku świadomego naruszenia przepisów ustawowych i administracyjnych, nawet jeśli wyrządzenie szkody nie było zamiarem ubezpieczonego.

Polisy wodne cieszyły się początkowo bardzo dużym zainteresowaniem zarówno ze strony firm ubezpieczeniowych jak i samych przedsiębiorstw. Sytuacja zmieniła się w latach osiemdziesiątych. W latach tych zupełnie nieoczekiwanie dla firm ubezpieczeniowych pojawiła się bardzo duża liczba roszczeń odszkodowawczych. Roszczenia te związane były z wykorzystywaniem w latach pięćdziesiątych przez przemysł takich substancji jak methylene chlorine i tetrachloroethylene (środki do czyszczenia), które to wówczas uważane były za całkowicie bezpieczne. W latach osiemdziesiątych odkryto, że środki te powodują poważne schorzenia wątroby, a dodatkowo są nierozkładalne, o silnych właściwościach penetrujących (nawet podłogi betonowe). Jednocześnie ustalono, że spora ilość tych środków przedostała się do wód podziemnych. W następstwie tego wprowadzono bardzo surowe standardy koncentracji tych środków w glebie i wodzie, a to z kolei uruchomiło bardzo kosztowny front robót rekultywacyjnych i zabiegów odkażających. Sytuacja ta spowodowała ogromne zaniepokojenie wśród firm ubezpieczeniowych i spore zamieszanie na niemieckim rynku ubezpieczeniowym.⁴²⁸

Do powstania specjalnych polis ubezpieczenia środowiskowego przyczyniła się również *ustawa o odpowiedzialności za szkody w środowisku*. Podmioty gospodarcze wykorzystujące urządzenia wymienione w załączniku nr 1 do tej ustawy zobowiązane są do posiadania zabezpieczenia wyrównania szkody spowodowanej przez prowadzoną przez nie działalność. Jednym z takich zabezpieczeń mogą być ubezpieczenia i stąd też odrębne umowy ubezpieczeń ekologicznych w Niemczech stworzono dla użytkowników urządzeń stanowiących potencjalne zagrożenie dla środowiska. Jest to model blokowy ubezpieczenia (BBR), który został przez niemieckie firmy ubezpieczeniowe wprowadzony w 1993 roku. Model ten został opracowany przez Stowarzyszenie Ubezpieczycieli Niemieckich i zaakceptowany przez Federalne Biuro Nadzoru. Ubezpieczenie to polega na tym, że w siedmiu blokach wyszczególnione są ryzyka związane z używaniem określonych zbiorników i urządzeń (np. odprowadzających

⁴²⁸ Ibidem, s. 24.

ścieki). I tak na przykład w bloku pierwszym znalazły się zbiorniki oleju opałowego i urządzenia do składowania chemikaliów, które mogą stanowić zagrożenie dla zbiorników wodnych. W bloku drugim wyszczególnione zostały zbiorniki wymienione w załączniku 1 ustawy o odpowiedzialności za szkody w środowisku. Ostatni, siódmy blok stanowi podstawowe zabezpieczenie dla każdego przedsiębiorstwa. Przez ogólne ryzyko szkód w środowisku rozumie się np. ryzyko wyrządzenia szkód w środowisku na skutek pożaru w przedsiębiorstwie.⁴²⁹ Koncepcja ta umożliwia dopasowanie zakresu ochrony do potrzeb klientów oraz stwarzanego przez prowadzoną działalność ryzyka, jak również dopasować w odpowiedni sposób składkę ubezpieczenia (im blok o niższym numerze tym wyższa składka ubezpieczenia). Ochroną ubezpieczeniową objęte są roszczenia za szkody spowodowane zdarzeniami, których podmiot ubezpieczony nie był w stanie przewidzieć lub też uniknąć. Z ochrony ubezpieczeniowej wyłączone są natomiast szkody, które wystąpiły przed zawarciem umowy ubezpieczenia oraz szkody wyrządzone w mieniu ubezpieczonego podmiotu.

Szwecja

W Szwecji, podobnie jak i w innych krajach, ubezpieczenia środowiskowe oferowane są przez firmy ubezpieczeniowe w ramach ogólnej polisy odpowiedzialności cywilnej oraz jako specjalne umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za naruszenie środowiska. Zdaniem autorki rozprawy, szwedzki rynek ubezpieczeń środowiskowych jest rynkiem bardzo ciekawym. Charakterystyczne dla szwedzkiego rynku ubezpieczeń środowiskowych jest to, iż ubezpieczenia te oferowane w ramach specjalnych umów ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej za naruszenie środowiska pokrywają jedynie szkody wynikające z zanieczyszczeń stopniowych. Nie pokrywają zdarzeń o charakterze losowym, które są przedmiotem ubezpieczeń środowiskowych w ramach ogólnych polis ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej.⁴³⁰ Są to ubezpieczenia o ograniczonej sumie gwarancyjnej⁴³¹ a z uwagi na specyfikę tego rodzaju ubezpieczeń podstawowym składnikiem świadczenia ubezpieczeniowego są koszty a w szczególności koszty poniesione w celu przywrócenia stanu środowiska do stanu (w miarę możliwości)

⁴²⁹ D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 184.

⁴³⁰ *Ubezpieczenia ekologiczne...*, op. cit., s. 26.

⁴³¹ Por. H. Ullman: *Stockholm, National Report – Sweden*, (w:) W. Pfennigstorf: *AIDA Studies in Pollution Liability and Insurance*, AIDA Working Party on Pollution and Insurance, Budapest 1986, s. 24-25.

sprzed wystąpienia szkody. W zasadzie w Szwecji możliwe jest pokrywanie kosztów ratowania ponoszonych zarówno przed jak i po powstaniu szkody. Kompensowane są koszty poniesione na podjęcie działań mających na celu zapobieganie, minimalizowanie szkody w prawach rzeczowych osób trzecich jak i w środowisku. Jednak zakres pokrycia tych kosztów zależy w znacznym stopniu od formy ubezpieczenia. I tak:

- w ramach ogólnego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej umowa przewiduje pokrycie szkód wyrządzonych osobom trzecim,
- w ramach specjalnej umowy ubezpieczenia ekologicznego pokrywane są szkody (a zatem i koszty) wyrządzone w środowisku; te ubezpieczenia mają za główne zadanie ochronę środowiska.

Koszty te są pokrywane w przypadku zaistnienia szkody jak również w chwili zaistnienia niebezpieczeństwa, że może ona powstać. W Szwecji nie określa się limitów pokrycia kosztów ratownictwa. W związku z tym odszkodowanie z tego tytułu może przewyższyć nawet wysokość sumy gwarancyjnej.⁴³²

Podobnie jak i w innych krajach umowy ubezpieczenia przewidują pewne wyłączenia. Podstawą odmowy pokrycia strat jest:⁴³³

- umyślne wyrządzenie szkody przez ubezpieczonego,
- naruszenie przepisów – przy czym jeśli szkoda spowodowana była naruszeniem wskutek niedbalstwa zasad wprowadzonych przez władze – na ubezpieczonego zostaje przerzucony ciężar udowodnienia, że jego zarząd nie wiedział i nie miał obowiązku wiedzieć o tym niedbalstwie,
- z pokrycia ubezpieczeniowego wyłączone są szkody spowodowane przez zakłócenia, które były znane lub powinny być znane w momencie zawierania umowy ubezpieczenia.

Zgodnie z warunkami oferowanych ubezpieczeń ograniczeniu podlega odpowiedzialność ubezpieczyciela w czasie. Warunki ubezpieczenia środowiskowego w ramach polisy OC przewidują, że szkoda na osobie lub mieniu musi powstać w okresie ubezpieczenia. Na rynku szwedzkim zastosowanie ma klauzula **claims made**. Oznacza to, że ochrona ubezpieczeniowa kończy się z upływem okresu ubezpieczenia (przy czym trwa nadal odpowiedzialność sprawcy szkody). Ponadto szwedzkie warunki ubezpieczenia nie przewidują przedłużenia okresu zgłaszania roszczeń oraz

⁴³² D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit., s. 212.

⁴³³ Ibidem, s. 195.

automatycznego pokrycia tzw. ogona.⁴³⁴ Możliwe jest natomiast pokrywanie kosztów ratowania ponoszonych przed, jak i po wystąpieniu szkody.⁴³⁵

Na rozwój szwedzkiego rynku ubezpieczeń środowiskowych zasadniczy wpływ miała przyjęta w 1986 roku *ustawa o szkodzie środowiskowej* (Environmental Damage Act). Przepisy tej ustawy wprowadziły nowe zasady odpowiedzialności za szkodę środowiskową, a mianowicie odpowiedzialność na zasadzie ryzyka. Spowodowało to konieczność dopasowania do nowego stanu prawnego rynku ubezpieczeń i rozwoju ubezpieczeń środowiskowych. W drodze negocjacji pomiędzy konsorcjum firm ubezpieczeniowych a Federacją Szwedzkiego Przemysłu opracowane zostały zasady (warunki) nowych ubezpieczeń. Jednym z głównych motywów wprowadzenia zmian w systemie ubezpieczeń była potrzeba lepszej ochrony praw osób trzecich, które poniosły szkody w związku z zanieczyszczeniem środowiska. Niejednokrotnie bowiem okazywało się, że sprawca szkody jest nieznany lub niewypłacalny. Rozwiązanie tego problemu zostało powierzone specjalnej komisji rządowej, która opracowała dwa warianty rozwiązania:

- powołanie specjalnego funduszu,
- wprowadzenie specjalnego ubezpieczenia.

Zwyciężyła druga koncepcja, czyli wprowadzenie obowiązkowego ubezpieczenia, gdyż opcja ta była znacznie łatwiejsza do wprowadzenia i dużo tańsza.⁴³⁶ W 1988 roku wydano rozporządzenie na mocy którego wszystkie podmioty gospodarcze, prowadzące działalność stwarzającą duże zagrożenie dla środowiska (działalność niebezpieczna dla środowiska) zostały zobowiązane do opłacania ubezpieczenia. Z tego ubezpieczenia wypłacane są odszkodowania dla poszkodowanych osób w dwóch przypadkach, gdy:

- sprawca szkody jest nieznany,
- sprawca szkody jest niewypłacalny.

Są to ubezpieczenia o charakterze osobowym i majątkowym, czyli odszkodowanie wypłacane jest za szkodę na ciele i majątku. Jednakże kompensata szkody jest ograniczona do małych zakładów i osób fizycznych. Nie należy się ona jeżeli szkoda jest wynikiem działania środków lokomocji, a w przypadku szkód na ciele – jeśli szkoda ma związek z zatrudnieniem poszkodowanej osoby.

⁴³⁴ D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit., s.

⁴³⁵ por. W. Janusz: *General...*, op. cit., s. 10.

⁴³⁶ *Ubezpieczenia ekologiczne...*, op.cit. s.26.

Roszczenia odszkodowawcze mogą być zgłaszane w okresie do trzech lat od daty powstania szkody. Za moment powstania szkody uważa się moment, w którym osoba poszkodowana dowiedziała się o szkodzie. Ograniczeniu podlega kwota kompensaty, a mianowicie:

- kompensata szkody na ciele ograniczona jest do kwoty 3 milionów koron szwedzkich,
- szkoda majątkowa kompensowana jest do kwoty 50 milionów koron szwedzkich.

Składkę na tego rodzaju ubezpieczenia opłaca obecnie około 7500 podmiotów gospodarczych i składka ta jest bardzo zróżnicowana (wynosi od 1000 do 100 tys. koron szwedzkich). Podstawą do skalkulowania składki są dwa kryteria⁴³⁷:

- rodzaj prowadzonej działalności pod względem jej niebezpieczeństwa dla środowiska; przyjęto tu cztery klasy niebezpieczeństwa: poważne, umiarkowane, niewielkie i znikome,
- zakres działalności, który określany jest na podstawie liczby zatrudnionych w ubezpieczonym przedsiębiorstwie.

Tym samym na mocy ustawy o szkodzie środowiskowej wprowadzone zostało obowiązkowe ubezpieczenie środowiskowe.

Wielka Brytania

Na brytyjskim rynku ubezpieczeniowym podobnie jak w innych krajach funkcjonują dwa rodzaje ubezpieczeń środowiskowych:

- w ramach ogólnej polisy ubezpieczenia OC (CGL),
- specjalne umowy ubezpieczeń ekologicznych (EIL).

Jest to jednak rynek stosunkowo ubogi, jeżeli chodzi o ten rodzaj ubezpieczeń. Wynika to w głównej mierze z tego, iż na brytyjskim rynku ubezpieczeniowym w zasadzie nigdy nie było opracowanych standardowych form dla ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej przedsiębiorców.⁴³⁸ Ponadto z początkiem lat dziewięćdziesiątych Zrzeszenie Brytyjskich Ubezpieczycieli⁴³⁹ wydało zalecenie, aby brytyjskie firmy ubezpieczeniowe wyłączyły zanieczyszczenia stopniowe z ogólnych warunków ubezpieczenia. W zasadzie w Wielkiej Brytanii oferowane są ubezpieczenia

⁴³⁷ *Ubezpieczenia ekologiczne*..., op.cit. s.26.

⁴³⁸ W. Pfennigstorf: *Insurance*..., op.cit. s.85.

⁴³⁹ Association of British Insurers

środowiskowe w ramach ogólnej polisy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Tylko nieliczne firmy ubezpieczeniowe zdecydowały się na włączenie do swojej oferty specjalnych umów ubezpieczeń tego rodzaju. Jedną z firm, która zdecydowała się na wprowadzenie do swojej oferty specjalnej umowy ubezpieczenia na wypadek szkody w środowisku jest American International Underwriters U.K. (AIU). Firma ta oferuje ubezpieczenie, które obejmuje zarówno zanieczyszczenia awaryjne, jak i stopniowe. Polisa oferowana jest na zasadzie zgłoszenia roszczenia. Oznacza to, że tylko roszczenia zgłoszone w trakcie obowiązywania polisy mogą być zaspokajane. Z góry określana jest górna kwota kompensacji i wynosi ona 20 milionów dolarów. Zawarcie umowy ubezpieczenia uzależnione jest od pozytywnej opinii konsultanta ds. ekologicznych, która wydawana jest na podstawie przeprowadzonego przeglądu ekologicznego. Koszt wydania takiej opinii pokrywa podmiot ubezpieczający się. Średnie koszty dokonania przeglądu ekologicznego oraz wydania opinii wynoszą około 5000 dolarów. Jest to więc niemały wydatek (głównie dla małych przedsiębiorstw), stąd też polisy te nie cieszą się dużym zainteresowaniem.⁴⁴⁰ Dodatkowo z warunków ubezpieczeń EIL oferowanych w Wielkiej Brytanii wyłączona jest odpowiedzialność firmy ubezpieczeniowej za następującą grupę szkód:⁴⁴¹

- szkody nuklearne,
- za szkody spowodowane w związku z działalnością wydobywczą w szybach naftowych,
- podziemne zbiorniki,
- urządzenia portowe i przybrzeżne.

Natomiast w przypadku ubezpieczeń środowiskowych oferowanych w ramach ogólnej polisy odpowiedzialności cywilnej, to ograniczają one ochronę wyłącznie do szkód osobowych i majątkowych.

Warunki obu rodzajów ubezpieczeń środowiskowych oferowanych na rynku brytyjskim przewidują pokrycie tzw. kosztów ratowania. Generalnie pokrywane są koszty ratowania poniesione po powstaniu szkody. Tylko niektóre ogólne warunki ubezpieczenia przewidują możliwość pokrycia kosztów poniesionych w celu zapobiegania szkodzie. Jednak w tym celu konieczne jest uzyskanie zgody zakładu ubezpieczeń. Ponadto jedno z oferowanych na brytyjskim rynku specjalne ubezpieczenie

⁴⁴⁰ *Ubezpieczenia ...*, op. cit. s. 25.

⁴⁴¹ Por. D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op. cit.

środowiskowe (The Environmental Remediation Insurance) przewiduje możliwość pokrywania kosztów usuwania wcześniej niezauważonych zanieczyszczeń.⁴⁴²

Jak wynika z przedstawionej analizy zasad wprowadzania i funkcjonowania ubezpieczeń środowiskowych w czterech wybranych krajach to były one wprowadzane w różny sposób. Do ich rozwoju przyczyniły się w głównej mierze zmiany w ustawodawstwie, które spowodowały konieczność zawierania tego rodzaju ubezpieczeń przez określone grupy podmiotów (czyli wprowadziły ubezpieczenia obowiązkowe) bądź skłoniły podmioty gospodarcze do poszukiwania ochrony na wypadek szkód środowiskowych. Generalnie rzecz biorąc na podstawie analizy można wysunąć następujące wnioski:

- we wszystkich omówionych krajach ubezpieczenia środowiskowe funkcjonują w dwóch formach:
 - w ramach ogólnej polisy ubezpieczenia OC (CGL),
 - jako specjalne umowy ubezpieczeń środowiskowych (EIL).
- funkcjonują zarówno ubezpieczenia obowiązkowe (wprowadzane na mocy ustawy) jak i dobrowolne,
- są to ubezpieczenia o ograniczonej górnej kwocie kompensacji,

Z wielu rozwiązań wprowadzonych w omawianych krajach Polska na pewno mogłaby skorzystać co znacznie ułatwiłoby wprowadzenie na szeroką skalę systemu ubezpieczeń środowiskowych.

4.1.2. Stowarzyszenia ubezpieczeniowe.

Ubezpieczenia środowiskowe są ubezpieczeniami, które stwarzają bardzo duże ryzyko dla firm ubezpieczeniowych. Mogą one być zagrożeniem dla ekonomicznego bytu firm ubezpieczeniowych. W celu minimalizacji tego ryzyka oraz jako odpowiedź na duży popyt ze strony przemysłu na tego rodzaju usługi ubezpieczeniowe, firmy ubezpieczeniowe zaczęły zrzeszać się w *stowarzyszenia ubezpieczeniowe**, których

⁴⁴² D. Maśniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit., s. 210.

* Poole ubezpieczeniowe.

celem jest obsługa rynku ubezpieczeń środowiskowych. Stowarzyszenia tego rodzaju działają między innymi:

- we Francji, gdzie tego rodzaju stowarzyszenie utworzono najwcześniej spośród krajów europejskich (w 1979 roku),
- w Japonii, utworzone w 1975 roku pod nazwą Japoński Reasekuracyjny Pool do spraw odpowiedzialności za zanieczyszczenia olejami,
- w Holandii, utworzony w 1984 roku pod nazwą MAS-Pool,
- a także w Szwecji, Wielkiej Brytanii i we Włoszech.

Do najprężniej rozwijających się stowarzyszeń należą francuskie i włoskie. Ponadto bardzo dobre wyniki osiąga stowarzyszenie holenderskie MAS-Pool. Spośród wyżej wymienionych stowarzyszeń najciekawszym i bardzo dynamicznie rozwijającym się jest stowarzyszenie francuskie.⁴⁴³ Stąd też działalność tego rodzaju stowarzyszeń zostanie omówiona na podstawie działalności tego właśnie stowarzyszenia.

Stowarzyszenie francuskie zostało utworzone w 1979 roku pod nazwą GARPOL. Oferowane przez nie ubezpieczenie nie cieszyło się jednak zbyt dużym zainteresowaniem ze strony przedsiębiorstw. Wynikało to przede wszystkim ze zbyt niskiej sumy gwarancyjnej oferowanego ubezpieczenia. Garpol oferował ubezpieczenie, którego suma stanowiła równowartość 25 milionów franków za szkodę w ciągu roku. Nie była to kwota atrakcyjna dla dużych przedsiębiorstw. Z tego też powodu stowarzyszenie to pozyskało w ciągu 10 lat swojej działalności jedynie 200 klientów, którzy opłacali do 3 milionów franków składek rocznie.⁴⁴⁴ W 1989 roku powołano do życia nowe stowarzyszenie ubezpieczycieli pod nazwa ASSURPOOL⁴⁴⁵, które zresztą zostało utworzone z poprzedniego stowarzyszenia. Polisa oferowana przez ASSURPOOL jest znacznie ciekawsza i bardziej atrakcyjna dla przedsiębiorstw. Stowarzyszenie to oferuje specjalne ubezpieczenie środowiskowe. Obejmuje ono zarówno zanieczyszczenia awaryjne, jak i stopniowe.⁴⁴⁶ Zanieczyszczenia stopniowe (inaczej określane jako nienagłe zdarzenia) definiowane są jako obejmujące korozję (czyli środowiskowa szkoda majątkowa) lub inne powolne formy, stopniowe lub powtarzające się zmiany dóbr oraz instalacji stanowiących własność lub pozostających w

⁴⁴³ *Ubezpieczenia...*, op. cit. s. 19.

⁴⁴⁴ Ibidem.

⁴⁴⁵ Por. W. Pfennigstorf: *The Environmental Liability Model of 1992 – Germany*. (w:) W. Pfennigstorf (red.): *Pollution Insurance. International Survey of Coverages and Exclusions*, London – Dordrecht – Boston 1983.

⁴⁴⁶ J. Deprimoz: *The Launching of ASSURPOL in France*, TMA, 3/89, s. 76-77.

pieczy ubezpieczonego.⁴⁴⁷ Z pokrycia ubezpieczeniowego wyłączone są szkody spowodowane celowym działaniem podmiotu ubezpieczonego. Ponadto podmiot ubezpieczony traci ochronę ubezpieczeniową w przypadku:

- naruszenia postanowień warunków ubezpieczenia dotyczących prewencji szkód środowiskowych,
- nieodpowiedniej (lub braku) konserwacji urządzeń zabezpieczających przed szkodą lub minimalizujących jej skutki.

Spod ochrony ubezpieczeniowej – na podstawie warunków oferowanych przez ASSURPOOL – wyłączone jest paliwo nuklearne (zanieczyszczenia spowodowane działalnością związaną z wykorzystaniem energii jądrowej są przedmiotem ubezpieczenia oferowanego przez specjalnie w tym celu powołany Francuski Pool Atomowy)⁴⁴⁸, odpady oraz inne źródła promieniowania jonizującego. Firma oferuje znacznie większą kwotę ubezpieczenia, a mianowicie do 125 mln franków za szkodę w ciągu roku (dane z 1995 roku). Zawarcie umowy ubezpieczenia jest uzależnione od spełnienia przez podmiot ubezpieczający się szeregu wymogów, a w szczególności wymagane jest udostępnienie ubezpieczającemu informacji dotyczących:⁴⁴⁹

- produkcji,
- składowanych odpadów,
- stosowanych środków zapobiegających zanieczyszczeniu poszczególnych komponentów środowiska,
- zgłaszanych wcześniej roszczeń w związku z zanieczyszczeniem.

Ponadto podmiot ubezpieczający się musi wyrazić zgodę na przeprowadzenie inspekcji na terenie przedsiębiorstwa.

Jeżeli chodzi o czasowy zakres ochrony ubezpieczeniowej to ASSURPOOL stosuje w warunkach ubezpieczenia klauzulę *claims made*.⁴⁵⁰ Oznacza to, że szkoda na osobie lub mieniu musi powstać w okresie ubezpieczenia. W związku z tym ochrona ubezpieczeniowa kończy się z upływem okresu ubezpieczenia.

Tak jak już wspomniano stowarzyszenia te powstały, z jednej strony w związku z dużym zainteresowaniem przemysłu na ubezpieczenia środowiskowe, a z drugiej - w

⁴⁴⁷ D. Masniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit. s. 151.

⁴⁴⁸ French Atomic Pool

⁴⁴⁹ J. Deprimoz: *The Launchng...*, op. cit., s. 76-77.

⁴⁵⁰ D. Masniak: *Ubezpieczenia...*, op.cit. s. 159.

*por. rozważania w podrozdziale 4.1.

celu zmniejszenia ryzyka finansowego jakie niosą za sobą ubezpieczenia tego rodzaju. Zdaniem autorki rozprawy, tworzenie tego rodzaju stowarzyszeń jest korzystne nie tylko dla firm ubezpieczeniowych (zmniejszają, tak jak już wspomniano ryzyko prowadzonej działalności), ale również dla samych podmiotów ubezpieczających się. Warunki oferowane przez takie stowarzyszenia mogą być dużo korzystniejsze dla podmiotu ubezpieczającego się (np. wyższa górna suma gwarancyjna). Ponadto stowarzyszenia takie oferują z reguły ubezpieczenia środowiskowe o szerszym zakresie niż indywidualne firmy ubezpieczeniowe (obejmują one z reguły zanieczyszczenia stopniowe).

4.2. Postulowane kierunki rozwoju ubezpieczeń środowiskowych

4.2.1. Stan ubezpieczeń środowiskowych w Polsce

W Polsce aktualnie można mówić tylko o pewnych elementach, a nie o całościowym systemie ubezpieczeń środowiskowych. Jednak wprowadzenie takiego systemu jest niezbędne i nieuniknione. Od kilku lat w Polsce coraz częściej porusza się problematykę ubezpieczeń środowiskowych. Ubezpieczenia tego rodzaju cieszą się na świecie coraz większym zainteresowaniem. Kraje Europy Zachodniej (między innymi Wielka Brytania, Szwecja, Szwajcaria, Niemcy) oraz Stany Zjednoczone system ubezpieczeń środowiskowych już wprowadziły.* Wydaje się więc, że również w Polsce w niedługim czasie powinien nastąpić rozwój rynku tego typu ubezpieczeń.

Obecnie w Polsce funkcjonuje niewiele ubezpieczeń o charakterze środowiskowym. Wprowadzone zostały dwa rodzaje obowiązkowych ubezpieczeń od odpowiedzialności cywilnej, które dotyczą również szkód środowiskowych. Są to następujące ubezpieczenia:

1. Obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej podmiotu wykorzystującego energię atomową w celach pokojowych,
2. Obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej armatorów za zanieczyszczenia olejowe mórz.

* por. rozważania w pkt. 4.1.

Oba rodzaje wymienionych ubezpieczeń obowiązkowych zostały w Polsce wprowadzone w związku z podpisaniem przez Polskę międzynarodowych konwencji, a mianowicie:⁴⁵¹

- Konwencji Wiedeńskiej z 1963 roku (jej przepisy weszły w życie w 1977 roku) o odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii atomowej; konwencja ta zobowiązała kraje, które przystąpiły do niej, do wprowadzenia ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej za szkody jądrowe. Polska konwencję tę podpisała w 1990 roku.
- Konwencji Brukselskiej z 29 listopada 1969 roku o odpowiedzialności cywilnej za szkody spowodowane zanieczyszczeniami mórz olejami, która została następnie zmieniona Protokołem z Londynu w 1992 roku. Konwencja ta nałożyła odpowiedzialność na właścicieli statków za zanieczyszczenia spowodowane przez zanieczyszczenie olejami, które wyciekły lub w inny sposób wydostały się ze statku przewożącego oleje. Jednocześnie nałożono obowiązek na właściciela statku przewożącego oleje posiadania ubezpieczenia OC od zanieczyszczeń olejowych mórz.

Pierwszym z obowiązkowych ubezpieczeń jest **obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej podmiotu wykorzystującego energię atomową w celach pokojowych**. Ubezpieczenie to zostało wprowadzone w związku z zapisami ustawy Prawo atomowe⁴⁵², które określają, iż osoba, która eksploatuje obiekt jądrowy jest zobowiązana do zawarcia umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej na wypadek szkód jądrowych. Stąd też jest to ubezpieczenie obowiązkowe. Jednocześnie na mocy zarządzenia Ministra Finansów⁴⁵³ został określony zakład ubezpieczeniowy do świadczenia usług w zakresie tego ubezpieczenia i jest to PZU S.A. Przedmiotem ubezpieczenia oferowanego przez PZU S.A. jest odpowiedzialność cywilna osoby eksploatującej urządzenie jądrowe za wyrządzone szkody jądrowe powstałe w skutek eksploatacji tego urządzenia. Ubezpieczeniem objęte są szkody, które powstały w okresie trwania ubezpieczenia. Ponadto ubezpieczenie nie obejmuje szkód powstałych w wyniku

⁴⁵¹ A. Panasiewicz: *Możliwości rozwoju ubezpieczeń ekologicznych w Polsce na tle niemieckiego rynku ubezpieczeń ekologicznych*. (w:) T. Borys (red): „Gospodarka a Środowisko” nr 3, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 106.

⁴⁵² Ustawa z dnia 10 kwietnia 1986 r. Prawo atomowe; Dz.U. z 1986, nr 12, poz. 70, z późn. zmianami.

⁴⁵³ Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 26 sierpnia 1986 r. w sprawie określenia zakładu ubezpieczającego odpowiedzialność cywilną osób eksploatujących obiekty jądrowe; M.P. z 1986 nr 28, poz. 201.

działań wojennych, stanu wojennego, zamieszek i rozruchów a także aktów terroru. Szczegółowy zakres ochrony ubezpieczeniowej został zdefiniowany w rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 30 kwietnia 2004 roku w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej osoby eksploatującej urządzenie jądrowe.⁴⁵⁴ Obowiązek ubezpieczenia powstaje nie później niż w dniu poprzedzającym dzień eksploatacji urządzenia jądrowego. Z góry określana jest suma gwarancyjna i określana jest ona w stosunku do jednego zdarzenia, którego skutki są objęte umową.

Drugim obowiązkowym ubezpieczeniem, które dotyczy szkód środowiskowych jest *obowiązkowe ubezpieczenie od odpowiedzialności cywilnej armatorów za zanieczyszczenia olejowe mórz*. Polskie prawo przewiduje, że właściciel statku, którym jest przewożone luzem więcej niż 2.000 ton oleju zobowiązany jest do posiadania zabezpieczenia finansowego odpowiedzialności za szkodę spowodowaną zanieczyszczeniem morza olejami.⁴⁵⁵ Zabezpieczeniem takim jest ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej. Jednocześnie przepisy nakazują, że zabezpieczenie powinno być dodatkowo stwierdzone certyfikatem, który jest wystawiany przez Dyrektora Urzędu Morskiego. Ponadto żaden statek, który przewozi ponad 2.000 ton luzem jako ładunek nie może wejść do portu polskiego ani go opuścić, jak również korzystać z urządzeń przeładunkowych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jeśli nie posiada certyfikatu stwierdzającego zabezpieczenie finansowe odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną zanieczyszczeniem.

Rynek ubezpieczeń morskich zdominowany był w ostatnich latach przez trzy firmy ubezpieczeniowe:

- Powszechny Zakład Ubezpieczeń S.A., które w swej ofercie posiada ubezpieczenie statków morskich (w tym m.in. ubezpieczenie CASCO jednostek żeglugi morskiej i portowej, ubezpieczenie OC Armatora z tytułu eksploatacji jednostek pływających oraz platform wiertniczych, ubezpieczenie NW członków załóg jednostek pływających); armator statku może uzgodnić z firmą ubezpieczeniową ubezpieczenie na indywidualnych warunkach dostosowanych do jego potrzeb.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Dz.U. z 2004, nr 94, poz. 909.

⁴⁵⁵ Ustawa z dnia 1 grudnia 1961 r. Kodeks morski jednolity tekst Dz.U. z 1986 r. nr 22, poz. 112 z późn. zmianami.

⁴⁵⁶ www.pzu.pl-[data wejścia 12-05-2004]

- Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji Warta S.A., które oferuje ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej armatorów jednostek pływających i obejmuje ono odpowiedzialność cywilną armatorów związaną z eksploatacją jednostek pływających.⁴⁵⁷
- STU Ergo Hestia S.A., które oferuje ubezpieczenie OC armatora i ubezpieczenie to przeznaczone jest dla armatorów statków morskich. Jego przedmiotem jest odpowiedzialność cywilna armatora statku morskiego za szkody w mieniu lub na osobie wyrządzone osobom trzecim oraz niektóre nadzwyczajne wydatki związane z uprawianiem żeglugi.⁴⁵⁸

Oba omówione powyżej ubezpieczenia nie należą jednak do ubezpieczeń zawieranych często. Wynika to między innymi z tego, iż na terytorium Rzeczypospolitej nie jest rozpowszechniona działalność związana z pokojowym wykorzystywaniem energii jądrowej, a w przypadku armatorów statków przewożących oleje to z reguły w celu ominięcia konieczności posiadania stosownego zabezpieczenia decydują się oni na transport mniejszej ilości olei niż 2.000 ton. Tak więc zawarcie tego rodzaju ubezpieczeń należy do rzadkości.

Do tej pory tylko nieliczne firmy ubezpieczeniowe zdecydowały się na zaoferowanie ubezpieczenia środowiskowego. Na niewielką skalę STU ERGO Hestia S.A., „Warta” oraz PZU S.A. ubezpieczają od zanieczyszczeń środowiska Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo. Ponadto Energoasekuracja S.A. ubezpiecza oczyszczalnie ścieków, komunalne przedsiębiorstwa gospodarki odpadami i gminy przeciwko szkodom wynikającym z zanieczyszczenia środowiska. Są to więc sporadyczne przypadki. Jednak należy się spodziewać, że w niedługim czasie coraz częściej firmy ubezpieczeniowe będą decydowały się na rozszerzenie swojej oferty o odpowiedzialność za skutki nagłych i awaryjnych zanieczyszczeń środowiska.

Próby wprowadzenia ubezpieczeń środowiskowych w Polsce odnotować można już na początku lat dziewięćdziesiątych. Jako pierwsze próbę ich wprowadzenia podjęło Pierwsze Amerykańsko-Polskie Towarzystwo Ubezpieczeniowe i Reasekuracji AMPLICO S.A. Towarzystwo to dopuściło możliwość ubezpieczania szkód dotyczących obrażeń ciała (środowiskowa szkoda zdrowotna) lub uszkodzenia mienia (środowiskowa szkoda majątkowa) wynikającego z faktycznego lub domniemanego zagrożenia

⁴⁵⁷ www.warta.pl - [data wejścia 12-05-2004]

⁴⁵⁸ www.Ergohestia.pl - [data wejścia 12-05-2004]

środowiska. Ubezpieczenie to było możliwe pod warunkiem wykupienia dodatkowej polisy do ogólnej polisy ubezpieczeniowej. Ogólne warunki zawarcia umowy tego rodzaju ubezpieczenia zawierały jednak szereg ograniczeń, stąd też ubezpieczenia oferowane przez AMPLICO S.A. miały bardzo wąski charakter, warunki stawiane przez firmę były bardzo rygorystyczne, a sama składka była bardzo wysoka. Z tych powodów ubezpieczenie to nie było atrakcyjne dla klientów i nie spotkało się z dużym zainteresowaniem.⁴⁵⁹

Kolejną firmą, która podjęła próbę rozszerzenia swojej oferty o ubezpieczenia środowiskowe było Towarzystwo Ubezpieczeniowe „HEROS”, które kilka lat temu przygotowało ogólne warunki ochrony przed szkodami w środowisku i rozszerzyło swoją ofertę ubezpieczeniową o polisę dla spedytorów substancji niebezpiecznych. Jednak firma znalazła tylko jednego klienta na tego rodzaju polisę, a wkrótce potem upadła. Jeszcze w 1998 roku mówiło się, że kolejna firma ubezpieczeniowa przedstawi ofertę takich ubezpieczeń, miała nią być HESTIA. Jednak takiej oferty dotychczas nie przedstawiła.

Próbę wprowadzenia na szerszą skalę ubezpieczeń środowiskowych podjęły i inne firmy ubezpieczeniowe. Następowало to poprzez wprowadzenie do umowy ubezpieczenia OC odpowiedniej klauzuli rozszerzającej. Obecnie taką klauzulę rozszerzającą posiadają:

- PZU S.A.,
- TUiR WARTA S.A.,
- Commercial Union,
- AIG Polska.

PZU S.A. jest jedną z pierwszych firm, które wprowadziły ubezpieczenia od szkód wyrządzonych wskutek zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Klauzula stosowana w tej firmie określa „przejęcie przez ubezpieczyciela odpowiedzialności za szkody powstałe nie później niż w ciągu 72 godzin od początku zdarzenia powodującego szkodę”. Dla objęcia ubezpieczeniem tego rodzaju szkód musi być spełnionych szereg innych warunków, a mianowicie:

- przyczyną zanieczyszczenia musi być zdarzenie nagłe (nie zamierzone ani nie przewidziane przez ubezpieczonego),

⁴⁵⁹ *Ubezpieczenia ekologiczne.....*, op.cit. s.35.

- w związku z prowadzoną działalnością ubezpieczony nie naruszy norm i przepisów z zakresu ochrony środowiska, do przestrzegania których jest zobowiązany,
- początek zdarzenia musi mieć miejsce w okresie trwania ubezpieczenia,
- zdarzenie musi być potwierdzone protokołem służby ochrony środowiska, policji lub straży pożarnej.⁴⁶⁰

TUIR WARTA SA obejmuje ubezpieczeniem szkody powstałe nie później niż w ciągu 72 godzin od początku zdarzenia powodującego szkodę oraz w ciągu 72 godzin musi nastąpić ujawnienie się szkody. Podobne klauzule zastosowała firma Commercial Union. Również i tego rodzaju ubezpieczenia nie cieszą się dużą popularnością. Wynika to głównie z tego, iż warunki, jakie narzuciły firmy ubezpieczeniowe są bardzo rygorystyczne.

Jak z tego wynika rynek ubezpieczeń środowiskowych w Polsce jest na razie słabo rozwinięty. Wprowadzenie „zielonych” polis na polskim rynku ubezpieczeniowym jest nieuniknione. Za ich wprowadzeniem przemawia przede wszystkim fakt, iż mogą być one bardzo skutecznym instrumentem ekonomicznym ochrony środowiska a ponadto wzbogacą ofertę firm zajmujących się ubezpieczeniami.

Jakie są zatem powody braku rozwiniętego systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce? Zdaniem autorki rozprawy, można wyróżnić trzy główne przyczyny tego stanu rzeczy. Są to:

- 1) brak zainteresowania zarówno ze strony podmiotów gospodarczych jak i firm ubezpieczeniowych,
- 2) niska świadomość społeczeństwa co do zagrożeń jakie niesie za sobą degradacja środowiska,
- 3) niedostosowane w pełni (niektóre zapisy).

Przyczyny braku rozwiniętego systemu „zielonych” polis na polskim rynku ubezpieczeniowym przedstawia rysunek 4.2.

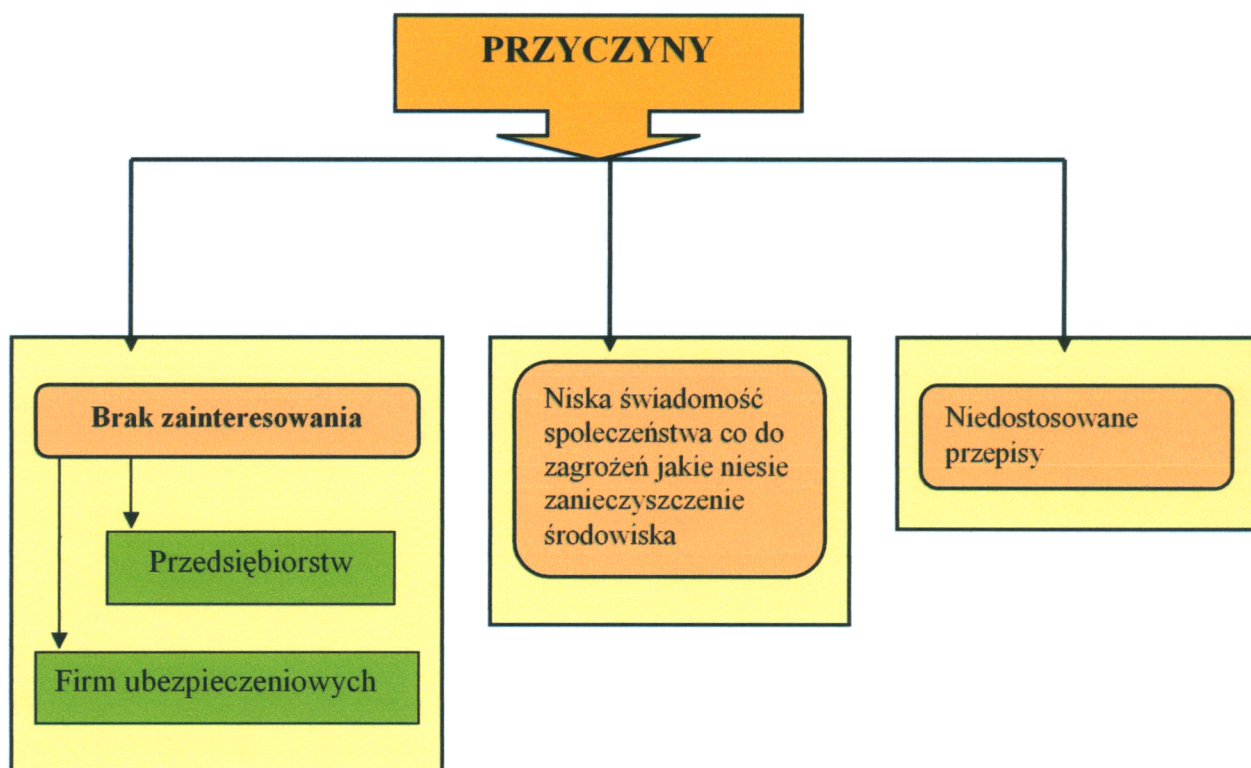
Jeżeli chodzi o pierwszy powód braku rozwiniętego systemu „zielonych” polis, to *brak zainteresowania* tym produktem dotyczy zarówno firm ubezpieczeniowych jak i przedsiębiorstw. Nie są one zainteresowane rozwojem na szeroką skalę systemu

⁴⁶⁰ www.pzu.pl-[data wejścia 12-05-2004]

„zielonych” polis. Na brak zainteresowania ze strony firm ubezpieczeniowych, zdaniem autorki, w głównej mierze wpływają trzy bariery:⁴⁶¹

- **ekonomiczne** – są to ubezpieczenia drogie, ponieważ w razie wystąpienia szkody towarzystwo ubezpieczeniowe musi się liczyć z dużą liczbą poszkodowanych, a tym samym z dużą liczbą roszczeń odszkodowawczych; ponadto źle oszacowane ryzyko może stanowić zagrożenie dla bytu zakładu ubezpieczeniowego;
- **kadrowe** – towarzystwa ubezpieczeniowe nie mają wyspecjalizowanej kadry, która potrafiłaby oszacować ryzyko wystąpienia szkody oraz wysokość kosztów jakie należałoby ponieść w celu jej usunięcia i przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody, stąd też musiały by zatrudnić dodatkowo ekspertów, którzy dokonywaliby kosztownych ocen zagrożenia;
- **organizacyjne**.

Rysunek 4.2. Przyczyny braku rozwiniętego systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce

Źródło: Opracowanie własne.

⁴⁶¹ por. T.P. Lenart. A. Pietrewicz: *Ubezpieczenia ekologiczne jako instrument przyspieszania proekologicznych przemian w gospodarce*. http://www.pcsk.org.pl/ckokonf_6.html - [data wejścia 15-09-2003].

Ponadto firmy ubezpieczeniowe zdają sobie sprawę z trudności, jakie należałoby pokonać w celu wprowadzenia tego rodzaju ubezpieczeń do swojej oferty. Ubezpieczyciele musieliby borykać się między innymi z następującymi problemami:⁴⁶²

- wysokie prawdopodobieństwo (przy obecnym stanie naszego środowiska) wystąpienia szkody,
- szczególnie trudne do oszacowania ryzyko,
- trudności w kalkulacji składki na takim poziomie, aby było to opłacalne dla firmy ubezpieczeniowej i jednocześnie dla ubezpieczającego się,
- niebezpieczeństwo przerzucania skutków długoletnich zaniedbań ubezpieczających na ubezpieczyciela.

Brak zainteresowania ze strony przedsiębiorstw wynika przede wszystkim z barier ekonomicznych (są to bardzo drogie ubezpieczenia), a ponadto wpływ na to mają niskie kary jakie muszą płacić przedsiębiorstwa z tytułu zanieczyszczenia środowiska, co nie wpływa motywująco na zawieranie umów tego rodzaju.

Inną przyczyną braku „zielonych” polis w Polsce jest **niska świadomość społeczeństwa** przede wszystkim co do zagrożeń, jakie niesie za sobą degradacja komponentów środowiska. Jednocześnie społeczeństwo nie zdaje sobie sprawy z możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu poniesionych szkód (utrata zdrowia, śmierć, zniszczenie mienia).

Rozwojowi systemu ubezpieczeń środowiskowych nie sprzyjają również przepisy obowiązujące w kraju, a właściwie pewne ich zapisy. Chodzi tu głównie o trzy akty prawne, a mianowicie: Kodeks cywilny, Ustawę Prawo ochrony środowiska oraz o Ustawę o działalności ubezpieczeniowej. Należy tu zaznaczyć, iż z jednej strony akty te zawierają zapisy, które sprzyjają rozwojowi „zielonych” polis, z drugiej zaś można również znaleźć w nich zapisy, które utrudniają wprowadzenie na polskim rynku ubezpieczeniowym tych ubezpieczeń. Oto niektóre z nich:

1. **Kodeks Cywilny**⁴⁶³ – odpowiednia interpretacja niektórych jego przepisów pozwala na wysunięcie stwierdzenia, iż stwarza on potencjalną możliwość zastosowania ubezpieczeń ekologicznych w sferze ochrony środowiska naturalnego. Na szczególną w tym zakresie uwagę zasługują:⁴⁶⁴

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks Cywilny, Dz. U. z 18.05.1964 r.,

⁴⁶⁴ Ibidem oraz por. T.P. Lenart, A. Pietrewicz: *Ubezpieczenia ekologiczne...*, op. cit.

Art. 415 „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę obowiązany jest do jej naprawienia”;

Art. 24 ust. 1 „Ten czyje dobro osobiste zostało zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba, że nie jest ono bezprawne. W razie dokonania naruszenia może żądać ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia dopełniła czynności potrzebne do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie”;

Art. 24 ust. 2 „Jeśli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych”.

Jednak niektóre zapisy kodeksu cywilnego stanowią barierę dla rozwoju rynku ubezpieczeń środowiskowych. I tak na przykład w myśl Kodeksu Cywilnego przedmiotem ubezpieczenia jest mienie (własność i inne prawa majątkowe) w związku z tym ochronie ubezpieczeniowej nie może podlegać środowisko.

2. Obowiązująca **ustawa o działalności ubezpieczeniowej** pozwala na ubezpieczenie szkód środowiskowych, jednocześnie jednak rozporządzenia wykonawcze do ww. ustawy wyłączają z ochrony ubezpieczeniowej straty spowodowane zanieczyszczeniem środowiska. Ponadto na gruncie prawa ubezpieczeniowego powstają trudności z objęciem ochroną ubezpieczeniową środowiska ze względu na przyjętą interpretację zdarzenia losowego. Powszechnie przyjęte jest, iż pojęcie zdarzenia losowego opiera się na trzech cechach:⁴⁶⁵

- niepewności nastąpienia zdarzenia losowego,
- niezależności zdarzenia od woli podmiotu, który został nim dotknięty,
- niemożności jego przewidzenia.

I tu pojawia się kolejny problem w przypadku objęcia ochroną ubezpieczeniową środowiska naturalnego, ponieważ w większości przypadków powstałe szkody ekologiczne są możliwe do przewidzenia, a w związku z tym nie jest spełniona trzecia cecha zdarzenia losowego.

⁴⁶⁵ D. Masniak: *Ubezpieczenia.....*, op.cit. s. 142.

3. Ustawa **Prawo ochrony środowiska** przewiduje się zbyt niskie kary z tytułu zanieczyszczenia środowiska. Nie sprzyja to motywująco na podmioty będące sprawcami zanieczyszczeń w zakresie poszukiwania zabezpieczenia na wypadek wyrządzenia szkody środowiskowej. Zwiększenie kar z tytułu wyrządzanych szkód w środowisku wskutek prowadzonej działalności spowodowałoby na pewno konieczność zabezpieczenia się na wypadek spowodowania szkody środowiskowej. Jedną z form takiego zabezpieczenia mogłoby być ubezpieczenie środowiskowe.

Dodatkowo, omawiane dokumenty i akty prawne z zakresu ochrony środowiska i ubezpieczeń (np. Ustawa Prawo ochrony środowiska, Ustawa o działalności ubezpieczeniowej) nie podejmują problemu ubezpieczeń środowiskowych, a nawet nie zawierają definicji tego pojęcia. W związku z tym przed wprowadzeniem systemu tych ubezpieczeń należałoby w pierwszej kolejności wprowadzić niewielkie zmiany w obowiązujących w Polsce przepisach, aby możliwe było zastosowanie tego instrumentu ochrony środowiska.

Przeprowadzona analiza stanu polskiego rynku ubezpieczeń (rozdział II) oraz przyczyn słabego rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce pozwala na sporządzenie bilansu słabych i mocnych stron. Diagnozę tę przedstawia tabela 4.4.

Tabela 4.4. Słabe i mocne strony stanu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• możliwość skorzystania z doświadczeń krajów, które wprowadziły ubezpieczenia środowiskowe, • możliwość prowadzenia działalności przez zagraniczne firmy ubezpieczeniowe oferujące ubezpieczenia środowiskowe, • brak barier wejścia kapitału zagranicznego w celu dokapitalizowania polskich firm ubezpieczeniowych.	• brak zainteresowania rozszerzeniem oferty o ubezpieczenia środowiskowe, • ograniczenie popytu na ubezpieczenia środowiskowe ze względu na konieczne wysokie składki ubezpieczeniowe, • brak wyspecjalizowanej kadry w zakresie szacowania ryzyka środowiskowego, • brak baz danych, stanowiących podstawę szacowania ryzyka w ubezpieczeniach środowiskowych, • konieczność zgromadzenia znacznych kapitałów własnych przez firmy oferujące ubezpieczenia środowiskowe, • brak doświadczenia polskich firm ubezpieczeniowych w zakresie ubezpieczeń środowiskowych.

Źródło: Opracowanie własne.

Tak jak już wspomniano, wprowadzenie na szeroką skalę systemu „zielonych” polis w Polsce jest nieuniknione. Jak wynika z tabeli 4.4. Polska jest o tyle w dobrej sytuacji, iż może skorzystać z doświadczeń krajów, które ubezpieczenia środowiskowe już wprowadziły. Ponadto, po otwarciu w 1990 roku rynku ubezpieczeń dla firm zagranicznych możliwe jest, że to firmy zagraniczne w szerszym zakresie wystąpią z ofertą takich ubezpieczeń. Należy też zwrócić uwagę, że wejście kapitału zagranicznego umożliwiło w dużym stopniu dokapitalizowanie polskich firm ubezpieczeniowych. Wszystko to stanowi mocną stronę polskiego rynku ubezpieczeń i na pewno ułatwi wprowadzenie na rynek na większą skalę „zielonych” polis. Wszystkie wymienione bariery (stanowią one słabą stronę), przyczyny w wyniku których nie pojawiła się jeszcze szeroka oferta ubezpieczeń środowiskowych można wyeliminować poprzez np. zmianę niektórych zapisów w ustawach, zachętę dla firm ubezpieczeniowych oraz zmuszenie podmiotów gospodarczych do poszukiwania zabezpieczeń na wypadek szkód ekologicznych, środowiskowych szkód zdrowotnych i środowiskowych szkód majątkowych.

4.2.2. Możliwości rozwoju ubezpieczeń środowiskowych w Polsce

Oferowane przez firmy ubezpieczeniowe w Polsce ubezpieczenia nie obejmują w zasadzie szkód środowiskowych (np. ubezpieczenia majątkowe obejmują swym zakresem ubezpieczenia mienia od ognia i innych zdarzeń losowych bez uwzględnienia ochroną ubezpieczeniową szkód o charakterze środowiskowym powstałych w wyniku działania ubezpieczającego się podmiotu). Jednak firmy ubezpieczeniowe będą musiały rozszerzyć swoją działalność o tego rodzaju ubezpieczenia.

Za wprowadzeniem ubezpieczeń środowiskowych przemawia kilka względów wśród których można wymienić następujące:

- ubezpieczenia środowiskowe mogą być skutecznym instrumentem ochrony środowiska oraz zabezpieczenia interesów osób trzecich poszkodowanych w związku ze szkodą środowiskową,
- „zielone” polisy są ważnym narzędziem realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju,
- są to ubezpieczenia, które mogą podnieść prestiż podmiotów ubezpieczonych, ponieważ w związku z zawarciem umowy ubezpieczenia przedsiębiorstwo

zobowiązane jest do podjęcia działań, które zmniejszą ryzyko wystąpienia szkody w środowisku naturalnym (podjęcie działań prewencyjnych),

- wzbogacają ofertę firm ubezpieczeniowych.

Podstawową przesłanką z punktu widzenia której niezbędne jest wprowadzenie na polskim rynku ubezpieczeniowym „zielonych” polis jest fakt, iż polisy te mogą być bardzo *skutecznym instrumentem ekonomicznym ochrony środowiska*. Jest to szczególnie ważne z uwagi na to, że w Polsce (podobnie jak na całym świecie) co roku dochodzi do różnego rodzaju awarii przemysłowych i katastrof ekologicznych, które powodują szkody w środowisku naturalnym (szkody ekologiczne) i w środowisku człowieka środowiskowe szkody zdrowotne i środowiskowe szkody majątkowe). W latach 1991-2001 na terenie Polski zanotowano około 30 katastrof ekologicznych, które miały miejsce głównie w przemyśle chemicznym.⁴⁶⁶

Jak udowodniono wcześniej, „zielone” polisy są ważnym *narzędziem realizacji zasad zrównoważonego rozwoju*, dzięki czemu ich wprowadzenie pozwoli na zapewnienie lepszej jakości życia człowieka jako celu nadrzędnego nowego paradygmatu rozwoju.

Innymi przesłankami przemawiającymi za wprowadzeniem ubezpieczeń środowiskowych na polskim rynku ubezpieczeniowym są:

- **po pierwsze** - wzrost zakresu *odpowiedzialności podmiotów za zanieczyszczanie środowiska** przez nie powodowane. W związku ze stałym wzrostem odpowiedzialności ekologicznej, podmioty których działalność stwarza ryzyko wystąpienia szkody środowiskowej muszą się liczyć z tym, że w przypadku wyrządzenia szkody w środowisku naturalnym będą musiały zapłacić kary, ponieść koszty przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody oraz wypłacić ewentualne odszkodowania. Stąd też należy się spodziewać, iż będą one poszukiwały ochrony przed tego rodzaju odpowiedzialnością. Takiej ochrony mogą udzielić firmy ubezpieczeniowe w drodze zawarcia umowy ubezpieczenia. To stwarza korzystne warunki dla rozwoju dobrowolnych ubezpieczeń ekologicznych.**
- **po drugie**- konieczność wprowadzenia „zielonych” polis wynika z *uwarunkowań międzynarodowych*, a w głównej mierze z ratyfikowanych przez

⁴⁶⁶ B. Karlikowska: *Finansowa kontrola ryzyk...*, op. cit., s. 123.

* por. podrozdział 3.2.

** jako rodzaju ubezpieczeń środowiskowych

Polskę międzynarodowych porozumień w zakresie ochrony środowiska jak również regulacji prawnych obowiązujących w Unii Europejskiej.

Rozwój tego typu ubezpieczeń wynika też z prawa międzynarodowego, Polska przystąpiła do wielu międzynarodowych konwencji, które nakładają obowiązek wprowadzenia tego rodzaju ubezpieczeń. Przykładem może tu być Konwencja Wiedeńska z 1963 roku o odpowiedzialności związanej z wykorzystywaniem energii atomowej, Konwencja Brukselska z 29 listopada 1969 roku o odpowiedzialności cywilnej za szkody spowodowane zanieczyszczeniami mórz olejami. Polska co prawda w pewien sposób realizuje postanowienia obu konwencji, jednak nie jest to poziom zadawalający ze względu na zbyt małą liczbę zawieranych ubezpieczeń.

Natomiast przykładem regulacji UE, które obowiązują również Polskę jest Dyrektywa SEVESO oraz Konwencja o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska, która została podpisana 21 czerwca 1993 roku w Lugano (Konwencja nr 150 podpisana jeszcze przez Radę Europy).

Bardzo duży wpływ na rozwój rynku „zielonych” polis może wywrzeć wprowadzenie w życie Dyrektywy Unii Europejskiej z 21 kwietnia 2004 roku o odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym w odniesieniu do zapobiegania i naprawiania szkód w środowisku (Dyrektywa 2004/35/CE).⁴⁶⁷ Proces tworzenia Dyrektywy trwał ponad 10 lat i prawdopodobnie jej przepisy wejdą w życie w 2007 roku. Zapisy dyrektywy dotyczą szkód ekologicznych lub sytuacji bezpośrednio grożących wystąpieniem szkód. Przedmiotem dyrektywy jest ustalenie ram odpowiedzialności za środowisko w oparciu o zasadę „zanieczyszczający płaci” w celu zapobiegania i zaradzenia szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu. Jej zapisy zobowiązują podmioty gospodarcze do podejmowania działań, które mają na celu zapobieganie wyrządzeniu szkody w środowisku oraz działań, które przyczynią się do naprawienia zaistniałych szkód. Zdefiniowane jest w niej także pojęcie szkody, którą należy rozumieć jako *znaczącą negatywną zmianę w zasobach naturalnych*. Ponadto w przypadku wystąpienia szkody podmiot jest zobowiązany do natychmiastowego zgłoszenia tego faktu odpowiednim władzom oraz do podjęcia działań mających na celu powstrzymanie rozprzestrzeniania się zanieczyszczenia. Koszty podjętych działań ponosi sprawca. Jednocześnie przewiduje się konieczność

⁴⁶⁷ Dziennik Urzędowy L 143 , 30/04/2004 P. 0056 - 0075

posiadania zabezpieczenia przez tego rodzaju podmioty i powinno mieć one formę ubezpieczenia. Należy więc przewidywać, że dyrektywa ta spowoduje rozwój ubezpieczeń ekologicznych, jako podsektora ubezpieczeń środowiskowych.

- **po trzecie** - zmiany i zapisy dokonywane w polskim ustawodawstwie oraz wprowadzenie do obowiązujących w Polsce przepisów kategorii tzw. *odpowiedzialności ekologicznej podmiotów gospodarczych*, z którą w sposób ścisły związane są ubezpieczenia środowiskowe. I tak na przykład *II Polityka ekologiczna państwa* zawiera następujące zapisy umożliwiające wprowadzenie” zielonych polis:

- paragraf 130 mówi się o konieczności stworzenia regulacji prawnej, która dotyczyłaby odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku naturalnym (wprowadzenie jej na pewno przyczyniłoby się do rozwoju ubezpieczeń środowiskowych),
- zapisy tego dokumentu wskazują również na konieczność dokonania zmian w zakresie kar ekologicznych, a w szczególności nadawanie im formy przymusowego świadczenia finansowego związanego z zawinionym spowodowaniem sytuacji awaryjnych czy wypadków prowadzących do strat i zagrożeń ekologicznych. Jednocześnie wskazuje się, iż dochody uzyskane z tego tytułu powinny być przeznaczone na rozwój systemu zapobiegania awariom, finansowanie akcji ratunkowych oraz usuwanie ich skutków.⁴⁶⁸
- wskazano w nim potrzebę dostosowania systemu instrumentów ekonomicznych do bieżącej sytuacji ekologicznej, gospodarczej i społecznej państwa. Określono również konieczność dokonania modyfikacji systemu instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska. Wśród proponowanych zmian w tym systemie jest również zapis mówiący o konieczności wprowadzenia dobrowolnych, a w uzasadnionych przypadkach również obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych.⁴⁶⁹
- bardzo ważny jest zapis w paragrafie 136, w którym zapisano potrzebę wprowadzenia na ubezpieczeniowym rynku w Polsce „zielonych” polis. Określa się w tym paragrafie, iż wprowadzenie ubezpieczeń środowiskowych jest traktowane jako *jedno z pilnych zadań polityki ekologicznej*.⁴⁷⁰ Wprowadzenie tego rodzaju

⁴⁶⁸ *Koncepcja modyfikacji*, op. cit. s. 331.

⁴⁶⁹ B. Poskrobko, J. Bukowska, J. Ejdyś, E. Sidorczuk: *Propozycja modyfikacji wybranych instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2 (26) z 2004, s.

⁴⁷⁰ *II Polityka Ekologiczna Państwa*, Rada Ministrów, Warszawa 2000 r., & 136.

ubezpieczeń ma zapewnić usprawnienie funkcjonowania instrumentów ekonomicznych dla ochrony środowiska. Przewiduje się wprowadzenie obowiązkowych „zielonych” polis dla działalności stwarzającej duże ryzyko wyrządzenia szkody środowiskowej. Jednocześnie paragraf 138 określa potrzebę powiązania systemu kar ekologicznych z dobrowolnymi ubezpieczeniami środowiskowymi na wypadek zanieczyszczeń spowodowanych zdarzeniami awaryjnymi.⁴⁷¹

Również korzystne z punktu widzenia rozwoju na szeroką skalę systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce, zdaniem autorki, jest fakt, iż coraz częściej w Polsce porusza się problematykę ubezpieczeń środowiskowych, konieczności ich wprowadzenia na polskim rynku ubezpieczeniowym.

Jakie są możliwości wprowadzenia ubezpieczeń środowiskowych w Polsce?

Z powyższego przeglądu wynika, że istnieją możliwości wprowadzenia na szeroką skalę ubezpieczeń środowiskowych w Polsce, co również w odniesieniu do ubezpieczeń ekologicznych. Ich wprowadzenie (oprócz omówionych powyżej dokumentów) wymusi na pewno wzrastająca świadomość ekologiczna społeczeństwa, a także omówione zmiany w przepisach. Polska jest o tyle w dobrej sytuacji, że może skorzystać z doświadczeń krajów, w których tego rodzaju ubezpieczenia zostały już wprowadzone. Pozwoli to na uniknięcie błędów, które były popełnione w innych krajach.

Przy wprowadzaniu „zielonych” polis podstawowym problemem, nad którym należałoby się zastanowić jest to, czy powinny to być ubezpieczenia dobrowolne czy też obowiązkowe. Na pewno zbyt szybkie i głębokie wprowadzenie obowiązkowego ubezpieczenia środowiskowego spowodowałoby więcej strat niż korzyści. Wynika to z tego, iż z jednej strony przedsiębiorstwa, których sytuacja finansowa w wielu przypadkach nie jest najlepsza, zobowiązane byłyby do zawarcia umowy ubezpieczenia tego rodzaju, a tym samym do opłacenia wysokiej stawki ubezpieczenia i podjęcia kosztownych działań prewencyjnych, co mogłoby w konsekwencji doprowadzić do zakłócenia ich płynności finansowej. Z drugiej strony stanowiłoby to zbyt duże ryzyko dla firm ubezpieczeniowych. W przypadku obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych towarzystwa ubezpieczeniowe zobowiązane są do ubezpieczania każdego ryzyka i ubezpieczyciel nie ma możliwości selekcji podmiotów gospodarczych, co stanowi duże ryzyko dla firm ubezpieczeniowych. Z tych względów należy

⁴⁷¹ Ibidem, s. 332.

skorzystać z doświadczeń krajów, w których funkcjonują już „zielone” polisy i podobnie jak w tych krajach wprowadzić „zielone” polisy dwutorowo poprzez:

- stopniowe wprowadzenie obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych, które w początkowej fazie objęłyby swym zakresem niewielką grupę podmiotów gospodarczych, które stwarzają największe zagrożenie prowadzona działalnością dla środowiska,
- system obowiązkowych „zielonych” polis (które tak jak wspomniano powyżej objęły by jedynie określoną grupę podmiotów) należało by dodatkowo uzupełnić wprowadzając środowiskowe ubezpieczenia dobrowolne.

Postulat ten jest zbieżny z zapisem *II Polityki Ekologicznej Państwa* zakładającym, że ubezpieczenia środowiskowe winny być wprowadzane dwutorowo, a mianowicie przez wprowadzenie:⁴⁷²

- obowiązkowych ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej za szkody środowiskowe, które objęły by grupę podmiotów gospodarczych stwarzających swoją działalnością duże ryzyko dla środowiska naturalnego, jak również podmiotów zajmujących się składowaniem materiałów niebezpiecznych.
- dobrowolnych ubezpieczeń środowiskowych.

W przypadku wprowadzania ubezpieczeń środowiskowych o charakterze obowiązkowym, to tak jak już wspomniano, powinny być one wprowadzane stopniowo. Początkowo tego rodzaju ubezpieczeniem należałoby objąć podmioty gospodarcze, których działalność stwarza szczególnie duże ryzyko dla środowiska naturalnego (np. przemysł chemiczny). To stopniowe wprowadzanie ubezpieczeń obowiązkowych wynika przede wszystkim z zapewnienia bezpieczeństwa firmom ubezpieczeniowym. Ryzyko ubezpieczyciela w tego rodzaju ubezpieczeniach jest szczególnie duże (podwyższone) z uwagi na wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia szkody oraz z reguły jej duże rozmiary i dużą liczbę poszkodowanych. Stąd też objęcie obowiązkowym ubezpieczeniem środowiskowym od razu zbyt dużej liczby podmiotów mogłoby stanowić zagrożenie finansowe dla firm ubezpieczeniowych, które w przypadku obowiązkowych ubezpieczeń nie mogą odmówić jego zawarcia. Ponadto tego rodzaju ubezpieczenia w początkowym okresie powinny obejmować wyłącznie zdarzenia o charakterze nagłym, awaryjnym, czyli straty, które powstały w wyniku niezawinionych przez dany podmiot sytuacji awaryjnych.

⁴⁷² *II Polityka Ekologiczna Państwa*, op. cit.

Zbyt niebezpieczne by było objęcie tego rodzaju ubezpieczeniem zanieczyszczeń stopniowych (wynika to głównie ze stanu środowiska w Polsce). Dopiero w dłuższym okresie czasu należałoby rozważyć również możliwość objęcia tego rodzaju ubezpieczeniem odpowiedzialności cywilnej za szkody środowiskowe o charakterze długookresowym (czyli szkody stopniowe, jak na przykład szkody powstałe wskutek emisji do powietrza gazów powodujących zanieczyszczenia powietrza, a co za tym idzie powodujących powstanie kwaśnych deszczów i w konsekwencji przyczynia się do obniżenia jakości gleb, wód itp.).⁴⁷³

Ponadto, wprowadzając obowiązkowe ubezpieczenia środowiskowe, zasadne wydaje się ustalenie maksymalnej kwoty kompensacyjnej, która zapewniłaby bezpieczeństwo finansowe dla firm ubezpieczeniowych, chroniąc je w ten sposób przed bankructwem. Należy tu jednak dodać, że w zasadzie w żadnym kraju (z pewnymi wyjątkami) nieograniczona odpowiedzialność nie jest przedmiotem ubezpieczenia.

System obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych powinien być uzupełniony ubezpieczeniami dobrowolnymi. Jeżeli chodzi o rozwój dobrowolnych ubezpieczeń środowiskowych to powinien on być poprzedzony niewielkimi zmianami w polskim prawie ochrony środowiska. Podstawową przesłanką zmian, które należałoby wprowadzić w obowiązujących przepisach, jest zwiększenie popytu na tego rodzaju ochronę ubezpieczeniową. Niewątpliwie przyczyniłoby się do tego rozszerzenie zakresu odpowiedzialności ekologicznej oraz zaostrzenie systemu kar za wyrządzenie szkody środowiskowej, ponieważ wysokość kar w Polsce nie wpływa stymulująco na wzrost zainteresowania tego rodzaju ochroną.

Szeroko ujęta odpowiedzialność ekologiczna, szczególnie taka, która obejmuje ryzyko ukryte czy skutki bieżącej i zgodnej z przepisami ochrony środowiska działalności przedsiębiorstw, może w istotny sposób zwiększyć ogólne ryzyko i koszty prowadzonej działalności gospodarczej. To z kolei może spowodować wzrost zainteresowania ubezpieczeniami odpowiedzialności cywilnej od ekologicznie niekorzystnych następstw działalności gospodarczej. Wzrost popytu na tego typu usługi spowoduje z drugiej strony wzrost zainteresowania firm ubezpieczeniowych tym rodzajem działalności ubezpieczeniowej.⁴⁷⁴ Jednak zarazem należy pamiętać o tym, iż zbyt szerokie i restrykcyjne egzekwowanie odpowiedzialności ekologicznej może

⁴⁷³ por. *Koncepcja modyfikacji*, op. cit. s. 331.

⁴⁷⁴ T. P. Lenart, A. Pietrewicz : *Ubezpieczenia ekologiczne*, op.cit

spowodować osłabienie bodźców postępu technicznego z uwagi na wysokie ryzyko środowiskowe.

Bardzo ciekawe rozwiązanie, z którego można by skorzystać w Polsce, zdaniem autorki pracy, jest system ubezpieczeń środowiskowych wprowadzonych w Szwecji, gdzie w przypadku podmiotów, których działalność jest szczególnie uciążliwa dla środowiska wprowadzono obowiązek opłacania składki ubezpieczenia środowiskowego, które są gromadzone na specjalnym funduszu. Nad wprowadzeniem takiego rozwiązania można by było się zastanowić i w Polsce. Takie rozwiązanie, jak już wspomniano stosowane jest w Szwecji oraz w prawie morskim. Fundusz taki mógł by być tworzony (podobnie jak w Szwecji) ze składek pochodzących od podmiotów, których działalność jest szczególnie niebezpieczna dla środowiska naturalnego, a środki z tego funduszu uruchamiane by były w przypadku kiedy nie można zidentyfikować sprawcy zanieczyszczenia lub rozmiar szkody przewyższa sumę gwarancyjną pojedynczego uczestnika funduszu. Podstawową zaletą utworzenia takiego funduszu jest na pewno dużo niższa składka niż w przypadku indywidualnego ubezpieczenia oraz to, iż można pozyskać środki na pokrycie szkód w przypadku niezidentyfikowania sprawcy szkody.

Innym z możliwych rozwiązań mogłoby być utworzenie stowarzyszenia ubezpieczeniowego. Jest to porozumienie, w którym połączeni dla osiągnięcia określonego celu ubezpieczyciele dzielą między siebie administrowanie ubezpieczeń (podpisywanie umów ubezpieczenia i reasekuracji, gromadzenie składek ubezpieczeniowych i wypłacanie odszkodowań). Korzyści z takiego rozwiązania mają zarówno firmy ubezpieczeniowe (ryzyko rozłożone pomiędzy kilka podmiotów) jak również podmioty gospodarcze, gdyż składki wymagane przez tego rodzaju stowarzyszenia są z reguły niższe, a samo ubezpieczenie z reguły oferuje bardziej korzystne warunki (wyższe sumy gwarancyjne).

Istotnym problemem, który należałoby rozwiązać jest objęcie ubezpieczeniem tzw. zanieczyszczeń stopniowych, które stanowią największą część negatywnych zdarzeń dla środowiska, ale pomimo tego w większości krajów nie są objęte ubezpieczeniem. Należałoby się zastanowić czy ewentualnie w przypadku powstania stowarzyszenia ubezpieczeniowego (wzorem francuskiego pool'a) nie należało by objąć ubezpieczeniem oprócz następstw nagłych zanieczyszczeń również zdarzenia nienagłe (czyli szkody stopniowe).

Pomimo wszystkich trudności i barier istnieją na naszym rynku ubezpieczeniowym duże możliwości wprowadzenia systemu ubezpieczeń środowiskowych, które pozwolą na zmniejszenie zagrożeń środowiska, wykorzystując w tym celu obie funkcje ubezpieczeń, a mianowicie funkcję prewencyjną i kompensacyjną. Szczególnie ważną rolę w zakresie ochrony środowiska przypisuje się *funkcji prewencyjnej* ubezpieczeń środowiskowych, ponieważ ubezpieczenia te stymulują ubezpieczających się (poprzez szereg klauzul zawartych w umowach) do podejmowania działań mających na celu zapobieganie wystąpieniu szkody. Jest to szczególnie istotne z uwagi na nieodwracalność skutków wielu zanieczyszczeń. Poprzez drugą funkcję ubezpieczeń zapewnione są środki nie tylko na pokrycie odszkodowań, ale również na pokrycie kosztów związanych z przywróceniem stanu środowiska (w miarę możliwości) do stanu sprzed wystąpienia szkody.

Tak jak już wspomniano pomimo wszelkich trudności (np. brak w polskim systemie prawnym ustaleń co do pojęcia i zakresu ubezpieczeń środowiskowych, braku zainteresowania itp.) istnieją duże możliwości (szanse) ich wprowadzenia na polski rynek ubezpieczeniowy. Szanse i zagrożenia dla wprowadzenia ubezpieczeń środowiskowych w Polsce przedstawia tabela 4.5.

Polskie firmy ubezpieczeniowe winny (wzorem firm zachodnich) rozszerzyć swoją ofertę o ubezpieczenia środowiskowe. Z podjęcia takich działań korzyści powinny odnieść zarówno firmy ubezpieczeniowe (poszerzając zakres świadczonych usług mogą zyskać nowych klientów), jak również podmioty gospodarcze, które w ten sposób będą mogły zmniejszyć ryzyko prowadzonej działalności. W związku z powyższym wprowadzenie na szeroką skalę systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce jest nieuniknione. Wprowadzenie tego rodzaju ubezpieczeń nie powinno jednak nastąpić nagle, lecz stopniowo, aby nie wywołało to fali bankructw firm ubezpieczeniowych.

Jednak największe korzyści z wprowadzenia tego rodzaju ubezpieczeń niewątpliwie odniosłoby społeczeństwo, gdyż dzięki pełnionym przez ubezpieczenia funkcjom (głównie prewencyjnej) zmniejszyłoby się ryzyko spowodowania szkody środowiskowej, a w przypadku jej wystąpienia podmiot będący jej sprawcą posiadałby środki finansowe na przywrócenie stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody co przyczyniłoby się do poprawy stanu otaczającego człowieka środowiska, a tym samym poprawy jakości jego życia.

Tabela 4.5. Szanse i zagrożenia dla wprowadzenia na szeroką skalę ubezpieczeń środowiskowych w Polsce.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrost zakresu odpowiedzialności ekologicznej za negatywne skutki środowiskowe, • możliwość wprowadzenia odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku naturalnym, • regulacje prawne dotyczące obowiązkowych ubezpieczeń środowiskowych, • tendencja zaostrzania kar ekologicznych, • zapowiedź wprowadzenia przymusowych świadczeń finansowych, związanych z zawinionym spowodowaniem sytuacji awaryjnych, • sprzyjające warunki dla rozwoju dobrowolnych ubezpieczeń środowiskowych w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.	• brak w polskim systemie prawnym pojęcia i zakresu ubezpieczeń środowiskowych, • brak regulacji prawnych rozszerzających odpowiedzialność cywilną na sferę gospodarczego oddziaływania na środowisko, • wyłączenie z ochrony ubezpieczeniowej strat spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska, • brak zainteresowania ubezpieczeniami środowiskowymi ze strony podmiotów gospodarczych, • brak silnych bodźców finansowych, skłaniających podmioty gospodarcze do szukania ochrony ubezpieczeniowej (niskie kary), • niska świadomość społeczeństwa co do zagrożeń jakie niesie za sobą degradacja środowiska, • brak w świadomości społecznej możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu szkód spowodowanych zanieczyszczeniem środowiska.

Źródło: Opracowanie własne.

Dodatkowo należy jeszcze raz podkreślić, iż szkody wynikające z antropopresji działają w trzech obszarach, a mianowicie wywołują szkody w:

- ekosystemach,
- zdrowiu człowieka,
- mieniu (majątku).

Stąd też, tak jak to przyjęto w pracy należy ten podział uwzględnić zarówno w przypadku szkód jak i ubezpieczeń.

*„Czy kiedyś historycy z innej planety powiedzą –
mimo ich zdolności i geniuszu poszli na dno z
powodu braku powietrza, wody i zdolności przewidywania?”*

- U. Thant, Sekretarz Generalny ONZ -

ZAKOŃCZENIE

Niszczenie środowiska przyrodniczego, rabunkowa eksploatacja zasobów naturalnych wskutek czego stale pogarszają się warunki życia człowieka są obecnie największym problemem współczesnego świata. Z tego też powodu działania, których celem jest zapewnienie odpowiedniej jakości życia obecnym i przyszłym pokoleniom powinny być traktowane priorytetowo. Realizacji takiej idei sprzyja rozwój idei zrównoważonego rozwoju. Stąd też aby zapewnić jego rozwój muszą również pojawiać się nowe narzędzia realizacji tej koncepcji i jej zasad. Jednym z takich narzędzi, jak wykazano w rozprawie, są ubezpieczenia środowiskowe.

Przeprowadzona analiza, dotycząca podstawowych problemów związanych z funkcjonowaniem ubezpieczeń środowiskowych, ich wykorzystaniem jako skutecznego instrumentu w ochronie środowiska naturalnego, a tym samym jako ważnego narzędzia realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, uzasadnia sformułowaną we wstępie **generalną tezę pracy, iż ubezpieczenia środowiskowe mogą być narzędziem realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju**. Pozytywna odpowiedź na to pytanie pozwoliła skoncentrować główny wysiłek badawczy na określeniu zakresu i form wykorzystania tego narzędzia w polskich warunkach na tle doświadczeń zagranicznych, a przez to zweryfikowano pozostałe **tezy pracy**. Pozwala to na sformułowanie następujących konkluzji końcowych:

1. Ubezpieczenia środowiskowe mogą być **skutecznym instrumentem ekonomicznym w ochronie środowiska**. Poprzez pełnione funkcje mogą one

zapobiegać powstawaniu szkód w środowisku oraz zapewniać środki finansowe na pokrycie szkód i kosztów przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed wystąpienia szkody. Dzięki tym funkcjom „zielone” polisy mogą przyczynić się do poprawy stanu otaczającego człowieka środowiska naturalnego, a tym samym poprawy jakości życia człowieka, co jest ściśle związane z ideą zrównoważonego rozwoju. Wymienione funkcje umożliwiają bezpośrednią realizację co najmniej trzech zasad zrównoważonego rozwoju (teza 1), a w szczególności:

- zasady odpowiedzialności zanieczyszczającego za szkodę, która bardziej jest znana pod nazwą „zanieczyszczający płaci”;
- zasady prewencji;
- zasady przezorności,

Problemy te były przedmiotem rozważań w rozdziale 2 (pkt. 2.2.2) oraz w rozdziale 3 (pkt. 3.2), w których omówiono funkcje pełnione przez ubezpieczenia środowiskowe oraz przedstawiono ich rolę w realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

2. „Zielone” polisy pozwalają na zmniejszenie częstotliwości i wielkości szkód środowiskowych, co jest możliwe dzięki pełnionej przez nie **funkcji prewencyjnej** (omówiono ją dokładnie w rozdziale 2 - pkt. 2.2.2. rozprawy). Są one tak konstrukcyjnie przygotowane aby nie czekać biernie na powstanie szkody, ale podejmować wcześniej działania, które pozwolą na zmniejszenie ryzyka jej powstania. Czyli ich stosowanie sprzyja stymulowaniu podmiotów gospodarczych do podejmowania działań, które mają zapobiec powstaniu szkody środowiskowej, a zatem działań, które mają zapobiec dalszej degradacji środowiska. Dzięki temu istnieje możliwość zapewniania równości dostępu do środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń, co jest istotą rozwoju zrównoważonego. Tym samym została dowiedziona druga hipoteza rozprawy, która mówi, iż *ubezpieczenia środowiskowe są istotnym czynnikiem stymulującym podmioty gospodarcze do podejmowania działań zmierzających do minimalizacji ryzyka powstania szkody w środowisku, a tym samym zapewniania równości dostępu do środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń, co jest istotą rozwoju zrównoważonego.*

3. Zakres wykorzystania ubezpieczeń środowiskowych w Polsce jest niewielki. Głównymi przyczynami takiego stanu rzeczy – zdiagnozowanymi przez autorkę pracy w rozdziale 4 - są:

- brak zainteresowania rozwojem na szeroką skalę systemu ubezpieczeń środowiskowych zarówno ze strony firm ubezpieczeniowych jak również przedsiębiorstw, co wynika w głównej mierze z barier ekonomicznych. Kondycja finansowa zarówno podmiotów gospodarczych jak i firm ubezpieczeniowych stanowi dużą barierę rozwoju „zielonych” polis w Polsce (teza 3) (ubezpieczenia te są drogie zarówno dla podmiotów ubezpieczających się jak i firm ubezpieczeniowych),
- zbyt niskie kary z tytułu zanieczyszczenia środowiska naturalnego obowiązujące w Polsce, co nie stymuluje podmiotów gospodarczych do poszukiwania ochrony, w tym ubezpieczeniowej, na wypadek spowodowania szkody środowiskowej,
- niewystarczający poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa, a w szczególności świadomości co do zagrożeń jakie niesie za sobą degradacja środowiska oraz co do możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych w związku z zanieczyszczeniem środowiska naturalnego.

Jednocześnie, pomimo wymienionych barier rozwoju systemu „zielonych” polis na szeroką skalę istnieją możliwości ich rozwoju w Polsce. Problemy te były przedmiotem rozważań rozdziału 4 pkt. 4.2.2. W ostatnich latach obserwuje się szybki rozwój rynku ubezpieczeniowego w Polsce, pojawiają się na nim nowe firmy, które stale rozszerzają swoją ofertę. Ponadto widać duże zainteresowanie zagranicznych inwestorów polskim rynkiem ubezpieczeń. Otworzenie rynku na kapitał zagraniczny pozwoliło na dokapitalizowanie firm ubezpieczeniowych. Ponadto pojawiają się na polskim rynku ubezpieczeniowym firmy zagranicznych, które poza granicami Polski oferują tego rodzaju ubezpieczenia co stwarza nadzieje na rozszerzenie w niedługim czasie oferty o „zielone” polisy. Także zmiany w polskim ustawodawstwie sprzyjają rozwojowi ubezpieczeń środowiskowych. Istnieją przepisy, które wskazują potrzebę wprowadzenia na polskim rynku ubezpieczeniowym na szeroką skalę „zielonych” polis (np. II Polityka Ekologiczne Państwa) – zostało to omówione w rozdziale 4 pkt. 4.2.2 .

Stąd też dowiedziona została trzecia hipoteza badawcza, która mówi, iż *uwarunkowania prawne stwarzają możliwość wprowadzenia systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce, ale słaba kondycja finansowa sektora ubezpieczeniowego oraz podmiotów prowadzących działalność gospodarczą stanowi główną przyczynę braku tego rodzaju ubezpieczeń na rynku polskim.*

4. W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania procesem zarządzania ryzykiem środowiskowym. Wynika to w głównej mierze z tego, iż coraz częściej pojawiające się katastrofy ekologiczne powodują dużych rozmiarów szkody środowiskowe. Jednocześnie zaobserwować można rozwój narzędzi tego typu zarządzania. W procesie tym istotną rolę spełniają ubezpieczenia środowiskowe, które mogą pełnić dwie funkcje w procesie zarządzania ryzykiem (omówione w rozdziale 1 i 3), a mianowicie (teza 4) są:

- formą przenoszenia ryzyka,
- metodą finansowania ryzyka.

5. W wyniku analizy literatury przedmiotu autorka pracy stwierdziła dużą rozbieżność w zakresie terminologii dotyczącej „zielonych” polis i zarządzania ryzykiem środowiskowym. Z tego powodu autorka pracy zaproponowała ujednolicenie terminologii w zakresie następujących pojęć:

- **Szkoda środowiskowa**, która w literaturze przedmiotu utożsamiana jest często ze szkodą ekologiczną. Zdaniem autorki, jest to niedostatecznie uzasadnione, gdyż (jak to omówiono w rozdziale 1, pkt. 1.2.2.) w przypadku szkód środowiskowych mamy do czynienia ze szkodami, które powstają w wyniku zanieczyszczenia środowiska, które to zanieczyszczenie może spowodować szkody w samym środowisku jak również szkody w środowisku człowieka (w jego zdrowiu i majątku). Stąd też w pracy zaproponowano podział szkody środowiskowej na trzy rodzaje, a mianowicie: szkodę ekologiczną, środowiskową szkodę zdrowotną i środowiskową szkodę majątkową powstałą w skutek zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Z tego też względu niedostatecznie nieuzasadnione wydaje się, zdaniem autorki pracy, utożsamianie szkody środowiskowej ze szkodą ekologiczną, ponieważ ta druga jest rodzajem szkody środowiskowej. Jednocześnie autorka zaproponowała w rozdziale 1 pkt. 1.2.2. definicję szkody środowiskowej.

- **Ryzyko środowiskowe** – również i to pojęcie w literaturze przedmiotu bardzo często utożsamiane jest wyłącznie z ryzykiem ekologicznym. Jednak, zdaniem autorki rozprawy, ryzyko środowiskowe jest ryzykiem rodzajowym, na które składają się:
 - ryzyko ekologiczne,
 - środowiskowe ryzyko zdrowotne,
 - środowiskowe ryzyko majątkowe.

Rozważaniom tym poświęcono wiele miejsca w rozdziale 1 (pkt.1.3.1.) oraz w rozdziale 3 w pkt. 3.1.1., w którym autorka proponowała definicje ryzyka środowiskowego, ryzyka ekologicznego, środowiskowego ryzyka zdrowotnego oraz środowiskowego ryzyka majątkowego.

- **Ubezpieczenia środowiskowe**, które w literaturze przedmiotu są określane jako ubezpieczenia ekologiczne. Jest to jednak, zdaniem autorki rozprawy podobnie jak w przypadku dwóch omówionych wcześniej pojęć, niedostatecznie uzasadnione, ponieważ tego rodzaju ubezpieczenia pokrywają ryzyko wyrządzenia szkody środowiskowej, którą autorka rozprawy podzieliła na: szkodę ekologiczną, środowiskową szkodę zdrowotną i środowiskową szkodę majątkową. Biorąc to pod uwagę, trafniejszym określeniem, zdaniem autorki rozprawy, tego rodzaju ubezpieczeń jest określenie ich jako ubezpieczenia środowiskowe i dokonanie ich podziału na: ubezpieczenia ekologiczne, środowiskowe ubezpieczenia zdrowotne oraz środowiskowe ubezpieczenia majątkowe – co zostało zaproponowane w rozprawie. W pkt. 2.2.1. rozdziału 2 autorka rozprawy proponowała własną definicję tego rodzaju ubezpieczeń oraz pojęć pochodnych.

6. Wprowadzenie na polskim rynku ubezpieczeniowym „zielonych” polis wymaga przede wszystkim uwzględnienia następujących postulatów:

- dalszych zmian w polskim ustawodawstwie, a w szczególności:
 - zaostrzenia kar z tytułu zanieczyszczania środowiska co spowoduje wzrost popytu na tego rodzaju ubezpieczenia,
 - w prawie ubezpieczeniowym zmiany istniejącej interpretacji zdarzenia losowego; jedną z przyjętych cech tego pojęcia jest niemożność jego przewidzenia; w przypadku szkody środowiskowej w większości przypadków są one możliwe do przewidzenia, stąd też pojawia się

problem na gruncie prawa ubezpieczeniowego w zakresie objęcia ochroną ubezpieczeniową takich szkód,

- wprowadzenia do polskiego systemu prawnego pojęcia i zakresu ubezpieczeń środowiskowych,
- oddziaływanie na wzrost świadomości społeczeństwa co do zagrożeń jakie niesie za sobą degradacja środowiska oraz co do możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu poniesionych szkód,
- istotnym problemem, który należy rozwiązać przy wprowadzaniu ubezpieczeń środowiskowych jest objęcie ubezpieczeniem zanieczyszczeń stopniowych (powolnych); jak wykazano w rozprawie tylko nieliczne kraje zdecydowały się na objęcie na szeroką skalę tego rodzaju zanieczyszczeń (np. Holandia, Finlandia); jednak zanieczyszczenia stopniowe stanowią szkody będące istotnym procentem szkód środowiskowych; stąd też powinny podlegać ubezpieczeniu,
- przeprowadzenia dalszej dyskusji wymagają zaproponowane w rozprawie przez autorkę definicje dotyczące ubezpieczeń środowiskowych oraz elementów ich typologii.

Jak więc wykazano w rozprawie „zielone” polisy mogą stać się skutecznym instrumentem w ochronie środowiska, których zastosowanie na szerszą skalę niż dotychczas pozwoli na zapewnienie odpowiedniej jakości życia obecnym i przyszłym pokoleniom, a ten cel powinien być traktowany priorytetowo.

BIBLIOGRAFIA

A. Literatura

1. Banasiński A.: *Ubezpieczenia gospodarcze*. Poltext, Warszawa 1997.
2. Baran M.: *Polisa na życie – nowa forma oszczędzania*. „Gazeta Bankowa” nr 32, 1995.
3. Baranowska – Dutkiewicz B.: *Problem ubezpieczeń ekologicznych na tle zagrożeń środowiskowych w Polsce*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 1-2, 1993.
4. Beck U.: *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*. Warszawa 2002.
5. Begg D., Fischer S., Dornbusch R.: *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa 1996.
6. Biamante E.: Controlling the Risks From Liquefied Natural Gas. The Geneva Papers on Risks and In dustrance, April 1982.
7. Biesiada M. Bubak A.: *Podstawy oceny środowiskowego ryzyka zdrowotnego*. (w:) Materiały szkoleniowe: „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego, zarządzanie oraz komunikacja o ryzyku”, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11 – 12 grudnia 2000.
8. Bigosiński M. Stawińska W.: *Istota zarządzania ryzykiem w polskim sektorze budowlanym*. (w:) Materiały Konferencji Naukowej Zarządzanie procesami inwestycyjnymi w budownictwie, Politechnika Krakowska, Kraków 13 – 15 maj 2004.
9. Biuletyny PUNU za lata 1995 –2001.
10. Bizon-Górecka J.: *Koncepcja dokumentowanego systemu zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*. (w:) J. Bizon-Górecka (red.): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie”, TNOiK , Bydgoszcz 2002.
11. Bizon –Górecka J.: *Stymulowanie ryzyka ekologicznego w zakresie oddziaływania na środowisko procesów produkcyjnych*. (w:) J. Bizon-Górecka (red.): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie”, TNOiK , Bydgoszcz 2002.
12. Bizon- Górecka J.: *Totalne koszty ryzyka w przedsiębiorstwie*. (w:) J. Bizon-Góreckia (red.): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie – ryzyka uniwersalne i specyficzne”. TNOiK, Bydgoszcz 2003.
13. Biuletyny Państwowego Urzędu Nadzoru Ubezpieczeń za lata 1999-2001.
14. Błaszczuk D.J.: *Czy można skutecznie zarządzać ryzykiem?* „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2001.
15. Błaszczuk D.J.: *Optymalizacja zarządzania ryzykiem*.(w:) „Kwartalnik Zarządzanie Ryzykiem” nr 3, 2001.
16. Borsuk W.: *Ubezpieczenia ekologiczne*. (w:) „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 1998.
17. Borys G.: *Zarządzanie ryzykiem kredytowym w banku*. PWN Warszawa 1996.
18. Borys G.: *Ryzyko ekologiczne w działalności banku*. Biblioteka menadżera i Bankowca, Warszawa 2000.
19. Borys G.: *Ryzyko ekologiczne i jego systematyka na gruncie teorii ubezpieczeniowej*.(w:) „Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska”, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” nr 29, Jugowice - Wrocław 2002.
20. Borys T.: *Globalny program działań-wyzwanie dla samorządów*, Jelenia Góra-Wrocław 1994.
21. Borys T.: *Wskaźniki ekorozwoju*. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 1999.
22. Borys T.: *Rola zasad w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju*. (w:) „Zarządzanie Jakością i Środowiskiem”, red. T. Borys, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Jelenia Góra 2003.
23. Borys T.: *Partnerstwo jako zasada zrównoważonego rozwoju*. (w:) „Zarządzanie zrównoważonym rozwojem”, red. T. Borys, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2003.

24. Borys T.: *Spory wokół pojęcia zrównoważonego rozwoju*. (w:) S. Czaja (red): „Zrównoważony rozwój- doświadczenia Polskie i Europejskie”. „Ekonomia i Środowisko” nr 33, Nowa Ruda 2005.
25. Borys T.: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Warszawa - Białystok 2005.
26. Borys T., Panasiewicz A.: *Metodyka zarządzania ryzykiem ekologicznym*. (w:) „Taksonomia 9, Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania”, red. K. Jajuga, M. Walesiak, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2002.
27. Borysiewicz M.: *Kryteria akceptowalności ryzyka poważnych awarii przemysłowych*, Warszawa 2002. http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/Awarie_przemyslowe/ryzyko.html - [data wejścia 25.04.2003].
28. Borysiewicz M., Kacprzyk W., Potemski S., Żurek J. : *Wytyczne oceny ryzyka środowiskowego*. http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/final/wyt_oceny_ryz.html [data wejścia 25.12.2005].
29. Broda M.: *Jak zabezpieczyć się a nie zapłacić?* „Nowe Ubezpieczenia” nr 1, 1998.
30. Broda M.: *Ubezpieczenia jako jedna z metod ochrony organizacji przed ryzykiem*. „Nowe Ubezpieczenia” nr 2, 1999.
31. Capik M.: *Ubezpieczenia bez tajemnic*. TWIGER, Warszawa 1996.
32. Ciechelska A.: *Ocena ryzyka ekologicznego jako nowy kierunek rozwoju ocen oddziaływania na środowisko*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2 (24), 2003.
33. S. Czaja: *Wybrane problemy integracji Polski z Unią Europejską w sferze ochrony środowiska przyrodniczego*. (w:) S. Czaja, B. Fiedor (red): „Polityka ekologiczna w gospodarce rynkowej”, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” – nr 25, Karpacz – Wrocław 1999
34. Czaja S., Becla A.: *Ekologiczne problemy procesów gospodarowania*. Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2002.
35. Czerwińska T.T.: *Ryzyko w działalności towarzystw ubezpieczeniowych*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 5-6, 2002.
36. Czerwiński K.: *Audyt wewnętrzny*. InfoAudit, Warszawa 2004.
37. Deprimoz J.: The Launching of ASSURPOL in France, TMA, 3/89.
38. Dębicka-Fobke G., Jankowska M.: *Zagadnienia i wytyczne dotyczące ochrony środowiska w Unii Europejskiej*. Związek Rzemiosła Polskiego, Warszawa 2004, materiał powielony.
39. Dmochowski S.: *Ubezpieczenia majątkowe i osobowe*. PWE, Warszawa 1984.
40. Dmochowski S.: *Odszkodowania i świadczenia z ubezpieczeń gospodarczych*. PWE, Warszawa 1983.
41. Dobija M., Smaga E.: *Podstawy matematyki finansowej i ubezpieczeniowej*. PWE, Warszawa-Kraków 1995.
42. Dobrzański: *Ekorozwój a utopia*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2 (15), 1999.
43. Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro 3-14 czerwiec 1992. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.
44. Dunnett D.: *Dyrektywa Unii Europejskiej dotycząca odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym*. www.generali.pl/dat/rm/Nr3_1.txt – [data wejścia 5. 01. 2006].
45. *Ekologia szuka pieniędzy*. „Gazeta prawna” nr 231, 27 listopad 2003.
46. EPA: *Risk Assessment*. EPA/600/M-91/034. United States Environmental Protection Agency, Washington 1992.
47. J. Famielec, K. Górka, G. Mojżesz-Wlazły: *Straty i korzyści ekologiczne*, (w:) „Ekonomika ochrony środowiska naturalnego”, pod red. K. Górki, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Kraków 1993.
48. Famielec J.: *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*. PWN, Warszawa.
49. Famielec J.: *Zrównoważony rozwój w zarządzaniu strategicznym przedsiębiorstwa*. (w:) „Materiały II Konferencji Naukowej Integracja problemów środowiskowych i teorii zrównoważonego rozwoju w systemie zarządzania przedsiębiorstwem”, Białystok 2005.

50. Fiedor B.: *Odpowiedzialność ekologiczna przedsiębiorstw i jej ubezpieczenie – podstawowe problemy prawno-ekonomiczne i informacyjne*. PNAEW 1977, nr 777.
51. Fiedor B.: *Koncepcja „trwałego rozwoju”*. (w:) „Środowiskowe bariery rozwoju gospodarczego a przemiany strukturalne w Polsce”, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko”, nr 9, 1993.
52. Fiedor B.: *Odpowiedzialność ekologiczna przedsiębiorstw i jej ubezpieczenie*. „Ekonomia i Środowisko”, nr 1(6), 1995.
53. Fiedor B., Czaja S., Graczyk A., Jakubczyk Z.: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.
54. Fiedor B., Graczyk A.: *Odpowiedzialność ekologiczna*. „Ekoprofit” nr 9, 2001.
55. Fiedor B., Graczyk A.: *Ogólne podstawy ubezpieczalności odpowiedzialności cywilnej za szkody ekologiczne*. (w:) „Instrumenty rynkowe w ochronie środowiska”, pod. red. S. Czaji, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” nr 29, Jugowice-Wrocław 2002.
56. Fuchs D.: *Aspekty prawne ubezpieczenia szkód ekologicznych wyrządzonych przez działalność górniczą*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 1-2, 1997.
57. Gątarek D., Maksymiuk R., Krysiak M., Witkowski Ł.: *Nowoczesne metody zarządzania ryzykiem finansowym*. WIG – Press, Warszawa 2001.
58. Gibaszewska J.: *Obowiązki przedsiębiorców w zakresie zapobiegania poważnym awariom przemysłowym z udziałem substancji niebezpiecznych w świetle aktualnych uregulowań prawnych*, (w:) „Wybrane aspekty równoważenia rozwoju”, red. Czyż M., Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005,
59. Gniadek J., Sangowski T.: *Działalność prewencyjna zakładów ubezpieczeń w ubezpieczeniach majątkowych*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 5-6, 1997.
60. Górka K. (red.): *Analiza skuteczności działania instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce*. AE Kraków, Kraków 1999.
61. Grabowska M.: *Ocena oddziaływania na środowisko narzędziem procesu inwestycyjnego*. (w:) „Wybrane aspekty równoważenia rozwoju”, red. Czyż M., Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005,
62. Haller M.: *Sicherheit durch Versicherung? Schriftenreihe Risikopolitik. Band I*, Institut für Versicherungs-wirtschaft, Hochschule St. Gallen 1995.
63. Hellwig Z.: *Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej*. PWN Warszawa 1975
64. Henneboehl A.: *Regulacja prawna odpowiedzialności za szkody wyrządzone w środowisku i jej ubezpieczenie w Niemczech*. „Prawo Asekuracyjne”, nr 1, 1998.
65. Holly R.: *Strategie zarządzania ryzykiem – postawy wobec ryzyka*. (w:) „Kwartalnik Zarządzanie ryzykiem”, nr 11, 2002.
66. *Indicators of Environment and Sustainable Development. Theories and Practical Experience*. Background Paper No. 89, Environmental Economics Series, Word Bank, Washington 2002.
67. Jabłoński Z.: *O idei ekorozwoju (rozwoju zrównoważonego). Społeczności lokalne a problematyka ekorozwoju*. Toruń 1995.
68. Janikowski R.(red.): *Środowisko a zdrowie. Polityka, zarządzanie, komunikowanie*. Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2004.
69. Janikowski R.: *Zarządzanie antropopresją. W kierunku zrównoważonego rozwoju społeczeństwa i gospodarki*. Wydawnictwo DYFIN, Warszawa 2004.
70. Janusz W.: *General Reoport – Study XVII: Salvage obligations and salvage cost*. AIDA Working Party Pollution and Insurance, Sydney, August 1994.
71. Jedynak P., Szydło S.: *Zarządzanie ryzykiem*. Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1987.
72. Jendrośka J.: *Wciąż kontrowersyjny projekt*. „Prawo i środowisko”, nr 1(21), 2000.
73. Jendrośka J.: *Konwencja z Aarhu, geneza, status i kierunki rozwoju*. Centrum Prawa Ekologicznego, Wrocław 2002.
74. J. Jendrośka: *Konwencja z Aarhus*. <http://www.most.oeg.pl/inne/uczestni/jedroska.htm> , s. 2-3 - [data wejścia 05.06.2006].

75. Kaczmarek T.: *Selekcja i ocena ryzyka ubezpieczeniowego*. „Nowe Ubezpieczenia” nr 2 (104), 2004.
76. Kalicki K., Wanat-Połeć E.: *Rola ubezpieczeń w systemie finansów państwa*. „Prawo Asekuracyjne” nr 2, 1996.
77. Karlikowska B.: *Ubezpieczenia – jeden ze sposobów ochrony środowiska*. „Prawo. Ubezpieczenia. Reasekuracja.” nr 6, 2001.
78. Karlikowska B.: *Zarządzanie ryzykiem środowiskowym na przykładzie Stanów Zjednoczonych*. „Prawo. Ubezpieczenia. Reasekuracja.” nr 9, 2001.
79. Karlikowska B.: *Zarządzanie ryzykiem środowiska naturalnego*. (w:) „Kwartalnik Zarządzanie ryzykiem” nr 4(20), 2004.
80. Karlikowska B.: *Finansowa kontrola ryzyk środowiska jako element zarządzania przedsiębiorstwem*. (w:) „Materiały II Międzynarodowej konferencji Naukowej Integracja problemów środowiskowych i teorii zrównoważonego rozwoju w systemie zarządzania przedsiębiorstwem”, Białystok 2005.
81. Katner W.J.: *Konwencja (No 150) o odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone działalnością niebezpieczną dla środowiska a prawo polskie*. (w:) „Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze”, t. II Prawo cywilne, pod red. M. Safjana, Warszawa 1995.
82. Kesting M.: *Globalny program działań*. The Centre for Law Common Future. Agencja Informacyjna „GEA”, Warszawa 1994.
83. Koch A.: *Związek przyczynowy w ubezpieczeniach*. „Prawo Asekuracyjne”, nr 3, 1995.
84. *Koncepcja modyfikacji systemu instrumentów ekonomicznych dla ochrony środowiska. Raport końcowy*. Kierownik projektu B. Fiedor, Wrocław 2003.
85. Konciak J.: *Ryzyko poważnej awarii przemysłowej i jego szacowanie*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2004.
86. Kościński E.: *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju jako podstawowe wyzwanie cywilizacji*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2, 1998.
87. Kościński E.: *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju. próba oceny podstawowych problemów*. „Humanistyka i przyrodoznawstwo” nr 5, 1999.
88. Kościński E.: *„Nowa kultura ekologiczna” jako podstawowe wyzwanie dla współczesności w warunkach globalizacji gospodarki*. (w:) „Podstawy kultury ekologicznej”, pod red. J.M. Dołęgi, Warszawa 2002.
89. Kozłowski S.: *Ekorozwój. Koncepcja rozwoju*. „Człowiek i Światopogląd” nr 5, 1985.
90. Kozłowski S.: *Rio – początek ery ekologicznej. Szczyt Ziemi*. Biblioteka Ery Ekologicznej Towarzystwa Przyjaciół Filozofii Ekologicznej. Warszawa 1993.
91. Kozłowski S.: *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*. PWN, Warszawa 2000.
92. Kruczałak K.: *Forma organizacyjno-prawna działalności ubezpieczeniowej*. „Prawo Asekuracyjne” nr 2, 1997.
93. Kubiński K.: *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*. PDW „Ławica”, Poznań 1994.
94. Kulka E., Rzychoń D.: *Podstawy oceny ryzyka zdrowotnego spowodowanego zanieczyszczeniem środowiska*. (w:) R. Janikowski (red) „Środowisko a zdrowie. Polityka, zarządzanie, komunikowanie”, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2004.
95. Kwiecień I.: *Wykorzystanie ubezpieczenia w zarządzaniu ryzykiem w polskiej praktyce gospodarczej*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 5-6, 2001.
96. Lenart T.P., Pietrewicz A.: *Ubezpieczenia ekologiczne jako instrument przyspieszania proekologicznych przemian w gospodarce*. http://www.pesk.org.pl/ekokonf_6.html – [data wejścia 15 wrzesień 2003].
97. Longchamps M.: *Odpowiedzialność za szkodę ekologiczną*. Wydawnictwo UW, Wrocław 1986.
98. Lorek E.: *System zarządzania środowiskowego a wdrażanie dyrektyw IPP (Integrated Product Policy), IPPC (Integrated Pollution Prevention and Control) i najlepszej dostępnej techniki (BAT) w gospodarce polskiej*, (w:) „Wybrane aspekty równoważenia rozwoju”, red. Czyż M., Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005,

99. Łańcucki J.: *Podstawy finansów ubezpieczeń gospodarczych*. PWN, Warszawa 1996.
100. Łopucki J.: *Ryzyka związane z pokojowym wykorzystaniem energii atomowej a zagadnienie ubezpieczenia*. (w:) „Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej”. Praca zbiorowa pod red. A. Wąsiewicza, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1994.
101. Małyż F.: *Nadzór ubezpieczeniowy*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2005.
102. Marek-Bieniasz A.: *Antropopresja jako przyczyna kryzysu ekologicznego*. „Transformacje” nr 1-4, 1998.
103. Markowski A.S.: *Zarządzanie ryzykiem w przemyśle chemicznym w świetle dyrektyw Seveso i ATEX*. Warsztaty Szkoleniowe MANHAZ, listopad 2004 - www.manhaz.cyf.gov.pl – [data wejścia 12.07.2005].
104. Maśniak D.: *Ubezpieczenia ekologiczne – obowiązkowe, dobrowolne czy żadne*. „Prawo. Ubezpieczenia. Reasekuracja.” nr 12, 1997.
105. Maśniak D.: *Wybrane aspekty prawne nowego modelu ubezpieczeń ekologicznych*. „Prawo Asekuracyjne” nr 4 (25), 2000.
106. Maśniak D.: *Ubezpieczenia ekologiczne*. Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2003.
107. Mazurski K.: *Podstawy zoologii*. Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław 1998 r.
108. Michalik J.S., Gajek A.: *Tworzenie się niebezpiecznych substancji chemicznych podczas poważnych awarii przemysłowych*. Wydawnictwo CIOP-PIB, Warszawa 2002.
109. Michalski T.: *Ryzyko w działalności człowieka*. (w:) „Podstawy ubezpieczeń”, tom 1 – Mechanizmy i funkcje, pod red. J. Monkiewicza Poltext, Warszawa 2000.
110. Michalski T., Pajewska R.: *Ubezpieczenia gospodarcze*. WSiP, Warszawa 2001.
111. Michalski T., Karmańska A., Śliwiński A.: *Ubezpieczenia gospodarcze. Ryzyko i metodologia oceny*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004.
112. Mniszek W.: *Narażenie na substancje chemiczne w kontekście zarządzania i nadzoru nad ryzykiem*. (w:) Materiały szkoleniowe: „Ocena środowiskowego ryzyka zdrowotnego. Zarządzanie i nadzór nad ryzykiem oraz komunikacja o ryzyku”. Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 11-12 grudnia 2000 – materiał powielony.
113. Mogiński W.: *Systematyka form i metod prewencji ubezpieczeniowej w świetle polskiego prawa ubezpieczeniowego*. „Studia ubezpieczeniowe” t. IV, PWE, Warszawa-Poznań 1979.
114. Mołęda M.: *Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku i jej ubezpieczenie*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 2004.
115. Monkiewicz J.: *Ubezpieczenia w Unii Europejskiej*. Poltext, Warszawa 2002.
116. Monkiewicz J. (red.): *Podstawy ubezpieczeń*. Poltext, Warszawa 2003.
117. Niklewicz K.: *Brudzisz? Zapłacisz*. „Gazeta Wyborcza” z 6.10.2003.
118. Nowak C.: *Podstawy zarządzania ryzykiem*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 1999.
119. Nowakowski Z., Wąsiewicz A.: *Prawo ubezpieczeń majątkowych i osobowych*. PWN, Warszawa-Poznań 1973.
120. Nowatorska-Romaniak B.: *Marketing usług ubezpieczeniowych*. PWE, Warszawa 1996.
121. *Ochrona środowiska – projekt nowej dyrektywy unijnej*. „Gazeta Wyborcza” 14.05.2003.
122. Orlicki M.: *Umowa ubezpieczenia*. Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2002.
123. Ostasiewicz S.: *Składki w wybranych typach ubezpieczeń życiowych*. Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2003.
124. Ostaszewska M., Wrzosek S.: *Międzynarodowe źródła prawa ochrony środowiska*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów naturalnych, Białystok 1995.
125. Panasiewicz A.: *Perspektywy rozwoju ubezpieczeń ekologicznych w Polsce*. (w:) *Gospodarka Przestrzenna V*. pod red. J. Potocki, Oficyna Wydawnicza wrocławskiego oddziału PTTK „SUDETY”, Wrocław 2002.

126. Panasiewicz A.: *Ubezpieczenia ekologiczne jako narzędzie zarządzania ryzykiem środowiskowym*, (w:) T. Borys (red.), „Zarządzanie jakością i środowiskiem”, AE Wrocław Katedra Zarządzania Jakością i Środowiskiem, Oficyna Wydawnicza SUDETY, Wrocław 2003.
127. Panasiewicz A.: *Ubezpieczenia ekologiczne jako narzędzie zapewniania lepszej jakości życia człowieka*. (w:) „Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii”, red. J. Tomczyk-Tołkacz, Jelenia Góra 2003.
128. Panasiewicz A.: *Możliwości rozwoju ubezpieczeń ekologicznych w Polsce na tle niemieckiego rynku ubezpieczeń ekologicznych*. (w:) „Gospodarka a Środowisko” nr 3 pod. red. T. Borys, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2005.
129. Parandacka B. (red.): *Ochrona środowiska i trwały rozwój jako przedmiot polityki globalnej i międzynarodowej*. (w:) „Interdyscyplinarne podstawy ochrony środowiska przyrodniczego”, Ossolineum, Warszawa 1993.
130. Perenc J. (red): *Rynek usług ubezpieczeniowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004.
131. Pfennigstorf W.: *Insurance of Environmental Risks Development*. Chicago 1983 – materiał powielony.
132. Pfennigstorf W.: *The Environmental Liability Model of 1992 – Germany*. (w:) W. Pfennigstorf (red.): *Pollution Insurance. International Survey of Coverages and Exclusions*, London – Dordrecht – Boston 1983.
133. Piontek B.: *Rozwój zrównoważony i trwały w polityce ekologicznej państwa*. (w:) Goik M. (red): „Środowisko i rozwój”, Bytom 2001.
134. Piontek B.: *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, PWN Warszawa 2003.
135. Piontek F. (red.): *Ekonomia a rozwój zrównoważony. Teoria i kształcenie*. Wydawnictwo „Ekonomia i środowisko”, Białystok 2001.
136. Piontek B., Piontek F., Piontek W.: *Ekorozwój i narzędzia jego realizacji*. „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 1997.
137. Pisera R.: *Od kołyski aż po grób*. „Businessman magazine” nr 8, 1995.
138. Popularna Encyklopedia Powszechna, Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 1998 r.
139. Poskrobko B.: *Zarządzanie środowiskiem*. PWE, Warszawa 1998.
140. Poskrobko B., Bukowska J., Ejdyś J., Sidorczuk E.: *Propozycja modyfikacji wybranych instrumentów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce*. „Ekonomia i Środowisko” nr 2(26), 2004.
141. Preisner L., Pindór T.: *Przeglądy efektywności przemysłu i ochrona środowiska*. Kraków 1997.
142. Preisner L. : *Doskonalenie systemu zarządzania zasobami środowiska*, (w:) S. Czaja (red): *Ekologizacja zarządzania firmą – zielone zarządzanie*, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” – nr 26, Wrocław 2000.
143. Przybysz P.T.: *Odpowiedzialność cywilna za odpady w prawie wspólnotowym (proponowane rozwiązania) i polskim (stan obecny)*. www.tnz.most.gov.pl – [data wejścia 15 listopad 2004].
144. Przygocki R.: *Ryzyko środowiskowe w aspekcie rachunkowym w branży turystycznej*. (W:) J. Bizon – Górecka (red.): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie – ryzyka uniwersalne i specyficzne”, TNOiK, Bydgoszcz 2003.
145. Radecki W.: *Pojęcie, struktura i rodzaje odpowiedzialności prawnej*. www.ekoinfo.pl - [data wejścia 12.10. 2005].
146. Radecki W.: *Odpowiedzialność cywilna w ochronie środowiska*. www.ekoinfo.pl - [data wejścia 12.10.2005].
147. Radziejowski J., Niesyto G., Jezierński J.: *Integracja europejska a ochrona środowiska*. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 2002.

148. Repetski A.: *Doświadczenia z wdrażaniem systemów zarządzania środowiskowego (SZŚ) w świetle norm serii ISO 14000*. „Problemy Ocen Środowiskowych” nr 2-3, 1999.
149. Roczniki Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych KNUiFE za lata 2002-2004.
150. Ronka-Chmielowiec W.: *Zarządzanie ryzykiem w ubezpieczeniach*. Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2000.
151. Ronka-Chmielowiec W. (red): *Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko*. PWE, Warszawa 2002.
152. Różycki P.: *Funkcja prewencyjna ubezpieczeń a risk management*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 9-10, 2004.
153. Sadowski Z.: *„Ekorozwój, a wzrost gospodarczy”* (w): B. Poskrobko (red.): „Sterowanie ekorozwojem”, Tom 1, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
154. Safjan M. (red.): *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*. Tom II, *Prawo cywilne*, Warszawa 1995.
155. Sangowski T.: *Vademecum ubezpieczeń gospodarczych (pośrednika ubezpieczeniowego)*. Saga Printing, Poznań 1998.
156. Sangowski T.(red): *Ubezpieczenia gospodarcze*. Poltext, Warszawa 2001.
157. Sangowski T., Handschke J., Mogilski W.: *Prewencja a ubezpieczenia w świetle polskiej teorii i praktyki ubezpieczeniowej*. Studia ubezpieczeniowe, tom IV, PWE, Warszawa-Poznań 1979.
158. Schnaph L.: *Environmental Liability Law and Strategy for Business and Corporations*, Butterworth Legal Publishers 1990.
159. Staniaszek M.: *Risk Management w ubezpieczeniach majątkowych*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 11-12, 1997.
160. Stępień P.: *Zarządzanie ryzykiem projektów*.
www.centerpoint.pl/download/Zarządzanie-ryzykiem-projektów.doc – [data wejścia 17 grudzień 2004].
161. Stodulski W.: *Ekorozwój poprzez odmaterializowanie produkcji i konsumpcji*. Międzynarodowe Forum Zarządzania Środowiskowego ISO 1400 „*Nasza wspólna przyszłość*”, Warszawa 25-26 listopada 1999.
162. Strupczewski G.: *Zarządzanie ryzykiem – systematyka pojęć*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 5-6, 2004
163. Sułkowska W. (red): *Bariery rozwoju polskiego rynku ubezpieczeniowego*. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2000.
164. Sus-Januchowska A.: *Ryzyko ekologiczne w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorcy*. (w:) J. Bizon – Górecka (red): „Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie – ryzyka uniwersalne i specyficzne”. TNOiK, Bydgoszcz 2003.
165. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń na ziemiach polskich. U progu trzeciego stulecia ubezpieczeń*. Powszechny Zakład Ubezpieczeń, Warszawa 1993.
166. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń – korzenie polskich ubezpieczeń*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2003.
167. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia w zaborze rosyjskim*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 7-8, 2003.
168. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia w Galicji i Ludomerii*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 9-10, 2003.
169. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia polskie w warunkach pierwszej wojny światowej*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 11-12, 2003.
170. Szczęśniak M.: *Historia ubezpieczeń – Ubezpieczenia w dwudziestoleciu międzywojennym*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 1-2, 2004.
171. Szczęśniak M.: *Działania PZUW na rzecz polskiego państwa podziemnego*. „Wiadomości Ubezpieczeniowe” nr 3-4, 2004.
172. Śleszyński J.: *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*. Agencja Wydawnicza ARIES, Warszawa 2000r.
173. Tarczyński W., Mojsiewicz M.: *Zarządzanie ryzykiem*. PWE, Warszawa 2001.

174. Tatulińska I.: *Ryzyko jako źródło ubezpieczeń*. Pismo Rzecznika Ubezpieczonych, kwiecień 2005 nr 15.
175. Turnbull R.: *Environmental and Health Impact Assessment of Development Projects. A handbook for Practitioners*, WHO Regional Office Europe and Centre for Environmental Management and Planning, London and New York 1992.
176. Tyrała P.: *Zarządzanie kryzysowe. Ryzyko - bezpieczeństwo - obronność*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.
177. *Ubezpieczenia ekologiczne w Polsce. Propozycje rozwiązań prawnych i organizacyjnych*. Praca pod kierunkiem W. Michna, Warszawa 1995 – materiał powielony.
178. Ullman H.: *Stockholm, National Report – Sweden*, (w:) W. Pfennigstorf: AIDA Studies in Pollution Liability and Insurance, AIDA Working Party on Pollution and Insurance, Budapest 1986.
179. Urbaniak M.: *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2004.
180. Wąsiewicz A.: *Prawne zagadnienia działalności ubezpieczeniowej*. Część I, Warszawa 1996.
181. Wąsiewicz A.: *Umowa ubezpieczenia i jej charakter prawny*. (w:) „Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej”, praca zbiorowa pod red. T. Sangowskiego, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Poznań 2002.
182. Wierzbicka E.: *Rola sektora ubezpieczeń w systemie finansowym państwa. Polityka finansowa, budżet, stopa procentowa, ubezpieczenia*. Praca zbiorowa pod red. A. Wernika, Warszawa 1998.
183. Williams jr. C.A., Smith M.L., Young P.C.: *Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia*. PWN, Warszawa 2002.
184. Winter G., Mohle J.: *The Situation until in Germany*, (w:) W. Pfennigstorf: Pollution Insurance. International Survey of Coverages and Exclusions. London-Dordrecht-Boston 1993.
185. Władyniak A.: *Szósty Program Działania Wspólnoty Europejskiej na rzecz ochrony środowiska*. Miesięcznik „Wspólnoty Europejskie” nr 2 (137), luty 2003.
186. Wołowski F.: *Wprowadzenie do problematyki analizy ryzyka dla wspólnej sieci bankowości elektronicznej*. Rada bankowości Elektronicznej przy Związku banków polskich, kwiecień 2000 – materiał powielony.
187. Worach-Kardas H.: *Ubezpieczenia społeczne i na życie. Stan i perspektywy*. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Łódź 2004.
188. Worsztynowicz A. (kierownik projektu): *Wdrażanie metod analizy środowiskowego ryzyka zdrowotnego do ustalania i kontroli przestrzegania normatywów środowiskowych* Program Wieloletni „Środowisko a zdrowie”, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowych, Katowice – www.ietu.katowice.pl/wpr/Projekty/RYZYKO.htm - [data wejścia 17.12.2005].
189. Wójcik P.: *Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku według prawa polskiego*. „Prawo Asekuracyjne” nr 4, 1997.
190. Wójcik P.: *Kształtowanie odpowiedzialności ubezpieczyciela i ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku*. „Prawo Asekuracyjne” 1998 nr 3.
191. Wójcik P.: *Ubezpieczenie odpowiedzialności za szkody w środowisku*. „Prawo. Ubezpieczenia. Reasekuracja” nr 5(17), 1998.
192. Wróblewski M.: *Ochrona środowiska w Unii Europejskiej*. www.ecp.wroc.pl
193. Wrzosek S.(red): *mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*. Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa, Białystok 14-16 listopad 1996.
194. Wysocińska Z., Witkowska J.: *Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk*. PWE, Warszawa 2004.
195. Vandersluis C.: *Risk Analysis software – A safe bet*. Plesman Publications, 1997.

196. *Zapobieganie i ograniczanie zanieczyszczeń. Tom II Dyrektywa IPPC i Pozwolenia zintegrowane*. Publikacja sfinansowana za środków Unii Europejskiej, kierownik projektu J. Piechocki, Simpex Sp. z o.o., Warszawa 2003.
197. *Zasady szacowania ryzyka zdrowotnego u ludzi w następstwie środowiskowego narażenia na substancje chemiczne*. Materiały szkoleniowe Instytutu Medycyny Pracy im. Prof. dra med. Jerzego Nofera w Łodzi – materiał powielony.
198. *Zasady zarządzania ryzykiem na terenach zanieczyszczonych substancjami toksycznymi*. Materiały szkoleniowe United States Environmental protection Agency Region III, Philadelphia, PA, Katowice listopad 1998.
199. T. Żebrowska: *Ubezpieczenia ekologiczne a ochrona środowiska naturalnego*. „Wiadomości Ubezpieczeń” nr 3-4, 1997.
200. Żurek B.: *Zarządzanie ryzykiem z wykorzystaniem oprogramowania wspomagającego RMS*. W: Materiały I Konferencji Project Management – doświadczenia i metody, Gdańsk 1999 – materiał powielony.

B. AKTY PRAWNE

ZAGRANICZNE

1. Dyrektywa Rady 67/548/EEC z 27 czerwca 1967 roku w sprawie unifikacji przepisów prawnych i administracyjnych w zakresie klasyfikacji, opakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych
2. Dyrektywa Rady z 18 września 1979 r. w sprawie szóstej poprawki do Dyrektywy 67/548/EEC w sprawie unifikacji przepisów prawnych i administracyjnych w zakresie klasyfikacji, opakowania i oznakowania substancji niebezpiecznych (OJ L 259, 15.10.1979, p.10).
3. Komisja Wspólnot Europejskich (1992): Na Rzecz Stabilności: Programy i Działania Wspólnoty Europejskiej na rzecz Ochrony Środowiska i Zrównoważonego Rozwoju, COM (92) 23 Końcowy, Bruksela [V Program Działań]
4. Dyrektywa Komisji 93/67/EWG z dnia 20 lipca 1993 roku, ustanawiająca zasady oceny ryzyka dla człowieka i środowiska naturalnego ze strony substancji notyfikowanych zgodnie z dyrektywą Rady 67/548/EEC (OJ L 227, 8.9.1993, p.9).
5. Rozporządzeniu Rady (EEC) 793/93 w sprawie oceny i kontroli substancji istniejących (OJ L 84, 5.4.1993, p. 1).
6. Układ Europejski Ustanawiający Stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi, Dz. U z 1994 nr 11, poz. 38 oraz Dz. U. Wspólnot Europejskich OJ L 348/93.
7. Rozporządzenie Komisji (EC) 1488/94 z 28 czerwca 1994 r. w sprawie ustanawiania zasad oceny ryzyka dla człowieka i środowiska od substancji istniejących zgodnie z rozporządzeniem Rady (EEC) 793/93 (OJ L 161, 29.06.1994, p. 3).
8. Dyrektywa Rady 96/61/WE z 24 września 1996 roku w sprawie zintegrowanego zapobiegania i kontroli zanieczyszczeń - IPPC (OJ L 257 z 10 października 1996 roku).
9. Dyrektywa Rady 96/82/WE z 9 grudnia 1996 roku w sprawie zarządzania zagrożeniami poważnymi awariami z udziałem substancji niebezpiecznych
10. Dyrektywa Rady 82/501/EWG z 24 czerwca 1998 roku w sprawie zagrożenia poważnymi awariami przez niektóre rodzaje działalności.
11. Konwencja z Espoo: Tekst Dz. U. z 1999 r., nr 96, poz.1110.
12. Komisja Europejska: *Raport z VI Programu Działań*: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l28027.htm> [17.09.2002]
13. Tekst Konwencji z Aarhus: Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 706.

14. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2003/105/WE z 16 grudnia 2003 roku zmieniająca dyrektywę rady 96/82/WE dotyczącą zarządzania zagrożeniami poważnymi awariami z udziałem substancji niebezpiecznych.

POLSKIE

1. Ustawa z 13 marca 1934 roku o ochronie przed pożarami i innymi klęskami Dz. U. nr 41, poz. 365.
2. Ustawa z 24 października 1934 roku o pośrednictwie ubezpieczeniowym Dz. U. nr 13, poz. 112.
3. Ustawa z 28 marca 1952 roku o ubezpieczeniach państwowych Dz. U. nr 20, poz. 130.
4. Ustawa z 2 grudnia 1958 roku o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych Dz. U. nr 72, poz. 357.
5. Ustawa z dnia 1 grudnia 1961 r. Kodeks Morski (jednolity tekst Dz.U. z 1986 r. nr 22, poz. 112 z późn. zmianami).
6. Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, Dz.U. nr 94.49.196, z późn.zm.
7. Ustawa z 20 września 1984 roku o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych Dz. U. nr 30, poz. 160.
8. Ustawa z dnia 10 kwietnia 1986 r. Prawo atomowe (Dz.U. nr 12, poz. 70 z późn. zmianami).
9. Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 26 sierpnia 1986 r. w sprawie określenia zakładu ubezpieczającego odpowiedzialność cywilną osób eksploatujących obiekty jądrowe (M.P. nr 28, poz. 201).
10. Ustawa z dnia 28 lipca 1990r. o działalności ubezpieczeniowej. Dz. U. nr 59, 1990r., poz. 344 z póź. zm.
11. Ustawa z dn. 8 czerwca 1995r. o zmianie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej – Kodeks handlowy oraz o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych. Dz. U. nr 96 z 1995r., poz. 478.
12. Ustawa z 9 listopada 2000 roku o dostępie do informacji o środowisku i jego ochronie oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U.nr109, poz.1157
13. Druga Polityka Ekologiczna Państwa. Rada Ministrów RP, Warszawa, grudzień 2000.
14. Ustawa z 11 stycznia 2001 roku o substancjach i preparatach chemicznych DZ.U. Nr 11, poz. 84.
15. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. nr 62, poz. 627, z późn. zm.
16. Ustawia z 27 lipca 2001 roku o wprowadzeniu ustawy Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz zmianie niektórych ustaw Dz.U. nr 100, poz.1085.
17. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r., o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym , Dz. U. nr 80, poz. 171.
18. Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, Dz. U. z 2003 , nr 124 poz.1151.
19. Rozporządzenie ministra gospodarki, pracy i polityki społecznej z dnia 29 maja 2003 roku w sprawie minimalnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy pracowników zatrudnionych na stanowiskach pracy, na których może wystąpić atmosfera wybuchowa Dz.U. nr 107, poz. 1004
20. Rozporządzenie ministra gospodarki, pracy i polityki społecznej z dnia 28 lipca 2003 roku w sprawie zasadniczych wymagań dla urządzeń i systemów ochronnych przeznaczonych do użytku w przestrzeniach zagrożonych wybuchem Dz.U. nr 143, poz. 1393.

21. Dziennik Urzędowy L 143 , 30/04/2004 P. 0056 – 0075 – Dyrektywa Unii Europejskiej w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu z dnia 21 kwietnia 2004 r.
22. Rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 30 kwietnia 2004 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej osoby eksploatującej urządzenie jądrowe (Dz.U. nr 94, poz. 909).
23. Układ Europejski Ustanawiający Stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi, Dz. U z 1994 nr 11, poz. 38 oraz Dz. U. Wspólnot Europejskich OJ L 348/93.
24. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 nr 78, poz. 483.
25. Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks Cywilny, Dz. U. z 18.05.1964 r.

C. Źródła internetowe

1. <http://www.ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=97> - [data wejścia 22. 05.2004].
2. <http://ekologika.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=539> - [data wejścia 30.07.2004].
3. http://menedzer.onet.pl/biblioteka/artukul.htm?artykul_id=4576 -[data wejścia 22.04.2004]
4. www.knuife.gov.pl -[data wejścia 10.11.2004].
5. www.ryzyko.pl - [data wejścia 10.02.2002].
6. www.mos.gov.pl/1materialy_informacyjne/raporty_opracowania/apell/poczatek - [data wejścia 11.07.2004].
7. *Ochrona środowiska w przedsiębiorstwach po wejściu Polski do Unii Europejskiej* www.ukie.gov.pl - [data wejścia 15.10.2005].
8. www.cie.gov.pl. - Unia Europejska. Informator o ochronie środowiska. – [data wejścia 17.09.2005].
9. *Unia Europejska. Informator o ochronie środowiska.* www.cie.gov.pl
10. http://www.mos.gov.pl/1materialy_informacyjne/inne/espoo/index.shtml - [data wejścia 11.05.2005].
11. <http://www.komag.gliwice.pl/index.php?artykul=cmg-ate-occzg3> - [data wejścia 19.10.2005].
12. *Poradnik metod ocen ryzyka związanego z niebezpiecznymi instalacjami procesowymi.* <http://manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/przewodnik/Wprowadzenie.htm> -[data wejścia 17.08.2005].
13. *Zasady oceny ryzyka środowiskowego pochodzącego od substancji i preparatów chemicznych w prawodawstwie Unii Europejskiej i Polskim.* www.manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/final/ZASADY_OCENY_RYZYKA_SRODOWISKO_WEGO [data wejścia 25.06.2004].
14. *Przegląd realizacji przez Polskę Konwencji Międzynarodowych oraz umów i porozumień wielostronnych i dwustronnych w zakresie ochrony środowiska.* Departament Współpracy z Zagranicą, Warszawa 2002. www.mos.gov.pl/.../MS_DWZ_042002_przegląd_realizacji_przez_Polskę_Konwencji_o_raz_umow_porozumien.pdf - [data wejścia 25.11.2004]
15. *Poradnik metod ocen ryzyka związanego z niebezpiecznymi instalacjami procesowymi.* <http://www.manhaz.cyf.gov.pl/manhaz/przewodnik/Wprowadzenie.html>
16. *Risk's Insurance &Risk Management Glossary 2002*, wydawnictwo Nils Publishing, www.insurance.cch.com/rupps/pollution-insurance.html - [data wejścia 13- 04-2004]

17. www.pzu.pl -[data wejścia 12-05-2004]
18. www.warta.pl -[data wejścia 12-05-2004]
19. www.Ergohestia.pl -[data wejścia 12-05-2004]
20. Risk's Insurance & Risk Management Glossary, 2002, Wydawnictwo Nils Publishing.
(w:) www.insurance.cch.com/rupps/pollution-insurance.html - [data wejścia 13.04.2004]
21. *Ocena polityki ekologicznej i stan środowiska w Polsce w okresie transformacji. Raport końcowy.* www.ine-isd.org.pl/rozne/REC_raport_krajowy.pdf - [data wejścia 17.10.2005].
22. Wytyczne dotyczące zasad i zakresu uwzględniania zagadnień ochrony środowiska w programach sektorowych, Rada Ministrów, Warszawa listopad 2002 – www.mos.gov.pl/lmaterialy_informacyjne/raporty_opracowania/wytyczne.pdf - [data wejścia 22 wrzesień 2005 r.]
23. Europejska sieć na rzecz implementacji i stosowania prawa ekologicznego (IMPEL)
<http://www.europa.eu.int/comm/environment/impel/index.htm>
24. <http://www.most.oeg.pl/inne/uczestni/jedroska.htm>, - [data wejścia 26.06.2006].
25. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Rynek> - [data wejścia 15.05.2006]

SPIS TABEL I RYSUNKÓW

NUMER	NAZWA	STRONA
Spis tabel		
1.1.	Przegląd definicji zrównoważonego rozwoju	17
1.2.	Zasady zrównoważonego rozwoju ujęte w „Karcie Ziemi”	24
1.3.	Zasady zrównoważonego rozwoju przyjęte w Polsce i Europejskiej	29
1.4.	Milenijne cele rozwoju	34
1.5.	Zarządzanie ryzykiem – przegląd definicji	89
1.6.	Etapy procesu zarządzania ryzykiem	93
1.7.	Jakościowo-ilościowa ocena prawdopodobieństwa realizacji ryzyka	104
1.8.	Podejście do procesu zarządzania ryzykiem	112
2.1.	Zakłady prowadzące działalność ubezpieczeniową na koniec 2005 roku według daty uzyskania zezwolenia oraz daty sprzedaży pierwszej polisy w dziale I	142
2.2.	Zakłady prowadzące działalność ubezpieczeniową na koniec 2005 roku według daty uzyskania zezwolenia oraz daty sprzedaży pierwszej polisy w dziale II	143
2.3.	Zakłady ubezpieczeń działu I i II według źródła pochodzenia kapitału w latach 1991-2005	145
2.4.	Struktura kapitału zakładów ubezpieczeń działu I według stanu na 31.12.2005 r.	146
2.5.	Struktura kapitału zakładów ubezpieczeń działu II według stanu na 31.12.2005 r.	147
2.6.	Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w zakładach ubezpieczeń	149
2.7.	Składka ubezpieczeniowa w Polsce w latach 1991-2005	150
2.8.	Udział w rynku zakładów działu I pod względem składki przypisanej brutto w latach 1995-2005	152
2.9.	Udział w rynku zakładów działu II pod względem składki przypisanej brutto w latach 1995-2005	152
2.10.	Struktura rynku ubezpieczeń na życie według grup ubezpieczeń w latach 1995, 1999, 2000, 2001, 2003 i 2004	154
2.11.	Struktura ubezpieczeń grupowych i jednostkowych w latach 1991-2004	156
2.12.	Struktura składki przypisanej brutto z ubezpieczeń grupowych i indywidualnych w poszczególnych zakładach ubezpieczeń działu I w latach 2004-2005	157
2.13.	Struktura składki przypisanej brutto z działalności bezpośredniej w dziale II ubezpieczeń według grup ubezpieczeń w latach 1999-2001 i 2003-2004.	158
2.14.	Ubezpieczenia komunikacyjne w portfelach towarzystw ubezpieczeniowych	160
2.15.	Struktura składki przypisanej brutto z ubezpieczeń obowiązkowych w latach 2000-2001	162
2.16.	Sytuacja finansowa sektora ubezpieczeń w latach 1995-2004.	163
3.1.	Klasyfikacja urządzeń elektrycznych wg Dyrektywy ATEX 95	218

4.1.	Zakres ubezpieczenia polisy Pollution Liability w obszarze objętym ubezpieczeniem	249
4.2.	Suma ubezpieczeniowa ubezpieczenia Clesnup Cost Cap (CCC) oraz Pollution Liability (PL) w milionach USD	250
4.3.	Okres trwania polisy Clesnup Cost Cap oraz Pollution Liability (PL) (w latach)	251
4.4.	Słabe i mocne strony stanu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	276
4.5.	Szanse i zagrożenia dla wprowadzenia na szeroką skalę ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	286
Spis rysunków		
1.1.	Etapy rozwoju idei zrównoważonego rozwoju	16
1.2.	Polskie interpretacje pojęcia sustainable development	20
1.3.	Zdarzenie losowe	45
1.4.	Klasyfikacja ubezpieczeń	49
1.5.	Funkcje ubezpieczeń gospodarczych	58
1.6.	Podział szkody środowiskowej	66
1.7.	Klasyfikacja szkody środowiskowej	70
1.8.	Szkoda środowiskowa i jej wycena	73
1.9.	Trzy podejścia do definiowania ryzyka	76
1.10.	Niepewność a ryzyko	79
1.11.	Kryteria klasyfikacji ryzyka	81
1.12.	Klasyfikacja ryzyka z punktu widzenia skali przewidywalności ryzyka	83
1.13.	Klasyfikacja ryzyka z punktu widzenia stopnia obiektywizmu szacowania	84
1.14.	Kryterium rodzajowe podziału ryzyka	87
1.15.	Zarządzanie ryzykiem jako proces podejmowania decyzji	92
1.16.	Fazy zarządzania ryzykiem	96
1.17.	Klasyfikacja źródeł zagrożeń	97
1.18.	Klasyfikacja źródeł (czynników) ryzyka oraz generowanych przez nie ryzyk	99
1.19.	Matryca oceny ryzyka	104
1.20.	Narzędzia sterowania ryzykiem	106
1.21.	Matryca kosztów działań w zmniejszaniu ryzyka	109
2.1.	Podmioty rynku ubezpieczeniowego	114
2.2.	Etapy rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce	116
2.3.	Sektor ubezpieczeniowy w Polsce	137
2.4.	Kryteria analizy sektora ubezpieczeń	138
2.5.	Licencje wydawane przez Ministra Finansów na działalność ubezpieczeniową w latach 1991-2005	139
2.6.	Liczba zakładów ubezpieczeń prowadzących działalność w latach 1991-2005	141
2.7.	Struktura rynku ubezpieczeń na życie według grup ubezpieczeń w roku 2004	155
2.8.	Struktura składki przypisanej brutto w dziale II ubezpieczeń według grup ubezpieczeń w 2004 roku	159
2.9.	Miejsce ubezpieczeń środowiskowych w proponowanej konwencji szkody i ryzyka środowiskowego	165
2.10.	Ubezpieczenia środowiskowe wprowadzone na mocy międzynarodowych konwencji	170
2.11.	Zasady ustalania odpowiedzialności za szkodę	171

3.1.	Klasyfikacja ryzyka środowiskowego z uwzględnieniem ubezpieczeń środowiskowych	188
3.2.	Czynniki wpływające na ryzyko środowiskowe	189
3.3.	Etapy analizy ryzyka środowiskowego	194
3.4.	Poziom akceptowalnego ryzyka środowiskowego	196
3.5.	Miejsce ubezpieczeń środowiskowych w procesie kontroli ryzyka środowiskowego	206
3.6.	Dyrektywy Unii Europejskiej dotyczące ryzyka środowiskowego	214
3.7.	Obowiązki państw członkowskich wynikające z dyrektywy IPPC	221
3.8.	Istota zmian dyrektywy 67/548/EEC	224
4.1.	Podstawowe przyczyny pociągnięcia do odpowiedzialności za szkody środowiskowe	244
4.2.	Przyczyny braku rozwiniętego systemu ubezpieczeń środowiskowych w Polsce	273